

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

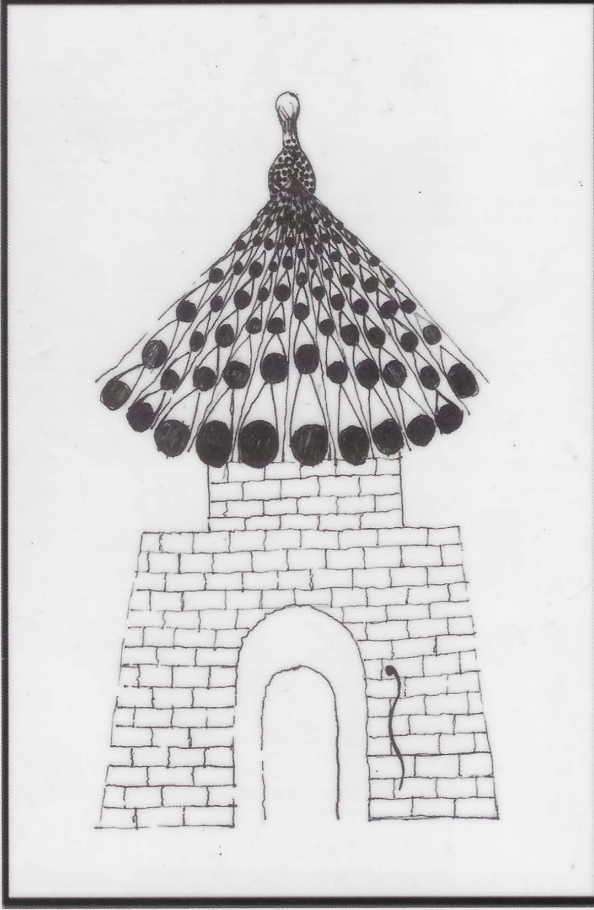
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ESAT KORKMAZ

EZİDİLER

(MELEK TAVUS'UN TALİHSİZ HALKI/ KIRMIZI EZİD'İN KUZULARI)

MEDYA-İLETİŞİM DİZİSİ

Yazarın Diğer Kitapları

Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü
Şamanizm Terimleri Sözlüğü
Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü
Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü
Şeyh Bedreddin ve Vâridât
Kırklar Cemi
Dört Kapı Kırk Makam
Yorumlu İmam Cafer Buyruğu
Simgeler Sözlüğü
Hiçlik Defteri / 9 Cilt

Kültür

Kapısını

**ANAHTAR
KİTAPLAR**

Açar.

Anahtar Kitaplar Yayınevi

Çatalçeşme Sokak No: 46 Kat: 2 34110 Cağaloğlu/İstanbul

Tel: (0212) 526 89 17-18

bilgi@anahtarkitaplar.com www.anahtarkitaplar.com

EZİDİLER
(MELEK TAVUS'UN TALİHSİZ HALKI
KIRMIZI EZİD'İN KUZULARI)
ESAT KORKMAZ

Yayın Hakları
© Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2015

Kapak Tasarımı
Seval Şahin Özgür

Birinci Basım
2015

ISBN 978-605-9989-01-5

Sertifika No: 10763

Baskı ve Cilt
Özener Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Eski Londra Asfaltı, Davutpaşa Cad.
Kale İş Merkezi No: 201-202 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 481 97 88
e-mail: ozenermatbaacilik@hotmail.com.tr
Matbaa Sertifika No: 11973

Anahtar Kitaplar Yayınevi
E Yayınları Tic. Ltd. Şti.'nin tescilli markasıdır.

ESAT KORKMAZ

EZİDİLER

**(MELEK TAVUS'UN TALİHSİZ HALKI
KIRMIZI EZİD'İN KUZULARI)**

Esat Korkmaz, 1946'da Manisa/ Demirci'de doğdu. *Orman Fakültesi Fikir Kulübü Yönetim Kurulu* ve son dönem *Devrimci Gençlik Federasyonu* (DEV-GENÇ) *Genel Yönetim Kurulu* üyeliklerinde bulundu. 12 Mart sonrası *Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi* (THKPC) ve DEV-GENÇ davalarından yargılandı. *Devrimci İşçi Birliği* ve *Kazdağı Orman İşçileri Sendikası*'nda yöneticilik yaptı. 1974 siyasal affıyla cezaevinden çıktı. Bir süre *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi*'nin (TSİP) Zeytinburnu İlçe Başkanlığı'nda bulundu ve bu partinin yayın organları olan *İlke/ Kitle*'nin yazı kurullarında görev aldı. 1976'da *Orman Fakültesi*'ni bitirerek *Orman Yüksek Mühendisi* oldu; 1980'e değin *Orman Bakanlığı*'nın çeşitli birimlerinde çalıştı. 12 Eylül sonrası siyasal görüşleri nedeniyle görevine son verildi. Askerlik dönüşü yazar-araştırmacı olarak Bâbüâli'de çalışmaya başladı. *Yurt Ansiklopedisi*, *Büyük Larousse* vb. yayın çalışmalarında, yazarlık ve redaktörlük yaptı. *Nefes* dergisinin genel yayın yönetmenliğinde bulundu ve *Nefes Yayınları*'nı kurdu. '90'ların başında '68 Kuşağı'nın güncesi sayılabilecek *Kafa Tutan Günler-I* ile *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*'nün ilk baskısı yayımlandı. İzleyen yıllarda *Enel Hak* (1995), *Dört Kapı Kırk Makam* (1995), *Alevi Felsefesi* (1997), *İnsan Tanrı* (1997), *Alevilik ve Aydınlanma* (1997), *Alevilere Saldırıları* (1997), *Alevilik Eğitimi Ders Notları* (Fransa-1999), *Anadolu Aleviliği* (Türkiye- 2000), *Kafa Tutan Günler-II* (2000), *Şamanizm Terimleri Sözlüğü* (2003), *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü* (2003), *Kafa Tutan Günler-III* (2004), *Pir Sultan Abdal* (2005), *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü* (2006), *Şeyh Bedreddin ve Vâridât* (2006), *Kitap/Yol Rehberi* (2009), *Hiçlik Defterleri (I-II-III-2009)*, *Simgeler Sözlüğü* (2010), *Kızılbaş Aydınlanma* (2010), *Hiçlik Defterleri (IV-V-VI-2010)*, *Katharlar* (2013), *Kızılbaş Ütopta* (2014) ve *Kızılbaşlıkta Üç Firar-Üç Terk* (2014) başlıca kitapları oldu. Arkadaşlarıyla birlikte *Serçeşme Dergisi*'ni çıkardı ve derginin genel yayın yönetmenliğini yaptı. Alevi-Bektaşî zeminde *Düşünce Atölyeleri*'ni kuran ve çok sayıda öğrenci yetiştiren; *Varlık*, *Pir Sultan Abdal*, *Berfin Bahar*, *Yol*, *Nefes*. *Serçeşme* vb. dergilerde makaleleri yayımlanan, televizyon programcısı olarak çalışan Esat Korkmaz'ın çeşitli sempozyumlara sunduğu bätünilikle ilgili bilimsel bildirileri vardır.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
ÖNSÖZ	10
GİRİŞ: EZİDİLERE UYGULANAN KÜLTÜREL İRKÇILIK.....	13
I. BÖLÜM: YASAKLI KÜLTÜR / YASAKLI TARİH / YASAKLI İNANÇ.....	25
II. BÖLÜM: EZİDİ TERİMİNİN SOY KÜTÜĞÜ	33
III. BÖLÜM: EZİDİLİK VE DÜALİZM	35
IV. BÖLÜM: SÖYLENCEDEN GERÇEĞE EZİDİ VAROLUŞ ÇEVİRİMİ	43
V. BÖLÜM: SONSUZLUĞUN VE SÜREKLİLİĞİN PİRİ MELEK TAVUS	81
VI. BÖLÜM: BAŞLANGIÇ EZİDİLİĞİ.....	91
VII. BÖLÜM: EZİDİLİKTEN YEZİDİLİĞE.....	105
VIII. BÖLÜM: YEZİDİLİKTEN EZİDİLİĞE.....	135
IX. BÖLÜM: ÖRGÜTLENME.....	179
X. BÖLÜM: EZİDİ YAŞAMI.....	215
KAYNAKÇA	275

TEŞEKKÜR

Ezidileri yazabilmek için çıktığım *miraç* yolculuğunda, *gönül bilgisini* eyleme geçirerek bu kitaba *kapak* yapan ve *kitap kapağından okunur* algısını pekiştiren *Seval Şahin Özgür*'e; kendi belgesel-kitap çalışmalarını yaparken *kör yanıma göz* olup bana ilişkiler yaratan *Esra Alkan*'a; gece-gündüz demeden arabasıyla beni Ezidi Kampı'na ve Ezidi köyüne taşıyan avukat *Adnan Günaydın*'a; Şengal ve köylerinden göç edenlerin yerleştirildiği Uğurcan (Korux) köyü Ezidi Kampı sorumlusu *Mustafa Ayış*'a; benimle yakından ilgilenen ve çevirmenliğimi yapan Kamp'ın Kürtçe dil öğretmeni *Deniz Yıldız*'a ve Kamp'ın ihtiyaçlarından sorumlu Belediye görevlisi *Taybet Şenses*'e binlerce teşekkür.

ÖNSÖZ

“Yetişkinlikte bile insanın içindeki çocuk, gerçeği söylediği takdirde öldürülmeyeceğine inanamaz.”¹

Türkiye’nin *resmi hafızası* vicdansız: Bu vicdana başkaldırıp *toplumsal vicdanla* buluştuğumuzda, *yasaklı kültürlerle* ilişkilerimiz olağanlaşacak, ortak geleceğimiz *güvence* altına alınacaktır.

Gönül evinden bize seslenen *vicdanımızı rehber* edinerek yürüyelim: Mutsuzluğu ve olanaksızlığı *yabancılaşmanın batağından* kurtaralım; olanaksızlığımız-mutsuzluğumuz *gebe* kalsın; doğan çocuğun, yani olanağın ve mutluluğun *hafızasını okuyalım*, bize koşan gelecekle *kucaklaşalım*.

Aslında hiçbirimiz, öldüğümüzde geçmişin *yığını* olmak istemeyiz; geleceğin olanağı ya da *mutluluğu* olmak hepimizin özlemidir. Bu özlem, geleceğe *tutunmamızı* sağlar; geçmiş ve şimdi, üzerimize *çökmez*, boğazımızı *sıkamaz*.

Dünden bugüne Ezidilere uygulanan soykırım acısını unutup ağız dolusu gülen pisliklere –*Sus!*, diye bağıralım; doğaya –*İzin verir misin?*, diyelim ve çerağını dinlendirmek için her Ezidinin akciğerlerinden *uçuveren* yaşamlarının son bestesi, *ölüm müziğini* dinleyelim.

Dikkat kesilirsek eğer *büyülü marifet* devreye girecek; dinlediğimiz ölüm müziğinde bir *görüntü* belirecek; bir resim *yere* düşecek ya da bir saat aracılığıyla zaman *duracak*.

Hepimiz biliyoruz ki küresel kültür bir *vaatten* çok, bir *tehdit* artık: Önce *arzi*, ardından *talebi*, sonra da insanı *tek-tipleştirdi*; bu durumun her gerçekleşmesinde insan olmak, *insana* *ağrı* vermeye başladı. Tek-tipleşen insanlar *tek-tip arzi*, *tek-tip tüketerek*, parçası oldukları *tek-tip bir dünya* ürettiler: Artık, eğlence çalışmanın *uzantısına*, trajedi sabır amaçlı *teselliye*, sanat sisteme uyarlanmayı davet eden *telkine* dönüştü.

Emperyalist güçler halkları, egemenlere karşı *ortak bir iradeyi* dışı vuran bir güç olmaktan çıkardı; *kalabalık* durumuna getirdi ve orada *tecride* aldı. Devletler

¹ Miller, Alice; *Beden Asla Yalan Söylenmez/Üzerini Örttüğümüz Her Şeyin Altında Kalırız*, Çev.: Cihan Dansuk; OkuyanUs; İstanbul, 2014; s. 28.

Ortodoks kültüre yatırım yaptı, diğer inanç-düşünce ve felsefeleri *tecride* aldı; ana etnik gruplar, kendi kanına *yatırım yaptı*, diğer etnik yapıları *tecride* aldı. Sistem kadını erkeğin *evrenselliğinde*, erkeği de sistemin amacında *tecride* aldı: Bununla yetinmedi tümümüzü, unutmanın-unutulmanın *dipsiz kuyusuna* fırlatıp attı.

Tasallutun zalimliğinde, süreğen *dayatmaların* zamanını yaşıyoruz. Egemenin düşüncesi-inancı *cellatın ipine*, *yargının diline*, *polisin copuna* bağlanarak yurttaş uzatılıyor şimdi: Böylesi koşulda, olası güdümlü kışkırtmalara karşı *uyanık* olmak, dinsel ya da etnik çelişkileri sıcak noktalara taşımak isteyenlerin oyunlarını bozmak durumundayız. Herkesin *kendi kimliğiyle* yer alacağı, konuşan ve tepki gösteren, denetleyen ve hesap soran *örgütlü* bir toplum yaratmak zorunda olduğumuzu, aklımızdan hiçbir zaman çıkarmayalım.

Ezidiler, önsüz-sonsuz İyi'ye ve önsüz-sonsuz Kötü'ye, yani, tektanrıci dinlerin metafizik Tanrı'sına ve Şeytan'ına karşı, *doğa kadar iyi-doğa kadar kötü Melek Tavus'u* tasarımlamakla *diyalektik düşünmenin* yolunu açtılar bize. Yaşadığımız coğrafyada, haklarında *çok şey* yazılan ama bir o kadar da *az şey* bilinen cemaatlerden biridir Ezidiler. Eldeki bilgiler çoğunluk *olumsuz* içerikler taşır: *Şeytan'a* tapan, askere gitmeyen, vergi vermeyen *eşkiyalardır* onlar.²

Üç ilke, Beş Farz, Üç Büyük Günah ile yaşama tutunan; ahret kardeşliğiyle *acıları ve mutluluğu* paylaşma temelli bir *örgütlenmeye* giden; *kirvelikle* kendilerini kuşatan düşmanlarıyla birlikte *yaşama olanağını* üreten *ateşin sahibi Ezidileri* ya da *Kırmızı Ezid'in Kuzularını* selamlayalım, istedik.

Gizliliği ilke durumunda öne alan ve dışa *kapalı* yaşayan dünün Ezidileri bugün, kapılarını dünyaya açıyor, bizi *taniyin* diyor. Açılan bu kapıdan *girmek*, felsefelerini, öğretilerini ve inançlarını *öğrenmek*, kendilerine yönelik olarak başlatılan ve *beslenmeye* çalışılan *karalamalara* karşı toplumsal bir *sorgulamayı* başlatmak zamanıdır gün. Unutmayalım: Bugünü *sorgulayıp* yarına taşınamazsak eğer *şimdide* ölürüz.

Bunca *cana-bunca kana* mal olan Ezidi tarihi-Ezidi yaşamı karşısında suskunluğumuz, ilgisizliğimiz *utanca*, giderek *suçluluğa* dönüşmeden Ezidileri, lâıyk olduğu yere *oturtmak*, onları *anlamak*, *anlatmak*, insanımıza-insanlığa *tanıtmak*, temel *yükümlülüğümüz* olmalıdır.

² *Osmanlı ve İngiliz Arşiv Belgelerinde Yezidiler*, Yayına Hazırlayan: Amed Gökçen; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2012; (Y)Ezidilere İlişkin Kısa Bir Not; s. 7-8.

Bu kitap yükümlülüğümüzü yaşama taşımak amacıyla yapıldı: Kalemime *sus-turucu* takmadım, *çığlığımı yutmadım*, acının *sırrını* haykırdım ve okyucularıyla *paylaşmak* istedim; hepsi bu.

Dilerim ezberimizi *kırmamıza*, ürettiğimiz saflıkta yeniden *kurmamıza* neden olur. Aşk-ı muhabbetlerimle...

Esat Korkmaz

2015

GİRİŞ

Ezidilere Uygulanan Kültürel Irkçılık

“Gelecek,
yaptıklarımız kadar
yapmadıklarımızla da biçimlenir.”¹

Anadolu, Suriye ve Irak toprağının yasaklı kültürü Ezidiliği, sağlıklı bilince taşıyabilmek için öncelikle kültürel ırkçılık üzerinde durmamız gerekiyor: Çünkü Ezidilere yönelik her türlü uygulama, kültürel bir ırkçılık belirleyici bir soykırımdır da ondan.

Irkçılık, dışlayıcı bir yaşam deneyimi olarak sömürgecilik döneminde ortaya çıkıyor: Avrupalılar, Amerika’yı sömürgeleştirince, köle statüsünde çalıştırılan niteliksiz ya da yarı-nitelikli işçilerle tarım yapılan büyük çiftlikler doğuyor; bu çiftlikler, sahibinin mutlak egemenliğine dayalı olarak yönetilen dönemin ekonomik ve siyasal kurumları olarak öne çıkıyor.

İşte ırkçılık ilk kez *plantasyon* adını alan bu çiftliklerin sahiplerinin ideolojisi olarak beliriyor ve kapitalist üretim ilişkisi içinde kullanılan köle emeğini, köle emeğine sahip kimliği tanımlamayı amaçlıyor. Kapitalist üretim biçiminde, ücretli-özgür emek söz konusu olduğu için böylesi bir ideolojinin düşünsel üretimine mecbur kalınıyor. Üretilen ideolojinin verdiği güçle sömürgecilik dönemindeki ırkçılık, biyolojik ölçütlere göndermeler yaparak son derece vahşi uygulamalar biçiminde yaşama taşınıyor. İşte bu vahşi uygulamalar kapsamında, Kuzey Amerika’da yaşamış olan yerli halklara, onları soykırıma uğratan Beyaz Adam, biyolojik ölçütü çağrıştıracak biçimde Kızılderili(Redskin) dedi: Orada-burada bilinçsizce kullandığımız Kızılderili adı, Avrupa kökenlilerin Amerika’da uyguladığı ırkçılığın kanıtından başka bir şey değildir.

¹ Eagleton, Terry; *Tatlı Şiddet/Trajik Kavranı*, Çeviren: Kutlu Tunca; İstanbul, 2012; Sayfa: 160.

Böyle olmakla birlikte ırkçılığı, yalnızca *sömürgecilik* dönemine özgü bir ideoloji olarak algılayamayız: Biraz yakından bakarsak kapitalist üretim ilişkilerinin kendi işleyiş mantığı gereği ırkçılığa *zorunlu* olduğunu hemen algılarız. Bir ideoloji olarak ırkçılığın kapitalist üretim tarzından kaynaklanması, onun *kurmaca* olmadığını da kanıtlar; *sınıfsal bir zorunluluğun çocuğudur*, demek belki daha doğru olur. Nerede bir kapitalist üretim ilişkisi varsa, orada bu *çocuk doğuma* hazırlanır: *İrkçilik Batı'ya özgüdür*, yargısı; kapitalist ilişkilerin önce orada *kök salması* nedeniyledir.²

Benim toprağında da *uygulama acımasızlığıyla* belirgin bir ırkçılık vardır; ama bu ırkçılık Batı'daki özgün halinden *farklıdır*: Biyolojik ölçütlerden çok, *kültürel ölçütleri* kendisine gerekçe yapan bir ırkçılıkla iç içe yaşadık-yaşıyoruz.

Üstelik bugün Batı kapitalizmi, ırkçılığı, tarihindeki *özgün biçiminden çok farklı biçimde* uyguluyor: Hemen her krizde, yoksullaşan kitlelere, bunun sorumlusu olarak *göçmen işçileri* gösteriyor. Göçmen işçilere yönelik öfke *iş yapacak* duruma taşınınca onları önce *üretim sürecinden*, sonra da *yaşamdan kovmaya* yeltiyor: *Yeni-ırkçılık* denilen şey işte bu.³

Günümüz ırkçılığını, geçmiş ırkçılık uygulamalarından ayırt etmek için *modern ırkçılık*, *çağdaş ırkçılık*, *ırksız ırkçılık*, *kültürel ırkçılık* ya da *yeni ırkçılık* kavramlarından birinin kullanılması *gerekli ve anlamlı* olacaktır.

İnsanlık geçmişinde yabancıya karşı *iki tür tutum* takınmıştır:

² “İlk haliyle ırkçılık, plantaj aristokrasisinin ideolojisi olarak ortaya çıkıyor. Bu dönemin ırkçılığı kapitalist üretim ilişkisi içinde kullanılan köle emeğini açıklamayı sağlıyor. Buna ihtiyaç duyuluyor, çünkü kapitalist üretimde ücretli-özgür emek söz konusudur, ... İrkçiliğin nereden kaynaklandığını tespit etmek için üretim tarzına bakmak gerekiyor. Kapitalist üretim ilişkileri, kendi işleyişinde ırkçılığa mecbur...” (Özbek, Sinan; *İrkçilik*; Notos Kitap; İstanbul, 2012; İkinci Baskıya Önsöz; s. 9-10).

³ “‘Yeni ırkçılık’ tartışması, kapitalist üretim tarzında üretim araçlarının gelişmesine bağlı olarak ırkçılık ideolojisinin de kendini yenilediği ve biçim değiştirdiği görüşü ekseninde süren bir tartışmadır. Yeni bir ırkçılığın varolduğunu savunan görüşlere göre, kendisine biyolojik farklılıkları temel alan ırkçı yaklaşım, yerini görünüşte herhangi bir toplumsal grubun bir diğerinden üstünlüğü düşüncesine dayanmayan, ancak kültürel farklılıklar üzerinden bir ayrımcılık ve dışlama pratiği olarak kendini gösteren bir fenomen haline almıştır. Buradaki temel belirlenim, yeni ırkçılık pratiğinin ‘farklı’ kültürel formlara yönelik olmasıdır.” (Ekici, Ekrem; *Yeni İrkçilik Tartışması Üzerine*; Koceli, 2005).

- a) Yabancıyı aşağılamış, onu düşman kabul etmiş; ondan uzak durmayı yeğlemiş ancak onu yoketmeye yönelmemiştir.
- b) Yabancıyı merak etmiş, onunla ilişki kurmayı istemiş ve onu değerli görmüştür.

Poliakov, “Başlangıçta yabancı vardı”, diyor ve bu özlü sözünü; “Her uygarlık, kendisini yabancı olanla ayırıştırarak tanımlama eğilimine sahiptir,”⁴ diyerek tamamlıyor.

İlkçağ’da, köleciliğin *doğallık* ölçütleriyle ilişkilendirilmesi (*Aristoteles*’te olduğu gibi) kölecî toplumun savunulmasıdır ama *ırkçılık* değildir. Daha açık algılanması açısından Marx’ın *yabancı emek gücünün kullanılmasına* ilişkin görüşlerinin anımsanmasında yarar vardır: Marx köleciliği, *ataerkil* egemenlik ilişkilerinin *genişleme* koşullarında ele alıyor ve bu koşullarda, *yabancı emek gücünün kullanımı*nın özünü görüyor. Çocukların ve kadının aile içinde, *erkeğin kölesi* olmasını, kölecilik için bir öz oluşturduğunu belirtiyor; köleciliğin, *çok kaba ve gizli bir seçeneği* olarak yorumluyor. Yorumuyla Marx, eski ekonomik biçimin bir sonraki toplumsal yapı içinde *varlık alanı* bulduğunu ileri sürmüş oluyor ve kapitalizmden önceki dönemlerde tanık olunan *dışlama-aşağılama* deneyimlerinin ırkçılıkla *ne türden bir bağa* sahip olduğunu gösteriyor. Bu bağlamda, burjuva ekonomik sistem, kendi içinde *her türden ekonomik ilişkiye gereksinim* hisseder. Marx’ın yaklaşımının izini sürerek benzer bir işleyişi *ideolojik yapılar* için de düşünebiliriz: Burjuva sistem, yapısındaki bir zaafı-eksikliği-kusuru *aşabilmek* için ırkçı ideolojiyi *geliştirip-dönüştürerek* kullanır; geliştirdiği-dönüştürdüğü ırkçılığı *kullanıma* sunarken, eski sistemlerin dışlama deneyimlerini-açıklamalarını *kendine mal eder*.

Yahudi geçmişini yakın zamana değin izlediğimizde, örneğin Ortaçağ İspanya’sında sosyo-ekonomik gelişime önemli *katkılar* verdiğini görüyoruz: Ancak iktidar değişimleri onların konumlarını doğrudan etkiliyor; bu etkiler kimi zaman *olumlu*, kimi zamansa *olumsuz* oluyor. Olumsuz etkilenmeler arka arkaya eklenince Yahudiler *sürgüne* gönderiliyor ya da *katliama* uğrattılıyor. İlk katliam 1066 yılında *Granada*’da gerçekleşiyor. 1450’yi izleyen yıllarda, Yahudileri dışlama gerekçelerine *yeni bir olumsuzluk* ekleniyor: *Kan saflığı* düşüncesi, Yahudi düşmanlığının *belirleyici gerekçesi* olup çıkıyor; Yahudi kanı taşıyanlar kamu kuruluşların-

⁴ Aktaran: Özbek, Sinan; *İrkçılık*; Notos Kitap; İstanbul, 2012; s. 41.

dan atılıyor; engizisyonun da sürece katılmasıyla *biyolojik gösterene* dayalı ırkçılık boy veriyor.

XVII. yüzyılda, köle ticaretinin zirve yapmasıyla *biyolojik gösterene* dayalı ırkçılık en *azgın* dönemini yaşar; işgal edilen toprakların yerlileri *biyolojik gelişme-mişliğin*, yani *biyolojik bozulmuşluğun-yozlaşmanın* kimliği olarak algılanırlar. Bu kimlik, XIX. yüzyılda, *Naziler* tarafından Yahudilere yapıştırılır: Bilimsel *görü-nümlü* kuramların eşliğinde üstün ari-ırk/aşağı Yahudi ırk *ayrımı* belleklere kazınır. Görüldüğü gibi *sahte bilimsel* açıklamalar Yeniçağ'a özgüdür: Bu bağlamda yapılan beyin anatomisi araştırmalarıyla Avrupalı beyninin diğer ulusların beyinlerine oranla *daha çok bilgi içirme kapasitesine* sahip olduğu sonucuna varılır. Böylece XIX. yüzyıl Avrupası, insan türünün *aşağı ve üstün ırklara* ayrıldığına ikna olur.

Günümüzdeki ırkçılık, *kültürel ve etnik farklılıkları aşılmaz bir kader* olarak algılar; tıpkı siyah olmanın değiştirilemezliği gibi. Irkçılığın biyolojik temellendirilmesi, hem bilimsel açıdan *mahkûm* edilmiş hem de Nazilerin kullandığı yöntem nedeniyle taşınamayacak denli *kirlenmiştir*. Biyolojik gösterenli ırkçılık yalnızca *yaşamdan* değil, kafalardan da *kovulmuştur*. Çağdaş kapitalizm, yapısında, ırkçılığın yaşamasını gerektiren *nedensellikler* taşır; sıralayalım:

- a) İşçiler arasındaki ekonomik rekabet, ücret farklılığı yaratır: Bu farklılık, iki ayrı ulustan işçilere bağlandığında ırkçılık yapılanmaya başlar.
- b) Beyaz işçi(egemen ulusun işçisi), kendini kendi ulusunun kapitalistiyle özdeşleştirir; ırkçılık alan bulur ve aidiyet duygusu, dinin işlevini üstlenir.
- c) Beyaz işçinin kendini, patronuyla aynı aidiyette hissetmesi, ırkçılığı kapitalist sınıfın hizmetine sokar.⁵

Irkçılığa *korkunun* da katkısı vardır: Korku zeminine taşınan birey, kendisine bir *kurban* arar; bunun için *toplumsal gerilimden* yararlanır. Toplumsal gerilimler arasında yer alan *etnik azınlığı* ya da felsefe-öğreti-inanç bakımından *farklı bir topluluğu* suçlu ilan eder. Böylece kendi saldırganlığını *yansıtmaya* yoluyla kurbanına *aktarmış* olur. Aktarma tamamlanır tamamlanmaz ırkçı birey, egemenle özdeşleştirdiği bireysel üstünlüğünü *yitirmekten* korkar: Korkunun izinde, egemen sınıfın amaçlarını *kendi amacı* beller ve amacının *iptal* olmasından korku duyar. Bu gerilim *cangılında*, toprağım özelinde, *kültürel ırkçılık* uygulamaları devreye sokularak *dışlanması* gereken korku kaynakları etnik temelde *Kürtten korkma* ve

⁵ Özbek, Sinan; *Irkçılık*; Notos Kitap; İstanbul, 2012; s. 60.

felsefe-inanç-öğreti temelinde *Alevilikten korkma* ve *Ezidilikten korkma* biçiminde öne çıkarılmıştır.

Gelelim devlet ırkçılığına: Foucault, *devlet ırkçılığı* dediği süreci açıklarken iktidarın XIX. yüzyılla birlikte yaşamı göz önünde tutmaya başladığını belirtir. İnsan üzerinde *iktidar kurma* diyebileceğimiz bu gelişme *biyolojik olanın devletleştirilmesinden* başka bir şey değildir. Artık geçmişte, öldürme hakkını elinde tutan hükümlanlık iktidarı yerine, biyo-iktidar teknolojisiyle birlikte, canlı varlık insanın üzerinde *yaşatma* iktidarı olan çok bilgili bir iktidar ortaya çıkıyor; hem *bedenin* hem de *yaşamın* sorumluluğunu yüklenen bir iktidar. *Yaşatma* amaçlı biyo-iktidara, *-Sen öldürme yetkini nasıl kullanıyorsun?*, diye sordüğümüzde devlet yapısındaki ırkçılığın kapısı açılmış olur: “İrkçılığı devletin mekanizmalarına sokan, işte bu biyo-iktidarın birden belirimidir. İrkçılık, iktidarın temel mekanizması olarak, modern devletlerde kendini gösterdiği biçimiyle, bu anda yerleşir ki bu da, belirli bir zamanda, belirli bir ölçüde ve belirli koşullarda, ırkçılıktan geçmemiş hiçbir modern devlet işleyişi olmadığını gösteriyor.”⁶

İrkçılığın devlet mekanizmasına sokulmasıyla iktidarın sorumluluk yüklendiği yaşam alanında, *ölmesi gerekenle yaşaması gereken* arasında bir *kesinti* ortaya çıkıyor: *Yaşamak istiyorsan ötekinin, dışlananın, aşağı olanın öldürülmesi gerekir*, yargısı yaşamda *kol gezmeye* başlıyor.

İrkçılık ve milliyetçilik aynı *üretim ilişkisinden* çıkar: İrkçılık ile milliyetçilik arasındaki ilişki, dışarıdan bakıldığında *karmaşıktır* denilebilir. Bana, *ırkçılık hakkında ne düşündüğünü söyle ben sana milliyetçiliğin neresinde olduğunu söyleyeyim*, sözü bu karmaşıklığı açıklar niteliktedir. Kapitalist birikimin *denetimine* eşlik eden ideolojinin adı milliyetçiliktir.⁷

⁶ Foucault, Michel; *Toplumu Savunmak Gerekir*, Çev.: Şehsuvar Aktaş; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul, 2002, s. 260.

⁷ “Milliyetçilik geleceğe ve modernliğe hizmet etmek üzere geçmişin ve geleneğin seferber edilmesidir.” (Touraine Alain; *Modernliğin Eleştirisi*, Çev.: Hülya Uğur Tanrıöver; Yapı Kredi Yayınları; 8. Baskı; İstanbul, 2012; s. 177); “Günümüzde bu modernleştirici milliyetçilikler de artık aşılmış durumdadır, çünkü ekonomi de kültür de giderek uluslar aşırı bir nitelik almışlardır.... Bu durum uzun zamandan beri modernleşmeyle milliyetçilik arasında daha şiddetli bir kopmayı getirmektedir. Modernleşmenin modern olmayan yaratıcıları olan uluslar, giderek modernleşmeye karşı daha önemli bir direniş gücüne dönüşürler ve bir kültürün, hatta bir ırkın mutlak üstünlüğü iddiasıyla doruk noktasına ulaşan, açıkça evrenselcilik karşıtı fikirleri yayarlar.” (Touraine Alain; *Modernliğin Eleştirisi*, Çev.: Hülya Uğur Tanrıöver; Yapı Kredi Yayınları; 8. Baskı; İstanbul, 2012; s. 178).

Modern anlamıyla uluslar, *Ortaçağ Hıristiyanlığının çöküşüyle* ortaya çıkar: Bu çöküş önce Güney Fransa’da, daha sonra Kuzey İtalya’da gerçekleştiği için *ulusalcılık* öncelikle buralarda başladı: “Örtüşen kültürel özelliklerin tanımladığı etnik grup, kendi varlığından emin olmanın ötesinde kendisine ayrıca politik bir sınır da istediği zaman, etnisite politikleşir ve milliyetçiliği doğurur.”⁸

İrkçılığın ve milliyetçiliğin *aynı* üretim ilişkisi içinde ortaya çıktığını söylemek yanlış olmaz: İrkçılık da milliyetçilik de içinden doğdukları üretim ilişkisinin *yerleşmesini ve sürekliliğini* sağlayan ideolojilerdir; kendilerini yaratan üretim ilişkisine ilişkin farklı işlevleri vardır ve farklı işlevleriyle üretim ilişkisinde ortaya çıkan sorunların *çözümünü* sağlarlar.

Günümüze taşınırsak; günümüz ırkçılığı, bu ırkçılığı kullananlar tarafından, kendileriyle *ortak bir geçmişe sahip olmayan* insanlara dayattığı bir *ideolojidir* artık. Diğer taraftan günümüz ırkçılığı, ulusal sınırlar içinde, *dışlanan etnik* ya da *farklı kültürel gruplara* karşı uygulanan baskı ve egemenliğin *gerekçesini* oluşturmaktadır.

Artık *daha aşağı* bir ırkın varlığından söz edilmiyor. İrkçılık kapsamında biyolojik gösterenlerin yerine, kökenlerinden dolayı bir başka kültür dünyasına bağlı insan gruplarının *varlığı* geçti. Belirleyici anlamda öne çıkarılan bu kültürel özelliklerin *aşılabilir* olduğu yargısıyla farklı kültürlerden gelen insanların *benzer olmadıkları* ve *olamayacakları* bir bakıma ortak kabule bağlandı; *aptallık, tembellik, pislik, ahlaksızlık, hırsızlık* vb. niteliklerin sözü edilen kültürel *farklılıklardan* kaynaklandığı benimsendi.

Özetle ırkçılık ideolojisindeki biyolojik gösterenlerin yerini *kültür* kavramıyla ilişkilendirilen *belirlemeler* aldı: Ve *yeni ırkçılık*, kültürler arasındaki *farklılığa* dayanarak temellendirildi. Artık, ırkların kana bağlı olarak değil de *kültüre bağlı* olarak tanımlandığı bir dönemi yaşıyoruz.

İrkçılıkla ilgili söyleceklerimizi sonlandıralım: *Çeşitlenemeyen ve güncel ideolojiler üretmeyen*, kendisini o ideolojilerin *çoğulcu* yanıyla bütünleştiremeyen bir toplumla karşı karşıyayız. Bu durum, *siyaseten özür*lü olmak anlamına gelir. Böylesi koşulda *milliyetçilik* ve *onun çeşitleri* öne çıktığında/çıkarıldığında kendisini *liberal, demokrat* ya da *sol* diye tanımlayan *siyaset* hızla *tükenmeye* başlar.

⁸ Gallner, Ernest; *Milliyetçiliğe Bakmak*; Çev.: Simten Coşar-Saltuk Özertürk-Nalan Soyank; İletişim Yayınları; İstanbul, 1998; s. 59.

Milliyetçilik bize bugün *iki seçenek* dayatıyor: Bu *seçenek* dayatmalara direnemezsek ya yaşamımızı bir *içgüdüye* teslim edeceğiz ya da yalnızca başkalarını değil bizi de tahrip edecek bir *şiddet dilinin* içine taşınacağız.

Milliyetçiliğin bize sunduğu bu *iki seçeneği* de yadsımak; Türklüğü, *aşırı gelişmiş bir milli kültür bilgisinin tasallutundan* kurtararak, *adaletin-vicdanın ve politikanın* diline taşıyıp *barış içinde yeniden kurmak* artık *yükümlülüğümüzdür* diyorum. Demokratik bir Türklüğün yapılandırılması amacımızsa eğer hiç zaman yitirmeden *-Ne mutlu Türküm ile -Ne mutlu Ermeni'yim, -Ne mutlu Kürdüm, -Ne mutlu Kızılbaşım, -Ne mutlu Ezidiyim* sloganlarını birleştirecek bir *toplumsal barışı* kurmak zorundayız.

Unutmayalım ki Türkiye tarihi *inkârlarla* doludur: Her şeyden önce *toplumsal farklılıklar ve eşitsizlikler* yok sayıldı. Daha baştan millet, *imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitle* kabul edilmedi mi? Sonraları Türkeş, bu imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış kitleyi, *mozaik* diyenlerin gözüne sokarak *mermere* benzetmedi mi?

1980 sonrasının *vahşi rekabet* koşulları, çok geniş bir kesimi *şiddetle akraba* yaptı. Kürt kimliğinin, Alevi kimliğinin, Ezidi kimliğinin *görmezlikten gelinemediği* günümüz koşullarında *milliyetçilik* artık *aslanın ağzında*; ötekine karşı acımasızca-çılginca davranılarak, ikide bir *linç* eylemleri sergilenerek, yani herkesin eli *şiddete* bulaştırılarak yaşatılmaya çalışılıyor artık. *Bir zamanlar*, meçhule bağlanan *toplumsal şiddet*, kendini açıkça ifade etmekten kaçınmıyor. Bu eylemler *koşutunda devletle toplum arazsındaki sınır* giderek *silikleşiyor*: Devlet toplumu, toplum da devleti *yutma* çabasında. Kapitalizmin bu acımasız savaş ortamında *çeşitli kesimlerden insanlar kendince gerekçelere dayanarak fail olma* derdinde.

Artık yaşama müdahale ederek *toplumsallığı* yaratmak/üretmek, yaratılan/üretilen toplumsallıkla *politikayı terbiye etmek*, içi boşaltılmış terimlerle/kavramlarla değil, *farklı fail durumuna gelme* eylemleri zemininde yeni terimleme/kavramlaşma çalışmalarına girişmek zorundayız.

Ulus-devlete geçiş Batı'daki gibi olmadığı için toprağımızda ırkçılık Batı'dan *farklı* gelişti. Türkiye, *kapitalist üretim ilişkileri* üzerine bir *ulus-devlet* kurmadı. Batı'nın ezberini taşıyan bir kadronun *yukarıdan aşağıya emir temelli* bir programı yaşama dayatmasıyla *ulus-devlet* oluşturuldu.

Milliyetçiliği *maya-yapıştırıcı* olarak kullanan bu kadro, zaman yitirmeden, *ulus-devlet için gerekli burjuva sınıfını* yaratmaya koyuldu. Ulusal burjuva sınıfı yaratılmaya çalışılırken bir taraftan Müslüman Türk köylüsü *yurttaş* yapılma yol-

culuğuna çıkarıldı. Ermenilerin, Rumların ve Yahudilerin mal varlıklarının Müslüman Türklere aktarılması için bunlara *kültürel ırkçılık* uygulandı.

Diğer taraftan Türkiye’de yaşanmakta olan ve uzun yılları kapsayan *savaş ortamı*, egemen ulusun hızla *milliyetçilik ideolojisine* sarılmasına yol açıyor. Egemen ulusun milliyetçiliği de *ırkçılık* için gerekli olan atmosferi *hazırlıyor*. Belirtmekte yarar var: Uzun yıllar birlikte yaşayagelen halklardan *ezilmekte* olanı ya da olanları, sistemin kendilerine biçtiği rollere *başkaldırmaya* başlıyor; bu kez devlet milliyetçi bir propagandaya başvuruyor; süreçte *faşist partiler* aracılığıyla ezilen halklara yönelik *kültürel ırkçılık*, acımasız uygulamalarla yaşama taşıyor.

Demek ki *yeni ırkçılık* kapsamında açılanmaya çalışılan *kültürel ırkçılığın* nedenleri *sınıfsaldır*: Öyleyse Kızılbaşlara, Ezidilere ve Kürtlere yönelik *kültürel ırkçılık* ya da *farkçı ırkçılık-ırksız ırkçılık*; sınıflar konumlanmasında, ezilen sınıf ve toplum katlarının *demokrasiyi yerleştirmeye ve iktidarı almaya* yönelik mücadelelerin yaşama taşınmasıyla göğüslenebilir.

Ezidilere yönelik *kültürel ırkçılık* kapsamında *sayısız soykırım* yapılmıştır: Bu *soykırım* uygulamalarının bir kısmını *Araplar*, bir kısmını *Türkler*, bir kısmını da kendilerine de soykırım uygulanan *Kürtler* yapmıştır. Ne acıdır ki, *ihanet eden* ya da *hain* konumuna taşınan kimi Ezidilerin *elinde de Ezidi kanı* vardır. Atalarının elindeki Ezidi kanından *rahatsızlık* duyup özür dileyen Ahmet Türk bir *ilki* başlatmış görünüyor: “En son Musul’da Yezidilere karşı gerçekleşen saldırıda yüzlerce Yezidi yaşamını yitirmişti. Bu saldırı bizce Yezidilere yapılan 73. Soykırımdır. Çok üzgünüm ki dedelerimizin ve atalarımızın da elinde Yezidi kanı var. Dedelerimiz ve atalarımızın geçmişteki hatalarından dolayı yüzümüzdeki leke duruyor ve hepimiz damgalıyız. Geçmişteki hatalardan dolayı tüm Yezidilerden özür diliyoruz.”⁹

2012’den bu yana, bir *devlet dini* olarak doğan ve yapılanan İslâmiyetin başlangıçtaki *özgün yapısına* dönme çağrısı altında toplanan, *Kuran ve hadis* dışında *hiçbir ölçüt* tanımayan, dinsel zemine taşınan geleneksel ve kültürel girdileri Tanrı’ya *ortak koşma* olarak algılayıp *inkâr eden* Selefi Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) Araba, Kürde, Türke, özellikle Ezidilere *kültürel ırkçılık* uyguluyor bugün. Kesiyor, yakıyor, para edecek olan Ezidi kadınlarını *köle* olarak satıyor. Bütün bunlar teknolojinin bir *köye dönüttürdüğü* dünyamızda oluyor ve hiçbir güç

⁹ Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavsus’un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014, s. 15.

önüne geçemiyor: *Vicdanlar isyanda*.¹⁰

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kızılbaşlar gibi Ezidiler de *kitapsız* kabul edilip *heretik* sayıldı ve dışlandı; doğal olarak *yok edilmesi* gereken düşmanlardı. Cumhuriyet'te ise Osmanlıdaki kıyımaya dayalı bu *şiddet politikası*, herkesi *Türk yapma*(*tektipleştirme*) siyaseti arkasında *örtük biçimde* sürdürüldü. Bu politikanın mağdurları en başta *Kürtler ve Ezidiler* oldu. Kürt bölgelerindeki ayaklanmalar *kanla* bastırıldı. Ezidilere *vatandaşlık hakkı* tanınmadı; "Türkiye Ezidilerinin kimliklerindeki din hanesine bazen 'X' işareti konmakta, bazen 'bilinmeyen din' iba-

¹⁰ "Selefi hareketin köktenci kanadında El Kaide İŞİD gibi cihatçı örgütler toplanmış durumdur: Selef, İslamın başlangıç döneminde yaşamış, Peygamberi ve yakınlarını ak-rabalarını tanımış olanlardır. Bu dönemin karakteristiği Kuran ve hadis dışında bir ölçüt tanınmamasıdır. Köktenci kesim dışında Sünnilikte şeriat dendiğinde; başta Kuran olmak üzere hadis (Muhammet'in ortaya koyduğu emirler) , icma-i ümmet (din bilginlerinin, dinle ilgili bir konuda görüş birliğinde olmaları) ve kıyas-ı fukaha (İslam hukukçularının yaptığı kıyas) adı verilen dört kaynaktan çıkan buyruk ve yasaların tümü anlaşılır. Bu kaynaklardan ilk ikisi temeldir; değişmez ve değiştirilemez; kişi açısından bu iki kaynağa dayanmayan ya da bunlardan kaynağını almayan bir *yaşam kuralı* söz konusu olamaz. Akıl ürünü olarak öne çıkarılmaya çalışılan son iki kaynak (icma-i ümmet ve kıyas-ı fukaha) ise Kuran ve hadislerdeki belirsizlikleri gidermek ve boşlukları doldurmaktan öte bir anlam taşımaz. Tanrı ve Peygamber buyruklarının yaşam karşısında yetersiz kalmasıyla şeriata bir üçüncü kaynak yaratıldı. Kuran ve sünnette açık bir kuralın bulunmaması durumunda İslam hukuku bilginlerinin görüşlerine başvuruldu; bilginler bir sorunla ilgili olarak görüş birliğine varınca bu icma sayıldı ve itiraz edilemez bir kanıt olarak görüldü. Ayet, hadis ya da icma ile hükmü belirlenmemiş hukuki olaylarla karşılaşınca, şeriatın dördüncü kaynağı üretildi; *boşta* kalan olaya, benzer bir başka olay ölçü alınarak hüküm verildi. Görüldüğü gibi icma-i ümmet ve kıyas-ı fukaha, Tanrı-Peygamber buyruklarına uygunluk zorunluluğunu dayattığı için, insanları sözde *akıl üretme* eyleminin içine sokarak, akılcı düşüncenin yerine *körü kö-rüne inanmayı* geçirmektedir. Şeriat, yalnızca kesin buyruklar ve kesin yasaklar koymakla yetinmez; aynı zamanda yapmaya ya da yapmamaya özendirici hükümler de dikte ettirir. Bu kapsamda şeriat hükümleri beş başlık altında incelenebilir: a) İşlenmesi ödüllendirme, işlenmemesi cezalandırma sonucu doğuran işlere ilişkin kesin buyurucu hükümler (farz ya da vacip); b) İşlenmesi cezayı gerektiren hükümler (haram); c) İşlenmesi öğütlenen ve ödüllendirilen, ancak işlenmemesi cezalandırma sonucu doğurmayan işlere ilişkin hükümler (sünnet, müstehab, mendub); d) Hoş görülmemekle birlikte cezayı gerektirecek denli de kötü sayılmayan işlere ilişkin hükümler (mekruh) ve e) Yapılması ya da yapılmaması bütünüyle serbest olan işlere ilişkin hükümler (mu-bah). (Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınları; Genişletilmiş Dördüncü Baskı; İstanbul, 2005; s. 618-619; Korkmaz, Esat; *Dört Kapı Kırk Makam*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2013; s. 119-120).

resi düşülmekte, bazen de bu hane tamamen boş¹¹ bırakılmakta idi. Bu durum, Ezidilerin *Müslüman olmadığını* kanıtlıyordu. Ötesinde Kürtlerden de kötüydüler ya da *Kötü Kürtler* idiler. “1960'lara kadar, Ezidiler, hep Müslüman komşularının tehdidi altında, istisnasız tarımla iştigal eden bir halk olarak köylerde yaşadılar. Politik çatışmalar o yıllarda etkisini göstermeye başladı. .., bu çatışmalar öyle şiddetlendi ki Ezidi toplumu çok kısa bir sürede radikal bir toplumsal, siyasal ve ekonomik altüst oluş yaşamak zorunda kaldı. Anadolu'daki hiçbir topluluk bu süreci böylesine hızlı yaşamış değildir...., yapısal dönüşümün asıl uzun evresi, diasporayla birlikte başlayacaktı...., diasporanın tarihi 12 Eylül 1980'deki askeri darbe ve bunun ardından solcu Kürt örgütlerinin yok edilmesiyle başlar.... Ezidiler bu gelişmelerden ciddi zarar görür.”¹² Ve Avrupa'ya *ilk sığınma* başvuruları başlar. 1980'lerin ortalarına doğru PKK'nın devlete karşı *silahlı mücadeleye* girişmesi, sığınma başvuru sürecini hızlandırdı. 1985'te, *Köy Koruculuğu Yasası*'nın yürürlüğe girmesiyle devlete *sadık Kürtlerle düşman Kürtleri* birbirinden ayırlıyordu: Ezidiler, Süryaniler, Kızılbaşlar ve korucu aşiretler dışında kalan Kürtler PKK'ye karşı savaşmayı *reddetti*: Böylece doğrudan doğruya *devlet düşmanı* durumuna düştüler ve Ezidiler, on yıl gibi kısa bir sürede *yurtlarından* edildiler. Başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın, ötesinde dünyanın çeşitli ülkelerine yayıldılar. Yaklaşık 100 yıl öncesine kadar genel nüfuslarının *yüzde yetmişi* Osmanlı topraklarında yaşıyordu; bugün yurtlarında *yoklar*. XIX. yüzyılda Osmanlı toprakları dışına, XX. yüzyılın son çeyreğinde ise Avrupa ülkelerine *göç etti* Ezidiler. Osmanlı şeriatının *sapkın* topluluk olarak adlandırdığı Ezidileri, *zorla Müslümanlaştırma* yoluna gittiler; askere alma politikasıyla *ıslah etmeye* çalıştılar. Uygulamanın dayanılmaz boyutlara taşınmasıyla Ezidi topluluklarının bir kesimi başta Rus toprakları olmak üzere farklı bölgelere göçtü.¹³

¹¹ (Y)Ezidiler/ Dini Müzik-Halk Müziği; Kalan, s. 50.

¹² Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 44.

¹³ “Ehl-i kitap inanç sistemi içerisine yerleştirilebilecek bir yapıya sahip olmamaları Ezidi topluluğunun dönüştürülmeye muhtaç bir grup olduğu fikrini yaygınlaştırmış ve bu amaçla uygulanan şiddeti de ayrıca meşru kılmıştır...., ehl-i kitap inançlara tabi olmaması... Müslüman, Hristiyan ve Musevi topluluklar için uygulanan her türlü hukukî kuralın Ezidi topluluğu için uygulanabilirliğini ortadan kaldırmıştır...., değişen siyasi ve bürokratik anlayışlara göre Ezidi topluluğu bazen *şeref-i İslam* ile *müşerref* veya *şeref-i İslamiyete mazhar* olmakla ‘onurlandırılırken’, bazen de ‘fırka-i dâlle’(sapkın topluluk) olarak değerlendirilmekte ve böylelikle kökleri İslamî bir inanca bağlı olan bu

Günümüzde Ezidiler Irak(*Musul, Duhok ve Sincar Dağları*), Suriye(*Halep, Kamışlı, Şam*), Türkiye, İran, Ermenistan(*Erivan*), Gürcistan(*Tiflis*), Sibirya, Fransa, Belçika, Almanya ve İsveçte yaşamaktalar. Irak Şam İslam Devleti(IŞİD)'nin Ezidilere uyguladığı *soykırım* nedeniyle ülkemize sığınan Ezidileri *dışta* bırakacak olursak on yıl öncesine kadar, “Güneydoğu Anadolu/ Doğu Anadolu bölgelerinde Siirt’in Kurtalan; Batman’ın Beşiri; Mardin’in Midyat, Nusaybin, Savur; Urfa’nın Viranşehir, Ceylanpınar, Suruç; Diyarbakır’ın Çınar ve Bismil ilçeleriyle merkeze bağlı birkaç köyde yaşamaktaydılar. Örneğin, 1913 nüfus kayıtlarına göre 2.891 yerleşik Ezidin’in kayıt altına alındığı Diyarbakır’da bugün sadece 8 Ezidi yaşamaktadır. Aynı şekilde, 2.797 kişinin kayıt altına alındığı Sivas’ta ve 1.776 kişinin kayıt altına alındığı Van’da artık tek bir Ezidi yaşamamaktadır. 2007 yılı itibariyle Türkiye’de, sayıları 500’ü geçmeyen ve büyük çoğunluğunu yaşlıların oluşturduğu Ezidi nüfusu, sadece 9-10 köyde yaşamaktadır.”¹⁴⁻¹⁵

Son olarak şunu da belirtelim: Irak Şam İslâm Devleti(IŞİD)'nin *soykırım* uygulamasının sonucu tam olarak ne kadar değiştirdiğini bilmemekle birlikte günümüzde en büyük Ezidi nüfusu, kutsal mekân *Laleş*’i sınırları içine alan bölgede yaşamaktadır. Musul’un kuzeydoğusundaki Şeyhan(*Türkiye’ye sığınanların büyük çoğunluğu buradan gelmiştir*) ve batısında bulunan Sincar yoğun Ezidi nüfusu barındırmaktadır.

topluluğun ‘yanlış’ yollara sapmış olan inançlarının yeniden doğru bir dinî zemine oturtulması gerektiği vurgulanmaktadır.” (*Abede-i İblis/Yezidi Taifesinin İtikadâtı, A’-dâtı, Evsafı*-Yayına hazırlayan: Amed Gökçen; İstanbul Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2013; Abede-i İblis’e Giriş; s. 3-4).

¹⁴ (Y)Ezidiler/ Dini Müzik-Halk Müziği; *Kalan*; s. 50-51.

¹⁵ Yanılmıyorsam 2012 ya da 2013 yılında, Diyarbakır’da yapılan, Türkiye’den ve dünyadan düşünce-inanç temsilcilerinin katıldığı toplantıya Almanya Federasyonu’ndan bir kişi, bir de Rusya’dan bir kişi olmak üzere iki Ezidi katılmıştı: Almanya’dan katılan Ezidi temsilciye, -Örgütlü bir yapıdan geliyorsun. Sorabilir miyim? Şu anda Türkiye’de kaç Ezidi yaşıyor?, dediğimde; bana Diyarbakır-Mardin-Urfa/Viranşehir üçgeninde tamı tamına yaşlı-genç/kadın-erkek dahil 375 kişi yaşıyor, demişti.

I. BÖLÜM

YASAKLI KÜLTÜR

YASAKLI TARİH

YASAKLI İNANÇ

*“Yaşam hiçbir zaman açık konuşmaz.
Kendini çiçeğinde gösterir, köklerinde saklar.”¹*

Yasaklı kültür insanı, dünün acılarına ve anılarına bağlıdır; bunlardan sıyrılarak geleceğe bakmasını genellikle *beceremez*: Belirleyici, anımsatıcı ve akılcı bir sürüklemeye hep düne, geçmişe *taşır*lar insanı. Bu nedenle yasaklı kültürlerde acı, gönül yaşamının gelişimi için yaşanması kaçınılmaz olan bir durumu anlatır; ötesinde, *karşıtlığın* daha akıllı yanı olarak algılanır ve *öğretmen* olarak bilince taşınır.²

Yasaklı kültürler, bilme kültürü değil, *değiştirme* kültürüdür: Değiştirme bir *deneyimdir*: İnsan, *deneyime sokmadığı* şeyi bilmez; daha doğrusu bilgi denilen şey, *deneyimlerin toplamıdır*. Acı *bastırılmaya* yatkın olmadığı için, istesek de istemesek de *deneyime zorlar* bizi; deneyimle birlikte biz de *geleceği kuracak* olan acıyla tanışmış oluruz. Geleceği kuracak olan yaşam, ancak acı çekerek hissedilebilir: “Hep geleceği tasarlamak olmalı bizim işimiz. ‘Geleceği hazırlamak, şimdiyi kurmaktan başka bir şey değildir.’ İnsan yaşadığı güçlükler kadar hatta çektiği acılar kadar insandır, önüne çıkan engeller kadar insandır, bu engelleri aşmakta gösterdiği direniş kadar insandır....”³

¹ Irıgaray, Luce; *Başlangıçta Kadın Vardı*, Çev.: İlknur Özallı, Melike Odabaş; Pinhan Yayınları; İstanbul, 2014; s. 41.

² “..., acı, müşteriye paylaşmaya uygun ve çok çeşitli yaşam biçimlerinin diyaloga geçebileceği son derece etkili bir dildir.” (Eagleton, Terry; *Tatlı Şiddet/ Trajik Kavrani*, Çev.: Kutlu Tunca; İstanbul, 2012; s. 17); *Thyestes* oyununda Seneca’nın belirttiği gibi: “Gerçek olan tek şey acıdır; acı dışındaki her şey sadece bir mola anıdır ve anlamsızdır...” (Aktaran: Eagleton, Terry; *Tatlı Şiddet/ Trajik Kavrani*, Çev.: Kutlu Tunca; İstanbul, 2012; s. 335).

³ Timuçin, Afşar; *Antoine de Saint-Exupéry’de Sorumluluk Duygusu*; Felsefelogos; 2004/3; Bulut Yayınevi; s. 36.

Öyleyse yasaklı kültürlerin bu *gelenegine* uyalım, acımıza-acılara âşık olalım ve Hakkari Dağlarının *yasaklı* kültürüne, *acılı* tarihine ve *sır* inancına taşınalım. Aşkımızı üç biçimde yaşayalım:

- ✓ Ya mağdur olan Ezidi yaşama acıyalım, yani âşık olalım, bu aşkımız *hoşgörü* üretsin-*hoşgörü* tüketsin, Ezidilerin yaşadığı topraklarda gezinsin; halklar arasında *kardeşlik kursun*.
- ✓ Ya *haksızlığa isyan eden* Ezidilere acıyalım, yani âşık olalım; bu aşkımız, mazlumlara katında dayanışma üretsin ve bu dayanışmayı, Ezidilerin *son kurtuluşuna* bağlasın; *isyan tüketsin, hak üretsin*.
- ✓ Ya da *Melek Tavus'a* acıyalım, yani âşık olalım; içimizden dışımıza, dışımızdan içimize girip çıkalım ve bozuk düzende *doğruyu ihbar* edelim.

Ezidi tarihini, resmi tarihin sınırlarını *aşmadan*, oradaki tarihi *güncellemeden* kurtaramayız:⁴ Diğer taraftan Walter Benjamin'in belirttiği gibi, "Geçmiş bugünden kurtarılmalıdır":⁵ Her iki anlayışı birlikte düşündüğümüzde, Ezidi tarihini kurtarmak için; *resmi tarihin dışına* taşınıp oradaki Ezidi tarihini *güncellemek*, daha sonra da güncellediğimiz Ezidi tarihini *bugünün saldırısından* korumak gerektiği anlaşılır.

Geçmişten taşıyıp bugünün *saldırısından* koruduğumuz Ezidi tarihini, Ezidi yaşamın *hizmetine vermenin* yolu bir yönüyle *tarih* çalışmasından geçer. *Tarih* çalışması, geçmiş deneyimleyerek *şimdi* yapmadır. Deneyimsiz yaşam bir bakıma *tarihsiz* yaşam demektir. Geçmiş *yoktur* o yaşamın. Deneyim yoluyla kendini dışa vuran yaşam, geçmişle bağlantı kurar; o artık *tarihseldir*. Yaşantılamak, güncellemek bağlamında, bir yaşam deneyimini *yaşamak* anlamına gelir.⁶ Eksikliği

⁴ "Eğer tarih... bu kadar karanlık bir şeyse, kurtuluş ondan değil, yalnızca onun sınırları dışından gelebilir; bu ise ... tarihin kurtarılması anlamına gelir..." (Eagleton, Terry; *Tatlı Şiddet/ Trajik Kavramı*, Çev.: Kutlu Tunca; İstanbul, 2012; s. 95).

⁵ Dellaloğlu Besim-Odman Aslı-Yardımcı Sibel; *Walter Benjmin'le Olağüstü Haller*; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 52; Güz 2007; s. 24-25.

⁶ "Bir şeyi yaşantılamak, konuşma dilindeki kullanıma uygun olarak, bir 'deneyim' yaşamış olmak demektir. Bir deneyim yaşamak, bir şeyden geçmek, bir şeye katlanmak ve bunu, onun aracılığıyla değişecek tarzda yapmak demektir. Yaşantılanan, kişinin öngörmediği ya da kestirmedeği bir şeydir, beklentilere rağmen meydana gelen bir şeydir.... Deneyim olmaksızın tarihsel yaşam olamaz; ancak deneyim yoluyla dile getirilmiş yaşamlar eksiksiz ve bilinçli olarak tarihsel olabilirler." (Bernstein J.M.; *Görünüşü Kurtarmak Niye? Metafizik Deneyim ve Etiğin Olabilirliği*, Çev.: Kemal Atakay; Cogito;

yaşam bağışlamaz, boşluk da tanımaz; ne olup ne bitiyor demeye fırsat bulamadan tarih egemenin hizmetine giriverir ya da bizler egemenin hizmetine giren tarihin hizmetçileri olup çıkarız.⁷ İşte o zaman, ölümler yaşayanları bir bir gömmeye başlar.

Ezidi tarihi, ağırlıklı olarak sözlü tarihtir; bu nedenle kitaplarda ya da kütüphanelerde değil, adına hafıza dediğimiz gönül kayıtlarında gizlidir. Yazma yönteminin çok, sözel zeminde ezberlenerek taşınan bir tarihtir bu; her türlü yazılı malzemenin kendilerine *mermi* olarak döneceği algısı nedeniyle, yazıyı-okumayı-okulu yadsımışlardır.⁸ Sırf sözlü geleneğe bağlı kalan, bu alanı terk etmemekte direnen topluluklarda, bunun bedeli ağır olmuştur; çünkü "... yalnızca sözlü bir geleneğin var olduğu dinlerde, bir zamanlar sistemin bir parçasını oluşturan öğreti ve anlayışlar, artık inancın bir parçası olarak kuşaktan kuşağa aktarılmadığında kaybolur."⁹ "Layard aşağıdaki notları düşmüştür: '... Okuma yazma bilmek yasalara aykırı sayılmaktadır. Ezidiler arasında bunlardan birini bile yapabilen yalnızca bir ya da iki kişi vardır.... Okumayı bilenler, kutsal kitabı muhafaza etmek ve inancın doktrinleriyle seremonileri için ona başvurmaları amacıyla eğitilmiştir."¹⁰

Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 36; Yaz 2003; s. 225 ve 226)

⁷ "Geçmiş hiçbir zaman olduğu yerde durup yeniden keşfedilmeyi, aynıyla, olduğu gibi tanınmayı beklemez. Tarih her zaman belli bir şimdi'yle onun geçmişi arasındaki ilişkiyi kurar. Demek ki şimdi'den korkmak eskiyi bulandırmaya yol açıyor. Geçmiş içinde yaşanacak bir şey değildir. Eyleme geçerken içinden bir şeyler çekip çıkarttığımız bir sonuçlar kuyusudur...." (Berger, John; -ile yapılan BBC televizyon dizisinden- Görme Biçimleri, Çev.: Yurdanur Salman; Metis Yayınları; Dokuzuncu Baskı; İstanbul, 2003; s. 11).

⁸ Kreyenbroek, Philip G.; Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 25.

⁹ "Ayrıca Ezidi toplumu yazılı kültüre müdahale edemeyecek bir kültüre sahip olduğu gibi var olan yazılı literatürün de en edilgen halklarından biridir. Tüm dinî/ kültürel pratiklerin ve anlatıların sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarıldığı sisteme sahip olan ve 20.yüzyılın ikinci yarısına kadar neredeyse bir bütün olarak okuma-yazmayı yasaklayan Ezidi topluluğu yazma kudretine sahip olan kültürlerle bağımlıdır." (Kreyenbroek, Philip G.; Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; Türkçe Çeviriye Önsöz; Amed Gökçen; s. XI-XII).

¹⁰ A.g.e., s. 6-7; "Yezidilik küçük, dini yayılmayı hedeflemeyen, sadece doğuştan mensup

Sözel ifade-yazılı ifade konusunda Platon *çarpıcı* tespitlerde bulunmuştur: “.., yazılı ifadeler ancak... yüzyüze gerçekleşen..., konuşmaları hatırlatacak bir şey olabilir. Yazılı bir ifade tıpkı bir resim gibi, sadece kendisidir ve yanıt veremez. Taşınıp bir yerden başka bir yere götürülebilir ve bu durumda da kötü niyetli ve bayağı kafalar tarafından... yanlış anlaşılabilir.... Yazılı söz daima, kendi içinde bir amaç olarak değil, onu sürekli tazeleyecek gerçek ve doğrudan konuşmanın yardımcı bir ögesi gibi düşünülmelidir.”¹¹

Yasaklı kültürlerde, *iki kitap iki kültür*, algısı canlıdır.¹² Sözel kültür ve yazılı kültür; yazılı kültürün kitabı, *somuttur*; sözlü kültürün kitabı ise somut değildir, *hafızadır*. Hafızayı taşıyan insandır; hafıza denilen kitap *yüzden* okunduğu için, *insan, okunacak en büyük kitaptır*.¹³ Bu nedenle “Ezidi cemaati tamamen söze dayalı bir kültür geliştirmiş ve bu sözlü kültür, tam da Ezidi inanç sisteminin temel karakterini belirleyen unsur olmuştur. Bu durumun temel sebebi, Ezidi cemaatinin okur-yazarlıkla olan problemlili ilişkisidir. Ezidiler geleneksel olarak sadece okur-yazar olmamakla kalmayıp uzun bir dönem boyunca okur-yazarlık karşıtı da olmuşlardır.”¹⁴ Sabiha Banu Yalkut, kaynak kişisi Şeyh Sin soyundan Şeyh Cengizhan’ın görüşlerini bir dipnot olarak düşmüş. Konuya çarpıcı bir örnek oluşturuyor: “Sözü geçen iki kutsal metnin aslında Ezidilere ait olmadığını, kimi

olunabilen bir dindir. Normalde, sözlü olarak ve nadiren yazıya geçirilmiş ya da hiç geçirilmemiş kutsal metinler aracılığıyla aktarılmaktadır. Bu sistem..., teoljinin gelişmesine yardımcı olmamaktadır. Verilen bir emrin, yapılan bir hareketin ve yasağın ‘dine’ mi yoksa ‘kültür’e mi dayalı olduğunu söylemek çoğu kez imkânsız olduğu için dini ve seküler alan arasında kesin bir çizginin olmadığını gördük.” (Kreyenbroek, Philip G.; *Avrupa’da Yezidilik/Farklı Kuşaklar Dinleri Hakkında Konuşuyor*, Çev.: Hikmet İlhan; Avesta Yayınları; İstanbul, 2011; s. 13).

¹¹ Murdoch, İris; *Edebiyatta ve Felsefede Varoluşçular ve Mistikler*, Çev.: Süha Sertabiboğlu; Ayrıntı yayınları; İstanbul, 2015; s. 289.

¹² “... , bir Ezidi tarafından getirilen açıklama aşağıdaki gibidir: ‘Hristiyanların kavrayışı sahip oldukları çok sayıda kitap yüzünden gölgelenmiştir; ... Bize gelince, kalplerimiz(yani hafızalarımız) bizim kitabımızdır...” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 42).

¹³ “Ezidi geleneği, yalnızca çok uzun süreli bir sözlü aktarımın ürünü olarak anlaşılabilir. Gördüğümüz gibi, Ezidilikte yazılı geleneğinin olmaması resmi bir teolojinin gelişmesi ya da tek ve monolitik bir inanç sisteminin ortaya çıkmasına engel olmuştur.” (A.ge., s. 26).

¹⁴ (Y)Ezidiler/ *Êzîdî/ Dinî Müzik, Halk Müziği*; Kalan; İstanbul, 2008; s. 45.

tacirlerin ve komşu köylerde yaşayanların gözlemleri sonucu kaleme alındıklarını savunuyor. Cengizhan'a göre Ezidiler kendi kitaplarını yabancı bir dilde ya da kullanmadıkları bir Kürt lehçesiyle yazmış olamaz. Oysa *Vahiy Kitabı* Arapça, *Kara Kitap* ise Mukti Kürtçesiyle yazılmış; demek ki orijinal Ezidi metinleri kaybolmuştur.”¹⁵

Yasaklı tarih, *yasaklı geçmişin* bilgisidir: Yasaklı tarihsellik ise yasaklı *geçmişin şimdileştirilmesidir*. Yasaklı topluluklar, tarihlerine bireysel, ötesinde toplumsal katılım sağlamak istiyorlarsa, *geçmiş şimdinin bilincinde* yoğunmaları gerekir. Ancak o zaman yasaklı bilinç, henüz *gerçek olmayan gerçeğe* uzanabilir, yani tarih, tarihi *aşabilir*. İşte o zaman *olanaksız isteme* hakkına sahip olabiliriz; olanaksız için *ölünebilir* artık. Dünün acılarını ve anılarını, nereye gideceğimizi belirten *bilinç ııldıkları* durumuna getiremezsek, nereden geldiğimizin bir anlamı kalmaz. *Dünü unut, bugüne boş ver; hızlı daha hızlı ileriye git*, demek; yarına *öykünme* adına içimizdeki insana *hayvanca* direnmektir.

Ezidi geleneğinde dünü bugüne taşıırken *bellekte tutmanın* ve *aktarmanın* araçları yaratılmıştır:

- 1) Mirden, şeyhten, pirden inanana anlatma, anlatarak *sözel belleğe* kaydedilmesini sağlama, sözel olarak ezberleme.
- 2) Anlatılması ve taşınması istenen şeyleri, *söylencelere* ya da *öyküye yükleme*; söylene-öykü unutulmadığı sürece *taşınmayı* sağlama.
- 3) *Bireysel-toplu ritüel* yoluyla içselleştirip taşıma.

Biz biliyoruz ki “Yeni düşüncelerin zorunlu olarak eski düşüncelerden daha iyi oldukları fikri temelsiz ve tutarsız bir varsayımdır ve tutarlı bir dünya görüşüne uygun hiçbir düşünceye hurafe denilemez. Bu inancı bir dünya görüşüne uydurmadan Şeytan’a inananlar hurafeci olabilir, fakat kavramı kucaklayan tutarlı bir yapıya sahip olanlar hurafeci değildir..... Sözlük tanımı işe yaramaz, ...”¹⁶

Din ya da inanç, yasaklı kültürlerde; deneyimden fıskıran *hayret* ve *heyecan*dır; hayret ve heyecanın doğum ürünü anlamında *kurtarıcı bâtinî bilinç* ya da

¹⁵ Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 48/34 nolu dipnot.

¹⁶ Russell Jeffrey Burton; *Lucifer/ Ortaçağda Şeytan*, Çev.: Ahmet Fethi; Kabalcı Yayınevi; İstanbul, 2001; s. 17.

kurtuluş teolojisi; ötesinde aşkı ve sevgidir. Deneyimin ürünü olarak algılandığı için din ya da inanç neden değil, sonuçtur. Bu nedenle yasaklı kültür insanı, bu bağlamda bir Ezidi, yaratıcı tanrıyı ve onun dünya görüşü anlamında metafiziği inkâr eder ve söylenceden gerçeğe yolculuğa çıkarak kötülük kaynağı olarak onunla mücadeleyi yükümlülük sayar.

Tektanrı inancın bizi nerelere sürüklediği ölçü alındığında, metafizik, ucuz bir içki olarak öne çıkar. Bağımlısı durumuna gelip insanlığını inancına bağladın mı bir kere, sonucu önceden belli bir yıkımın içine taşırırsın kendini; çok geçmez insanlığını tüketirsin. Tüketime koşut, kendi gelişimine kendi elinle engel koyarsın; inanmayan ötekileştirir, ötekileştirdiğinden adaleti ve saygıyı esirgersin.¹⁷

Yasaklı kültürlerde, teoloji sır sahibidir ve teolojinin sırrı antropolojidir:¹⁸ İnsana benzemeyen tanrıyı inkâr edilip ortaya çıkan boşluğu insanla-bedenle doldurmadır.¹⁹ Yasaklı inancın kuralları, düşünülerek ve deneyim yapılarak Tanrı'nın bedeninden derlenir. Çünkü inanç kuralları, Tanrı'nın bedeninde gizlidir. Tanrı'nın bedeni somutlar dünyasıdır. Somutlar dünyasında bilinç akımı denilen şey, bedenden bedene ya da nesneden nesneye akan şeydir.

Ortodoks dinlerde, tümüyle nesnel bir çalışma yapabilmeyen olanaklı olmadığını bilmemiz gerekir. Nesnel çalışma yapılamıyorsa ruhlar uyanmaz; ruhlarımızı

¹⁷ “Dinin ve diğer dünya görüşlerinin sebep olabildikleri en büyük tehlike, bunlara inanan ve bağlanan kişilerin insanîyetini tüketmesidir..... Kutsal bir hamle yapayım diye insanlığını inancına vakfeden kimse, sonuçları çok vahim olan bir teşebbüste bulunmuştur.... ‘mutlak’ olanı ve ‘mükemmel’ olanı buldum sevinciyle insanîyetini, imanı ile kapatırsa, geriye kalan ömrü süresince tekâmülünü durdurmuş olur..... Tekâmülden kendisini, kendi eliyle alıkoyan dindarın diğer vahim olanı, kendisi gibi inandıran ve yaşamayanı, hakikatten ve erdemlilikten uzak görmesi ve onu ötekileştirmesidir. Bundan daha vahim olanı, bu ötekileştirdiği insanlara adaleti, insafı ve saygıyı esirgemesidir..... İnsanîyetini imanı ile özdeşleştiren inançlının, inançlarını revize etme imkânı kalmamıştır....” (Ceylan Yasin; *Dindarlık ve Kişilik*; Radikal İki; 27.05.2012; s. 9).

¹⁸ “Spinoza..., gerçek inancı ise şöyle tanımlar: ‘Gerçek inanç, gerçek bilgiye götüren ve bizi gerçekten sevebilir olan şeylere karşı uyanık tuttuğu için iyidir.’ Diğer taraftan teolojinin konusu olarak inanç ise bunun aksine gerçekliğin bilgisinin yoksunluğundan ileri gelir.” (Felsefelog; *İnanç*; Yıl: 16; Sayı: 45; 2012/ 2; s. 49).

¹⁹ “Batı düşüncesinde Tanrı'nın ölümünü ilan ederken Nietzsche'nin amacı, aslında insana, insan bedenine yer açmaktır., bu boşluğu insanın kendisiyle doldurmayı, Tanrı'dan boşalan yere insanı koymayı öneriyordu.” (Daldeniz Elif; *Zerdüş: Tiksinti Duyamayan İnsan*; Cogito; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul, 2001; Sayı: 25; s. 253).

zın uyanması için düşüncemiz-inancımız etimizin eyleminin *gerekçesi* olması gerekir; ancak böylesi bir durumda, yani *maddi* yanımızla bağlantı kurulduğunda ruhlarımız *uyanır*. Ruhumuz bedenimiz, bedenimiz ruhumuz için bir *zil* sesidir; ötesinde birbiri için *berekettir*.

Önemli olan bir kişinin *neye* inandığı değil, inandığı şeyin onu *ne* yaptığıdır. Soruna Ezidilik açısından yaklaştığımızda, Ortodoks inanç sahibi gibi davranmayacağımız açıktır: İnceleyeceğimiz gibi *metafizikten fiziğe* doğru akan, yani söylenceyi-efsaneyi *gerçeğe* taşıyan Ezidilik, tasavvufta *vahdet-i mevcuttur*. Vahdet-i mevcutçu tasavvuf felsefesinde, taşınan inancın önemi *yadsınmamakla* birlikte, *gerekçesini* oluşturduğu *eyleme* dönüşmedikleri sürece *yok* sayılırlar. Çünkü bilinç eylemin-uygulamanın-ritüelin *toplamı*, inanç ise eylemin-uygulamanın-ritüelin *sonucudur*.

Özünde bâtinî inancın, *kör* bir yanı yoktur; bâtından gelen algıya ya da bâtin kaynaklı sezgiye kalbin-gönlün verdiği bir *onaydır*. Bu onay nedeniyle *doğru* denilen şey, bedende *kök* salar. O zaman inanmak, *öğrenmekle* elde edilen bir kazanıma dönüşür; buradaki *öğrenmenin öğrencisi* olabilmek için *bilgiyle esriyebilmek* koşuldur.

Yalnızca duyu organlarının algılamasıyla yetinen insanlar, nesnel olanın görünüşüne *aldanır* ve Melek Tavus'un gerçekliğine ulaşamazlar. Melek Tavus hem zâhirin hem de bâtinin sahibidir; *bilinmeyenin bilinmesini sağlamak* için kendini görünüşe *taşır* ama üzerini de *hakikat* ile örter. Örtünün kilidini açacak *anahtar*, âşık tarafından aşk gücüyle *aşk denizinin* içinde ele geçirilmek durumundadır.

II. BÖLÜM

EZİDİ TERİMİNİN SOY KÜTÜĞÜ

“İnsanların her şeyi bildikleri toplumlarda gerçeklerin ortaya çıkması ancak nadiren mümkün olabilmektedir.”¹

Ezidi adı, Êzîdî'nin adından gelmektedir: Çünkü Ezidiler, Êzîd adının izleyicileridir. Bir erkek çocuk sünnet olduğunda, *-Ben Kırmızı Êzîdî'nin kuzusuyum!*, der. Demek ki *Kırmızı Êzîdî'nin* soyu, Ezidiler anlamına gelmektedir. Êzîd, Şeyh Adi takipçilerinin *dileklerini* yerine getirir; Şeyh Adi yoluna girişin kanıtı anlamında *hurka* Êzîdî'nin simgesidir. Bu nedenle Ezidiler otururken, *-Ya Êzîd!*, derler.²

Îzîd-Îzed, Farsça *Tanrı-Melek* anlamındadır: Kürtçe'ye Êzîd-Êzd, biçiminde taşınmıştır. Bu durumda *Îzîdî-Îzedî* ya da Êzîdî-Êzdî, Tanrı'ya-Meleğe tapanlar olarak algılanmalıdır.³ “Bu isim, muhtemelen, fonetik kanunlarına uygun olarak gelişen, yeni Farsça'daki İzed(Melek, Tanrı) Avesta dilinde Yazata(...), Pehlevi dilinde Yazdan, Modern Farsça'da Yazdan(Tanrı), Avesta'da Yazatanam, Pehlevi'de Yaztan, Yazdan, İzed'den gelmektedir.... Buna göre bu kelime, bizzat kendileri tarafından kullanıldığı gibi Ezidi, İzidi ve İzdi(Tanrıya tapanlar), Yezidiler tarafından da bilinen bir iştikak olmalıdır.”⁴

Burada bir noktanın altını çizmek gerekiyor: *Melek Tavus* adı, tektanrı dinlerin Şeytanını çağrıştırdığından, bu adın sık kullanımından *sakınılmış*, yerine öz-

¹ Goff, Jacques Le; *Ortaçağda Entelektüeller*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay; Ayrıntı Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul, 2006; Mehmet Ali Kılıçbay; Önsöz; s. 9.

² “Biz Azday halkı, daha fazla Yezidiler adı altında tanınıyoruz. Bu ad çok yaygın olduğu için koruduk; ama kendi aramızda Ezdey ve İzidi adlarını kullanırız. .. (Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüş Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 113).

³ Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınları; Birinci Basım; İstanbul, 2004; s. 63 ve 93; D. İzolî; *Ferheng/ Kurdi-Türkî-Türkçe-Kürtçe*; Weşanên Deng; 8. Baskı; Stenbol, 2013; s. 198.

⁴ Aktaran: Ç. Ceyhan Suvari; *Yezidilik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi; Anadolu'nun Etnik Manzaraları/Artakalanlar* (Ç. Ceyhan Suvari-Ayşe Yıldırım-Tülin Bozkurt, İlker M. İşoğlu); E Yayınları; İstanbul, 2006; s. 61.

deşi ya da dönüşüm ürünü *Êzîd-Îzîd* terimi kullanılmıştır. Anlaşılacağı gibi *Êzîd-Îzîd*, Melek Tavus'un dönüşüm adıdır: Özdeş kullanım olduğu için Laleş'teki *Melek Tavus Mabedi*'nin diğer adı *Êzîd* ya da *Îzîd Mabedi*'dir. *Êzîd* ya da *Îzîd*, Melek Tavus'ta olduğu gibi *Yedi Kutsal Meleğin* başkanıdır ve Altı Melek O'nun *buyruğu* altındadır. Kimi kayıtlarda *Êzîd* ya da *Îzîd*, Melek tavus'un yeryüzündeki temsilcisi *Şeyh Adi* ile de özdeşleştirilir. Kırmızı renk ve kalem aracılığıyla *Mûsa Sor* ile levha ve kalem aracılığıyla *Şeyh Hasan* ile ilişki içerisine sokulur.⁵

⁵ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 95-96.

III. BÖLÜM

EZİDİLİK VE DÜALİZM

“Ama sapkınlık aynı zamanda yaratıcılık,
kendini aşma, büyüklüktür.

Bu açıdan en üst düzeydeki özgürlüğe giriş olarak da ele alınabilir.”¹

Özünde *düalist* tasarımlarda, bu kapsamda Zerdüştlükte, Ezidilikte vb. *yaradılış* yoktur; *varlığa geliş, varlaşma, varoluş* vardır. Ne var ki varoluş tasarımları yakın çağlarda derlendiği için Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi tektanrıcı dinlerin etkisiyle *yaradılış* tasarımları durumuna dönüşmüştür. Ancak örtü kaldırdığında eski tasarımların ipuçları rahatlıkla gözlenebilir.²

Ezidiliğin kökeni, belirleyici anlamda *Zerdüştlüğe* dayanır: Zerdüştlük, *yasaklı kültürler* bağlamında ve kaynak anlamında, bir ağaç olarak algılanabilir ve her *yasaklı* kültür, bu kapsamda *Ezidilik*, bu ağacın *meyvesi* ya da *çiçeğidir*.³

Zerdüştlük, çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa *evrilme* aşamasında yaşama taşınmış, *ikitanrıcı*, yani *düalist* bir felsefe-öğreti-inançtır. Ezidilik ve Ezidiliğin kaynak kültürleri, kendilerini, bir bakıma *düalist* bir anlayışla dışa vururlar. Açık söylemek gerekirse *düalizm* anlayışı, başlangıçtan beri inançları etkilemiştir.⁴

Doğal olarak Zerdüştlük *reformu* olarak algılayabileceğimiz Ezidilik de *ikitanrıcı*, yani *düalisttir*. –Ezidiler tektanrıcıdır, demek Ezidiliğe yapılabilecek bir *kötü-*

¹ Roudinesco, Élisabeth; *İçimizdeki Karanlık/ Sapıklığın Tarihi*, Çev.: Nami Başer; Say Yayınları; İstanbul, 2013; s. 13.

² Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2004; s. 157.

³ “Kürt ülkesini yönetiminin altında tutan Part ve Sasani dönemlerinde Zerdüştlük, devlet dini olmasına karşın diğer din ve inanışlara sıcak bakmıştır. Bunun sonucu olarak Kürt ülkesinde bazı dini akımlar gelişti ve bu akımlar Kürtler’in bir kısmının İslâmlığı benimsemesi dönemine kadar sarktı. Mandaizm, Maniheizm, Hurremizm, Yezidilik ve benzerleri ortaya çıktı.” (Torî; *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin Yayınları; İstanbul, 2000; s. 32).

⁴ Touraine Alain; *Modernliğin Eleştirisi*, Çev.: Hülya Uğur Tanrıöver; Yapı Kredi Yayınları; 8. Baskı; İstanbul, 2012; s. 55 ve 290.

lûktür. Kaynak kişi olarak seçilen Ezidiler, *-Biz tektanrıciyız*, deseler de araştırmacı, kültürün mitolojisini-ritüellerini *yabancılaşmadan* arındırıp yorumlamak durumundadır. “Ezidi mitolojisinde resmedilen Melek Tavus herhangi bir tanrısal gücü barındırmayıp sınırlı bir kudrete sahiptir. Tıpkı diğer melekler, canlı ve cansız varlıklar gibi, O da, kadir-i mutlak olan Tanrı tarafından yaratılmış ve her daim Tanrı’nın hükmüyle yönetilmiştir. Dolayısıyla bu haliyle, Melek Tavus ilk yaratıcı olan Tanrı’nın emirlerini yerine getiren vekili veya yardımcısı olarak görülmektedir. Ezidi inancı Melek Tavus’la başlayan bir vekâletler sistemine sahiptir...”⁵ görüşü tümüyle yanlıştır.

Bir kere genelde *yasaklı kültürlerde* özelde Ezidilikte *yaratıcı tanrı* yoktur; varlığa geliş-varoluşa *neden* olan bir tanrı vardır. Varoluş-varlığa geliş, *metafizikten-fiziğe* bir taşınmadır. Bu nedenle varoluş-varlığa geliş tasarımı *metafizik idealist* değil tam tersine *düşünceci idealist-materyalist* bir tasarımdır. Tasavvufi zemine taşındığımızda, fizik dünya *tanrının*, Ezidilik söz konusu olduğunda Melek Tavus’un *bedenidir*. Melek Tavus’un yeryüzündeki temsilcisi Şeyh Adi ve bağlıları, *düşünerek Melek Tavus’un bedeninden tanrının yasalarını derlemek* durumundadır. Ötesinde, iktanrıcılığı felsefeye bağlamış Zerdüştlük denilen ağacın mevesi nasıl oluyor da *ağacı* yalanlıyor: Ahuramazda ve Ehrimen, yani *İyilik ve Kötülük*, Melek Tavus’un *yapısına* taşınmıştır. Artık hemen her şeyin yazgısı, Melek Tavus’un *bedeni* olarak algılanan bu dünyanın yapısında var olan karşıtların çatışmasına bağlı olarak biçimlenecektir. Zerdüştlükte, önsüz-sonsuz İyi ve önsüz-sonsuz Kötü anlamında ve ayrı soyut kimlikler olarak tasarımılanan iki tanrı Ezdilikte, *önsüz-sonsuz algısından arındırılarak* diyalektik karşıtlığın *karşıtlarına* indirgenmiştir. Mitolojide Melek Tavus’u yarattığı belirtilen Tanrı, Melek Tavus’un yapısındaki karşıtların mücadelesiyle çizilen yazgıya *müdahale edememektedir*. Sonsuza kadar da edemeyecektir. Müdahale edemediği için de aralarında bir *çelişki-ilişki* olamaz. Diyalektik düşünmenin koşulunu *anımsatmak* ve *pekiştirmek* ya da *gerekçesini* öne çıkarmak için bir varsayım ögesidir, Melek Tavus’u yaratan *yaratıcı tanrı* algısı.

Unutmayalım ki *yasaklı kültürler* özellikle tektanrıci düşman kuşatması altında *örtücü tanımlara* ya da *ödünçleme terimlere* başvurmuştur. Zamanla *yabancılaşmanın* da etkisiyle geçmişini umutan yasaklı kültür insanı *örtücü tanımları* ve

⁵ *Abede-i İblis/ Yezidi Taifesinin İtikadatı, A’dâtı, Evsafı*-Yayına hazırlayan: Amed Gökçen; İstanbul Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2013; Abede-i İblis’e Giriş; s. 6.

ödüncleme aldığı terimleri, -Bunlar benim kendi malım, diye pazarlamaya kalkmışlardır. Araştırmacı, pazarlanan bu mala konulan *pazarlama etiketi* üzerinden değil, yabancılaşmanın ötesine taşınıp özgün anlamları *sözlerine susturucu takmadan* yazıya-söze dökmek zorundadır. Tersî durumunda, böylesi sözün-yazının sahibi de Ezidileri *terbiye etmeye* soyunmuş olur. İşte o zaman, araştırılan yasaklı kültürün büyüğü gerçekçiliğinin *büyüsü bozulur; cüreti ortadan kalkar, çocuksuluğu biter*. Bu noktada, Ezidilerin dünyevi(seküler) lideri Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi'ye kulak verelim:

“Tek bir çerçeveli resim, misafir kabul ettiğimiz odadaki ocağın üstünü süslüyordu.... Sonunda babama, bu adamın kim olduğunu sorduğum an.., babam; ‘O bizim rehberimiz ve kendimize örnek aldığımız kişidir.’, yanıtını verdi. ‘Hepimiz onun dindarlık derecesine ulaşmak için, onun gibi olmayı denemeliyiz. Onun yüksek makamına kimse çıkamaz. Ama her Azday’ın görevi, onun gibi olmaya çalışmaktır.’ Ağaç çerçevedeki adamın..., bizim Zaradoşt adını verdiğimiz Zerdüşt olduğunu öğrendim. ‘Zerdüşt, insanlığa paha biçilmez öğretiler sundu’, dedi babam...

Zerdüşt ritüeli kurban istemiyordu; hesap günü imtihanlarına girmek için, hazır reçeteler sunmadı... O sadece, insanın kendisini mükemmelleştirmesi için çaba göstermesini, insanlığın en üst sınırına erişmesini istiyordu. En keskin kılıcın en iyi kılıç olması gibi, Zerdüşt için en mükemmel insan, en insancıl olandı....

Zerdüşt’ü, İbrani kâhinlerin yaptığı gibi, mutlak hâkim olmanın bir elçisi, bir peygamber mi kabul ediyoruz? Hayır! Zerdüşt, peygamber değildi, Tanrı elçisi değildi, olağanüstü bir gücü ve olağanüstü bir misyonu yoktu. Zerdüşt, kendisi için konuştu ve bunu yaparken, bütün insanlık için konuştu. Yolu gösterdi ve her insanı, onunla birlikte bu yola adımını atmaya davet etti....

Zerdüşt her halükârda halkımızdan, bizden biriydi. Her insanın bir düşü olduğu gibi, onun da bir düşü vardı. Evet, düşleri olmayan bir insanın; hayvanlaşma, saf biyolojik bir makine olma, bir robot, anlamsız bir oyunda bir figüran olma tehlikesiyle karşılaşacağı kesin olarak söylenebilir....

Biz bir halkız, aynı inanca bağlı müminleriz. Anahtarımızın çeşitli biçimleri olabilir, ama biz, hepimiz kurtuluşa ve barışa açılan aynı kapıya ulaşmayı deniyoruz....”⁶

⁶ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüşt Bizimle Konuştu*; Almanca as-

Düalist, yani ikitanrıci tasarımlar ikiye ayrılır: *Mutlak* ya da *köktenci* düalizm ve *ılımlı* ya da *bastırılmış* düalizm. Mutlak düalizm, iyi-kötü ilkelerini, *karşıt* ve *eşit güçte* ilkeler olarak algılar. İlimli düalizm ise kötü ilkesini iyi ilkesinden *daha* *düşük* *güce* sahip ilke olarak bilince-inanca taşır.⁷

Örneğin, Zerdüşt'e bağlanan dinsel düzende, *Ahuramazda* ile *Ehrimen* arasında temel bir karşıtlık vardır: Ehrimen yaptığı kötülüklerle dünyaya *acı*, *hastalık* ve *ölüm* getirir. Ahuramazda ise bununla mücadele eder. Zerdüştlüğün sonraki gelişmesi içinde Ahuramazda ve Ehrimen, *Yaratıcı* ve *Yıkıcı* biçiminde, sonsuz *iyi-lik-kötülük düalizmine* dönüşür.⁸

Mutlak düalist anlayışta, maddi dünya *özünde kötüdür*; daha doğrusu *Kötü Tanrı'nın kötü ürünüdür*. İlimli düalizme gelince, dünya, *özünde iyidir* ama sonradan *kötülük bulaşmıştır*.⁹

Düalizm, *ikicilik* demektir. Evreni denetleyen *iki karşıt* yüce güç ya da tanrıya inanç biçimindeki *düalizm*, geçmiş çağlarda, din olgusunun önemli bir ögesi idi. Bütün dinlerde *kutsal olanla kutsal olmayan* arasında bir *ayırma* gidilmiştir; bu kapsamda kimi dinlerde *açık*, kimi dinlerde *gizil* bir *düalizm* vardır, diye düşünülebilir. Hint felsefesinde, *diyalektik gerilim* *önsüz-sonsuzdur*. Asya'nın iktidar görmemiş Taoculuk'unda *Yin-Yang* öğretisi, evrendeki tüm karşıt kavram ve ilkeleri içine alır. Kutsal mitolojilerin izini sürdüğümüzde, Gökyüzü tanrılarıyla Yeryüzü

İlinden çeviren: Erol Sever; s. 115-117 arası.

⁷ Korkmaz, Esat; *Hıristiyanlığın Lanetlileri ya da Günah Yaşamın Günahkârları Katharlar*; Demos Yayınları; İstanbul 2013; s. 183-188 arası.

⁸ “Zerdüştlük, tüm biçimleriyle, dünyayı kötü ve iyi güçler arasındaki bir savaş meydanı olarak görür ve her bireyin hangi tarafta yer alacağını seçmesi beklenir. İki karşıt ilke fikri ile birlikte bu da daha sonra Katharizmi etkileyecektir. Hıristiyanlık döneminden önce gelişen beden ve ruh çelişkisi, Ahriman'ın Hıristiyanlıktaki eşiti Şeytan gibi diğer kavramlar da heretikliğin şekillenmesinde rol oynayacaktı. Beden/ ruh çelişkisi,... ilk defa MÖ 6. yüzyılda Orpheus kültü ile yeşerip antik Yunan'ın önemli bir parçası haline gelmiş gibi görünmektedir.... Ancak geç dönem Zerdüştlük'de olduğu gibi Orfizim'de de hiçbir tanrı diğerinden üstün değildir. Ne var ki bedeni ruhun maddi taşıyıcısı olarak gören Zerdüştlüğün aksine Orfizim, ruhu ilahi ve ölümsüz olarak görürken bedeni dünyevi hayat süresince onun kötücül, ölümlü hapishanesi olarak değerlendirir. Bu inancın kökleri Dionysos'un çocukluk hikâyesinden gelmektedir...” (Martin, Sean; *Orta Çağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*; -Özgün adı: The Cathars; , Çev.: Barış Baysal; Kalkedon Yayınları; İstanbul, 2009; s. 26).

⁹ Russell, Jeffrey Burton; *Lucifer/ Ortaçağ'da Şeytan*, Çev.: Ahmet Fethi; Kabalıcı Yayınevi; İstanbul, 2001; S. 242-251 arası.

tanrıları arasında ya da *yapıcı* tanrılar ile *yıkıcı* tanrılar arasında bir *gerilime* tanık oluruz.¹⁰

Düalizm, yalnızca *dinsel* biçimiyle var olmadı. Felsefede, bilgi sürecini çözümlemek ya da gerçekliği açıklamak için birbirinin *karşıtı* ya da *tamamlayıcısı* olabilen, ama birbirine *indirgenemeyen iki ayrı ilkeyi* temel alan bir görüş olarak belirdi. Bu durum, gerçekliği yalnızca *bir ilkeye* dayandıran *monizm* ve *çok sayıda ilkeyle* açıklayan *pluralizmden* farklıdır. Evreni, evrendeki bütün varlıkları, tek bir ilk öge ile açıklayan ilk fiziofollardan sonra Sokrates, *sanının karşısına kesin bilgiyi koydu*: Bu da kendi kapsamında bir *düalizm* sayılabilir. Platon'un düşünce sisteminde belirginleşen *düalizm*, idealar dünyası-duyular dünyası *ikiliği* üzerine yapılır. Platon'un tasarımı, giderek öğrencisi Aristoteles'in görüşlerine yansıdı. Aristoteles'ten sonra ise *madde-biçim*, *beden-ruh*, *özne-yüklem* gibi *ikilikler* felsefeye girdi. Descartes. bir bakıma düalizmin *kurucusu* sayılır: Descartes. düalizmini *zihin-madde* karşıtlığı üzerine kurdu. Kant'ın *bilgi felsefesi*, düalizmin ikinci büyük *canlanışına* kaynaklık etti: *Özne-nesne ikiliğini* ortaya attı. Düalizmin Kant'tan sonra aldığı biçimler arasında Schopenhauer ve Nietzsche'nin tasarımları sayılabilir: Schopenhauer, *istem-tasarım ikiliği*; Nietzsche ise *Apollon-Dionysos ikiliği* üzerine yapılandırmıştır *düalist* tasarımlarını.¹¹

Mutlak düalizmde, iyi-kötü ilkesi, *sonsuzluk* sürecinde, birbiriyle mücadeleye *kilitlenmiş* durumdadır; biri, diğerini *yokedemez-ortadan kaldıramaz*; karşıtların varlığı, görünür ve görünür olmayan evrenin *varolma* koşuludur. İlmli düalist anlayışta ise hareketin, hareket soyutlaması olarak zamanın bir *sonu* vardır; zamanın sonunda *daha güçlü* ilke olan İyilik ilkesi, *daha az güçlü* olan Kötülük ilkesini altedecektir. Yani İyi, Kötü'yü *yenecektir*.¹²

¹⁰ "İnsan için yeryüzü bağlayıcı dünya şartları için bir hapishanedir; kurtuluş için yeryüzünden gökyüzüne firar gerekir. Çünkü yeryüzü beden; gökyüzü ruhun sembolüdür.... Ruh ve beden can katalizörlüğünde bir arada bulunduğu, ortaya çıkan insandır.... Gökyüzü ile yer altı arasındaki sınır olan yeryüzü, zâhir ve bânının kesişme noktasıdır..." (Tamer Ayan; *Masonik Merdiven*; Yurt Kitap-Yayın; Ankara- 2007; s. 29).

¹¹ Karamanoğlu, Osman Korkmaz; *Ansiklopedik 'İzm'ler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2004; s. 64.

¹² "Zerdüşt iyilik ve kötülüğün aynı kaynaktan çıkamayacağını düşünüyordu. İyiliği temsil eden Ahura Mazda ile kötülüğü temsil eden Ahriman arasındaki sürekli savaşta, kuşkusuz iyilik, yani Ahura Mazda kazanacaktı..." (Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 23).

Söz gelimi Balkanların Bogomilizmi, İtalyan toprağının Patarenizmi, Güney Fransa'nın Katharizmi ve Alman coğrafyasının Anabaptizmi zaman zaman *ılımlı*, zaman zaman da *mutlak* düalist tasarıma bağlamışlardır kendilerini. Buna karşın, uzak gelecekte İyi'nin Kötü'yü *yeneceğini* kabul eden Zerdüştlük, *ılımlı* ya da *bastırılmış*, iktanrıcı bir felsefe, öğreti, inanç olarak tanımlanabilir. Kızılbaşlık, Taoculuk vb. yasaklı kültür toplulukları ise iktanrıcılıktaki *karşıt tanrılar* kimliklendirmesi yerine *karşıt ilkeleri* ya da *karşıt âlemleri* kimliklendirmiş; *karşıt tanrıları* *karşıt ilkeler* ya da *karşıt âlemler biçimine* dönüştürmüştür. Kimliklendirdiği ya da dönüştürdüğü *karşıtların* mücadelesini *önsüz-sonsuz* kabul etmiş, açıkçası *mutlak düalist* tasarımlara *yaklaşmış* ve metafizik tanrıları *iptal* etmiştir.

Ezidiliğe gelince Ezidilik, *mutlak düalist*, yani *mutlak iktanrıcı* bir felsefe, öğreti, inançtır: Ancak bağlandığı *mutlak düalizm*, yukarıda sıraladığımız hiçbir tasarıma *uymaz*. Çarpıcı ve *kendine özgüdür*. Zerdüştlükteki Ahuramazda'nın Ezidilikteki karşılığı *Azda(Xuda, Xudawend, Êzdan vb.)*'dir. Özetle Azda, kendi özünden Melek Tavus'u yaratır ve dünyayı-insanları *yaratma- yönetme* işini ona verir. Ancak Melek Tavus'u görevden alma gibi bir yetkiyi *kullanamayacağı* ya da *kullanmayacağı* inanca bağlandığından özünde *mutlak düalisttir*.¹³ İyilik-Kötülük birlikteliğinden *bağımsız* bir İyilik, *işlevli* değildir ve *kabul* görmez.

Bu durumda Xudê, Xudawend, Êzdan, Azda, Rabb vb. adlarla anılan tanrı, *ne-den* durumunda konumlanmış bir *tektanrıyı* simgeler. Ancak Ezidi varoluş çevrimi, inanç kabullenmelerini veri alan *metafizik idealizmin* bir ürünü değil, *aklın sonuçlarını* veri alan *düşünceli idealizmin* bir ürünüdür. Tanrı'ya bağlanan ve nesnel dünyaya göre *değişmez*, *kalıcı* ve *ebedi* olan *metafizik idealizm*, öncel-yaratıcı görünmesine karşın, özünde nesnel dünyanın-nesnel sürecin, bu olgunun kimliklendirilmiş biçimi olan *Melek Tavus'un* bir *gerekçesi*, onu zorunlu kılmanın inançtaki *aracıdır*. Bu nedenle Ezidiler, *biz tektanrıciyiz* ya da *biz ilk tektanrıciyiz* deseler de, kimi araştırmacılar bu görüşe katılsa da bu anlayışı, Ezidi *varoluş çevriminde* *gerekçelendirmek* olanaklı *değildir*.¹⁴

¹³ “Dünya ve evrenin tepesinde, her şeyin sahibi ve efendisi olan bir tanrı bulunmaktadır. Yalnız, dünya bu tanrı tarafından yaratılmamıştır; kendine yakın, ama buyruğu altındaki bir varlık tarafından yaratılmıştır...” (A.g.e.; s. 24).

¹⁴ “Biz Yezidiler... tarihin ilk tektanrıcularıyız. Azda veya Ahura Mazda, İzed, Yezdan veya Huda adı verilen bir ve tek tanrının varlığına inanıyoruz. Yüce varlık, her türden varoluşun yaratıcısı; düşüncelerin, sözlerin ve işlerin son yargıcıdır ve gelecekte de son yargıcı olacaktır.” (Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları;

Gerçekliği açıklayabilmek için *diyalektik düşünmek* koşuldur. Koşul gereği, birbirinin *karşıtı* olmaktan çok *tamamlayıcı* gibi gözüken, özünde ise birbirine indirgenemeyen *Azda*(Huda, Xudê, Xudawend, Êzdan vb) ve *Melek Tavus* adında iki tanrı vardır ya da bu tanrılara bağlı, yine birbirine indirgenemeyen *iki ilke*.¹⁵

Birbirine indirgenememekle birlikte, karşıtlardan *Azda*(Xuda, Xudê, Xudawend, Êzdan vb) *edilgendir* ve gizil varlığın *oluşmasında* ya da gizil varlığın *görünüşe taşınmasında* hiçbir etkisi yoktur. Çünkü birbirine indirgenemeyen karşıtlar Melek Tavus'un *yapısına taşınmıştır*: Zıtların birliği anlamında Melek Tavus. Dünyanın-Evrenin, yani her şeyin *toplamıdır*. İyilik de onun yapısındadır, kötülük de; eksi de onun yapısındadır, artı da; ı ışık da onun yapısındadır, karanlık da.

Ezidiler biz *ilk tek tanrıciyız* derken öne çıkardıkları *İlk Neden-İlk Hareket Ettirici* tasarımı, *Aritoteles'e* dayanır: Aristoteles'te Tanrı *İlk Neden* tasarımı kapsamında, *kendisi hareket etmeyen bir hareket ettirici* ya da *ilk hareket ettiricidir*.¹⁶

Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüş Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 129); "Yezidiler tek tanrıya inanırlar. Ve Kürtçe olarak ona Huda derler. O'na Kâinatın İlk Nedeni ve İlk Hareket Ettirici olarak taparlar. Yeryüzünde bitkilerin ve hayvanların yaşamının yaratılması ve oluşumu görevi yedi meleke tahsis edilmiştir. Bu meleklerden en büyüğü Azaziel'di. İnsanı ise bizzat Tanrı yarattı. Âdem'in önünde secde etmeyi reddeden ve Tanrı'nın huzurundan kovulan gururlu Azaziel'in hikâyesi aynı şekilde Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar için de geleneklerinde anlatılagelen tanidik eski bir inançtır. Ancak bu öykünün sonu Yezidi dininde farklıdır. Öykünün sonunda bu isyancı melek, kötülük ruhuyla bir tutulmuyor. Yezidiler bu itaatsizlik eyleminin Allah tarafından affedildiğine ve bu meleği önceden olduğu gibi bir kez daha ulu olarak görenler onun özel korumasından yararlanacaklarına inanırlar." (Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mushefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 66).

¹⁵ "Yezidiler tavus kuşuna Melek Tavus derler. Tavus sözcüğünün aslı Latince 'Teyius' sözcüğü olup Tanrı anlamındadır. Yezidilerin, Melek Tavus'u tavus kuşuna benzetmeleri, tanrı Ahura Mazda'yı kutsadıklarını, yine Melek Tavus'u, tavus-horoz karışımı göstermeleri de Zerdüş'tün düalist görüşünü benimsediklerini ifade etmektedir. Çünkü bilindiği gibi horoz dövüşçü bir hayvandır. Horoz'u Tavus kuşu ile birlikte göstermeleri Ahura Mazda ile Ahriman arasındaki sürekli çatışmayı vurgulamaktadır..." (Torî; *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin Yayınları; İstanbul, 2000; s. 30).

¹⁶ "Alevi felsefesinde bu türden bir Hak tasarımı kaynağını Platon'un *idea* kuramıyla Aristoteles'in *biçim* kuramlarından alır. Somut veri alınmadan soyut inanç/düşünce varlıklarının *saçma* olacağını varsaymakla Platon'dan çok Aristoteles'i yeğler. Tasarım-

Ezidilikteki Azda ya da Xuda'nın durumu, Aristoteles tasarımımda olduğu gibidir ve diyalektik düşünebilmenin gereği, *başlangıç* ya da *İlk Neden* bu biçimde düşünölmüştür. Kaldı ki bu durum, özellikle düalist tasarımlarda *açık* ya da *silik* biçimde varoluşa taşınır.

Karşıtların birliği anlamında Melek Tavus'u tasarımılamakla Ezidiler, hem diğer düalist tasarımlardan *farklarını* ortaya koydular hem de diyalektik düşünmenin *kaçınılmazlığını* bilinçlere-inançlara kazıdılar.

Böylece, *karşıtların* tasarımılama açısından; yalnızca Zerdüştlükten değil, diğer ılımlı ve mutlak düalist tasarımlardan da *ayrıldılar*. Ezidilik dışındaki mutlak ve düalist tasarımlarda *İyi Tanrı*'nın karşısında bir *Kötü Tanrı* vardır. Ezidilikte ise *İyi Tanrı*'nın karşısında bir *Kötü Tanrı* yoktur. Melek Tavus, *İyi Tanrı* olmadığı gibi *Kötü Tanrı* da değildir; iyiliği de kötölüğü de *yapısında* taşıyan doğa kadar *gerçek*, doğa kadar *iyi*, doğa kadar *kötüdür*.

da; *gizilgüç* durumunda bir Tanrı olarak algılanan Hak, kendi bilincinde, kendi olanaklarının ayırımındadır. Özgürlükten yoksun ve bilinçsiz durumda bulunan, ancak *kendisi hareket etmeyen bir hareket ettirici* olan, mekân ve zaman ötesi mutlak inanç tanrısı, *zorunluluk yasası* gereği dönüşüme uğrayınca özgür ve bilinçli bir varlık durumuna, uzaya ve zamana giren bir tür *düşünce üreten düşünce yumağı* durumuna evrildi, yani Hak oldu." (Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşılık Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 2005; s. 663).

IV. BÖLÜM

SÖYLENCEDEN GERÇEĞE EZİDİ VAROLUŞ ÇEVİRİMİ

*“Başka türlü ifade edecek olursak,
bir fikir ancak geniş kabul görmüş bir inancın sağlamlığından
yoksun olduğu sürece korur bütünlüğünü ve tamlığını.”¹*

Ezidi söylencesel tarihinde tanrılık kimlikler, varoluş çevriminde *ete-kemiğe* bürünür; yani *soyut* kutsal kimlikler *yeryüzüne* iner; doğal olarak insan ile doğa-üstü varlıklar arasındaki çizgi *silikleşir* ya da insanlar, *soyut* kutsal kimlikler durumuna dönüşür.

Söylenceler, *insan özelliklerine evrensel nitelikler kazandırmak* için gerçekleştirilen *kurgu-tasarımlardır*. Akıl-mantık alanı dışında, *sonradan* kurgulanan ürünler olmalarına karşın, *yalan* değildirler. Ezidi varoluş çevrimi, çevrim kapsamında Âdem’in oğlu *Şehid b. Cer’e* bağlanan kutsal öykü de bir söylencedir; demek ki o da *yalan* değildir. Çünkü her söylence, toplumda yalanın *keşfedilmediği* çağlar üzerine kurulur; toplumsal bir özlemin *dışa* vurumu olarak belirir. Bu bağlamda sosyal ve tarihsel olayların, Ezidi kimliğinin *beyin ve ruh* aynasında bir yansımasıdır. Ezidi kimliği, Laleş ve komşu coğrafyalarda süregelen *değişiklikleri*, ortaya çıkan *altüstlükleri*, kendi evren görüşü ve kendi somut araçlarıyla *anlamlandırmak* istemiştir. Ezidi kimliğine bu isteği dayatan *sosyal olaylar* ve *ortam* gözden kaçırılırsa söylencesel Ezidi varoluş çevrimi ve bu kapsamda *Şehid b. Cer’e* bağlanan Ezidi söylencesi *anlaşılmaz bir yumağa* dönüşür. Bu nedenle bir söylencenin *nasıl* söylendiğine değil, *niçin* söylendiğine bakılır.

Dünyanın Yaradılış İlahisi

“Ya Rabbi, Dünya karanlıktı,/İçinde ne yılan, ne de fare vardı,/Onu sen yoktan var ettin,/ Gül fışkırmadık hiçbir yer kalmadı.(*Ya rebbî dunya hebû tarî/ Têda*

¹ Kracauer, Siegfried; *Tarih Sondan Bir Önceki Şeyler*, Çev.: Tuncay Birkan; Metis; İstanbul, 2014; s. 28.

tu nebûn mişk û marî/ Te zênda kir teze halî/ Çû nema gul jê barî)²

Ya Rabbi, sen cömert bir efendisın,/Sen açtın yolu ve karanlık yönü,/Sen her şeye kadirsın,/ Rengârenk var ettin cenneti.(*Ya Rebbî, tu hostayê kerîmî/ Te vekir rê û dirba tarî/ Tu hostayê her tîştî/ Bihuşt çêkir renegebî*)

Yeryüzü ve gökyüzü var oldu,/Dünya alabildiğine geniş ve dipsizdi,/ Ne insan vardı ne de hayvan.(*Erd û ezman tu hebûn/ Dinya fire bê bine bû/ İnsan heywan jî tu nebû*)

Sen onu şekillendirdin,/Denizlerde sadece inci vardı,/Hareket etmiyordu, hareket etmiyordu,/ Sen mutlu ruhu ona getirdin,/Kendi ışığını onda ortaya çıkardın.(*Te xa lê saz kir/ Di behran de tenê hebû dirr/ -Ne dîmaşiya, ne dîmaşiya- Te xaş ruh anî ber/ Nûra xa lê peyda kir*)³

Beden ve ruh yan yana geldi,/Gözlerin ışığı içine girdi,/El ve ayaklarla vücudu yaptı,/ Onda tatlı sözü yarattı. (*Goşt û ruh hatine ber/ Nûra çavan lê hatine der/ Dest û pê kire, leş/ Lê şîrîn kir got û bêj*)

Tanrı'mız, merhametli bir yaradandır,/Dünyanın yollarını ve kapılarını açtın,/Her şeyi bizler için var ettin,/Yeryüzü ve bereketli topraklar cennete döndü. (*Xudawendê me hostayê rehmanî/ Rê û dergeyê dunyayê vekir/ her tîşt jî me re der-anî/ Bû buhişt erd û avanî*)

Yaradanimız bir şey biliyordu,/İnci kâsesini hakikat kıldı,/Ondan kutsal adamları yarattı,/ Dedi: Bu hâlâ yeterli değil. (*Xudawendê me tîştî dinasî/ durra*

² Karanlık, kutsal kimliklerin doğumundan önceki durumu yani, aydınlıktan önceki durumu tanımlar: Karanlık enerji biçiminde algılanan bir varlık doluluğudur; aydınlığın anası-babasıdır; ışık-aydınlık Melek Tavus ve yardımcıları olarak algılandığına göre bu kutsal kimliklerin varlığa geldiği *olanaklı hiçliktir*. Karanlık-aydınlık karşıtlığının açılımını daha somut verelim: Somutlar dünyası, *ışık saçarak* kendini tüketir; saçacak ışığı kalmadığında canlı ise ölür, cansız bir nesne ise o olmaktan çıkar. Her koşulda yok olmayıp *karanlık* olurlar. Demek ki aydınlığın amacı, *karanlık* olmaktır; bunun tersi de doğrudur: Karanlık da *aydınlık* olmak ister. Ama nasıl? Karanlık *saçarak*; saçacağı karanlık kalmadığında *aydınlık* olur. Anlaşılabileceği gibi genelde yasaklı kültürlerde, özelde Ezidilikte karanlık, *kutsandır*. (Korkmaz, Esat; *Gerçekçi Ol Olanaksız İste/ Kızılbaş Ütopya*; Demos Yayınları; İstanbul, 2014; s. 103).

³ *İnci*, varoluş çevrimi ölçü alındığında, kâse denilen kabın içini dolduran karanlığın aydınlık olmak isteyen *olanağıdır*; kısa anlatımla *karanlığın olanağıdır*, *karanlığın çocuğudur*. Karanlık çoğunlukla *denizle-suyla* betimlenir.

*kasê jê kiresase/ Jê peyda kir mêrê xase/ Got: Eve hê nebes)*⁴

İnci Tanrı'nın heybetiyle çatladı,/Yukarı çıkmak için takati kalmadı,/İnsanların rengiyle bezendi,/ Kırmızı ve beyaz orada zâhir oldu. (*Durr ji heybeta Êzdan hincinî/ Taqet nekir hilgerî/ Ji rengê îsan xemilî/ Sor û spî lê hêwirî*)⁵

Tanrı'mız merhametlidir,/İyiliği ve güzelliği bize getirdi,/ Kudret kalemine izin verdi,/Bizi ilahi aşkın içine attı.(*Êzdanê me bi rehmanî/ Hisn û cemal j ime re anî/ destûr da qelemê qudretê/ Em avêtin nav sura mubetê*)⁶

Denize maya çaldı,/Deniz onunla mayalandı,/Ondan dumanlar yükseldi,/Yeryüzü ve gökyüzü on dört tabakaya bölündü,/Tanrı'mız inciyi dışarı çıkardı. (*Havên avête behrê/ Behr pê meyanî/ Daxenek jê dexinî/ Çarde tebeq 'erd û ezman nijnî/ Êzdanê me durr der-anî*)

Aşkı içine attı,/Ondan iki göz var etti,/Ondan çokça gözyaşı aktı.(*Mobet avête navê/ Jê peyda kir dû cavê/ Jê herikî pîrr avê*)⁷

İnciden su sızdı,/Uçsuz bucaksız bir denize dönüştü,/Yolsuz ve kapısız,/Tanrı'mız denizin üstünde gezindi. (*Av ji durrê herikî/ Bû behra bê serî bî binî/ Bê rê û bê derî/ Êzdanê me ser behrê gerrî*)

Tanrı'mız bir gemi yaptı,/İnsan, hayvan ve börtü böcek,/Çifter çifter gemiye bindirdi.(*Êzdanê me sefine çekir/însan heywan teyr û tû/Cot bi cot li sefinê siyar kir*)

Yaradığımız geminin başındadır,/Dört bir yanda dolaşüyor,/Gemi delindi, gemiye su sızdı,/ Yılan kuyruğunu deliğe soktu. (*Hudawendê me sefine-sere/ serîkî digerre çar kinare/ Sefîne qûl bû, av kete sere/ Marî xirê xa dana bere*)

⁴ Kâse, varoluş çevriminde, aydınlığa, yani inciye gebe kalmış karanlık kabıdır. Doğumla birlikte evrensel hareket başlayacaktır: Gerçekliğin kanıtı hareket olduğuna göre inci kâsesi, varoluş çevriminin başlangıç gerçekliğidir.

⁵ Doğum hareket, hareket titireşim, titreşim de sestir: Artık karanlıktan aydınlığa taşınmak söz konusudur. İlk taşınan kırmızı ile simgelenen ateş ve beyazla simgelenen tarrisal varoluş. Diğer taraftan kırmızı doğum, beyaz doğan kimliğin saflığını simgeler.

⁶ Kudret kalemi ya da ezeli kalem, ilahî'de, Tanrı'nın evrenin yazgısını yazarken kullandığı kalem anlamındadır. Sûfi gelenekte, simgesel anlamda, Tanrı'nın *Levh-i Mahfuz*'a yazı yazarken kullandığına inanılan görünmez kaleme, kudret ya da ezeli kalem adı verilir.

⁷ İlahî'de geçen aşk, Tanrı ya da ezeli ilahi güç anlamındadır. Aşk, Alevilikte de Tanrı anlamına kullanılır: *Aşktan başka Tanrı yoktur, Ali aşkın velisidir*, özdeyişi bu gerçekliği açıklar.

Yaradanımız gemiyi hareket ettirdi,/Bir kıydan diğerine ilerledi,/Laleş'e sürdü ve dedi: Burası hak yeridir. (*Hudawendê me sefîne ajot/ Ji kenar ço ber kenare/ Ajote Lalişê got: heqq ware*)

Sultan Êzdî iyi bir rehberdir,/Laleş insanlığın köşe taşıdır,/Êzdî şimdi ondan haberdardır. (*Siltal Êzdî xweş rêbere/ Laliş ko rîknê beşere/ Niha Êzdî jê xebere*)⁸

Ya Rabbi, sesleniyorum büyük şeyhe,/O kaynaktan su çıkıyor,/Ya Rabbi, sen hayırlı bir dünya var ettin,/ İnsanlar içinde yaşıyor, karnı tok.(*Ya Rebbî, bang di-kim şêxê mezin/ Çav kanî, av jê dizên/ Ya Rebbî, te dinya çêkir, dinya bi xêr/ İnsan têda dijîn bi têt*)

Kara geceler, karanlık geceler,/Gül fışkırmadık hiçbir yer kalmadı,/Yaradan-
sın, cömert ve bağışlayansın. (*Şevêt reş, şevêt tarî/ Cî nema gul jê barîn/ Hudawendî, kerîm û rehmanî*)

O, yeryüzünü ve gökyüzünü kurdu,/Bize bir ruh ve dil bahsetti,/Yaradanımız
ölümsüzdür,/Altı melek yarattı,/Cennet ve Cehennem'i birbirinden ayırdı.(*Kîre rîkn erd û ezman/ Da ber me ruh û zîman/ Xudawendê me rebb el-semed/ Afîrandin şêş milyaket/ Cuda kir doj û Cennet*)

Tanrımız yeryüzünü yaptı, gökyüzünü(yukarı) taşıdı,/Yeryüzünü düzleştirmek mümkün oldu,/ (Gökyüzünü) yukarı taşımak için beklenen zamandı,/Günahkârlar için bir ceza oldu. (*Xudawendê me erda çêkir, ezman guhastin/ Mecale erdê bi rastin/ Nobeta qeza guhastin/ Li gunehbaran bû ruhîstîn*)

Yaradanımız dünyada ne de uzun süre gezindi,/Taşı toprağı idaresine aldı,/İçinde temelleri, minberleri biçimlendirdi.(*Çiqas Xudawendê me dinya kir sefe-re/ Sixir dikir dar û bere/ Pê nijnîne rîknê menbere*)⁹

Laleş'i aşağıya indirdi,/Laleş güzel bir yurt haline geldi,/Yeryüzü bitkiyle yeşillendi,/Onlarla var olanı süsledi, canlandırdı.(*Laliş jorda anî xware/ Laliş bû xaş, cî û ware/ Li erdê şîn bû nebate/ Pê zeynî zêndî qinyate*)¹⁰

⁸ Êzdî ya da Sultan(Siltan) Êzdî, Melek Tavus'un dönüşüm ürünü olan ve Ezidilerin bağlandığı tanrı anlamında kutsal kimlik.

⁹ İlahî'de geçen minber, tanrısal kürsü ya da tanrısal yeryüzünde temsi eden Şeyh Adî'nin kürsüsüdür.

¹⁰ Laleş, başlangıçta; tanrısal dünyada, yani göksel mekânda ütopya bir yerleşmeydi: O, gökyüzünden yeryüzüne indirildi ve kutsal bir yurt durumuna geldi. Melek Tavus ve

Yaradanımız merhametlidir,/Dört kısmı bize getirdi,/Bunlarla sevgili Âdem'i var etti,/Yaradanımız merhametlidir,/Dört kısmı dünyaya getirdi. (*Xudawendê me rehmanî/ Çar qisim ji me re danî/ Pê hebîba Âdem nijnî/ Xudawendê me rehmanî/ Çar qisim li rû dinê danî*)¹¹

Biri su, biri ışıktır,/Biri toprak, biri de ateştir,/Yaradanımız merhamet sahibidir,/Şaz ve *qidûm*'u görünür kıldı.(*Yek ave, yek nûre/ Yek axe, yek jî agre/ Xudawendê me bi-rehme/ Diyar kir saz û qidûme*)

Âdem ve Yedi Sırlar arasında güçlü bir engel vardı,/Yedi Sırlar dolandı ve yanına geldi,/Âdem'in bedeni hareketsizdi,/Dedi: Ruh, neden içine girmiyorsun? (*Havîne Âdem hevsûr zor tixûbe/ Hefsûr geriye, hat hendave/ Qalibê Âdem mabû bê gave/ Go: 'ruho, çima naçî nave?'*)¹²

Yaradanımız kudretlidir,/Yarattı birçok mahlûkat, /(ve) Onlar için Cennet ve Cehennem'i yarattı. (*Xudawendê me qudrete/ Zeyandî çiqas xulyaqete/ Jêra çêkir doj û cenete*)

Yaradanımız yeryüzünü yaptı, gökyüzünü (yukarı) taşıdı,/Yeryüzünü düzleştirmek mümkün oldu,/ Onu düzleştirmek için beklenen zamandı,/İnsanlardan iyilik istediler.(*Xudawendê me erd çêkir, ezman guhastin/ Mecale erdê bi rastin/ Nobeta qeza rastin/ Ji însan qencîtî xastin*)

Laleş gökyüzünden geldi,/Yeryüzü yeşillendi, çimenler bitti,/Ne kadar canlı üzerinde otlandı! (*Laliş ji ezman dihate/ erd şîn dibû giya hate/ Pê cêyran çiqas qinyate*)

Yaradanımız Cuma'yı esas günün kıldı,/Cumartesi günü bir plan yaptı,/Çarşamba günü tamamlandı,/ Yedi yüzyıl sonra *Yedi Sırlar* inciler ve kâseyle geldi.

yardımcı melekleri, gelip buraya yerleşti. Hıristiyan dünyasının yasaklı kültürleri, benzer bir tasarıma sahiptir: İsa, gökyüzüne çekilince Kudüs de *göklere* taşındı. İsa'nın yolundan gidenler, İyi Tanrı'nın *krallığını* yeryüzünde kurmaya soyunduğunda işe, *göklere* çekilen Kudüs'ü *Yeni Kudüs* adıyla yeryüzüne *indirmekle* başladılar. (Korkmaz, Esat; *Gerçekçi Ol Olnaksızı İste Kızılbaş Ütopya*; Demos Yayınları; İstanbul, 2014; s. 69-78 arası).

¹¹ İlahî'de geçen *dört kısım*, evreni ve her şeyi oluşturan ilkeler bağlamında hava, su, toprak ve ateş'i anlatır.

¹² İlahî'de geçen *Yedi Sırlar*; Melek Tavus ve altı meleğinden oluşan kutsal sır kimlikler.

(Xudawendê me îni kir esase/ Şmbî birrî kerase/ Çar-şemê kir xilase/ hevşed sal paş
hevşûr hat duran û kase)

Âdem'den önceki yedi yüzyılı saydı,/Toprak aşağıdaydı ve henüz yerine otur-
mamıştı,/Kutsal Laleş (dünyanın) içine girene kadar. (Hevşed salî ji berî Âdem ji-
mare/Erdê xiyare negirtî şiyare/ Heta Lalişa nûrî navda henare)

Ve ruh yüksekte mevcuttu,/Geldi, gitti ve geçti,/İlahi aşkın ışığı akla ulaştı-
tı,/Gelip Âdem'in bedeninde can buldu.(Û banda ruh hedirî/ Hat û çû bihirî/ Nû-
ra mobetê hingavte serî/ Hat qalibê Âdem de heyorî)

Yaradanımız merhametlidir,/Sırların kâsesini Âdem'e getirdi,/(Âdem) Kâse-
den su içti ve canlandı,/ Olduğu yerde mest oldu ve titredi. (Hudawendê me rah-
manî/ Kasa surrê ji Âdem re anî/ Av ji kasê vexar, vejiva/ Cîda mest bû, hejîya)

Olduğu yerde mest oldu ve titredi,/Kan bedeninde dolaştı,/Aşk başına yürü-
dü. (Cîda mest bû, hejîya/ Xwin li canê wî gerî/ Xêret kete nav serî)

Âdem o kâsedan içti,/Kâsenin sırtından hoşlandı,/Kâsenin kerameti ulaştıkça
bilinçlendi,/ Melekler onu omzundan tutup Cennet'e attı. (Âdem Xwar ji wê kasê/
Surra kasê xaş lê tê/ Kerameta kasê gihîştî bi huş tê/ Meleka milê wî girt û avête
bihuştê)

Âdem kâsedan içiyordu,/Kâsenin kerameti biliniyordu,/Öksürdü ve uyan-
dı. (Âdem ji kasê vedixare/ Kerameta kasê pêve diyare/ Xa bênîjî, bû hişyare)

Dedi: Bu toprak ne güzeldir,/Yeşil çimenler her yerde,/Gün yiğitlerin günü-
dür. (Got: Ev erd çi xaşe/ Gîhayê şîr ser geşe/ Roj roja mêrê keleşe)

Yaradanımız merhametlidir,/Bize bir güzellik getirdi,/Zamanı ve yönleri iyi
ayarladı. (Xudawendê me rehmanî/ J ime re keremek anî/ Dem û dezgê baş danî)

Ey yeryüzündeki âdem!/Her zaman iman et,/(çünkü) Yaradanımız bizi tufan-
dan kurtardı.(Hey âdemo rû dinê/ her dem bike îmanî/ Xudawendî em xilas kîrin ji
tofane)

Ey müritler, çalışın!/Kudretin nimeti bizlere indi,/Yeryüzü ve gökyüzü hayır
yapar,/Siz de iyilik yapın,/Bu sözü asla unutmayın. (Gelê mirîdan bikin karê/
Xêra qudrêtê j ime hate Xwerê/ Erd û ezman didin xêrê/ Hûn ji bibin xudanê xêrê/
Qet ji bîr nekin vê xeberê)¹³

¹³ Kreyenbroek, Philip G.; Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği, Çev.:

Yaradılış İlahisi'nde geçen tanrıları kısaca tanıyalım: *Ellah*; Arapça etkinin belirgin olduğu ifadelerde geçer; yaratanların en iyisidir, tektir ve *Şeyh Hasan O'nun* dostudur.

Xudawend; dünyayı ve altı meleği yaratmıştır; dünyayı dolaşmış ve *dört elementi* (hava, su, toprak ve ateş) var etmiştir. Mahlûkatı için *Cennet ve Cehennem'i* tasarımılamış; insanlar için, *zamanı ve yönleri* kurmuştur ve onları, *tufandan* kurtarmıştır. Laleş'in, *Doğrunun Mekânı* olduğunu ilan etmiştir.

Xudê; başlangıcı olmayan ışıktır; zamanın sonunda hüküm verecek olan O'dur; O'nun denizi derindir ve denizinden *dört nehir* ortaya çıkar; kusursuzdur, *Pedşa'dır*. Mezar başında Melek Tavus ile birlikte adı söylenir.¹⁴

Êzdan; olasılıkla Farsça *Tanrı* demek olan *Yazdan* teriminden gelmektedir; okyanusa maya çalmış, *inci*yi çıkarmış ve içine *sevgi* atmıştır. İnsanları *sevginin* gizemiyle buluşturmuştur. Başlangıç sularında dolaşmış, *gemi*yi yapmıştır. Cennet ve Cehennem'in on *dört katını* O inşa etmiştir.

Pedşa; tanrı anlamında *kral* demektir; ancak kimi kayıtlarda *Şeyh Adi* ve *Êzîd* için de bu terim kullanılmaktadır. Ebedi hâkim ve her şeyi bilendir. *Xudawend'e* bağlanan durumlar, *Pedşa* için de geçerlidir. Başlangıç sularında dolaşmış, *dört elementi* gezmiştir; *inci*yi *görünür* kılmıştır; O *inciden*, *inci O'ndan* gelmiştir; *biri Yedi, Yedi'yi bir* yapmıştır. Yedi ile birlikte bir ordunun *lideri* olmuştur. Şeriatı gerçekten ayırmış ve gerçeği *dünyaya* göndermiştir. Meleği buyurmuş, *geleneğin* gizemi, yani *Ezidi inancı*, havada *asılı* kalmıştır. Geleneğin yürümesine izin vermiş, *ilk liderler silsilesini* kurmuştur. Laleş'in *Doğrunun Mekânı* olduğunu O ilan etmiştir. Her iki dünyanın egemenidir; *Kaniya Sipi'de* hırkasını çıkarmış ve *vaftizi* yönetmiştir. Söylencesel kayıtlarda *Şeyh Adi'ye* ve *Êzîd'e* *Pedşa* denilmektedir.

Sultan(Siltan); hükümdar, lider anlamına gelen bu terim, yaygın olarak *Şeyh Adi* ve *Êzîd* için kullanılır. Çoğunlukla *Êzîd, Sultan Êzîd, Şeyh Adi, Sultan Adi* diye çağrılır. *Şeriat insanları* *Sultan(Siltan)*'ın, yani *Şeyh Adi'nin* ve *Êzîd'in düşmanlarıdır*.

Mîr(Emîr); Ezidilerin seküler lideri *mîrin kutsal kaynağı* olarak algılandığı-

Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 181-191 arası.

¹⁴ “Kürtler genelde tanrıya Huda(Xweda) ve Yezdan derler. Huda sözcüğü Kürtçe'de 'kendini yaratan' sözcüğünden, Yezdan sözcüğü de Kürtçe'deki 'ezdam' sözcüğünden türer. Bu sözcük de 'beni yaratan' anlamına gelir.” (Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 48).

da, *dünyanın temellerini* O kurmuştur; sonsuzluk öncesinde her şeyi bilen ve gören O'dur. Dünyanın hâkimi olduğunda Pedşa, *Mîr* olmuştur.

Rabb; tanrı anlamına kullanılır. İnsanın işi, O'nun hizmetinde bulunmaktır. Ölüm sonrası ruh, *Rabb*'ini tanır.

Êzîd(*Sultan Êzî*); bu-dünyanın *efendisi ve planlayıcısıdır*. Zamanın efendisidir; bu an, bu saat *Êzîd*'in ellerindedir; *gücün kalemini* elinde tutmaktadır.¹⁵

Yaradılış İlahisi'nde adı geçmemekle birlikte söylencesel geleneği dile getiren anlatımlarda Zerdüştlükteki Ahuramazda'nın Ezidilikteki karşılığı *Azda* olarak dillendirilir.¹⁶

Tanrı adı olarak Kürtçe, Arapça ve Farsça terimler kullanılmasına karşın, hemen hemen tümüne, *varolmanın nedeni* yüklenir. Adlar *değişik*, yüklenen anlam-lar küçük ayrıntılar dışında *aynıdır*, denilebilir.

Bir diğer nokta da *Yaradılış İlahisi*'nde *Melek Tavus* adının geçmemesidir. Melek Tavus adı Ezidileri kuşatan düşman topluluklarda doğrudan *Şeytan*'ı çağırşı-tırdığı için, Melek Tavus yerine dönüşüm ürünü *Êzîd/Sultan Êzîd* ya da *Sultan Êzîdî/ Êzîdî* adı kullanılmıştır.¹⁷

Varoluş, nedeni doğanın *kendisi* olan, doğadan doğan ve *doğasal verim* olarak algılanan *gizil nesnellik* durumundaki *özün*, karşıtlıkların *aşılması* sürecinde *soyut* ya da *somut* varlıklar biçiminde var olmaları *durumunu anlatır*.

¹⁵ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 92-95 arası

¹⁶ “Biz hepimiz, Azda, Yezdan, İzed veya Ahura Mazda'nın halkıyız; hepsi de tek bir tanrının adlandırmalarıdır. Çeşitli adlarımıza rağmen, hemen birbirimizi tanırız. Kaplari-miz aynı dili konuşur, temel öğretilerimiz aynıdır. Dularımızın birinde şöyle denmek-tedir: ‘Kapı birdir, ama anahtar çoktur’...” (Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Ye-zidi; *Zerdüşť Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 119).

¹⁷ “Yezidi adı her ne kadar çeşitli kaynaklarda ‘Sultan Yezid’ şeklinde yazılarak, Emevî halifesi Muaviye'nin oğlu ‘Yezid’ ile ilişkili gösterilmek istenmekte ise de kanımızca bu görüş doğru değildir. Zira Yezidi toplumunda konuşma dilinde dahi bu ad, ‘Sultan Ye-zid’ şeklinde değil, bizzat ‘Sultan Êzî’ veya ‘Sultan İzi/ İzîdî’ şeklinde kullanılır. Yezidi-ler kendileri için de ‘Êzîdî/ İzîdî’ –veya Hêzîdî- adını kullanırlar.” (Sever, Erol; *Yezidi-lik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 51); “Sul-tan Êzîdî iyi bir rehberdir,/Laleş insanlığın köşe taşıdır,/Êzîdî şimdi ondan haberdardır. (*Sîltan Êzîdî xweş rêbere/ Laliş ko rîknê beşere/ Niha Êzîdî jê xebere*)” (Dünyanın Yaradılış İlahisi'nden).

“Azda kendi maddesinden, simgesel olarak kendi ateşinden ve nurundan bir başka sonsuz varlığı, Melek Tavus’u yarattı. Azda, Melek Tavus’a evreni biçimlendirme ve insanı yaratma görevini verdi. Melek Tavus’a görevinde yardımcı olmaları için Azda, altı melek daha yarattı, bu melekler Melek Tavus’a hizmet edeceklerdi. Bu meleklerin her biri, varoluşun bir görüntüsünü simgeler...”¹⁸

Bu görüşler, Ezidiliğin Zerdüştlükten kaynaklandığını *kanıtlar*; kimi tersine dönüşümlerle de olsa Zerdüştlüğün *güncellenmesi* ve onun *reformu* olarak algılanabilir.

Zerdüştlük, Zerdüş’tün kurduğu, *diyalektik* tasarımlarıyla belirgin eski İran *bilgelik felsefesi-inancı*, olarak tanımlanabilir. Buddha ve Pythagoras ile hemen hemen aynı dönemde yaşadığı kabul edilen Zerdüş (İÖ. 628–551), çoktanrılı eski İran dinini yıkmaya çalışmadı. Ancak Ahuramazda’yı, ölümsüzlüğün ve sonsuz mutluluğun geçerli olduğu, *hak ve doğruluk* ülkesinin odağına yerleştirdi. O’na göre, *iyilik* ve *kötülük* aynı kaynaktan çıkamazdı; bu nedenle *iyiliği* Ahuramazda’ya, *kötülüğü* Ehrimen’e bağladı. Bu ikisi arasında sürekli bir mücadeleyi tasarımladı; sonunda kavgayı *iyilik* kazanacaktı. İnsanların görevi *iyilik* ve *kötülük* için Tanrı’ya yakarmak değil, olumlu yana katılmaktı. Mücadele iyilikle kötülük, ışıla karanlık, gökyüzüyle yeryüzü arasındaydı.

Ahuramazda, tapınılacak tek tanrı idi; göklerin ve yerin, başka bir anlatımla görünen ya da gizil durumda bulunan nesnel dünyaların yaratıcısıydı. Gathalara göre Ahuramazda, *Spenta-Mainyu*’nun yanı sıra *Ameşa Spentalar*’dan *Asha*, *Vohumanah* ve *Armaiti*’nin babasıydı. Diğer üç Ameşa Spenta, yani *Chshathra*, *Hourvatat* ve *Ameretat* ise Ahuramazda’dan kaynaklanan niteliklerin kimliklendirilmesinden başka bir şey değildi. Bu nedenle Zerdüştlük’te, tanrılar ve insanlar için *aynı* etik kurallar geçerliydi.

Azda, Melek Tavus’a hizmet etmek üzere *altı melek* yarattı ve bu meleklerden her biri, *varoluşun bir görüntüsünü* simgeler, anlayışı Mazdaizmden/Zerdüştlükten gelmektedir: Mazdaizm’de, Ahuramazda’nın kimliklendirilmiş *altı görünümü* vardır. Bu görünüm, Zerdüştlük’teki altı görünümün, yani altı anameleğin *kaynağı* durumundadır.

¹⁸ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüş Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 129.

1) Behmen (İyi Düşünce); 2) Erdibihişt (İyi Erdem); 3) Şehriver (İyi İmparatorluk); 4) Siperdarmidh (İyi Bakış); 5) Hurdad (İyi Sağlık ve 6) Murdad (İyi Ölümsüzlük).

Bu soyut tasarım, somutlaşma eğilimi içine girdiğinde hükmetme işlevi bakımından Behmen hayvan olarak; Erdibihişt ateş olarak; Şehriver maden olarak; Siperdarmidh toprak olarak; Hurdad su olarak ve Murdad bitki olarak görünüşe taşınır.

Zerdüştlük'te de Ahuramazda'nın kimliklendirilmiş altı görünümü vardır:

1) Asha (Doğruluğun Düzeni); 2) Vohumanah (İyi Duygu); 3) Chshathra (Egemenlik); 4) Armaiti (Uygun Duygu Durumu –[Bereket– Erdemlilik]); 5) Hourvatat (Sağlık) ve 6) Ameretat (Ölümsüzlük).

Bu soyut tasarım, somutlaşma eğilimi içine girdiğinde hükmetme işlevi bakımından Asha ateş olarak; Vohumanah sığır olarak; Chshathra metal (demir) olarak; Armaiti toprak olarak; Hourvatat su olarak ve Ameretat bitki olarak görünüşe taşınır.¹⁹

Tanrısal düzenin işleyişini yansıtan Ameşa Spentalar, taşıyıcısı oldukları nitelikleri bedenleştirerek Ahuramazda'nın dünyasıyla O'na inananların dünyasını birbirine yaklaşıtıyordu. Tıpkı bunun gibi Melek Tavus'un hizmetlisi durumunda bulunan melekler, taşıyıcısı oldukları nitelikleri bedenleştirerek Melek Tavus'un dünyasıyla O'na bağlanan inananları buluşturur.

Melek Tavus'un yapısında bulunan olumlu ve olumsuz eğilimler, melek ve cin biçiminde kimlikleniriliyor; bu melek ve cinlerin yeryüzündeki karşılıkları tanımlanıyor. Böylece söylenceden gerçeğe bir yolculuğa çıkılıyor. Mushaf-a Reş'te yaradılış miti şöyle anlatılır: “Başlangıçta Tanrı, kendi özünden Beyaz İnci'yi yarattı ve bir kuş yarattı ki adı Anfar'dı. Ve inciyi onun sırtına koydu ve orada kırk bin yıl oturdu. İlk gün, yani Pazar günü, Azazil adlı meleği yarattı; işte o, hepsinin başkanı olan Melek Tavus'tur. Pazartesi günü Tanrı, Dardail adlı meleği yarattı ki o, Şeyh Hasan'dır. Salı günü, İsrail'i yarattı ki Şeyh Şams'tır. Çarşamba günü, Cibraill adlı meleği yarattı; o da Ebu Bekr'dir. Perşembe günü, Azrail'i yarattı ki Sacadin'dir. Cuma günü, Şemnaill adlı meleği yarattı; o da Nasiru'd-Din'.

¹⁹ Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2004; s. 22-23; Torî; *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin Yayınları; İstanbul, 2000; s. 26-27; Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 48-49-50-51.

dir. Cumartesi günü, Nurail adlı meleği yarattı, ki o Şeyh Fahreddin'dir.²⁰.... Melek Tavus'u onların başkanı yaptı."²¹

Zerdüştlükte Bilge Tanrı'nın karşısında kötülüğü simgeleyen *Ehrimen* vardı ve yardımcısı durumunda altı cin bulunuyordu. Bu cinler de kötülüğü *bedenleştiriyor* ya da *nesnelleştiriyordu*. Tanrı Melek Tavus'a yardımcı *dört cin* yarattı,²² bunlar *kötülüğün görüntüsünü* maddeleştirdiler ya da *nesnelleştirdiler*, anlayışı da Zerdüştlükten gelmektedir. Sayı dört olarak verilmesine karşın, tasarımın mantığı izlendiğinde sayının *altı* olması gerekir. Ahuramazda altı anamelek ve yardımcıları aracılığıyla Ehrimen'in başşeytan ve yardımcılarına karşı bir savaş açar. Ve galip geldiğinde *düalizm* sona erer.

Ezidilik, iyi tanrı Ahuramazda ile kötü tanrı Ehrimen'i, *zıtların birliği yasasına* uyarak *tek* kimlik durumuna getirdi ve adını *Melek Tavus* koydu. Ahuramazda'nın ruhu *Spenta Mainyu* ve yardımcısı durumundaki *altı anamelek* ile Ehrimen'in ruhu *Angra Mainyu* ve yardımcısı durumundaki *altı cin*, Melek Tavus'un ruhu ve yardımcıları oldu.

Bu tasarımı bilince-inanca taşımakla Ezidiler, önsüz-sonsuz *İyi*'den ve önsüz sonsuz *Kötü*'den kendilerini *kurtarmış* oldular. İyilikten kötülük, kötülükten iyilik *üretmeyi olanaklı kılacak* bir tasarımı yaşama taşımakla karşıtların *aynı yapı* içinde bulunduğunu ve birbirlerinin *yiyeceği* olduğunu kanıtlamış oldular.

²⁰ "I- Her şeyden önce Allah, Aziz sırtından bir beyaz cevher yarattı ve Enfer adında bir kuş yarattı ve cevheri kuşun sırtına bindirdi; böylece kırkbin yıl kaldı. II- İçinde yaratılan günlerin ilki Pazar günüdür. O günde Allah Azrail adında bir melek yarattı. Odur Melek Tawus ki hepsinin başkanıdır. III- Pazartesi günü Melek Derdail-i yarattı ki o Şeyh Hasan'dır. IV- Salı günü İsrail-i yarattı ki o Şeyh Şems'tir. V- Çarşamba günü Melek Mikail-i yarattı ki o Şeyh Ebubekir'dir. VI- Perşembe günü Melek Cebrail-i yarattı ki o Şeyh Secadeddin'dir. VII- Cuma günü Melek Şemnaile-i yarattı ki o Nasireddin'dir. VIII- Cumartesi günü Melek Narail-i yarattı ki o Şeyh Fahreddin'dir..."(Torî; *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin Yayınları; İstanbul, 2000; s. 139).

²¹ Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Şeytan tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 478; Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 151.

²² "Melek Tavus sıradan işler için dört cin yarattı. Geçen zaman içinde kanıtlandığı gibi bu cinler kötülüğün görüntüsünü maddeleştirdiler." (Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüşť Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 129); Korkmaz Esat; *Zerdüşťlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2004; s. 162-163.

Zerdüştlük'te, varoluş ya da varlığa geliş felsefesi, *Tanrı-doğa-insan* ilişkisini, Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir çevrim üzerinden açıklar: Tanrı'nın kendi özünden saçılan ışıgın dönüşümler geçirerek ve bu yolla kendi kendine ya-bancılaşarak evrende, gözle görülebilir biçimler aldığını savunur.

Tanrı; *hareketin*, hareket soyutlaması olarak *zamanın* var olmasından önceki *hiçlikte(karanlıkta)*,²³ kendi kendisinin tanrısı idi. *Doğurmadığı* için, yani hareket etmediği için böylesi bir Tanrı algısı özünde bir yanılısamaydı. Derken bu Tanrı, kendi içindeki karşıtlığın ayırımına vardı. Karşıtların *kavga etme* gücüne dayanarak *sonuç üretme* eğilimine girince *eyleme* geçmiş oldu.

Eylemle birlikte, hareket soyutlaması olarak *zaman* yaratılmış oldu. Yani doğa doğurdu, *zaman* ilk çocuk olarak belirdi. Zerdüştlük öncesinde tanrı *Zervan*, işte bu *zamanın* kimliklendirilmiş biçimiydi; Zerdüştlük'te, *Ahuramazda* bu görevi üstlendi.²⁴

²³ “Varlık-olmayan ve varlık tek bir temelden çıktıklarından ancak adlarıyla birbirinden ayrılırlar. Bu tek temelin adı *Karanlık*tır....” (Tao Tö King)/ (Roland Barthes; *Bir Aşk Söyleminden Parçalar*, Çev.: Tahsin Yücel; Metis Yayınları; İstanbul, 1992; s. 158'deki dipnot).

²⁴ Zerdüş öncesinin *Zervan* inancı, Zerdüş sonrasında, *Zervanizm* adı altında bir inanç sistemine dönüştü. İnançta *Zervan*, *Ahuramazda* ve *Ehrimen* ikizinin babasıydı. Söylence diliyle *Zervan* ile oğullarının doğumu ve aralarındaki ilişkiler şöyle anlatılır: Hiçbir şey yokken gökte bir şey vardı; adı *Zervan*'dı. *Zervan*, *Ahuramazda* adında bir oğlunun olması için bin yıl kurbanlar sundu. Sonra *düşünmek* için çekildi. İşte bu sırada *Ahuramazda* ve *Ehrimen*, *ana rahmine* düştü. *Zervan* bunu öğrenince, *-Hangisi önce önüme gelirse onu kral yapacağım*, dedi. *Ehrimen* bunu duyar duymaz, annesinin karınını *yararak* çıktı ve babasının karşısına dikildi. *Zervan*, O'nu tanıyamadı ve *-Kimsin*, diye sordu. *Ehrimen* de, *-Ben senin oğlunum*, dedi. O zaman *Zervan*, *-Benim oğlum bereket kokan ışıktır, fakat sen, kütük kokan karanlıksın*, diye karşılık verdi. *Ahuramazda* ise tam zamanında doğdu ve *Zervan*'ın önüne geldi. *Zervan* hemen onu tanıdı; onun için kurbanlar sundu. Hangi eliyle kurban sunmuşsa o eline bir *çubuk* aldı ve *Ahuramazda*'ya verdi. Bu sırada *Ehrimen* *Zervan*'ın karşısına dikilip, *-Sen söz vermedin mi? Benim oğullarımdan hangisi önce önüme gelirse onu kral yapacağım*, diye haykırdı. *Zervan*, *-Sana 9.000 yıllık krallık verdim, fakat Ahuramazda'yı da senin üzerine hükümdar yaptım. 9.000 yıl sonra Ahuramazda kral olacak ve ne istiyorsa yapacak*, dedi. Sonra *Ahuramazda* ve *Ehrimen*, *canlı-cansız varlıkları* yapmaya başladılar: Ancak *Ahuramazda* ne yaparsa iyi ve haklı olurken *Ehrimen* ne yaparsa kötü ve haksız olur. *Ehrimen*, *Ahuramazda'yı gözlemeye* başlar: O'nun iyi ve haklı şeyleri yapmasına karşın, ışığı yapamadığını anlar. Durumu devlere anlatır: *-Ahuramazda ışığı yapamıyor; yaptığı güzel ve iyi şeyler, karanlıkta kalırsa bir işe yaramazlar*, der. Bu sır kimseye açıklanmasın di-

Ahuramazda, gizil doğanın, yani görünmeyen doğanın *ilk çocuğudur*, ilk *yabancılaşma* ürünüdür. Yapısındaki karşıtlar harekete geçince *ikinci çocuk*, yani *ikinci yabancılaşma* ürünü olarak *Spenta-Mainyu*; *üçüncü çocuk*, yani *üçüncü yabancılaşma* ürünü olarak *Angra-Mainyu* yaratılır. Eksiksizliği, kusursuzluğu simgeleyen ve ışıqla, aydınlıkla temsil edilen *Spenta-Mainyu* ile eksikliği, kusurluluğu simgeleyen ve karanlıkla temsil edilen, yalanın, kötünün taşıyıcısı *Angra-Mainyu* arasındaki çatışmanın başlamasıyla evrensel hareket, kutsal kökenden *uzaklaşan*, somutu yaratacak olanaklara doğru koşan bir *çevrim* girer. Çevrim sürecinde *Spenta-Mainyu*'ya verilen bilgilerin belirme aşamaları olarak algılanan ve her şeyi yaratan *kurucu ilkelerin* ruhları/canları oluşur.

Çevrimde giderek kutsal kökenden uzaklaştığı için *Spenta-Mainyu*, soyut kurucu ilkeler arasındaki *ilişkileri* gütmekte *zorlanmaya* başlar. Tam da bu sırada *Angra-Mainyu saldırıya* geçer; kurucu ilkelere *kendi özünü* aşılar. Aşılar aşılmaz da doğanın ilk *somut çocukları* olarak algılanan ya da son *yabancılaşma* ürünleri olduklarına inanılan altı somut kurucu ilke, yani *ateş, su, toprak, cevher, bitki ve hayvan* görünüşe taşınır; varlığa gelir. Somut kurucu ilkelerle somut kurucu niteliklerin (*sıcaklık-soğukluk, doluluk-boşluk, artı-eksi, kuruluk-yaşlık vb.*) kendi aralarındaki ilişkiden *dünya var olur*.

ye de emir verir. Dev *Mahmi*, emri dinlemez ve sırtı, Ahuramazda'ya açıklar. Yine kutsal söylencelerin bildirdiğine göre tanrı Zervan, yaratılmış olan insanların kaderlerini belirler. Onların Ahuramazda ya da Ehrimen'e bağlanmaları konusunda etkin tavrı alır. İnsanların, Ahuramazda'ya bağlanmalarını sağlamak için başkaca tanrısal varlıklar da yaratır. Yaratığı 24 tanrısal varlığı, *kristal bir yumurta* biçiminde tasarımılanan uzaya yerleştirir. Bunun farkına varan Ehrimen, harekete geçer ve 24 kötü tanrısal varlığı uzaya salar. Yumurta biçiminde tasarımılanan uzay içinde, iyiyle kötü birbirine *karşır*; ve bu karışmayla ancak *varlığa gelme* gerçekleşir. Söylencesel bir anlatıma göre Ahuramazda kardeşi Ehrimen'i, bir eğlenceye davet eder. Ehrimen davete uyar, fakat yemek yemeyi, çocuklarının *yarışması* şartına bağlar. Yarışma için hakem aranır, ancak bulunamaz. Bu kez Tanrı, hakemlik görevini üstlenmesi için *Mithra'yı* yaratır. Zervanizm'in temeli dört inanca dayanır: a) Ahuramazda ile Ehrimen'in karışımı sonucu görünüşe taşınan her canlı varlıkta iyi ve kötü yan, içiçe bulunur. b) Ahuramazda ile Ehrimen arasında doğuşla birlikte başlayan mücadele kıyamete değin sürer. c) Tanrı Zervan, Ahuramazda ile Ehrimen'i yaratır; onların ne yapacaklarını belirler ve canlıların kaderini tayin eder. d) Tanrı Zervan, en sonunda Ehrimen'i ortadan kaldırır. İnançta Zervan göktanrısı, uzay tanrısı, zaman tanrısı ve kader tanrısıdır. (Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınları; İstanbul, 2004; s. 163-164).

Doğadaki gizil nesnellik, görünmeyen nesnellik Ahuramazda olup *gizilgüç* durumu aldıktan sonra, daha az kendisi olarak beliren aşamalara doğru yol alıp *somut kurcu ilkelere* değin iner. Çevrimin ilk yarısı böylece tamamlanmış olur.

Dünyanın varlığa gelmesi sorunu Zerdüştlükte ayrıntılı biçimde anlatılmasına karşın Ezidilikte, Azda Melek Tavus'a *bir avuç toz* verdi; Melek Tavus da o bir avuç tozdan önce erkekle kadını daha sonra dünyayı yarattı, biçiminde ayrıntıdan arındırılmış olarak verilir. Burada bir avuç toz, kurucu ilkeleri, yani *ateş, su, toprak, cevher, bitki ve hayvanı* simgeler.

Kutsal çevrimin dili de bunu doğrular: Kurucu ilkeler (öğeler) olarak *ateş, su, toprak, cevher, bitki ve hayvan* somutluk kazanınca tek başına Ahuramazda'nın ya da tek başına Ehrimen'in bu kurucu ilkeler üzerindeki *denetimi* ortadan kalkar. Bir bakıma, *varlıktan bağımsız*mış gibi görünen tanrıların, tanrılığı da *sona* erer. Artık Tanrı, yani iyi tanrı olarak *Ahuramazda*, kötü tanrı olarak *Ehrimen*, somut varlığın *yapısında* vardır; *ruh/can* Ahuramazda biçiminde kimliklenirken, *beden* Ehrimen, *akıl* ise hem Ahuramazda hem Ehrimen biçiminde kimliklenir.

Esin Zerdüşlükten gelmekle birlikte Ezidilik, *farklı* bir yol izler: Melek Tavus. bir avuç tozdan erkeği-kadını ve dünyayı yaratınca kendisini *görünüşe* taşımış olur; *nesnelleşmiş ve insanlaşmıştır* artık; iyi-kötü, *görünüşe taşınan somutluğun* her yanındadır. Melek Tavus, bir bakıma Ahuramazda ve Ehrimen'in *toplamıdır*.

Çevrimin ikinci yarısını, somut kurucu ilkelere ve somut kurucu niteliklerden çıkarak, yabancılaşma sürecinden *uzaklaşacak* biçimde bir eğilim içine giren *yükselen eğrinin* hareketi oluşturur. Yükselen eğrinin hareketi, *Angra-Mainyu*'yu temsil eden güçlerden *temizlenerek*, her adımda daha çok *Spenta-Mainyu*'nun kendisi olacak biçimde dönüşümler geçirip, yani *karşıtlığı* sona erdirip Ahuramazda'yla buluşmayı amaçlar.

Görüldüğü gibi çevrimin bu yarısı, tümüyle *materyalizm zemininde/maddeci düşünce temeli* üzerinde yürür. Sonuç olarak Zerdüştlük'te varoluş tasarımı, kurucu ilkelerle birlikte *idealizmden materyalizme* kırılan, Tanrı'nın bilgisi/yönlendirmesi *dışında* kurucu ilkelerin kendi yasaları/kuralları *içinde* gelişim/değişim/dönüşümlerle görünmeyenden görüne, görünenden görünmeyene *gidiş-gelişlerle* önsüzden-sonsuz akan nesnel bir süreci belirleyici olarak alır.²⁵

²⁵ Korkmaz, Esat; *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahatar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 709-710-711.

Bu çevrim, Ezidilikte yine *farklılık* gösterir: Çevrimin yükselen eğrisi, Ahuramazda'nın karşılığı olan Azda'ya *dönmez*. Daha doğrusu, Melek Tavus. bir avuç tozdan her şeyi yaratır yaratmaz, Melek Tavus'un yapısındaki karşıtlar *somuta* taşınır, açık anlatımla Melek Tavus'un yapısındaki karşıtların mücadelesi sonucu *varlaşma* gerçekleşir. Süreç bu aşamaya geldiğinde, tümüyle diyalektik düşünme-bilmenin koşulu gereği *düşünceci-idealizm tüketilerek* üretilen Azda, *işlevsiz* duruma düşer. İşlevsiz olana dönmek *anlamsız* olduğundan, Melek Tavus'un yapısındaki karşıtların *eyleme* geçmesiyle somuta taşınan varlıklar, *eylemin sonsuzluğuna* bağlanırlar. Bu nedenle çevrimin ikinci yarısı, Ahuramazda yerine *Melek Tavus'a* döner; *Melek Tavus'tan varlığa, varlıktan Melek Tavus'a gel-gitlerle spiral bir yol izler, sonsuza akar*. Böylesi bir tasarımda gidilip dönülmeyecek bir Öbür-Dünya yoktur: Cennet de cehennem de Bu-Dünyada'dır.

“Biz öte dünyaya ve mahşer gününe inanmıyoruz. Bu nokta, bizimle aynı bölgede yaşayan farklı inançlar tarafından sık sık bize karşı kullanılmıştır. Biz iyilik ve kötülük duygularının eksikliği ile cezalandırma ve ödüllendirme kavramlarının eksikliğiyle suçlandık. Eğer son hesaplaşma günü olmazsa; insanın, Son Yargı Günü'nde eylemlerinin sorumluluğundan sıyrılacakları iddia ediliyor.

Biz ruhların göçüne inanıyoruz. Çünkü Melek Tavus'un aracılığıyla Yüce Varlık'ın yarattığı cevher sonsuzluktan başka bir şey olamaz. Cehennem ve Cennet, bu dünyada birleşmişlerdir. İnsan eylemlerinden ötürü harfi harfine, noktası noktasına bu dünyada yargılanır ve ödüllendirilir veya cezalandırılır. İnsan, en büyük idolü olan Şahid bin Car'ı her zaman göz önünde tutarak, daha iyi olmak için çaba göstermelidir...

Biz, Azday halkının, Şahid bin Car ve ona gönderilen bir meleğin soyundan oluştuğuna inanıyoruz.... Azda, Yüce Yargıç'tur. O, iyi olana, bir sonraki yaşamındaki durumunu daha iyileştirmesini ve kötülük yapanlara tuzak kurmasını olasılaştırır.

Sonsuz varlığın bir parçası olan insan ölümsüzdür. Kaderi önceden belirlenmemiştir. İnsan, anlamadığı bir oyunda salt bir figüran değildir. İnsan, kendi kaderinin tasarlanmasına ve dünyanın durumunun tasarlanmasına katkıda katılır...

İnsanın yaşamını sürdürdüğü tür ve tarz-düşünceleri, söylediği sözler, yaptığı işler- bir sonraki yaşamında alacağı yeri belirler. İnsan, umut ve korku arasında, onurlu bir gelecek ve mutluluk ile zillet ve düş kırıklığı arasında seçim yapar.

Biz, Şahid bin Car'ın ruhunun ilk dünyevi maddeleşmesini; inancımızın lideri olan ve inancımızın kurallarını toparlayarak birleştiren Zerdüşt'te bulduğuna inanıyoruz. Bu ruh, Zerdüşt'ün dünyevi bedeninin dünyadan ayrılmasıyla ölmedi. Sonsuz ve her zaman var olan Yüce Varlık'ın belirlediği zamanda geri gelecektir. Bu ne zaman olacaktı? Bunu bilmiyoruz. Ama Melek Tavus'un vereceği işaretlerden sonra, geri dönüşün gerçekleşeceğini biliyoruz. Hangi işaretler? Bunu da henüz bilmiyoruz. Ama eğer zaman gelirse, hepimiz farkına varacağız, hepimiz göreceğiz, duyacağız ve hissedeceğiz; en küçük bir kuşkunun izi olmadan..."²⁶

Tasarım Mushaf-a Reş'te biraz daha ayrıntılıdır: "Ondan sonra Tanrı, yedi göğü, yeryüzünü ve Güneş'i ve Ay'ı yarattı... İnsanı, kuşları ve tüm hayvanları yarattı ve onları pelerininin boşluğuna yerleştirdi ve İnci'nin üzerinden indi, melekler de yanındaydı. Sonra yüksek sesle İnci'ye doğru haykırdı; o da düşüp dört parçaya ayrıldı, içinden su fışkırdı ve deniz oldu."²⁷

Bir avuç tozdan her şeyin varlığa gelmesi söylencesi, Altay varoluş tasarımlarında daha canlıdır: *Varlaşma*, varoluş çemberi üzerinde kendini dışa vurur. Varoluş tasarımında ilk neden *yokluk* olarak algılanır. Gizil nesnellik olarak algılanan *yokluktan* nedeni, *kendi içindedir*; yani kendi kendisinin nedenidir. Gizil nesnellik eyleme geçince *yokluktan*, işlevlerine göre *ayrışmamış* tek bir varlık oluşur; daha doğrusu, gizil nesnellik tek bir varlık durumunda ve *ham* olarak görünüşe taşınır. Ezidilikteki *bir avuç toprak* gibi.

Ham varlıktan önce *Gök* ve *Yer*in unsurları meydana gelir: Yer ve Gök unsurlarının ilişkisinden canlı-cansız her şeyi oluşturan *kurucu ilkeler* olarak *su*, *ateş*, *ağaç*, *maden* ve *toprak* görünüşe taşınır. Kurucu ilkelerin katılımına göre Yer'in, Göğün ve her şeyin *nitelikleri* belirir. *Gök parlaktır*; Gök tanrısı da *parlaktır*. Yer *karanlıktır*; yer tanrısı da *karanlıktır*. Gökyüzünü simgeleyen *ateş parlak*, yeryüzünü simgeleyen *su/toprak karanlıktır*. Göksel kökenli olarak algılanan ve eril olarak düşünülen şey *parlak*; yersel kökenli olarak algılanan ve dişil olarak düşünülen şey *karanlıktır*. İşte bu Yerli, Göklü, dişili-erkekli unsurlar birbirine kavu-

²⁶ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüşt Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 133-134-135.

²⁷ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 151; Korkmaz, Esat; *Şeytan tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar yayınevi; İstanbul, 2004; s. 478.

şunca canlı-cansız varlıklar belirir; yazlı-kışlı dört mevsim ortaya çıkar.²⁸

Efsanenin diline uyalım: Başlangıçta her yer uçsuz bucaksız su halindeydi. Ülgen don değiştirmiş olarak suların üstünde uçuyor, ancak *konacak* bir yer bulamıyordu. Bu sırada Ülgen'in gönlüne bir ilham gelir. İki dişi ruhtan biri olan Ak-Ene (Ak-Ana) Ülgen'e *yaratma gücünü* ve *ilhamını* verir. Ya da göklerden bir ses Ülgen'e *emir* verir; Ülgen emre uyar ve denizden çıkan bir taşın üzerine çıkar. Yeri-göğü nasıl yaratacağını düşünürken su içinde yaşayan Ak-Ene çıkıp gelir. Ülgen'e bu işi nasıl yapacağını anlatır; o da yeri-göğü yaratır. Sonra *üç balık* yaratır; dünyayı balıkların *üzerine* kondurur. Ardından yanlarına da *iki balık* yaratıp dünyayı *sabitler*. Kimi tasarımlarda balığın ya da balıkların yaradılış tasarımlarındaki işlevi değişiklikler gösterir: Balığa, boğa eşlik eder.

Dünya okyanusunda büyük bir balık bulunmaktadır. Balığın üzerinde boynuzlarıyla dünyayı taşıyan bir boğa yer alır. Bir Kırgız söylencesinde kozmik okyanustaki sisin içinden çıkan bir taş üzerinde ayakta duran *Dünya Boğasından* söz edilir. Bir başka efsanede başı kuzeye, yani *karanlık yere* çevrili olan bir *balıktan* söz edilir. Balığın başı bir zincirle *Dünya Ağacı*'na bağlıdır. Balık başını sağa sola sallayınca *tufanlar* meydana gelir. Kimi söylencelerde ise balığın işlevini bir *kaplumbağa* üstlenir.

Sıra karaların yaratılmasına gelmiştir: Bu aşamada devreye *balık-kuş*, *dalgıç-kuş* vb. donda hayvanlar, kimi kez *insan* girer. Sözelimi Tatar mitolojisine göre başlangıçta her taraf su idi ve hiçbir tarafta toprak yoktu. Tanrı, ak bir kuğu göndererek bir gaga dolusu su getirmesini emretti. Ancak kuğu suya daldığında gagasına *bir parça toprak* yapıştı; bunu üfleyerek fırlattı; suyun üzerine yayılan toz zerrecikleri, *karaları* oluşturdu. Tanrı, gagası ile toprağı karıştırın diye yere ikinci bir kuş gönderdi; kuş gagasıyla karıştırınca dağlar, tepeler ve vadiler oluştu. Ağaçsız çıplak dağlar şeytanın *hoşuna* gitmedi; o da bataklıklarla birlikte *Kara Orman*'ı yarattı.

Altay efsanelerinde kuş yerine *kişi* geçer: Tanrı kişiye, suya dalıp toprak çıkarmasını söyler. Kişi emre uyar; toprak çıkarır, tanrıya verir. Tanrı, toprağı suyun üzerine serper ve karalar oluşur. Kişi, tanrının emriyle ikinci kez suya dalar. Kendisine yer yaratmak için ağzında *sakladığı* toprağı, daha fazla ağzında tutamaz ve püskürtür; böylece dağlar, tepeler oluşur.²⁹

²⁸ Korkmaz, Esat; *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İkinci Baskı; İstanbul, 2008; s. 159.

²⁹ A.g.e.; s. 162-163.

Şimdi de Ezidilerin *köken söylencesine* kulak verelim: “Geleneğe göre, Ezidi halkının kökeni diğerlerinininkine benzememektedir. Onlar Âdem’in oğlu Şehit b. Cer’den(‘Şahit, Car’ın oğlu’) gelmektedir. Havva’nın tüm çocuklarının kendisine ait olduğu iddialarına öfkelenen Âdem, soya hayat verenin baba olduğunu öne sürmüştür. Âdem bunu kanıtlamak için Havva’ya meydan okumuştur. Her ikisi de tohumlarını ayrı küplere yerleştirmiştir. Dokuz ay sonra, Havva’nın küpünden yalnızca solucanlar ve böcekler çıkarken Âdem’in küpünden Şehid doğmuştur. Şehid daha sonra Cennetten gelen bir huri ile evlenmiştir ve Ezidiler de bu birlik-teliğin soyundan gelmektedir.... Âdem kendi dinini Şehid’e aktarmıştır, o da bunu kendi soyuna taşımıştır.... İnanç daha sonra, doğumu yine sıra dışı olan Êzîd(veya Ezîd) tarafından yeniden canlandırılmıştır. Kendisi Muhammed Peygamber’in emri altına giren ve Peygamber için küçük ve önemsiz hizmetleri görmeye zorlanan Emevi aşiretinden Muaviye’nin oğludur. Muaviye bir keresinde efendisini tıraş ederken kan akmasına neden olmuştur. Peygamber bunun üzerine kendisine Peygamber’in halkının Muaviye’nin soyuyla savaşaacağını ve galip geleceğini söylemiştir. Bunun üzerine Muaviye asla evlenmemeye yemin etmiştir. Ancak Muaviye bu yeminle Tanrı’nın iradesine karşı çıkmıştır ve Tanrı, Muaviye’ye yalnızca evlenirse iyileşeceği bir hastalık göndermiştir. Bunun üzerine Muaviye seksen yaşında bir bakire olan Mahusa ile evlenmiştir. Ancak Mahusa düğün gecesinde genç bir kadın gibi olmuştur ve Êzîd’i dünyaya getirmiştir...”³⁰ Söylencenin özgün yapısı; Ezidilik, Yezidilik dönemini yaşarken, Yezidiliğe *gereke* oluşturacak, onu kutsayacak biçimde bir *dönüşüm*e uğramıştır, diyebiliriz.

Ezidilikte, *Şehid b. Cer*’e bağlanan bu kutsal anlatım, tektanrıci dinler öncesi *hayvan-tapımı*, *doğa-tapımı* ve *insan-tapımı* değerlerini ölçü alarak tektanrıci dinlerin şeriatına kafa tutan, yerli halkın düşünce *beslemesi*yle yaratılan ve geçmişe taşınıp inanç alanına *oturtulan* bir söylencedir. Kendi kimliklerinin dayatması sonucu yaşama geçirilen *başat* bir inanç kaynağıdır. İbrahim-İsa-Muhammet şeriatının *karşı* zeminine taşınan Ezidiliğin, tepkisini *destanlaştırmak* isteğinden doğmuştur, denilebilir.

İnanç boyutunda, insanlığın *doğuş* koşullarına taşınarak yaratılan *olağanüstü* kolektif bir kurgudur. Medeni insan kafasının ürünü olan şeriatçı inanca, aynı medeni insanın kafa yordamını kullanarak verdiği *bâtını-heterodoksi* nitelikte bir

³⁰ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Aned Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 42-43.

*manifestodur. Ortodoks inanç görüntüsü ardında şeriatı temsil eden Tanrı elçisini; bâtını-heterodoksi inanç görüntüsü ardında akli temsil eden Şeyh Adi ve arkadaşlarını tanımak durumunda kaldığı bir söylenceyi merkeze alarak bilince çıkarılan, anti-şeriatçı tavrın evrenselleştirilmesidir.*³¹

“Melek Tavus Azda’ya insanların takdim etti. Yüce Varlık, Melek Tavus’u bir sınavdan geçirdi. ‘Sen bundan sonra insana itaat edeceksin’, buyruğunu verdi Melek Tavus’a.

Melek Tavus karşı çıktı. ‘O benim yaratığımdır ve ben ona itaat etmeyeceğim’, dedi. ‘Ben yalnız sana itaat ederim; çünkü beni yaratan sensin.’.....

İlk erkek ve ilk kadın; bizim adlandırmamıza göre Âdem ile Havva seksen çocuk ürettiler. Çok geçmeden de çocuklarının eğitimi için en iyi yöntem üzerine kavgaya başladılar. Zira ikisi de ideal insan varlığı üzerine farklı düşünüyorlardı.

Her ikisi, Âdem ve Havva dünya üzerine yalnız kendi başlarına karar vermek istiyorlardı... Dünyevi hırsları ve bilgisizlikleri, onlara çelişkili isteklerini bir sınavdan geçirme kararını verdirdi. Her biri testisini ‘alın teri’ ile doldurdu. Buradaki ter, çalışan birinin alnından akan ter anlamında değildir. Modern sözcüklerle şöyle denebilir: Her biri testisini ruhlarının rayihasıyla, düşüncelerinin ve tasarım güçlerinin soluğuyla doldurdular.

Aradan kırk gün gün geçti. Âdem’in testisinden Şahid bin Car adıyla tanınan güzel bir delikanlı çıktı. İnsanın erişmek için yarışacağı örneği maddeleştiriyordu. Havva’nın testisinden sürüngenler döküldüler; zehirli kertenkeleler ve sinekler.

Âdem daha ilk görüşte Şahid’in varlığından öylesine etkilenmişti ki diğer çocuklarına –kırk oğluna ve kırk kızına- hiç değer vermedi. Onlar da bu nedenle annelerinin çevresinde toplandılar ve derin kinlerini havaya saçtılar. Havva çocuklarına açılarak, Şahid’i öldürmekten başka çıkar yolu olmadığını söyledi. ‘O burada oldukça’, dedi. Havva, çevresinde toplanmış olan çocuklarına, ‘O’nunla karşılaştırılacaksınız ve her karşılaştırmada kısa çöpü çekeceksiniz.’

Şahid’i öldürme planı gizlice tavlandı ve cinayetin gerçekleşeceği gün belirlendi. Kararlaştırılan gün için gereken bir parola üzerinde anlaşılar. Havva parolayı söyleyecek, ardından da Şahid öldürülecekti. Şahid’in güzelliğinden büyüle-

³¹ Korkmaz, Esat; *Kırklar Cemi*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Geniletilmiş Basım; İstanbul, 2008; s. 34-41 arası.

nen Âdem, çevresinde hazırlanan bu komployu ciddiye almadı. Ama her şeyi bilen, en derin düşüncelerimizi bile okuyan Melek Tavus'un olanlardan haberi vardı. Uğursuzluk dolu günün sabahı, dört cine, uyuyan seksen çocuğun ağızlarına üflemlerini emretti. Komplocular uykudan uyandıkları zaman, her birinin bir başka dil konuştuğunu gördüler, aralarında konuşulan dillerden birini bile anlayan yoktu. Havva yanlarına gelip Şahid'i öldürmelerinin zamanının geldiğini söyledi ve parolayı verdi, ama annelerinin ne söylediğini, ne istediğini anlayamadılar.

Bütün insanlığın önündeki örnek olan mükemmel insan Şahid, işte böyle kurtuldu. Şahid'in öyküsü Yezidi teolojisinin bir parçasıdır. Kötülükler yapan dört cinden, bu olayda hayırlı bir amaç için yararlanıldığını görüyoruz. Birbirinden farklı diller yaratılması insanları ayırıyor, yani sonuçta kötü bir eylem. Ama buna rağmen, bu kötü eylemin sonunda mükemmel insan kurtuluyor ve insanlık, onun gibi olmak için yarışacağı bir örneğe kavuşuyor. Dilin ilk birliğinden cinayet işleme ittifakı çıkmıştı. Şimdi, dil karmaşasından sonra insanlık tarihinin yeni bir bölümü başladı. Bu defa kuşkusuz ölümün değil, yaşamın hizmetinde bir ittifak olacaktır..."³²

Gelin bir de tektanrıci dinlerin kökene ilişkin kutsal söylencelerine bakalım: İS 70'den önce Yahudi kökenli bir yazar tarafından kaleme alındığı sanılan, sonraları Hristiyanlarca kimi eklemeler yapılan Âdem ile Havva kitaplarında Şeytan, Havva'ya *güzel bir melek* biçiminde görünerek Âdem ile birlikte Cennet'ten *kovulmalarına* neden olur. İblis yani Şeytan, Havva'yı *günaha* özendirir; bunu başardığında Havva O'na şöyle seslenir:

"Yazıklar olsun sana, Şeytan. Neden hiç günahımız yokken bize saldırırsın?... Neden bizi böyle üzersin ve neden kötülüklerin (ve kıskançlığını) bizi ölüme sürüklersin, ey düşman?"³³

Âdem de Havva'ya eşlik edince Şeytan şu açıklamada bulunur:

"... Ey Âdem, tüm düşmanlığım, tüm kıskançlığım ve garezim hep sanadır, senin yüzünden şanımdan oldum ve sürüldüm... Sen yaratıldıktan sonra Tanrı'nın huzurundan çıkartıldım ve meleklerin meclisinden sürüldüm. Tanrı sana ya-

³² Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüş Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 129-132.

³³ Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 855.

şam nefesini üfledikten ve senin yüzün ve benzerliğin Tanrı'nın imgesinde yaratıldıktan sonra Mikail seni bize getirdi ve (bizlere) Tanrı'nın huzurunda sana tapmamızı buyurdu ve Tanrı yani Rab bize şöyle dedi: 'İşte Âdem; onu kendi görünümümüzde ve benzerliğimizde yarattım'... Ben(kendimden) daha aşağı ve daha genç bir varlığa tapmayacağım. Yaradılış içinde ben ondan daha büyüğüm; o yaratılmadan önce ben yaratılmıştım. Bana tapmak, onun görevidir."³⁴

Mikail, Şeytan'ın savlarını *yadsır* ve Âdem'e tapmazsa Tanrı'nın *öfkesini* üzerine çekeceğini söyler. İblis Mikail'i, *Eğer bana(öfkelenirse), ben de tahtımı gökyüzündeki yıldızların üzerinde kuracağım ve en yüksekte ben yer alacağım*, diye yanıtlar. Öfkeye kapılan Tanrı, İblis ve meleklerini gökyüzünden *sürer* ve onları yeryüzüne *fırlatır*.³⁵

Kimi metinlerde Havva'yı günaha özendirenin *Yılan* olduğu yazılıdır.³⁶ Yılan, Şeytan'ın biçimine büründüğü bir varlıktır ve *örtük* de olsa *cinselliği* simgeler; bu simge, Âdem'in *erkeklik organını* çağırıştırır. Derinden derine *düşüşün* asıl nedeninin *şehvet* olduğunu bize anımsatır. Çünkü Yılan, *meyveye kendi kötülüğünün, tüm günahların kökeni ve başlangıcı olan şehvetin zehrini aşılamıştır*.

Yılan, kimi kez *kutsal*, kimi kez de *yaratıcı* tanrı sayılan sürüngen bir hayvandır. Sümerler'den Hititler'e, Anadolu'dan Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir alanda ve çeşitli zamanlarda *İlluyanka* adlı dev bir yılanın farklılıklar içeren öyküleri anlatılır. Bu yılan yeri gelir tanrılarla yeri gelir kartallarla savaşır. Antik çağ'ın Orphik dininde evrenin oluşması, *Kybeleyle Ofiyon* adlı yılanın *sevişme* sarıntılarıyla açıklanır.

Yine Attikalılar'ın ilk kralları *Kekrops* ve ikinci kralları *Erekhteus* birer yilandır. Sümer mitolojisinde *Gökyüzü* ve *Yeryüzü* tanrılarını yaratan *Lakmu-Lakamu* adlarındaki erkek ve dişi yilandır. Mısır efsanelerinde *Gökyüzünde* yaşayan yılan *Apo-fi*, her gün Güneş'i doğudan batıya taşıyan tanrı *Ranın* peşinde dolaşır; bir gün

³⁴ Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 855.

³⁵ Schimmel, Annemarie; *İslâm'ın Mistik Boyutları*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kabalcı Yayınevi; İstanbul, 2001; s. 193-199 arası; Korkmaz, Esat; *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 305-306.

³⁶ "Yaratıcı tanrı hakiki Tanrı olmadığına, geçici ve yoz bir varlık olduğuna göre... Yaratıcıya isyan bir fazilet olur ve yılan ise yaratıcının bizden gizlemeye çalıştığı iyi ve kötü ilkeleri bize öğreten bir insanlık iyilikçisi olur." (Russell Jeffrey Burton; *İblis*. Çev.: Ahmet Fethi; Kabalcı Yayınevi; İstanbul, 2000; s. 64).

O'nu yakalar, sokar ve öldürür. İskandinav tanrısı *Votan*, iki de bir yılan biçimine bürünür. Slavların soy atası *Vseslaviç* bir yılanın oğludur. İlkel tasarımlarda *deri değiştiren yılan ölümsüz* olarak algılanmış, bu nedenle ölümsüzlüğün olanaksızlığı ona bağlanmıştır. Yunan tanrılarından çoğu, yılan donunda betimlenir: Örneğin hastaları iyileştiren *Asklepios*. kentleri ve evleri koruyan *Agathoddaemon* birer yılanıdır. Yılana ilişkin tasarımlar özellikle Yahudi-Hristiyan ve İslam geleneğinde *tersine dönüşüm* geçirmiş ve *Şeytanla özdeşleştirilmiştir*. Tasarımlarda yılan çoğunlukla *Yeryüzünü* ve *Yeraltını* simgeler.³⁷

Özetle Âdem ile Havva, *sıradan zevklerin bulunduğu Yeryüzü Cennetinde* oturuyorlardı: Âdem ile Havva masumdu; daha sonra Şeytan Havva'yı *baştan çıkardı*; yenik düşen Havva da Âdem'i baştan çıkardı. Yasak meyve yenmiş, *İlk Günah* işlenmişti: Ve insanlar İlk Günah'ın ağırlığını *sonsuz* kadar taşımaya mahkûm edilmişti.

Tekvin'de Havva'yı baştan çıkaran Şeytan, *yılan* biçiminde betimlenir. Bahçe'nin ortasında yer alan *İyiliğin ve Kötülüğün Bilgisi Ağacının* yasaklı meyvesini yerlerse *tanrılar gibi olacaklarını* söyleyen Şeytan ne yapmak istiyor? Âdem ile Havva Cennet'ten kovulduklarında *ölümü* tanıyacaklarına, yani *ölümlü* olacaklarına göre zaten tanrılar gibi değiller mi? Yasak meyveyi üzerinde taşıyan ağaç, yani *İyiliğin ve Kötülüğün Bilgisi* ağacı ise onun meyvesini yememek *bilgi edinilmesini yasaklamak* anlamına gelmiyor mu?³⁸

Kutsal söylencenin mantık izini sürelim: Âdem ile Havva *sevişmiş* ve *İlk Günah'ı* işlemişlerdir; sevişmelerini beklemek sonra da onları *tehdit etmek* hiç de mantıklı değil.³⁹

Tanrı *iyiliğin ve kötülüğün bilgisini* insanlara vermeyi *yasaklar*: Ezidilerin soy atası bu yasağa *uymaz* ve bilgi ağacının *bilgi* olarak algılanan *meyvesini* ya da *buğdayı*, önce Havva'ya, onun aracılığıyla Âdem'e yedirir. Mushaf-a Reşte bu durum örtük biçimde de olsa söze gelir: "Sonra dedi ki Ulu Tanrı: 'Ey melekler, Âdem'le Havva'yı yaratacağım, onları insan yapacağım ve ikisinden, Âdem'in belinden gelmek üzere Şehr bin Cebr doğacak ve ondan tek bir halk türeyecek yer-

³⁷ Korkmaz, Esat; *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 741-744.

³⁸ Schimmel, Annemarie; *İslâm'ın Mistik Boyutları*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kabbacı Yayınevi; İstanbul, 2001; s. 193-199 arası.

³⁹ Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 856.

yüzünde; Azazil'in, yani Melek Tavus'un toplumu olan Yezidi halkıdır bu.... Sonra Tanrı kutsal ülkeye indi ve Cibrail'e, dünyanın dört bucağından toprak getirmesini buyurdu: Toprak, hava, ateş ve su. Onlarla bir adam yaptı; ve kendinden ona bir ruh bağışladı. Sonra Cibrail'e, Âdem'i Cennet'e yerleştirmesini buyurdu, orada meyveyle bütün yeşil bitkileri yiyebilsin diye; ancak buğday yemesi yasaktı. Yüz yıl sonra Melek Tavus. Tanrı'ya dedi ki: '*Âdem nerede ve nasıl üreyip çoğalacak?*' Tanrı ona, '*Yetki ve yönetimi sana bırakıyorum bu konuda*', dedi. O zaman Melek Tavus gidip Âdem'e sordu: '*Hiç buğday yedin mi?*' O da yanıtladı: '*Hayır, çünkü Tanrı bunu bana yasakladı*'. '*Ondan yemelisin*', dedi Melek Tavus... '*Yesen senin için iyi olur*.' Ama Âdem'in yedikten sonra karnı şişti ve Melek Tavus onu Cennet'ten çıkardı ve yeryüzüne bıraktı ve Göğe çıktı. O zaman Âdem, karnının şişkinliği yüzünden acıyla kıvrandı, çünkü bedeninde çıkış deliği yoktu... Tanrı bir kuş gönderdi, o da Âdem'in bedeninde bir çıkış deliği açtı, böylece Âdem rahatladı. Ve Cibrail yüzyıl ona görünmedi ve o mutsuz oldu, ağladı. O zaman Tanrı, Cibrail'e buyurdu ve o gelerek Âdem'in sol koltukaltından Havva'yı yarattı...."⁴⁰

Kutsal yapıtlara göre insanoğullarının babası olan Âdem'i Tanrı, *kumlu toprak ve pis kokan çamurdan* yarattı. Yahudi kutsal kaynaklarına göre Tanrı, dört büyük meleğine yedi kat yerden yedi avuç toprak getirmelerini buyurdu; yer bu toprağı vermek istemeyince büyük meleklerden Azrail, Tanrı'nın istediğı toprağı dünyadan zorla aldı. Tanrı, önce yağmur yağdırarak bu toprağı yumuşattı ve meleklerine yoğurttu; sonra da ona kendi eliyle biçim verdi. İslam kutsal kaynaklarına göre ise Âdem, seksen yıl çamur yığını durumunda kaldı; daha sonra kendisine biçim verildi; yüz yirmi yıl da ruhsuz bırakıldı ve süre sonunda kendisine ruh verildi.

Tanrı'nın amacı Âdem'i, meleklerine *hükümdar* yapmaktı; bu yüzden meleklerle Âdem'in önünde *diz çökmelerini* buyurdu. Sadece İblis(Şeytan) bu buyruğa uymadı. Bu olay Âdem'le İblis'in Cennet'ten *kovulmalarıyla* sonuçlandı.

Ezidilik Kitab El-Cilve(Tanrısal Açıklama Kitabı)'de Melek Tavus'un görevleri-yükümlülükleri, kimlik olarak konumu-durumu açıklanır: "Melek Tavus. bütün yaratıklardan önce var oldu..., yardımcılarını bu dünyaya gönderdi... Ben ki var-

⁴⁰ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 152; Korkmaz, Esat; *Şeytan tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 478-479.

dım, varım, sonsuza dek var olacağım; tüm yaratılmışlara hükmüm geçer, tüm olaylar ve benim erkim altındaki varlıklarla ilgili her şey, benim buyruğumla olur. Kim bana inanır da gereksindiğinde beni çağırırsa, ben hemen onun yanındayım, benim var olamadığım hiçbir yer düşünülemez. Beni benimsemeyen kimselerin, kendi isteklerine uygun olmadığı için kötülük diye nitelendirdikleri tüm olaylar, benim isteğimle olur. Her çağın bir yönetici vekili vardır; onu ben seçerim. Her kuşakla birlikte, bu dünyanın başkanı da değişir. Başkanlar sırayla gelirler, kendi dönemleriyle ilgili görevlerini yerine getirirler. Yaratılıştan kazanılan özelliklerin değerleriyle orantılı olarak suçları bağışlarım. Kim ki buna karşı çıkar, sıkıntılarla acılar ondan eksik edilmeyecektir. Başka hiçbir tanrı, benim işlerime ve yaptıklarımına karışamaz: Ben neye karar verirsem o olur.

Yabancıların ellerinde bulunan kutsal kitaplar, peygamberler ve havariler tarafından yazılmış olsalar bile artık geçersizdirler, isyancı bir nitelik kazanmışlardır, bozulmuşlardır. Doğru olanla yanlış olan arasındaki ayrım, yaşanan çağın koşullarına göre yapılacaktır. Bana inananlara verdiğim sözleri yerine getireceğim; belirli dönemler için yetkilerimi devrettiğim akıllı ve sezgili vekillerimin yargılarına göre kullarımla aramdaki sözleşmeye uyacağım ya da uymayacağım. Olayların gelişimini dikkate alırım; içinde bulunulan zamanda yararlı olan neyse onu uygulayım. Benim eğitmenliğimi kabul edenleri yönlendirir, eğitirim; onlar bana uymakla, ruhun duyacağı sevinç ve zevklerin en büyüğüne kavuşurlar.

Çok iyi bildiğim tüm yöntemlerle âdemoğullarını ödüllendirir ve cezalandırırım. Yeryüzünde, üstünde ve altında ne varsa, benim denetimimdedir. Sınadığım insanlara etkin bir denetim yetkisi veririm; bu insanlar, benim irademe uygun olarak belirli durumlarda bana inanıp öğütlerimi tutanlara yardım ederler..... bütün bunlar, çevre koşullarına ve zamana uygun biçimde gerçekleşir; benim işlerime karışmak ve herhangi bir insanı denetimimimden çıkarmak hakkına ve yetkisine sahip hiçbir güç yoktur....

Ben, kitap göndermeksizin yönlendiririm, dostlarıma ve benim öğrettiklerimi benimseyenlere, doğru yolu gizli araçlarla gösteririm; uyulmasını istediğim kullarlar, bunaltıcı değildir, zamana ve koşullara göre saptanmıştır....

Yabancıların yaptığı gibi sakın adımı ya da bana yakıştırılan adları ağzınıza almayın, yoksa günaha girersiniz; çünkü bu konular, sizin kavrayışınızın üzerindedir.

Beni simgeleyen şeylere ve resimlere saygılarınızı sunun; çünkü onlar size, benim yasalarımaya aykırı olan davranışlarınızı anımsatacaktır. Yardımcılarımın buyruklarına uyun, sözlerine kulak verin ki benden aldıkları öte dünya bilgisini size iletirler.”⁴¹ Bu anlatımdan da anlayacağımız gibi Melek Tavus, önsüz-son-süz *İyi* ve *Kötü*’yü yadsımakla yetinmez, buyruklarındaki *melekleri*, *şeytanları* ve *peygamberleri* de iptal eder. Söylencenin diliyle *peygambersiz bir kültür* olduğunu ilan eder.

Altay tasarımlarında da benzer bir durum söz konusudur. Sıra insanın yaradılışına gelir: İlk insan, sulara yüzen bir toprak parçasının üzerini kaplayan kilden yaratılır. Tanrı bu insana *Erlik* adını verir. Ancak Erlik, *hırs* içine düşer; Tanrı’dan daha *yüksek* mertebede olmak ister. Tanrı’ya *düşman* olur. Bu nedenle Tanrı, insanları Erlik’ten *korumak* üzere kahraman *Mandı-Şire* ile yedi kişiyi; insanları yönetmesi için de *May-Tere*’yi yaratır.

Bir başka söylenceye göre *Bitki-ata* tasarımı öne geçer: Tanrı dalsız bir ağacı dallı duruma getirerek, dokuz kişinin bu dalların *kökünden* türemesini, dokuz ulusun bu yolla oluşmasını ister. Ne var ki ilk yaratılan kişi olan Erlik bu dokuz kavmin kendisine verilmesini ister; isteği *reddedilir*. Erlik, insanların yanına gittiğinde onların bir ağacın bir tarafındaki *meyveleri* yediğini, diğer tarafındakilere dokunmadığını görür. Nedenini sorduğunda bunu Tanrı’nın *yasakladığını* söylerler. Sonunda Erlik, bekçilik yapan yılan ve köpeği *kandırır*, yılan ağaca çıkarak *yasak meyveden* yer. Erlik burada dolaşmakta olan Törüngey ve Eje’yi de kandırmak ister. Eje yasak meyvelerden birini ısıtır; tatlı geldiği için kocasının *ağızına* da sürer. O anda ikisinin de *tüyleri dökülür* ve *çıplak* kalırlar. Bu nedenle Törüngey ve Eje *ölümlü* kınırlar ve şeytanla mücadeleye *memur* edilirler.

May-Tere’nin yakarışı üzerine Tanrı, Erlik’e izin verir. Erlik bu izin üzerine göklerde kendi *yandaşlarını* yaratır. Mandı-Şire, bu duruma çok alınır; Erlik ile mücadeleye girerse de yenilir. Tanrı’dan yardım ister; yardım eder; bu kez Erlik *yenilir*. Mandı-Şire, gökleri parça parça eder; bu parçalanmadan dağlar ve kayalar oluşur. Yenilen Erlik Tanrı’dan *yardım* ister. Tanrı ona *yeraltını* verir; o da yeraltında *kötüleri* yaratır.⁴²

⁴¹ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 147-150; Korkmaz, Esat; *Şeytan tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 479-480.

⁴² Korkmaz, Esat; *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar

Zerdüştlük bu konuda tasarımın çok dışında değildir: Zervan inancında, Ahuramazda'nın varlığa gelmesine neden olduğu *Gayomart*, insanlıkla tanrısallık arasında yer alıyordu; genç ve güzeldi; şimdiki dünyanın oluşmasına değin *mutlu* yaşadı.

Ancak daha sonra Ehrimen'e boyun eğdi ve bedeninde, Ehrimen'in neden olduğu *metaller* oluştu. Altın olarak algılanan spermaları uzun süre *Armaiti*'de, yani *toprakta* saklı kaldı. Süreç içinde bu Spermalardan, *iki ağaç* ya da *iki filiz* olarak algılanan *Mashya* ve *Mashyana* adlarında, bir *erkek* ve bir kadın varlığa geldi.

Söylenceye göre Ahuramazda *Gayomart*'ı yaratmadan önce, sütüyle beslenmesi için *inekleri* yaratmıştı. Tohumlarının ateş olduğuna inanılan inekler *Gayomart*'ı *besleyip korudu*.

Ehrimen, *Gayomart* ile 30 yıl savaştı: En sonunda, bir ırmağın, *Gayomart*'la onu koruyan sığırları ayırdığı sırada saldırıya geçti. *Gayomart* ölmeden önce, insanların kendisinden *doğacaklarını* söyledi. Tohumları ile *yeri döldedi*; döldediği yerden bir *bitki* çıktı ve bu bitkiden *iki insan* oldu (*Mashya* ve *Mashyana*). *Mashya* ve *Mashyana* adlarındaki bu insan çiftinin kanı, 40 yıl *Güneş ışınlarıyla* temizlendi.

Sonra her biri bitki olarak büyüdü ve her birinin *15 yaprağı* oldu. Meyvelerinden *10 insan* çifti meydana geldi. İşte o zaman Ahuramazda, *insanların çoğalmasını sağlayın* diye *Mashya* ve *Mashyana*'yı göreve çağırdı.

Ne var ki onlar Ehrimen'e aldandılar ve heveslerine kapıldılar. 50 yıl sonra doğurdıkları çocuklarını *yediler*. Ahuramazda bunu görünce, yeni doğan çocukları tatsız-lezzetsiz yaptı; anne-babaları, onları *iyemedi*. Ve insan türü *yaratılmış* oldu.

Bundahişn'in ilgili bölümlerinde, insanın yaradılış tasarımıyla ilgili bilgiler verilir: Bu söylencelerde; Ahuramazda'nın *Gayomart*'ı yarattığı, şifalı bitkilerin *Gayomart*'ın gövdesinden oluştuğu, yere bıraktığı tohumlarının *Ay'a* götürüldüğü, bu tohumlardan da *hayvanların* meydana geldiği anlatılır.

Yine buradaki söylencelerde, Ahuramazda tarafından yaratılan ilk insan, *Her Şeyi Ehrimen yarattı*, der ve böylece *ilk yalanını* söylemiş olur. Ehrimen, insanları hizmetine aldığına sevinirken Ahuramazda yalan söylediği için bu insanı *Cennet'ten kovar*.

Tasarımın mantığını izlediğimizde, Maşya(mashya), Ahuramazda'nın yarattığı Gayomart'ın toprakta saklı bulunan spermalarından bir ağaç biçiminde geliştiğine inanılan ve Maşyana'nın eşi olarak algılanan *ilk erkek insandır*. Maşyana(mashyana) ise Ahuramazda'nın yarattığı Gayomart'ın toprakta saklı bulunan spermalarından bir ağaç biçiminde geliştiğine inanılan ve Maşya'nın eşi olarak algılanan *ilk kadın insandır*.⁴³

Ezidi varoluş tasarımıyla çarpıcı benzerlikler gösteren *Mandeen* tasarımı üzerinde duralım. Mandenler'in dinsel anlayışları tümüyle *gnostik düalizm* temeline dayanmaktadır. Bu ikili anlayışta, bir yanda *Işık Evreni*, diğer yanda ise *Karanlık Evreni* bulunmaktadır. Işık Evreni'nin yöneticisi, *Yüce Yaşam*, *Kudretli Ruh* ya da *Yüceliğin Efendisi* olarak da adlandırılan *Malka d Nhura*dır (Işık Kralı). *Malka d Nhura*'nın, en üstün niteliklere sahip olduğuna ve tüm eksikliklerden uzak bulunduğu inanılır. *Malka d Nhura*'nın çevresinde sayısız *Işık Varlıkları* vardır. Bu varlıklar *Uthria*(Zenginler) ya da *Malkia* (Krallar) diye adlandırılır; her türlü kötülükten uzak varlıklardır. Işık Evreni her türlü yokluk, kötülük, eksiklik, yanlışlık ve ölümlülükten arınmıştır. Düzen ve verimliliği simgeleyen *Hüa*(Yaşam) ilkesinden türeyen Işık Evreni'nin kuzey'de olduğuna inanılır. Düalizmin diğer yönünü oluşturan *Karanlık Evreni* de benzer bir yapılanmaya sahiptir. Bu evrenin başında, bir adı da *Büyük Canavar* olan *Malka d Hşuka*(Karanlık Kralı) bulunur. O, sayısız kötü varlığın yaratıcısı ve kötülüklerin yayıcısıdır; kötü niteliklerin tümüne sahiptir. Aslan başlı, ejder gövdeli, kartal kanatlı ve kaplumbağa sırtlı olarak düşünülen *Malka d Hşuka*, soluğu ile demiri eritir ve bakışıyla dağları sarsar. *Karanlık Evreni* yokluk, eksiklik ve düzensizliği simgeleyen *Kara Su*(Kaos) ilkesi tarafından yaratılmıştır ve bu evrenin güney'de bulunduğu varsayılır. *Malka d Hşuka*'nın yanında sayısız kötü varlık, devler, canavarlar, şeytanlar ve kötü ruhlar bulunur.

Bunlara ek olarak, *Karanlık Evreni*'ne düşmüş ya da kaderin bir sonucu olarak buraya atılmış bazı *Işık Varlıkları* da vardır. Bunların önderi olan *Ruha*, özellikle evrenin ve insanın yaratılışında kötülükleri harekete geçiren *dişi* figür olarak *Malka d Hşuka*'yı kışkırtan ve bu nedenle *Karanlık Evreni*ne mahkûm olan bir *Işık Varlığı*dır. Ayrıca *Işık Evreni* ile *Karanlık Evreni* arasında aracılık görevi gören *Yuşamin*, *Abatur* ve *Ptahil* gibi varlıklar da mevcuttur. Hem *Malka d Nhura*,

⁴³ Korkmaz, Esat; *Zerdüştlik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2004; s. 69-70.

hem de Malka d Hşuka ezeli ve ebedi varlıklardır. Dünyanın sonu gelince tüm kötü varlıklar yok olacaklar, ancak kaos ilkesi ile Malka d Hşuka kendi evrenlerinde tutsak olarak varlıklarını sonsuza kadar sürdürecektir.

Mandenler'e göre, evrenin ve insanın yaratılışı iyilik ile kötülüğün arasındaki kaçınılmaz savaşın bir sonucudur. Evren yaratılmadan önce, Işık Evreni ile Karanlık Evreni birbirinden tümüyle ayrı durumdadır. Yapısı gereği Karanlık Evreni, düzensizliği simgeleyen Kara Su'dan oluşmuştur; yaşam ve verimlilik öğelerini içermediği için orada hiçbir varlık yoktur. Bu yüzden Malka d Hşuka, kimi Işık Varlıklarını tutsak etmeyi planlamaktadır. Bu durumdan haberdar olan Malka d Nhura kendi elçisi olan Manda d Hüayı(Yaşam Elçisi) özel görevle gizlice Karanlık Evren'e gönderir. Kutsal silahları sayesinde Manda d Hiia, Karanlık Kralını yakalar ve zincire vurur. Ancak bu sırada Işık Evreni'nde yaşayan Yuşamin ve Abatur gibi kimi Işık Varlıkları meraktan iki evrenin arasındaki perdeyi aralar ve Kara Su'ya bakarlar. İşte onların bu merakı, Işık Evreni'nden düşmelerine neden olur. Işık Evreni'ne geri dönmek isterler, ancak ilahi kader gereği bu artık olanaklı olmayacaktır. İkinci Yaşam ve Üçüncü Yaşam olarak da adlandırılan Yuşamin ve Abatur'un düşüşleri evrenin ve insanın yaratılması açısından son derece önemlidir. Bunlar Işık ve Karanlık Evrenleri arasında sınırda kalırlar ve kendilerine ait yeni bir evren kurmaya çalışırlarsa da başarılı olamazlar. Abatur, Kara Su'ya bakar ve kendi yansımasını görür. Bu yansımadan Dördüncü Yaşam olarak adlandırılan Ptahil oluşur. Kara Su'yun içinde kendini kurtarmaya çabalayan Ptahil'i daha önceden Karanlık Evren'e atılmış olan Ruha görür. Ruha gider ve Malka d Hşuka'nın zincirlerini çözer. İkisi birlikte Ptahil'e dost görünerek, Ptahil'i maddi dünyayı yaratması için kışkırtırlar. Amaçları sonradan Ptahil'in yaratacağı bu maddi dünyaya egemen olmaktır. Bu arada Ruha ile Malka d Hşuka birleşirler ve bu birleşmeden kötü varlıklar olan Yedi Gezegen ve Oniki Burç doğar. Ptahil, Işık Kralı Malka d Nhura'ya kurtulmak için yalvarır. Malka d Nhura, Ptahil'e Yaşam Işığını verir. Böylece Ptahil dünyayı yaratır. Dünyanın maddi yönleri Kara Su'dan, yaşam ve verimlilik taşıyan yönleri Yaşam Işığı'ndan oluşur. Yaratılış tamamlanınca Malka d Hşuka, Yaşam Işığı'nın kaçmaması için dünyanın çevresine kendi kötü çocukları olan Yedi gezegen ile Oniki Burcu dizer; dünyayı Ptahil'in elinden alır ve cinler, şeytanlar gibi kötü varlıklarla doludur.⁴⁴

⁴⁴ Torî; *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin Yayınları; İstanbul, 2000; s. 32-33-34.

Görüldüğü gibi Mandenler'in inancında dünyanın yaratıcısı Malka d Nhura değil, düşmüş bir Işık Varlığı olan *Ptahil*'dir ve gnostik yaklaşımda sık görülen *Demiurgos* rolünü üstlenmektedir. Yarattığı dünyanın kötü güçlerin eline geçtiğini gören *Ptahil*, en azından dünyada kendisini simgeleyecek bir varlık bulunmasını arzular ve *insanı* yaratmayı planlar. Ancak kötü güçler yine işe karışır ve onu kandırmayı başarırlar; yaratılan sadece *bedendir*; yaşam ögesinden yoksun olduğu için *cansızdır*. *Ptahil*, bedene can vermek için türlü yolları dener ancak başarısız olur. Bunun üzerine Malka d Nhura'ya kendisine yardım etmesi için yalvarır. Bu yakarışa yanıt olarak Işık Kralı, insanın ruhunu Işık Evreni'nden yeryüzüne indirir ve Manda d Hiia aracılığı ile cansız bedene yerleştirir. Bunun üzerine *Âdem* ayağa kalkar. Mandenler'e göre *Âdem* ilk inanan kişidir. Işık Kralı insanı kötü varlıkların eline bırakmamış, ruhun bedene konuluşu ile birlikte, insanı eğitmesi için *Manda d Hiia*'yı görevlendirmiştir. İnsanı korumak üzere *Hibil*, *Şitil* ve *Anuş* adlarında üç muhafız yollamıştır.

Böylece yaratılan ilk insan Işık Kralı'na bağlanmıştır. Ayrıca *Âdem*'in yeryüzünde yalnız kalmaması için *Havva* yaratılmıştır. *Âdem* ile *Havva*'nın evliliklerinden üç kız ve üç erkek kardeş doğmuş ve bunlar vasıtasıyla insanlık çoğalmıştır. Mandenler'e göre insan *madde* ve *ruhtan* oluşan iki farklı öğeden meydana gelmiştir. Beden, madde olarak kötülük ve karanlığı, ruh ise iyilik ve aydınlığı simgeler. Beden, varlık olarak kötülüğe aittir. Oysa ruh, tanrısal Işık Evreni'nden gelerek bedene konulmuştur. Bedene yerleştirilen ruh bu durumdan hiç hoşnut değildir ve Işık Evreni'ne yeniden yükselmek istemektedir. Diğer yandan, yeryüzündeki kötü güçler ellerine düşen bu Işık Varlığı'nı kaçırmamak için çepeçevre kuşatarak, çeşitli dünya nimetleri ile hırs, şehvet, kıskançlık gibi duygularla bu dünyaya bağlamaya çalışmaktadırlar. Ruh, beden içinde bir *tutsak* yaşamı sürdürmektedir. Manden inançlarına göre, kurtuluş yalnızca *ruh* için geçerli olabilir, zira beden maddi dünyaya aittir. Ruhun kurtuluşu ise bedenden ve dünyadan *ayrılması* ile olanaklıdır. Bu kurtuluş uğruna ruhun, doğru inanç ve ibadetlere bağlanması gereklidir. Ancak bu bile yetersiz kalabilir. Çünkü Mandenler'e göre tek kurtuluş, *Tanrısal Bilgiye* sahip olmakla gerçekleşir. Bu bilgi, kazanılan ya da öğrenilen bir bilgi değil, ancak verilen, bahşedilen bir bilgidir. İnsanın kurtuluş için yapması gereken, bu bilgiyi alabileceği uygun ortamı hazırlamaktır. Bu da inanç ve ibadetlerle olabilir. Tanrısal Bilgi'ye sahip olan ruh, maddi dünyadan *temizlenerek* tanrısal Işık Evreni'ne, yüce Işık Kralı'nın yanına yükselir.⁴⁵

⁴⁵ www.Ezoterika; Korkmaz, Esat; *Hristiyanlığın Lanetlileri ya da Günah Yaşamın Gü-*

Marcion düalist geleneğini güncelleyen ve yasaklı kültürlere ana rahmi işlevi gören Maniciliğe bakalım şimdi de:⁴⁶ Manici gizem, köktenci ve evrensel dü-

nahkârları Katharlar; Demos Yayınları; İstanbul, 2013; s. 129-134 arası; Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 28-29.

- ⁴⁶ Manicilik, III. yüz yılın son yarısında Mani(216 - 276) tarafından kurulmuş bir dindir. O güne dek bilinen tüm dinsel sistemlerin *gerçek sentezi* olduğu ileri sürülmüştür. Manicilik aslında *Zerdüş t düalizmi, Babilonya folkloru, Buddhist ahlâk ilkeleri ve Hıristiyan unsurların* bir karışımından oluşmaktadır. Bu bileşimde belirleyici olan anlayış iki ezeli ilkenin, yani *ışık ile karanlığın*, çatışmasıdır. Bir Zerdüş tlük *reformu* olarak algılayabileceğimiz bu din hem Doğu'ya, hem de Batı'ya doğru olağanüstü bir hızla yayılmış; Kuzey Afrika, İspanya, Fransa, Kuzey İtalya ve Balkanlar'da bin yıl süreyle dağınık ve kesintili biçimde varlığını devam ettirmiştir. Asıl gelişimini doğduğu topraklar olan Mezopotamya, Babilonya ve İran'da gerçekleştirmiş ve Doğu'da etkisini X. yüzyıl aşacak biçimde Türkistan, Kuzey Hindistan, Batı Çin ve Tibet'e kadar yaymıştır. Mani özel bir isim değil, bir *saygı* ifadesi ya da bir *unvandır*. Mani sözcüğünün Aramice kökeni olan *Mânâ*, ışık anlamına gelmektedir. Mandeen (Sâbiilik) inancında bir cin olan *Mânâ Rabba* ise *İşık Kralı* demektir. Bu bakımdan Mani sözcüğünün tam anlamının *aydınlatan* olduğu genelde kabul görmüştür. Mani, 14 Nisan 216 tarihinde Babilonya'ya bağlı *Mardinu*(Mardin) kentinde dünyaya geldi. Baba Fâtâk güçlü dinsel eğilimlere sahip bir kişi olmalıydı, zira bir süre sonra Ecbatana'yı terk ederek, Güney Babilonya'da bulunan *Menakkede*(Arapça Mugtasıla) adlı bir *Mandeen* tarikatına katıldı ve küçük oğlunu bu inançlara göre yetiştirdi. Mani'nin içinde büyüdüğü bu tarikata ilişkin ne yazık ki fazla bilgiye sahip değiliz. *Su* ile arınma yani *vaftiz* uygulamasını temel aldıkları biliniyor. Tarikat üyeleri, günahlarından arınmak için her gün abdest alıyor, yiyeceklerini de *su* ile temizliyorlardı. Ayrıca, üç *mühür* olarak algılanan *evlenmeme*(evli ise eşini terk etme), *et yememe* ve *şarap içmeme* kurallarına uymak zorunluydu. Her üye kendine ayrılmış bulunan tarlada çalışmak durumundaydı.Mandeen tarikatı üyeleri *beyaz giysiler* giyerdi: *Vaftizci Yahya'yı, Âdem'i, Nasıralı İsa'yı* ve *Tomas'ı* tanırlar; *Elkasai* diye adlandırdıkları bir peygambere inanırlardı. Esenliği *suda* görürler: *Ateşin görüntüsünden kaçın, suyun yolunu izleyin*, derlerdi. Suyun yolu, *vaftizden* geçiyordu: Vaftiz için giysileriyle birlikte suya atılıyor, sonra giysilerini çıkarıyordu; suyun, giysileri alıp götürmesini izlemek kuraldı. İkinci kez suya dalıyordu; ardından *saçı ve sakalı* kesiliyordu. Üçüncü ve sonuncu kez başını suya sokuyordu. Anlatılan bu erkân, *Eski adam öldü, yeni adam doğdu, arındırıcı suda üç kez vaftiz edildi; kardeşlerin arasına hoş geldin*, sözlerinin eşliğinde yapıldı. Beslenmeye gelince beslenme, *erkek* olarak nitelendirilen, kendi tarlalarında yetiştirdikleri bitkilerle yapıldı. Maninin babası bir Manden idi ve çocukluğu Mandenler arasında geçti. İlk gençlik yıllarıyla birlikte Manden tarikatına yönelik eleştirileri şekillenmeye başladı ve bir yolunu bulup babasını ve babasının tarikatı Mandenleri terketti. Günümüzde yaklaşık 20 bin kişiden oluşan Manden topluluğu, güney Irak'ta Dicle-Fırat nehirlerinin birleştiği bölgede ve Güney-

alizmdir. Bu gizem, Mani'nin ruhsal ikizi olan *Paracletos* tarafından Mani'ye aktarılır ve Mani de bu gizemi öğretmekle görevlendirilir. Mani, 12 yaşındayken ilk kez göksel bir ziyarete tanık olduğunu ve ilk ilâhi açıklamaları aldığını ileri sürer. Arap tarihçisi en-Nedim'e göre bu ziyareti yapan *et-Taum* (ikiz anlamına gelen Nebatîce bir sözcük) adlı bir melektir. Bu melek Mani'nin ikizi ya da ruhsal eşi olup, onu eğitip görevine hazırlayacak olan *Paracletos*'tur.

İki ilke arasında bitmeyen bir kavga vardır. Bedensel tutkular, şehvet, açgözlülük, kin vb. şeytani unsurların kaynağıdır. İnsanlar aşk, iman, yetkinlik, hikmet gibi erdemlerle kötülüğe karşı koyabilirler. Ruhu, maddenin kötülüklerine karşı

Batı İran'da yaşamaktadır. Batılı araştırmacılar Mandenler ile XVI. yüzyıldan başlayarak ilişki kurdular. Önceleri *Vaftizci Yahya Hristiyanları* diye adlandırdıkları Mandenler'in kutsal metinlerini çevirmeye ve bu dinle ilgili bilgi vermeye başladılar. Mandenler, kendi dinlerinin Âdem'le birlikte başladığını ileri sürerler. Aslında bu din, İÖ. 200'lü yıllardan başlayarak, Filistin-Ürdün yöresinde yaşayan heterodoks Yahudi akımları içerisinde filizlenmiştir. Bu dönemde Kudüs'teki egemen Yahudi anlayışına karşı çıkan birçok topluluk bulunmaktaydı. Bunlar arasında en önemlileri *Esseniler*, *Vaftizciler* ve *Nasuralar* idi. Kendi kutsal metinlerinde Mandenler, Nasuralar'ı Filistin'deki kendi ataları olarak kabul ederler ve Nasuralar'ın Yahudiler ile yaptıkları mücadeleyi dile getirirler. Ortodoks Yahudi anlayışına karşı çıkan akımların içinde Nasuralar en güçlüsüydü. Bu yüzden Yahudiler, o dönemde karşılarına çıkan her aykırı akımı Nasuralar'dan olmakla suçladılar. Mandenler tarafından *Işık Peygamberi* olarak adlandırılan ve büyük önder olarak kabul edilen *Vaftizci Yahya*, büyük olasılıkla *Nasura* topluluğu ile ilişki içindeydi. İsa'nın çağdaşı olan Yahya bir Yahudiydi, ancak sonradan resmi Yahudi görüşlerine karşı çıkarak kendi topluluğunu kurmuştu. İsa, Yahya tarafından vaf-tiz edilmişti. Yahya'nın aykırı inanç ve uygulamaları nedeniyle huzursuz olan Yahudiler, bölgeye Roma adına egemen olan Herod Antipas'a Yahya'yı ihbar ettiler. Bunun üzerine Yahya tutuklandı ve çeşitli işkencelerden sonra başı kesilerek öldürüldü. Yahya'nın yandaşları baskı ve zulüm altına alındılar, birçoğu öldürüldü. Knight & Lomas. *The Hiram Key* adlı kitaplarında Nasuralar'ın İS. 37 yılında katliama uğrayarak göç etmek zorunda kaldıklarını söylerler ve bu baskı uygulamasının sorumluluğunu doğrudan *Aziz Pavlus'a* (Saint Paul) yüklerler. Göç etmelerine neden olan katliama Mandenler kutsal kitaplarında ayrıntılı biçimde yer verirler. Katliamdan kurtulanlar kuzey Mezopotamya'ya kaçmışlardır. Mandenler'in kutsal metinleri göç edenlerin sayısını 60.000 olarak belirtir. Mandenler, bir süre sonra güney Mezopotamya'ya göç ettiler. VII. yüzyılda Irak'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesi ile Mandenler İslam egemenliği altına girdiler. Müslüman yöneticiler Mandenler'e *Ehl-i Kitap* muamelesi yaptılar. (www.Ezoterika; Korkmaz, Esat; *Hristiyanlığın Lanetlileri ya da Günah Yaşamın Günahkârları Katharlar*; Demos Yayınları; İstanbul, 2013; s. 135-145 arası; Tori; *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin Yayınları; İstanbul, 2000; s. 34-38 arası).

uyanık tutan dindir. İnsan ölünce ruhu Adaletli Yargıç'ın huzuruna çıkarılır, yargılandıktan sonra ya *Cennet*'e gider ya da *maddeye* dönüşerek sürekli *mitsuzluğa* atılır. Manicilikte insanlar *Seçkinler* ve *Dinleyiciler* diye iki kesime ayrılır. Seçkinler ölünce doğrudan *Cennet*'e giderler, dinleyiciler ise bir *ruh göçü* döneminden sonra kurtuluşa erebilirler. İnsan kâinatın bir *modelidir*. Kâinat, dünya, insan bu zıt kuvvetlerin *mücadele* alanıdır. İyilik ve ışıktan bir parça olan ruh, şeytan tarafından *et ve kemik zarfı* içine (maddeye) hapsedilmiştir. Karanlık ışığı, kötülük iyiliği, madde ruhu *boğmak* ve *yenmek* ister. İyiliğin, ışığın, ruhun galip gelebilmesi, insanın kurtuluş yoluna kolayca ulaşabilmesi için birçok peygamberler ve haberciler yeryüzüne gönderilmiştir. Mani, kendisinin de bunlardan biri ve *sonuncusu* olduğu iddiasındadır. Bedende hapsedilmiş bulunan ve bu yüzden acı çeken ruhu *kurtarmak* gerekir. Kurtuluşun hedefi, kâinatta cari olan iyilik-kötülük savaşının üstünde *Birlik*'e ulaşmaktır. Kurtuluş olan birlik idrakine insanı götürecektir olan vasıta akıl değil, irfan(sezgi)dır, insanın *kendi içinden ışıklanmasıdır*. Bunun en büyük vasıtası ve imkânı da *sevgidir*. Sevgi, kötülükleri iyilik içinde *eritir*, insanı *Birlik*'e ulaştırır. Birlik noktasında, daha önce tezat ve mücadele halinde görülen kutuplar *birleşir*. Bu hedefe ulaşabilmek için insan, her türlü ihtirastan ve kötülüktan sıyrılacak, *sevgiye* sarılacak, irfanını arttırarak yaşayacaktır.

Maninin diliyle düşünürsek şöyle dememiz gerekir bir bakıma: Başlangıçta iki dünya vardı; ışık dünyası ve karanlık dünyası. Ve birden bu iki dünyanın sınırında *ürkütücü* bir patlama olur; ışık zerrecikleri, bin bir şekil alarak karanlıklara karışır; her şey böylece meydana gelir. Bu nedenle her varlıkta aydınlık ve karanlık ya iç içe ya da yan yanadır. Yediğimiz yiyeceğin eti vücudumuzu, rengi, kokusu ve tadı ise ruhumuzu besler, diye seslenebilecektir Mani bize. Bu seslenmede Tanrı'nın yiyeceği olarak renk, koku ve tat öne çıkarılır. Şöyle seslenir Mani dinleyicilerine: Saf ışık olan Tanrı, ilk insanı çağırdı ve ona, *sen ışık ve karanlık ile birlikte olduğun için edinebileceğin en iyi müttefiksin. Sen ışığın karanlığa kurduğun bir tuzaksın. Yaratıcılığa hükmetmek ve onu korumak görevini sana veriyorum. Güzelliğin dinini, dört mevsimin insanlarına iletmek; çok kültürlü, çok dilli, çok ülkeli bir din yaratmak yükümünü taşıyan insanın temel görevi Cehennem'i ve karanlıkları geriye itmek, ötelemek olmalıdır. Benim tapınaklarımda herkes kendi duasını yapacaktır. İnsanlar ayinlerden, efsanelerden ve lanetlerden bıktıklarında, basit bir ölümlü olan benim çığlığımı anımsayacaklardır. Mani'yi düş dün-*

yamıza taşıdığımızda bize vereceği nasihat ses olup kulağımıza gelecektir: Zamanı, karanlığın tuzağı olarak algıla ve acele et; tuzağa düşme; bak yazgın önüne geçmiş gidiyor; dikkatli bakarsan arkasından da tanıyabilirsin. Bir gün gelecek her şey koku, renk ve tat olacak; örgütlenmiş ses. şiir, renk, yazı temel uğraş durumuna gelecek.⁴⁷

Batı toprağının yasaklı kültürlerinde varoluş tasarımı ortaklık gösterir: Balcanlar'da Bogomilizmin, İtalya'da Patarenizmin, Fransa'da Katharizmin ve Almanya'da Anabatizmin, ortak durumda bulunan varoluş tarasımına bir göz atalım. *Varlığa geliş* tasarımı, *karşıtlar* biçiminde konumlanmış *İyi Tanrı*(gizil nesnelliğin kimliklendirilmiş biçimi olarak algılanan İsa'nın Tanrısı) ile *Kötü Tanrı*(açık nesnelliğin kimliklendirilmesi biçiminde algılanan Musa'nın Tanrısı) arasındaki *çatışmanın aşılmasıyla* gerçeklik kazanır.⁴⁸

⁴⁷ “Mani, Gundesapûr kentinde(20 Mart 242 günü) I. Şahpur'un tahta geçme töreni için ülkenin her yanından toplanmış bulunan kalabalığa öğretisini ilk kez ilân etti: *Nasıl Buddha Hindistan'a, Zerdüşt İran'a ve İsa Batı topraklarına geldiyse, işte şimdi ben, Mani, Babilonya topraklarında gerçek Tanrı'nın habercisi olarak peygamberliğimi duyuruyorum*. Mani'nin bir süre sonra ülkeyi terk etmek zorunda kalmış olması, başlangıçta çok başarılı olamadığını kanıtlar. Mani, çeşitli ülkeleri gezerek öğretisini yaydı: Türkistan ve Kuzey Hindistan'da Manici topluluklar kurdu. İran'a geri dönünce Şah I. Şahpur'un kardeşi Perviz'i kendi inancına çekmeyi başardı. Mani, en önemli yapıtlarından biri olan *Şahpurikan*'ı Perviz'e ithaf etti. Perviz, Mani'nin Şah'ın huzuruna kabul edilmesini sağladı ve böylece Mani I. Şahpur'a dinsel mesajını aktarma fırsatını buldu. Ancak, bir süre sonra Mani tekrar bir kaçak olarak yollara düştü. Farklı yörelerde kendi inancını yayma çabasını sürdürdü. Bu geziler sırasında, öğretisini yayan ve güçlendiren uzun *mektuplar* kaleme aldı. Bu dönemin sonunda yakalanarak hapse atıldı ve ancak 274 yılında I. Şahpur'un ölümü üzerine özgürlüğe kavuşabildi. I. Şahpur'un yerine geçen oğlu I. Hürmüz, Mani'ye destek oldu. Ne var ki, I. Hürmüz'ün saltanatı yalnızca bir yıl sürebildi. 274 yılında Şahpur'un diğer oğlu Behram tahtı ele geçirdi. Bu saltanat değişimi Mani'nin sonunu hazırladı, zira Mazdeizm'e bağlı olan yeni Şah, her türlü yabancı inancın koyu bir düşmanıydı. Yeni Şah I. Behram, Mani'yi çarmıha gerdirdi; cesedi parçalara ayrıldı, derisi yüzüldü, içine saman doldurularak kent kapısına asıldı(276 ya da 277).” (Korkmaz, Esat; *Hristiyanlığın Lanetlileri ya da Günah Yaşamın Günahkârları: Katharlar*; Demos Yayınları; İstanbul, 2013; s. 135-136 arası; Russell, Jeffrey Burton; *İblis*. Çev.: Ahmet Fethi; Kabcacı Yayınevi; İstanbul, 2000; s. 189-190; Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Genişletilmiş Dördüncü Baskı; İstanbul, 2005; s. 476-477; Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 24-28 arası).

⁴⁸ “Daha önce belirttiğimiz gibi, kötülüğün aynadaki görüntüsü, Yaradılıştır.... İyi ve kötü, korkunç biçimde iç içedir... İyi ve kötü arasındaki bu endişe verici suçortaklığı, ço-

Başlangıçtaki eylemsizlik *sona* erdiğinde karşıtlar *doğmuş* demektir; karşıtlar yoksa *eylem* de yoktur. Söylencelerin mantığını izlediğimizde; önce İyi Tanrı'nın denetimindeki *gizil nesnelliğin* açılımlarının söz konusu olduğunu görürüz. Açılım, bir *yabancılaşmadır* sonuçta: Aynı zamanda İyi Tanrı'dan bir *uzaklaşma* sürecidir. Uzaklaşmaya koşut biçimde İyi Tanrı, açılımının *uç noktalarını* gütmekte *zorlanmaya* başlar.

İşte tam da bu noktada açık nesnelliği güdecek olan Kötü Tanrı *devreye* girer: Sıranın kendisine geldiğini *anlar* ve *saldırıya* geçer. Gizil nesnellik gizliliğini *koruyamaz* ve somutlar dünyası, cansızdan canlıya doğru aşama aşma *görünüşe* taşınır. Kötü Tanrı, yani Şeytan, İyi Tanrı'yı *varlığın içine sıkıştırır*; insan söz konusu olduğunda *bedenin içine*.

Şeytan, İsa'nın Tanrısı'nın *hapishanesi* olur: Hapishane yapısı Şeytan'ın *vücudu*, hapishanenin içindeki *mahpuslar* ise İyi Tanrı'nın *vücudu* olur bir bakıma. Bir bütün olarak insan İyi Tanrı-Kötü Tanrı *karışımı* bir varlıktır: İki tanrının *savaş alanı* yani. İsa bu savaşta İyi Tanrı güçlerine *komuta* edecek, Kötü Tanrı'nın *kötü sırrını* açıklayacak, insanları Kötü Tanrı'nın *kötü ürürünün eğilimlerinden*(dünyasal eğilimlerden) uzak tutarak *kesin kurtuluş* yolunu açacaktır.⁴⁹

Şimdi de Taoizmin varlığa geliş tasarımı üzerinde duralım: Taoizm'in sırrı onun doğa felsefesinde yatar: Doğanın *yolu* kutsandır ve bilge kişinin bu yolu nasıl izlemesi gerektiği anlatılır. Taoist doğa tasarımları, kadim Çin ilkeleri durumunda bulunan *yin* ve *yang* üzerine oturtulur. Bu ilkeler, hemen her şeyin varlığa gelmesine neden olan ve onları biçimlendiren *ch'i*yi(maddeyi-enerjiyi) yaratan, zıt ancak birbirini tamamlayan *eril* ve *dişil* iki gücü ifade eder. Yin, karanlık, soğuk ve alıcılık ile nitelenen yüksek dişil güçtür ve Ay'la simgelenir. Yang ise onun parlaklık, sıcaklık ve etkinlikten oluşan eril tamamlayıcısıdır ve Güneş'le simgelenir.

Taoizm'de *Tao*(Yol), tanımlanamaz; isimsiz ve formsuz olarak algılanır; bu durumuyla *hiçlik* halini betimler: Tao, doğal olanı izler; evrene işleyiş tarzını kazandıran doğa düzenidir. Daha doğrusu, *doğurmaya*, *boşlukta bir yer kaplamaya* ve *zaman olmaya* çalışan, hiçlikten çıkan ve hiçliğe dönecek olan *doğal çoğalma*-dır. Zıt güçlerin dinamik etkileşimi olarak diyalektik bir değişimi savunan Taoist-

cukların durumunda gözlenebilir..." (Eagleton, Terry; *Tatlı Şiddet/ Trajik Kavranı*, Çev.: Kutlu Tunca; İstanbul, 2012; s. 334-335).

⁴⁹ Korkmaz, Esat; *Hristiyanlığın Lanetlileri ya da Günah Yaşamın Günahkârları: Katharlar*; Demos Yayınları; İstanbul, 2013; s. 87-97 arası.

ler için, doğa kendine yeterlidir. Yin ve yang'ın *aklına* göre işleyen bir düzen vardır. Bunun ötesinde *bilinçli bir yaratıcı* varsaymak doğru değildir. Farklılıkta birlik, organik çoğalma-büyüme ve doğal düzen, doğanın aklına göre kurulur.⁵⁰

Gelelim Ezidiliğin çağdaşı durumundaki Kızılbaşlığa: Kızılbaşlığın varoluş çevrimi, Zerdüştlükle büyük benzerlik gösterir: Tanrı, madde ve eşyanın; hareketin, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki *mutlak yokluk/hiçlik* durumunda, kendi kendisinin tanrısı iken, insanlar için *düşünülməsi/algılanması* güç bir öze sahipti. Mutlak yoklukta/hiçlikte, yokluğu/hiçliği tartışmak *anlamsız* olduğuna göre, bu aşamada bir *tanrı* varlığından söz etmek *üretici* değildir. Çünkü Tanrı bu konumda, kendi kendisinin *bilincinde*; kendi içindeki sonsuz olanakların, yeteneklerin ve güçlerin *ayrımında* değildir.

Çevrimin hareket ettirici ilkesi olan *güzelliğin görülmeye eğilimi* sonucu Tanrı, sonu olmayan bir yokluğun/hiçliğin içinde kendine bakacak göz ve vecde gelecek bir *gönül* istedi; işte *ışksal taşma* bu gereklilikle başladı. Bu gerekliliğin belirmesi ile mutlak yokluk/hiçlik, *olanaklı yokluk/hiçlik* durumuna dönüştü. Tanrı, kendi kendisiyle ilk kez *yabancılaştı*; kendi bilincine ilk kez vardı; evrenin, bütün ruhsal ve maddesel şeylerin yaratılması için gerekli kaynağı içinde taşıdığının ayırdına ilk kez ulaştı. Kişilik kazandı; önce Tanrı iken şimdi *Hak, Hakikat, Gerçek, Aşk* oldu.

Daha sonra ilk *yabancılaşma* kademesi olan Hak'tan; Tanrı'nın ilk belirme aşaması olarak algılanan ve tüm diğer şeylerin onun aracılığıyla yaratıldığı kabul edilen *ilk akıl* (akl-ı evvel) yaratıldı. Böylece çevrimin, kutsal kökenden (*âlem-i gayb*) duyularla algılanabilir/bilgiyle ulaşılabilir dünyaya (*âlem-i şühud*) inen alçalan eğrisinin (*kavs-i nüzul*) hareketi başlamış oldu. Ardından sırasıyla ve her adımda Tanrı'dan uzaklaşacak biçimde; akl-ı evvel'e verilen *bilgilerin belirme aşamaları* olarak algılanan meleklerin, peygamberlerin, ermişlerin, inananların, inanmayanların, cinlerin/şeytanların, hayvanların, bitkilerin ve doğal elementlerin *aklı*; bu dokuz akıldan kaynaklanan *ruhları* yaratıldı.

Tanrı Hak olup *potansiyel* kazandıktan sonra dönüşümler geçirerek, kendisinden *daha az* şeyler içeren/daha az *kendisi* olarak beliren aşamalara doğru yol alıp *doğal elemente/saf cevhere* değin indi.

Böylece inançta varoluş çemberi olarak algılanan çevrimin, kutsal kökenden

⁵⁰ Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 1151-153 arası/1264-1265/1316-1318 arası.

çıkıp görünür evrene doğru inen *alçalan eğrisi*'nin hareketi tamamlanmış oldu.

Varoluş çemberinin bu ilk yarısı, tümüyle bir inanç ürünüdür. *Düşünceci-idealizm* zemininden kaynağını alır. Platon'un *idealar-gölgeler/kopyalar* tasarımının değişik bir anlatımından başka bir şey değildir. Öncel/yaratıcı görünmesine karşın, bilimsel bir kaygı gütmeksizin nesnel sürecin/maddeci düşünce temelinin bir *gerekçesi*, onu *haklı, gerekli ve zorunlu* kılmanın bir aracı olmak üzere *gönül meşrebine* uygun biçimde sonradan kurgulanmış bir inanç yaratısıdır.

Çevrimin ikinci yarısını, yani Hakk'tan en uzak nokta olarak beliren *doğal element/saf cevherden* çıkıp, yabancılaşma sürecinden uzaklaşacak/her adımda daha çok Tanrı'nın kendisi olacak biçimde *dönüşümler* geçirerek kutsal köken'le buluşmayı amaçlayan yükselen eğri'nin hareketi oluşturur. Varoluş çemberi'nin yükselen eğrisi bütünüyle *materyalizm* zemininde/*maddeci düşünce* temeli üzerinde yürür; inançta, Tanrısal özün *görünüşe* çıkan bir yaratısı olarak görünmesine karşın gerçekte, bu yaratıyla *kutsanmak* zorunda kalınan bir öncel/yaratıcıdan başka bir şey değildir.

Çevrimde, alçalan eğri'nin sonu ve yükselen eğri'nin başlangıcı olarak beliren *doğal element/saf cevher* ya da bunun aklı, ruhu; Tanrı'nın da *Tanrılığını yapamayacağı* bir *yabancılaşma* aşamasını simgeler. Çünkü *doğal element/saf cevher*, yabancılaşmanın son halkasıdır; *en az* Tanrı'dır. Bu bağlamda, idealizmden materyalizme *kırılan*, Tanrı'nın bilgisi/yönlendirmesi dışında ve kendi yasaları/kuralları içinde gelişim/değişim-dönüşümlerle adım adım yabancılaşmadan uzaklaşan bir sürecin başlangıcı olur. Bu süreç Aristoteles'in *potansiyellik-aktüellik* tasarımının değişik bir anlatımıdır.

Bir çember yayını izleyen hareketin soyutlanması olarak bilince çıkan zaman sürecinde; dokuz ruh, dokuz akla verilen bilgilerin *görüntülerinin* *belirdiği* tanrısal mekânlar olarak Atlas, Burçlar, Zühal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay biçiminde somutlanır. Dokuz gök katı'ndan genelde evrende, özelde ortamda; nesnel süreci/yaşamı önceleyen *nitelikler* olarak *sıcaklık, soğukluk; kuruluk ve yaşlık* belirir. Bu dört öge ile dört niteliğin ilişkisinden *üç âlem*, yani *cansızlar âlemi, bitkiler âlemi ve hayvanlar âlemi* ortaya çıkar. Hayvanlar âlemi, çevrimde dokuzuncu ve son çevrim kademesi olarak beliren, derece derece *yükselerek* Hakk'a ulaşan eksiksiz/olgun/yetkin insanı temsil eden *insan-ı kâmil* aşamasıyla son bulur.

Tanrı kendisini doğal elemente/saf cevhere, yani *su, hava, ateş ve toprağa*, koşutunda *sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlığa* taşımakla bir bakıma, varlığını da *yadsı*muş olur. Potansiyelini kendi içinde taşıyan bir önceki konaktan/aşamadan/basamaktan bir sonraki konağa/ aşamaya/basamağa geçen nesnel süreci, yönlendirmek şöyle dursun, onun nasıl olduğunu bilmekten bile *acizdir*. Deyim yerindeyse Tanrı, bir *dünya* cahilidir.

Cahili olduğu bu dünyayı tanımak/bilmek, kendi *cehaletine* son vermek için Tanrı, tanrısal özü *en çok* içeren yani *en çok* Tanrı olan insana *gereksinim* duyar. Genelde *insan*, özelde *kâmil insan* aracılığıyla inançta, *geçici görünür gerçekler* dünyası olarak kutsanan, gerçekte ise varlık ve olgu anlamında *maddi özellikler* gösteren öğelerden oluşan bir nesnel süreçten başka bir şey olamayan bu dünyayı tanıma/bilme olanağına kavuşur.⁵¹

⁵¹ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Baskı; İstanbul, 2005; s. 699-702 arası.

V. BÖLÜM

SONSUZLUĞUN VE SÜREKLİLİĞİN PİRİ MELEK TAVUS

“.., biz fakirler hiçbir şeyi belirleyemediğimize göre,
her şey bize hediyedir.”¹

“Daha önce de değinildiği gibi Melek Tavus, varlığın yaratılışı sorunu Yezidi inancında fundamental bir yer alır. Melek Tavus Yezidi geleneklerinde ve Yezidi teolojisinde çok sayıda, değişik tanımlamalarla anılır. Bu tanımlamalardan biri örneğin ‘Pir-e Her u Her’dir; aşağı yukarı, ‘Sonsuzluğun ve Sürekliliğin Piri’ anlamına gelir.”²

Melek Tavus. tektanrıci dinlerin *Şeytanı* değildir, Zerdüştlüğü *önsüz-sonsuz kötüsü* de değildir. Hem tektanrıci dinlerin *Şeytanına*, hem de Zerdüştlüğü *Ehri-meni*’ne bir *başkaldırıdır*. Tektanrıci dinlerdeki *Şeytan* algısını öne alarak Ezidileri *Şeytan’a tapanlar* olarak suçlamak, *cahilliğin* dışı vurumudur.³ Tektanrıci dinler öncesi, diyalektik karşıtlığın *zorunlu yanı* olarak tasarımılanan ve *öğretmen* olarak algılanan şeytan, cin vb ile *akrabalık* kurarken tektanrıci dinlerin *Şeytanından*, yani *önsüz-sonsuz kötuden* *fırar eder* Melek Tavus; *fırar etmiştir* Melek Tavus bağlısı Ezidiler. Melek Tavus’u, tektanrıci dinlerin *Şeytanı’na* bir *başkaldırı* olarak algıladıkları için Ezidiler, -*Biz öyle değiliz*, anlamında tavırlarını *nesnelleştirmek* için *Şeytan* terimini *kullanmazlar*, ötesinde, *Şeytan’ı çağrıştıran* ya da *Şey-*

¹ Borges. Jorge Luis; *Tartışmalar*, Çev.: Çiçek Öztek; İletişim Yayınları; İstanbul, 2014; s. 92).

² Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüşt Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 132; Omerxali, Xanna; *Êzdiyatî/Cıvak Sembol Ritüel-Wergera ji Ingilîzî*; Ergin Opengîn; Avesta Yayınları; İstanbul, 2007; s. 78-86 arası.

³ “Hem Ortadoğu’da hem de Batı’da Ezidiler büyük ölçüde ‘Şeytan’a tapanlar’ olarak algılanmıştır. Ezidiliği bu şekilde hatalı bir biçimde nitelemek Ezidiliğin yanlış anlaşılmasını derinden etkileyen faktörlerin en başında gelir.” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 3).

tandaki *harfleri içeren* sözcükleri kullanmaktan da *sakınırlar*.⁴

Ezidilerin sahip oldukları en kutsal nesne, bronzdan yapılmış, *aslı ile aynı boyda* olan Anzal(kadim) melek Tavus figürüdür. Figür, *ne horoz ne de tavus kuşudur*: Horoza tavus görüntüsü yüklenerek horoz *olağanüstü* kılınmış; tavus kuşuna horoz görüntüsü yüklenerek tavus *olağanüstü* kılınmıştır. Böylece doğada örneği bulunmayan ama doğanın *varoluş nedenini* simgeleyen bir figür elde edilmiştir. Biraz farklı görüşler de yok değildir: Kaynak kişim bir mürit, “Melek tavus, horoza ya da tavus kuşuna değil, barışı simgeleyen güvercine benzer”, dedi.⁵

“Ezidilerin Melek Tavus’a gösterdiği hürmet ve ‘Şeytan’ üzerine kullanılan kelimeler hakkındaki tabu vb. tamamen Şeyh Adi’nin Şeytan(*devil*) öğretilerinin bir neticesi olarak açıklanmaya çalışılmıyorsa, Ezidilikte bu unsurların karmaşıklığı en iyi şekilde Zerdüştlük ve Zerdüştlük öncesi fikirlerin çatışmasının bir sonucu olarak açıklanabilir. Bazı sembolizmlerin Şeyh Adi’den önceye dayanması, İslâm öncesi bir Ermeni kaynağının Zerdüştlük geleneğinde Şeytan ve Tavus kuşu arasında bir bağ bulunduğunu ortaya koyması gerçeğiyle izah edilmiştir. ... Batı İran mitindeki Mithra’nın dünyayı yaratan egemen olarak üstlendiği fonksiyonlar ile ... Ehrimen’e atfedilen fonksiyonlar... arasındaki paralellik Mithra hakkındaki geleneksel Batı İran inançlarına Zerdüştlük öğretileri tarafından ciddi şekilde karşı çıktığını ortaya koymaktadır. Bu da dünyayı yaratan etmen ile Şeytan’ın(*devil*) aslında özdeş olduğu ve Şeytan’ın bu dünyanın kusurlarıyla uğraşmakta Tanrı’dan daha donanımlı olduğu şeklindeki popüler görüşe yol açmış olabilir. Eğer durum böyleyse Ezidiliğin temelinde rol oynayan inançlar sistemi üzerindeki Zerdüştlük etkisi inkâr edilemez.”⁶

Horoz ya da tavuk, Asya söylencelerinde, göksel kökenli olduğuna inanılan ve *kötü ruhları kovduğu* kabul edilen *koruyucu ruh* ya da *varlığa geliş nedeni* atahayvan/hayvan-atadır. Özellikle Çin kültüründe, kötü ruhlar tavuktan ya da ho-

⁴ “Öteki inançlar tarafından kötü bir tabir olarak kullanılan Şeytan kelimesini Yezidiler kullanmazlar ve bu kelimeyi başka birileri onların yanında kullanırsa.... Bir hakeret olarak sayarlar.” (Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/ Melekê Tawus ve Mıshefa Reş’in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 66).

⁵ *Hıseyin İdo*/mürit/ yaş: 39/ eğitim: Orta II/ söyleşi yeri: Batman Ezidi Kampı; Şeyh Selman Lezgin’in çadırı/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

⁶ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 67.

rozdan korktuğu için yaygın sayılabilecek tavuk ya da horoz *tapımı* vardır. Tapımın yaygın olduğu yerlerde, eti yenmez; *süslü tüyleri ve sesi* için yetiştirilir. Yine Çin toprağında kimi halkların *varoluş tasarımlarında*, insanlığın *ilk atası*, biri *siyah*, diğeri *beyaz* iki tavuk vardır: Bunlardan her biri *dokuz yumurta* yumurtlar; *iyi ve kötü insanlar* bu yumurtalardan çıkar. Türk mitolojisinde ise soylu kişileri simgeleyen *töz* ya da *yıl* simgesi hayvandır. Tavus kuşuna gelince, tavus. Asya söylencelerinde *kutlu* kuştur; *kötülüğü uzaklaştırma* gücüdür; tüyleri *aşama* simgesidir.⁷ Tavus-horoz karışımı bu figür, Ezidilikte, Melek Tavus'un *biçimi* ya da *bedenidir*.

Ezidiliğin ana kaynak kültürü Zerdüştlükte horoz bir *melektir*: Avesta'nın ilgili *Vendidad* bölümlerinde açıklanan; *şeytan* donunda gezinen ve insanları şafak vakti *uykuya çağırın* uzun pençeli kuş *Busyans*'ta karşı gelerek şafak kızılığında *insanları uyandıran* ve güzel itaat meleği *Sraosya* olarak algılanan *kutsal ötücü bir kuştur*. Şafak kızılığında horoz, ötüşüyle şöyle seslenir:

-Kalkın ey insanlar, en iyi dindarlığı övün, şeytanları lanetleyin.

Avesta *Vendidad* 18, 13–29'da horozla ilgili şu bilgiler verilir: "...Zerdüş, Tanrı, O Her Şeyi Bilen'e sordu; 'Tanrım, O Her Şeyi Bilen, en kutsal ruh, bedensel varlıkların yaratıcısı, sen dindar! Kimdir, dindar için, yiğit itaat meleği için, kutsal donanıyla kuşanmış, korkutucu silahı olan düzen bekçisi (Sraosyavarez, Zerdüş rahiplerinden biri) kimdir?'

O zaman Tanrı, O Her Şeyi Bilen buyurdu: 'Spimata soyundan olan Zerdüş, bu adı horoz olan bir kuş (parodarsy) olup konuşan insanlarca kahrkatat diye çağrılır. Bak o kuş dev tanyerinin kızarmasına karşı sesinin iddiasına giriyor. Ayağa kalkın insanlar, en dindar olana övgüler, şeytanlara lanetler!, diyor...

Gecenin üçte üçüncü (son) devresinde, benim ve Tanrı, O Her Şeyi Bilen'in ateşi, aklayan, güzel itaat meleği (Sraosya) çağırır: 'Yardıma gel, sen aklayan, güzel itaat meleği! Bedensel varlıklar dünyasında, kim olursa olsun bana yıkanmış ellerle temiz odun getirsin. Bana öyle geliyor ki şeytan tarafından yaratılmış olan açgözlülük, doymazlık (azi) benim hayat gücümü tamamen yoketmek istiyor.'

⁷ Korkmaz, Esat; *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İkinci Baskı; İstanbul, 200; s. 80 ve 147; Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 577-578 ve 1163-1164.

O zaman aklayan itaat meleği, horoz diye çağrılan kuş ki tam olarak konuşan insanlarca ötüşü ile çağırılır, uyandırır, ey Spitama soylusu Zerdüşt. Bu kuş, güçlü şafak kızılığına karşı durup sesini duyurur: Kalkın ey insanlar, en iyi dindarlığa övün, şeytanları lanetleyin!...

O zaman henüz yataklarında olan dostlardan biri, ötekinden şunları duyar: ‘Ayağa kalk, ben de kalkıyorum! Kim daha önce ayağa kalkarsa o en iyi dünyaya (Cennet) gidecek. Kim temiz bir odunu, yıkanmış ellerle, Tanrı, O Her Şeyi Bilen’in ateşine götürürse Tanrı’nın ateşi ona gönül doyuruculuğu ve duasının yerine gelmesi için temenni verecektir...

Benim bu kuşum horoza, ey Spitama soylusu Zerdüşt, kim bir çift tavuk adarsa, o dindar adamın konutuna yüz adet direk, bin adet kalas. onbin adet pence-re, onbin adet giriş adadığı tavuklara karşılık olsun.

Ve kim ki bu kuşum horoza, kendi büyüklüğünde bir et parçası adarsa, ona (ölümünden sonra) sadece şunu söylemekten başka bir şey demeyeceğim: İlerle, en iyi dünyaya (Cennet) ilerle!”⁸

Mir’in feryadı bunun kanıtı durumundadır: “Yezidi teolojisinde karar verici bir rolü olan Melek Tavus. Müslüman komşularımız arasında büyük bir karmaşa yarattı ve oldukça vahim yanlış anlaşılmalara yol açtı....

İnancımız üzerine yalnız bölük pörçük bilgilerle donanmış çok sayıda Kuran bilgini Melek Tavus ile hem İncil’de hem de kutsal Kuran’da sözü edilen Şeytan’ı, isyancı meleği aynı kefeye koydular. Bu yanlış temel alarak bize ‘Şeytan’a tapanlar’ denildi ve böylece katliamların doğal adayları olduk. Kendi inanç deneyimleriyle başkalarının inançları arasında karşılaştırma yapma alışkanlığı esasında zararsızdır. Hatta bu tür karşılaştırmaların belirli ön koşullar altında yararlı olduğu kanıtlanmıştır. ...

Azda’nın kendi maddesinden yarattığı ilkti ve emirlerini dinleyen de ilk oydu. Ama Melek Tavus, gördüğümüz gibi önünde boyun eğmeye de karşı çıkmıştı. Salt otoriteye karşı sonsuz bir başkaldırının da kurucusuydu. Başkaldırma, mutlak ve ilginç bir güce karşı çıkılması yoluyla Azda’nın yerinin onaylanması, Melek Tavus aracılığıyla gerçek anlamını ve değerini kazanıyor. Ancak karşıtların bağlantısı bu değerler sistemini öne çıkarıyor; bu sistem olmasaydı varoluş boş ve bu

⁸ Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2004; s. 81.

nedenle de daha sert bir çelişki olacaktı. İnsan öldürme düşüncesiyle silahlanmıştı ve buna rağmen öldürmemesi için uyarılır. İnsan yaratıcısına itaat etmelidir ve buna rağmen ona Melek Tavus aracılığıyla başkaldırının yolu gösterilir.

İbrani ve İslam teolojisini inceleyen bazı teologlar Azda ile Melek Tavus arasındaki ilişkiye tosluyorlar. Yezidileri eleştiriyorlar ve Yezidilerin tanrı ile dünyanın birliğine inandıklarını, Panteist olduklarını iddia ediyorlar. Azda, intikam peşinde koşan bir tanrı değildir; eğer kendi gerçek veya görüntüsel varlığı hissedilirse, kendi yaratıklarına karşı Arena'ya çıkmaz... Yezidi teolojisi insan ve Tanrı arasında doğrudan bir çatışma yaratmaz. Aynı şekilde varlıkta görülen kusurları da doğrudan Tanrı'nın hanesine yazmaz. Melek Tavus, Tanrı ile insan arasında bir aracıdır; yaşamın hayranlık uyandıran gizemliliğinde yaşamsal önemi olan bir bağlantıdır.”⁹

Melek Tavus'un yapısındaki karşıt ilkelerin *konumu*, doğa tapımının *baskın* olduğu Ortaasya tasarımlarında *olduğu gibidir* bir bakıma: Gökyüzü ne iyidir ne de kötü, tam tersine hem iyidir hem kötü; yeraltı ne kötüdür, ne de iyi, tam tersine hem iyidir hem de kötü. İyiliği bir varlığa, yani *ruha-cana* ya da *ışığa-gökyüzüne*; kötülüğü *yer altına-karanlığa* ya da *bedene-dünyanın kendisine* yüklemes. Tıpkı yaşadığımız dünya gibi iyilik de kötülük de *varlığın yapısındadır*.¹⁰

İyilik Melek Tavus'un yapısında olduğuna göre Melek Tavus'tan *bağımsız* ve O'na *egemen* bir *İyilik Tanrısı* olamaz: Demek ki Azda(Xuda, Xudê, Xudawend, Êzdan vb) *iptaldir*; *yetkisizdir*; daha doğrusu, varoluş tasarımı gereği *eyleme* geçer geçmez, O'nun *eylemli* hali olarak *Melek Tavus* halini alır. Yapısındaki karşıtların kavgasından, her şey *ortaya* çıkar. Kötülük iyiliğin, iyilik kötülüğün *yiyeceği*dir artık; iyilikten *kötü sonuçlar* çıkabileceği gibi, kötülükten *iyi sonuçlar* da çıkabilir. “Ezidiler kendi başına var olan olumsuz ve baştan çıkarıcı bir kuvvet olduğunu kabul etmezler. Bir insanın hayatını da önceden belirlenmiş, mukadder bir şey olarak görmezler. Dolayısıyla bir Ezidinin kötü davranışı, onun bir kötü güç ya da kötü insan tarafından yolundan saptırıldığı şeklinde açıklanamaz.... Ezidilikte iyi ve kötü ilkeleri birbirinden koparılmamaktadır. Tamamen kötü ya da ta-

⁹ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüş Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 130-133 arası.

¹⁰ Korkmaz, Esat; *Eski Türk İnançları Şamanizm Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İkinci Baskı; İstanbul, 2008; s. 159 ve 162-163.

mamen iyi insanlar ve davranışlar da yoktur. Her şey çok anlamlı ve çelişkilidir. Böyle olunca, kötü bir eylemden ortaya olumlu bir şey de çıkabilmektedir.”¹¹

Melek Tavus. *karanlık-aydınlık* ya da *gizil nesnellik-açık nesnellik* biçimindeki varlıkların *birliğinin* toplamıdır. Zıtları yapısında taşıdığı için Melek Tavus, zâhirdede, dünyanın-evrenin, ötesinde dünyanın-evrenin parçası-birimi anlamında herhangi bir *varlık* ya da *gökcismidir*. Bâtında ise dünyanın-evrenin *ruhu-canıdır*. Açık anlatımla zâhirdede *ışık*, bâtında *karanlıktır*.

Doğal olarak Melek Tavus'un *aklı-bilgisi*, yani *yasaları* kendi *bedeninden-kendi ruhundan-canından* derlenecektir: Işığın ve karanlığın *yasaları-ilkeleri* olarak bilince-inanca taşınacaktır. Zâhiri algıda Melek Tavus. somuttur; her somut varlık gibi, *ışık saçarak* kendisini tüketir. Saçacak ışığı kalmadığında yok olmaz, *dönüşüme* uğrar; *soyut* duruma gelir, yani bâtinî anlamda *karanlık* olur. Öyleyse Melek Tavus. *değişen-dönüşen*, yani *doğan doğuran* doğanın kendisidir. Bu değişim-dönüşüm, yani doğum, önsüzden-sonsuza *akar* gider.

Ezidiye düşen yükümlülük Melek Tavus'un yapısında gerçekleşen *zâhirden-bâtına* (ışık saçarak kendini tüketen) ve *bâtından-zâhire* (karanlık saçarak kendini tüketen) dönüşümün *eğilimlerini* saptamak ve bunu bilince-inanca *bağlamaktır*. Bağlanma gerçekleştiğinde her Ezidi, kendine ilişkin bilgidен *kendini kuran* bilgiye; doğaya ilişkin bilgidен *doğayı kuran* bilgiye *taşınır*: Taşınır taşınmaz, hem *gizil nesnelliğin*, yani *hiçliğin-karanlığın*, hem de *açık nesnelliğin*, yani *somutluğun-aydınlığın* aklıyla buluşur. Çünkü akıl, *karanlığın* içindeki *aydınlık* ya da *aydınlığın* içindeki *karanlıktır*.

Diğer taraftan Melek Tavus. *keyfî* davranan bir tapım kimliği değildir: *Varlığının eğilimlerine* aykırı davranamaz; kendi *yasaları dışına* çıkamaz; ancak *yasaları içinde* özgürdür. Melek Tavus'un buyruğu, *kendi özü gereğidir*.¹² Tanrı buyruğu gökten inmez; Melek Tavus'un yapısından *dışına* taşınır. Her varlığın, sonsuz seçenekte *var olabilme olanağı*, Melek Tavus'un yapısında *gizil* olarak vardır.

Başlangıç tasarımlarında, İblis ya da Şeytan, diyalektik karşıtlığın *olumsuz* yanı olarak kimliklendirildi. Bu *olumsuzluk* bugünkü anlamının ötesinde bir *zorlu-*

¹¹ Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 64-65.

¹² Korkmaz, Esat; *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*; Anahtar Kitaplar Yayınları; İstanbul, 2007; Sayfa: 101.

ğu, güçlüğü ya da acıyı, sıkıntıyı anlatıyordu. Aynı zamanda olumsuzluğun yapısında, edilgin durumda bir olumluluk vardı. Olumsuzluk ile olumluluğun zorunlu birlikteliği, varoluş için kesin koşuldu. Olumluluktan olumluluk üretmek ya da olumsuzluktan olumsuzluk üretmek yanlıştı: Olumsuzluktan olumluluk üretmek ya da olumluluktan olumsuzluk üretmek doğrudu.

Bu tür tasarımlarda İblis ya da Şeytan, onların emrinde olduğuna inanılan cinler vb. birer *karşıtlık*tı. Acı, sıkıntı, dert veren *olumsuzluk*, huzur veren olumluluğa göre *daha akıllı* olduğundan, *karşının* kimliklendirilmiş biçimi olarak algılanan İblis, Şeytan ya da onların denetimindeki cin vb. birer *öğretmendi*. Bu nedenle hayvantanrıclıkta, çoktanrıclıkta, doğatanrıclıkta ve insantanrıclıkta İblis'e ya da Şeytan'a-cinlere yönelik tapım, doğanın bütünündeki *birliğe*, bu birliği *anlamaya* yönelik bir tapımdı. Doğal olarak *gerçekçi* idi; bize taşınan İblis ya da Şeytan kimliğiyle ya da bunlara yönelik tapımla bir ilgisi yoktu.¹³

Öncelikle belirtelim: İlk Hristiyan düalist kabul edilen Marcion'un hocası, yani düalizmin ideoloji babası *Suriyeli*'dir.¹⁴ *Marcion*, erken dönem Hristiyanlık tarihinde, *Hristiyan düalizmi* dendiğinde dikkate alınması gereken önemli bir kimliktir: O, her şeyden önce Hristiyan topluluk temelinde boy veren ve ana kilise tarafından *sapkın* olarak değerlendirilen farklı bir teolojik okulun kurucusu-yayıncısıdır. Düşünceleri çok sayıda gnostik harekete kaynaklık etmiştir. Marcion, Roma'da, gnostik düşünceleriyle öne çıkan Suriye kökenli *Cerdo* ile tanışır: Etkilenir ve onun en sadık öğrencisi olur.¹⁵

Cerdo, *düalizm* temelli bir tanrı tasarımını savunmaktaydı: O'na göre biri *iyiliğin ve merhametin taşıyıcısı*, diğeri ise *dürüstlüğün ve adaletin taşıyıcısı* iki tanrısallık gücü vardı. Bunlardan *dürüstlüğün* adaletin taşıyıcısı durumunda bulunan tanrı, kutsal kitaplarda (*Eski Ahit*) peygamberlerin ve hukukun söz ettiği tanrıydı. Ancak bu tanrı, İsa Mesih'in *Baba* olarak adlandırdığı tanrı değildi. İsa Mesih'in babası olan tanrı, iyiliğin ve merhametin taşıyıcısı *bilinmeyen* tanrıydı. Bilinen tanrı *Kötü-Tanrı*, bilinmeyen tanrı ise *İyi-Tanrı* idi. İyi-Tanrı üstün olan, Kötü-

¹³ Korkmaz, Esat; *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 634-654 arası; Lerch, Wolfgang Günter; *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur* (Çeviren: Atilla Dirim); Yurt Kitap Yayın; 2000- Ankara; Roman; Sayfa: 160.

¹⁴ Korkmaz, Esat; *Hristiyanlığın Lanetlileri ya da Günah Yaşamın Günahkârları: Katharlar*; Demos Yayınları; İstanbul, 2013; s. 72.

¹⁵ www.thrbooktree.com/ bkz.Reisnen, H. Marcion. *Mehammad and the Mahatma*. London: SCM Press 1967. S.64.

Tanrı ise *dünyanın yaratıcısı* yüce varlıktı. Cerdo, tasarımının mantığı gereği Kötü-Tanrı'nın iradesine bağlanan peygamber öğretilerini ve hukukunu *inkâr* eder. Yaratıcı tanrıya karşı çıkar, buna karşın İsa Mesih'in İyi-Tanrı'nın oğlu olduğuna inanır ve bu tanrıyı *kutsar*.

Yine Cerdo, İyi-Tanrı'nın oğlu olduğuna inandığı İsa'nın *bedensel olmadığını, düşsel bir görüntü olduğunu*; bu nedenle *Bâkire Meryem'den doğamayacağını*, ayrıca *acı çekmesinin de söz konusu olamayacağını* belirtir. Öldükten sonra *bedensel bir dirilmeyi olumlamaz*; ölümden dirilmenin *ruhsal* olduğunu ileri sürer.¹⁶

Marcion, hocası Cerdo'nun düşüncelerini geliştirir ve öğrencilerine aktarır: Ötesinde bu düşüncelerin, Kilise gündemine alınıp tartışılmasını ister. Ne var ki kabul görmez ve 144 yılında, düşünceleri Hristiyan dogmalarına *aykırı* bulunarak Roma'dan kovulur. Kilise'ye bağlı Hristiyan yazarlar Marcion'u *Pontuslu Kurt, Şeytan'ın ağızıyla konuşan, şeytanlar tarafından öne sürülen sapık, şeytanların peygamberi* vb tanımladılar. Deli diyen de vardı.¹⁷

Varoluş çevriminin bir gereği olarak; Tanrılar ve insanlar yokken bu evrende acaba ne vardı?, diye sorar bir Ezidi. Bu sorunun peşinde koşan kişiye tektanrıci dinlerin dinsel kuralları ve dinsel kimlikleri *yetmez*. Demek ki bu soru ilk felsefi anlayışı *dışa* vurur. İlk felsefi düşünce nerede ve ne zaman başlamıştır?, sorusunun cevabı şu olabilir: İnsan nerede kendi düşüncesini öne alarak metafizik dinsel inancına *başkaldırmışsa* ve metafizik inancının *dışına* çıkmak gereksinimini hissetmişse orada felsefi düşünce başlamış demektir.

Felsefi düşünceye adım atılır atılmaz; *bilinçten önce* ne vardı?, diye sorulur bu kez: Yanıt hazır gibidir; bilinçten önce var olan şey, *karanlık enerji durumunda bulunan bir varlık doluluğudur*; Ezidi bilincine-inancına başvurursak Melek Tavis'un *canı-ruhudur*. Öyleyse bilinç, *varlık olmak isteğinin*, biraz daha açık konuşalım Melek Tavis'un canının-ruhunun *dışa taşma isteğinin* bir *nedenidir*.

¹⁶ www.thrbooktree.com/ bkz. Tertullian. Adversus Haereses. Vi.

¹⁷ www.thrbooktree.com/ bkz. Eusebius. The Church History. V. Xiii.2.4; Irenaeus. Adversus Haereses. I. xxvii.3; Justin. The First Apology. I.viii; Tertullian. Adversus Marcionem. I. i.; Theodoret. Letters. lxxii. Cxlv; Korkmaz, Esat; *Hristiyanlığın Lanetlileri ya da Günah Yaşamın Günahkârları: Katharlar*; Demos Yayınları; İstanbul, 2013; s. 105-113 arası.

Varlık nesnel ise bunun *nedeni* de nesneldir: Nesnel şeyler, *nesnel sonuçlar* üretir. İsteğin nedeni *içte* olduğuna göre varlık, *içten* yönetilir. İçten yönetilme tasarımı bir *içkinlik felsefesi* geliştirmiştir: “İçkinlik, evrenin dışında aşkın bir tanrıyı reddeden bir anlayış değil sadece; her bir şeyin, genel ve yargılayıcı söylemlerin tahakkümünden kurtulması, yalnız kendi tekil varolma çabasıyla görünür olmasıdır...”¹⁸

Varoluş tasarımı *anayasa* kabul eden yasaklı kültürlerde, “Söylencesel düalizm varoluş çemberinin dışına çıkmaz.... Her doğumun bedeli ölümle, her mutluluğun bedeli de mutsuzlukla ödenir. Tanrılar ve insanlar kendilerine biçilmiş vade bitmeden, yazgının kör gidişatını değiştirmeye çabalasalar da eninde sonunda varoluşa yenilirler.”¹⁹ Mitolojiler de varoluş tasarımının ayrıntılarında gezinir ve çevrimi pekiştirir.²⁰

Genelde tüm *düalist çıgırlar*, özellikle *Ezidilik*, mistik tüm tanrıculığın(mistik panteizmin) *son çocuğudur*: Mistik panteizmde madde, ruh ve tüm evren *tek bir güç* olarak algılanır; Tıpkı *Melek Tavus* gibi. Ve bu tek güç *Tanrı*'dır. Panteizm özünde bir *din* değil *felsefedir*: “Bu terim Calvin döneminde, engizisyonunda kovuşturulup yakılarak öldürülen bilgin Giordano Bruno'nun(1548-1600) mahkemesi sırasında söylenmiştir. Bruno evrenin sonsuzluğunu, zamanla devinmenin bağımlılığını ortaya atıp gök cisimleriyle yeryüzündekilerden daha kutsal bir şey bulunmadığını söylemiş, mucizeleri ve tanrının insanların yararına dünya işlerine karışmasını yadsılamakla beraber evrenin özü olan bir tanrının varlığını ve kendisinin de onun bir parçası olduğunu savunmuştur. Bruno'ya göre tanrı, mistik sezi ile kavranabilirdi ve tüm varlıkları kapsardı. Evren sonsuzdu ve yıldızlar o sonsuz boşluğa serpiştirilmiş bulunuyorlardı.”²¹

¹⁸ Spinoza-Blyenbergh/ *Kötülük Mektupları*(Yayına Hazırlayanlar: Alber Nahum-Gaye Çankaya/ Çeviri: Alber Nahum); Norgunk Yayıncılık; İstanbul, 2008; Sunuş; s. 25.

¹⁹ Adorno, Theodor W.- Horkheimer, Max; *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev.: Nihat Ülner-Elif Öztarhan Karadoğan; Kabalıcı Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 35.

²⁰ “Mitoloji tını yalnızca doğaya gömülü olarak, yani bir doğa erki olarak tanır. Mitolojinin gözünde, dışarıdaki güçler gibi içerideki devinimler de tanrısal ya da demonik kökenli, canlı erklerdir.” (A.g.e.; s. 125).

²¹ Karamanoğlu, Osman Korkmaz; *Ansiklopedik 'İzm'ler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 183.

VI. BÖLÜM

BAŞLANGIÇ EZİDİLİĞİ

“Üst insan.... Zerdüş’tün deyişiyle
'kendindeki en iyiye ulaşabilmek için en kötüye
gerekisini olduğunu' bilen kişidir.”¹

Başlangıç Ezidiliğinin *ne zaman ve kim tarafından* kurulduğu bilinmiyor: Büyük olasılıkla, yüzyıllar içinde *toplu* bir çabayla tuğla tuğla örüldü. Döneme ilişkin Ezidi geleneğinde *herhangi bir bilgi* bulunmadığı gibi, bir ölçüde iç içe yaşadığı Hristiyan ve komşu Müslüman kronolojisinde de bilgi yoktur.²

Böyle olmakla birlikte Ezidi *sözel geleneğinde*, başlangıç Ezidiliğinin Zerdüştlüğün bir *devamı* olduğuna, uzun yüzyıllar varlığını koruduğuna yönelik *genel bir kabul* vardır.³ Ne var ki uzak geçmişin *can pazarında*, şekli açıdan Hristiyan ya

¹ Touraine Alain; *Modernliğin Eleştirisi*, Çev.: Hülya Uğur Tanrıöver; Yapı Kredi Yayınları; 8. Baskı; İstanbul, 2012; Sayfa, 148.

² “Yezidi dininin kurucusu bilinmiyor. Dinlerini ilk kuran kişinin adı ne kendi geleneklerinde ne de Hristiyan ve Müslüman komşularının kronolojisinde geçmektedir.” (Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/ Melekê Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 63-64).

³ “İtalyan İslâm uzmanı M. Guidi’nin, kendisi de Emevi soyundan olan Adi b. Musafir Kürdistan’a varmadan önce Kürdistan’da Emevi yanlısı bir hareketin varlığını ortaya koyması ve inancın erken tarihine yeni bir ışık tutması bu araştırmacının çalışmasının büyük başarılarından biri olmuştur. Guidi, Ezidi geleneğinin gelişiminde ‘İran ikiliği’-nin etkisini özellikle vurgulayarak kabul etmiştir..” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 22); “Guidi tuhaf bir şekilde Ezidi geleneğini şekillendiren en etkili ‘İran inancının’ Zerdüştlük olduğunu düşünmektedir. Bunun tipik örneği olarak ‘mum söndü’(sefahat âlemi yapmak için) ve ‘yasaklanmış olanı meşru kılma’ gibi pek muhtemel olmayan uygulamalardan her iki din için de karakteristik özellikler olarak bahsetmiştir.” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 22/ 116 nolu dipnot); “Ezidi *Baba Çawûş* halen kutsal *zirgûz* bitkisinin suyuyla siyaha boyanan yünden yapılan bir ‘kutsal kuşağı’ (gist) takmaktadır. Anlatılanlara göre birçok ‘din adamı’ eskiden bunları giymekteydi. (...) Geleneksel olarak tüm Ezidiler(ya da muhtemelen yalnızca erkekler) ‘kutsal’ bir

da Müslüman olmuşlar ama inançlarını korumasını bilmişlerdir. Varlıklarını sürdürebilmek için felsefe-öğreti ve inançlarına ilişkin bilgiyi ezberlenmeye yatkın kalıplara dökmüşler; baskı uzun yüzyıllar sürünce kalıp-sözlere döktükleri bilginin anlamları yer yer unutulmuş, kendileri için de sır durumuna dönüşmüştür. Gelenekte başlangıca ilişkin bilgi bulunmamasının temel nedeni budur. Bu durum, hemen hemen tüm yasaklı kültürler için geçerlidir: Yeraltında yaşadıkdan sonra yerüstüne çıkıp kendilerini ifade etmek istediklerinde, kendi kültürlerinin cahili olduklarını anlamışlar ve açığı kapatmak üzere hızlı bir eğitim içerisine sokmuşlardır kendilerini. Ezidilik de bu açmazı kaçınılmaz olarak yaşamıştır ve yaşamaktadır.

Başlangıç Ezidiliğinin koşullarını algılayabilmek için, coğrafyadaki ilk Hristiyanların ne durumda bulunduklarına bir göz atalım: “Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında Hristiyanlar Romalılar ile İran arasında sıkışmışlardı. Çoktanrıci Roma İmparatorluğu’nda ve devletin resmi dini Zerdüştlük olan İran’da, Hristiyanlığa geçmenin cezası ölümdü. Bu bölgenin Hristiyanları küçük cemaatler halinde toplanıp bir arada kolektif yaşıyorlar; papazlar yeni katılan rahip ve rahibelere yeni dini öğretiyor, kutsal metinler hattatlar tarafından çoğaltılıyordu. Hristiyanlar, çevreden çekindikleri için kilise ve manastır kurmamışlardı..., mağaralarda yaşıyor, boş toprakları ekip biçiyor, meyva ağaçlarından meyvalarla besleniyorlardı. Bu ilk Hristiyanların çoğu, akset/münzevi-çileci bir yaşam tarzını seçmişlerdi; ufak bir mağaraya veya bir oyuya çekilip, genç rahiplerin getirdiği meyvalardan başka bir şey yemiyorlardı; tefekküre dalıp, Hristiyanlık öncesi yaşamlarında işledikleri günahlardan kurtulmak için, çile çekiyorlardı.”⁴

gömlek giymek zorundadır; *Feqîr*’lerin gömlekleri biçim bakımından diğerleri tarafından kullanılan gömleklerden ayrılmaktadır.(...) Bu gömleğe verilen isimlerden biri *girêvan*’dır, bkz. Zerdüştlükte kutsal gömleklerin ön cebi için kullanılan terim *gireban*(...). Ancak Ezidi gömleğinde böyle bir cep bulunmamaktadır...” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 66/ 118 nolu dipnot); Şeyh Mendan soyundan gelen ve aynı zamanda koçek olan kaynak kişim Şeyh Selman Lezgin, yazılı kültürden değil, sözel kültürden geldiklerini belirtti ve Zerdüştlük etkilenme kaynağımız olarak görüldüğü, saptamasında bulundu. (Şeyh Selman Lezgin/ yaş: 43/okuma-yazma biliyor; söyleşi yeri: 16 Aralıkta Batman Ezidi Kampı ve 17 Aralıkta kamptaki çadırı; söyleşi tarihi: 16 Aralık ve 17 Aralık 2014).

⁴ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 10.

Bir de Bizans dönemine taşınalım ve eski Ermenistan toparğına bir göz atalım: *Manicilik* bağlularının bir bölümü *Ermeni*'ydi,⁵ Anadolu'da, Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında yaşıyorlardı. İnançlarına, inanç uygulamalarına *ödünsüz* biçimde bağlıldılar. Bu durumyla Bizans için ciddi bir *tehlike* oluşturuyorlardı. Tehlikenin boyutunun ayırımına varan Bizans Devleti, *tehcire* başvurdu: Bu bölgedeki *Manici Ermenileri* Balkanlar'a, Balkanlar'daki Slavları Anadolu'ya zorunlu göçe tabi tuttu. Bölge koşullarında, *Manicilik reformu* olarak yapılanıp biçimlenen ve savaşçı kimlikleriyle Bizans'ın *sorun kaynağı* durumuna gelen *Paulisyanlar* da *tehcir* kapsamında, Doğu Trakya sınırına ve Balkanlara sürüldüler. Balkanlardaki *Philippopolis* kenti(Bulgaristan'daki Filibe kenti), *Paulisyanizm* bağlularının, yeni yerleşim merkezi oldu.⁶

276'da öldürölmesinden sonra Mani'nin düşünceleri İran'dan Roma topraklarına yayıldı. Beşinci yüzyıla ulaşıldığında Ermenistan toprağında, *Manicilik reformu* olarak tanımlayabileceğimiz *Paulusyanizm* güçlü bir cemaat kurmuştu.

Bu nedenle Batı'ya taşınan *Hristiyan düalizmi*, ilk kez Ermenistan toprağında kurumlaşmıştır denilebilir: Ermeniler, dördüncü yüzyılda, *III. Tiridates*(314) önderliğinde Hristiyanlığı kabul eden yine ilk devlet oldular. Beşinci yüzyıla girilirken, *İncil* başta olmak üzere dua kitapları *Ermenice*'ye çevrilmişti bile. Bu gururla kendilerini Hristiyan olarak hızla çoğalttılar ve inançlarına bağlılığı tartışmasız

⁵ "Layard, bir yandan Hristiyan, İslâm ve bir miktar da Gnostisizm ile Maniheizm etkisini kabul ederken, Ezidilerin esasında Güney Irak'tan geldiğini öne süren geleneğe büyük bir önem vermektedir. Bu durum kendisini, inancın kökenlerinin Sâbiî veya Keldani olduğunu varsaymaya götürmüştür. Diğer yandan Badger, hem 'Yezd' hem de 'Şeyh Adî' isimlerinin kötü Melek Tavus'un... rakibi olan iyi Tanrı anlamında kullanıldığına inanmaktaydı. Badger, Zerdüştlük ile belli paralellikler çizmiştir ve bu dinin asıl biçiminin 'Farşlı Mecusiler tarafından çeşitli yabancı putperestlik karışımıyla bozulmuş' olduğunu savunmuştur....." (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen./Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 7-8).

⁶ "..., bir Alman din tarihçisi olan A. Neander de.... benzer bir sonuca ulaşmıştır. ... başka topluluklar arasında benzer bir inanca rastlanması durumunda ya Ezidilerin bu grupla yakın bir bağ olmalıydı ya da iki topluluğun inançları aynı kökenden gelmeliydi: Enthusiastlar ya da Euchiteler. Bu grubun da Bogomiller ve Paulusçular ile bağları bulunmaktaydı. Neander'in tezi daha sonra N. Ya. Marr'ın eserinin temelini oluşturmuştur ki bu da Marr'ı Ezidiliğin, Hint-Avrupai olmayan('Yafetik') bir kökenden geldiğine inandığı İslâm öncesi bir Kürt putperestliğinin mirası olduğu sonucuna götürmüştür." (A.g.e.; s. 8).

olan bir Katoliğin yönetiminde özerk bir yapı oluşturdular. Ardından, temsil edilmedikleri *Khalkedon Dördüncü Genel Konsili*'ni tanımayı reddettiler. Gelişmeler karşısında, Bizans Kilise hiyerarşisi, Ermenilerin Ortodoksluğundan *şüphelenmeye* başladı. Endişe, beşinci yüzyılın ortasında *çatışmaya* dönüştü(451).

Dördüncü yüzyılın sonuna değin Ermenistan toprağı, Roma ve Pers imparatorlukları tarafından *paylaşılmış* durumdaydı. Yedinci yüzyılın ortalarına doğru(640), *Araplar*; Bizans Ermenistanı'na karşı saldırıya geçtiler. Güçlü bir direnişle karşılaşmalarına karşın, 661 yılında *fethi* gerçekleştirdiler. Arap işgalinden önce de Ermenistan topraklarından Bizans'ın Yunan topraklarına bir göç vardı; ancak bu göç, 640 sonrasında iyice yoğunlaştı. Böyle olmasına karşın, göçmenler üzerine uygulanan *uyarlanma* çalışmaları, yer yer *çekilmez* bir yaşam yükü durumunu aldı: Kimi Müslüman idarecilerin, geleneksel inançlara *hoşgörü* ya da *saygı* göstermeleri, bir *ters göçün* yaşanmasına neden oldu; göçmenlerin bir kesimi, Ermenistan toprağına *geri döndü*.⁷

Başlangıç Ezidiliğinin *can pazarını* yaşadığı Pers toprağında yaşama taşınan *Mazdekçiliği* gözden kaçırmayalım: Mazdekçilik, İ.S. V. yy.'da, İranlı Mazdek'in öncülüğündeki toplumsal ve ekonomik kaynaklı felsefi-dinsel reform sonucu kurulan, insanların eşitliğini, bu nedenle her şeyin ortak olması gerektiğini savunan eski İran dinidir. Zerdüştlük ve Manicilik reformcusu olarak ortaya çıkan ve bütün malların ortaklaşa bölüşülmesini savlayan İranlı Mazdek (?-535); İranlıların dinsel inançlarını *komünizmi kutsayan* bir inanca dönüştürdü. O'na göre yeryüzü, bütün insanların ortaklaşa yararlanmasına açık bir yaşama alanıydı. Bu yaşama alanında çalışan geçinir, çalışmayan silinip giderdi.

Toplum, bireylerin oluşturduğu ortaklaşa bir kuruluştur; bu nedenle bütün toplum malları ortaktı; mal sahipliği doğaya aykırıydı. Toplumda kimsenin kimseyi baskı altına almaya, özgürlüğünü ortadan kaldırmaya ya da kısıtlamaya hakkı ve yetkisi yoktu.

Mazdek'e göre biri *yüce*, diğeri *aşağı* olmak üzere iki evren vardı. Bu iki evreni yöneten güçler 4, 7 ve 12 gibi üç gruba ayrılıyordu. Bir insanda bu üç grup güç toplanırsa o insan *birlike* ulaşıyordu; yetkin ve olgun duruma yükseliyordu; yüce evrenin yurttaşı haline geliyordu.

⁷ Korkmaz, Esat; *Hristiyanlığın Lanetlileri ya da Günah Yaşamın Günahkârları: Katharlar*; Demos Yayınları; İstanbul, 2013; s. 69-70.

Böylesi bir insan artık toplum hizmetlisi oluyor; halkı kötülüklerden, yöneticilerin baskısından, sömürüden, soygundan kurtarıyordu; eşitsizliği ortadan kaldırmak onun temel çabası olarak öne çıkıyordu.

Mazdekçilik tasarımları Fars toprağında ve Anadolu'da yasaklı yaşayan toplulukların eğitim öğretilerinin yapılanıp biçimlenmesinde *esin* kaynağı oldu. Mazdek'in yaslandığı yoksul köylülüğün düşleri, *sosyalizmi* de öteleyen siyasal bir *ütopyaya* dönüştü. Bu *ütopya*, insanlığın kurtuluşunu gerçekleştirecek bir *kâmil toplum* projesi olarak somutlandı.⁸ “496-Mazdek İhtilali: Her türlü bireysel servet, mülk ve sahiplenmeye karşı olan tam bir ortaklaşmacılık hareketi. İran'ın 484 yenilgisini izleyen yıllardaki toplumsal huzursuzlukla birlikte ortaya çıkan ve Mazdek'in önderliğinde büyüyen hareket, İran İmparatoru Kavaz'ın, 496'da tahttan indirilmesiyle doruğuna varır; İmparator kaçmayı başaracak ve Eftalit(Ak Hunlar) hakanına sığınacaktır. Ak Hunlar hakanının büyük bir gücü Sâsânilerin emrine vermesi sonucunda, Mazdek ayaklanması bastırılacak(498-499) ve Mazdek idam edilecektir.”⁹

Bizans toprağının Doğu sınırı ile Fars toprağının Batı sınırında bâtinî zeminde *düalizm*, en verimli toprağını bulmuştu. Hemen her başkaldırıda *Şeytan*, *politik bir kimlik* olarak öne çıkmaya başladı.¹⁰ Giderek yasaklı kültür eylemlerinin kökeninde *iki hüküm* alanı belirginleşmeye başlar: Hüküm alanlarından birine, iyi ilâhî güç olarak algılanan ruhla simgelenen *İyi Tanrı*, diğer hüküm alanına ise maddi dünyayı yaratmış olan ve kötü ruhla simgelenen *Kötü Tanrı* hükmediyordu. Tasamın mantığı gereği *maddi* olan her şey kötüydü: Kişi, kendini *etten özgürleştirirse* kurtuluşunu yakalamış oluyordu.¹¹

⁸ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 2005; s. 453-454.

⁹ Ümit Hasan, *Türkiye Tarihi*’den aktaran; Mahmut Ayaz; Said Nefisi; *Babek-Türkiye Türkçesine aktaran*: Mahmut Ayaz; Berfin Yayınları; İstanbul, 1998; Aktaranın Önsözü; s. 5.

¹⁰ “Temel düşünceleri olan, Şeytan'ın bu dünyanın prensi olduğu fikri bizzat İsa'nın sözleriyle kanıtlanmıştı. Kilise iktidarlarının kolaylıkla Şeytan'la özdeşleştirdiği Katharların ortaya çıkışları bile yalnızca politik nedenlerle -Bizans ile Bulgaristan arasındaki savaş ve Bizanslıların politik olarak lanetlenmesi- kışkırtılmıştı ve Latince ile Yunanca'nın kilisenin tek dili olarak dayatılmasıyla güçlendirilmişti;...” (Messadié, Gerald; *Şeytan'ın Genel Tarihi*, Çev.: Işık Ergüden; Kabalcı Yayınevi; İkinci Baskı; İstanbul, 1999; s. 474).

¹¹ “Budizm, Stoacılık ve Yeni-Platonculuk maddeyi kötüleme açısından belli bir yakınlık

Bu nedenle sözünü ettiğimiz coğrafyada *düalist* tasarımlar, Kilise'nin ilk günlerinden başlayarak Hristiyanlık bağlılarının inanç dünyalarında şu ya da bu biçimde *etkili* olmuştur. Nedeni *önsüz-sonsuz bilinmeze* getirdikleri *mistik* çözüm, *Şeytan*'dan sakınmak için *etten özgürleşme*, hayvani ve bencil tutkuların lanetlenmesi, İsa'nın öğretisiyle uyumlu idi. "Düalistlere göre, bekârlık seçime bağlı değildi. Her tür cinsel ilişki kötüydü ve çocuk yapmak, maddenin devamını sağlayarak Demiurgos'la ya da Şeytan'la işbirliğine gitmek demektir."¹² Bir tarafta Şeytan'ın yarattığı *maddi ve kötücül dünya* vardı; diğer tarafta, bu-dünyanın *karanlık cehenneminin* ötesinde bulunduğu inanılan, Gerçek Tanrı'nın yönettiği *sonsuz ıstık dünyası* bulunuyordu.

Düalist anlayışta İsa'nın İyi Tanrı'sının dünyası, *doğanın yazgısını yazan gücün* kimliklendirilmesidir bir bakıma: "Tanrı, evreni dışından değil, içinden yönetir. Tanrı, belirgin yasalarla, tüm varlıkların içinde düzenli, sürekli ve kararlı bir biçimde etkindir. Tanrı ya da doğa, evrendeki tüm şeylerin içinde etkin olan 'içkin yasanın' ta kendisidir.... Tanrının gerçek yasaları, kutsal kitaplarda yazılı olanlar değildir. Tanrının, insanların boyun eğmeyebileceği yasaları olamaz. Tanrının karşı konulamaz, şaşmaz ve istisna tanımaz, gerçek yasaları Evrenin kitabında ve matematik lisanında yazılıdır. İnsanın özgürleşmesi, bu içkin yasayı anlamasına ve bunu sürekli olarak bilincinde tutmasına, yaşamına entegre etmesine bağlıdır.... Spinozacı ilkeler şunlardı: Varolan her şeye İçkin Yasa egemendir. Dünyanın hiçbir 'aşkın' boyutu yoktur. Her şeyi, her davranışı belirleyen İçkin Yasa, tek değer ve ölçü kaynağıdır. Bunu kabul ve yaşamına entegre etmek, insanın erginleşmesinin başlangıcı ve önkoşuludur. Realitenin 'aşkın' bir boyutunun olmaması, Dünyanın dışından değil de içinden yönetilmekte olması, onu daha az ilginç ya da daha az esrarengiz yapmaz. Tersine, Evrenin tümünde kararlı ve gerçekten de esrarengiz bir biçimde tutarlılıkla çalışan Tanrısal güç, herhangi bir dinsel metnin dile getiremeyeceği kadar görkemlidir...."¹³

gösterirken, Hristiyanlık, kendinden vazgeçmeye hürmet göstermekle birlikte, Tanrı'nın, maddi yaradılışı onaylamakla kalmayıp, Söz'üyle eti yaratırken, İsa'da, maddi yaradılışın bir parçası haline geldiğini savunmaktaydı." (Read Piers Paul; *Tapınak Şövalyeleri*, Çev.: Sultan Gül Erdem; Dost Kitabevi; Ankara- 2003; s. 205).

¹² A.g.e., s. 205.

¹³ Fransez, Moris; *Spinoza'nın Tao'su/Akıllı İnançtan İnançlı Akla*; Yol Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.; İstanbul, 2004; s. 343-345.

Yasaklı kùltùrlerde Tanrı òlmez, *dönüşüm* geçirir; *insan* durumuna gelir: “Tanrı vardı ve öldü ve yeniden canlanacak, Tanrı insan haline geldi ve insan tanrı haline geldi.... Yahudi Tanrı’sı, oğlunu kendi kendisinden ve Yahudi halkından bağımsız kılmak için òlüme gönderir: Tanrı’nın òlümünün birinci anlamı budur.... Yahudi bilinci, Tanrı’yı Oğul’un kişiliğinde òlüme gönderir: Öncüllerini ve ilkesini nefrette bulacak yerde, nefretten ötürü ıstırap çekecek olan, sevgiden bir Tanrı icat eder. Yahudi bilinci, Tanrı’yı kendi Oğlunda, Yahudi öncüllerden bağımsız kılmaktadır. Tanrı’yı òlüme göndermekle, *kendi Tanrı’sından*, ‘herkes için’ ve gerçekten kozmopolit bir evrensel Tanrı yapmak imkânını bulmuştur. Hristiyan Tanrı’sı, böylece, kozmopolit hale gelmiş, öncüllerinden ayrılmış sonuç olarak, Yahudi Tanrısı olmaktadır. Çarmıhta, Tanrı, Yahudi olarak görünmeyi bırakır. Bu yüzdendir ki çarmıhta eski Tanrı òlmekte ve yeni Tanrı doğmaktadır. Yetim olarak doğar ve kendini, kendi imgesine göre yeniden bir baba yapar: sevginin Tanrısı, ama bu sevgi yine de tepkisel yaşamın sevgisidir. İşte Tanrı’nın òlümünün ikinci anlamı: Baba òlür, Oğul bize yeniden bir Tanrı yapar. Oğul bizden yalnızca kendisine inanmamızı, onu onun bizleri sevdiği gibi sevmemizi, nefretten kurtulmak için tepkisel hale gelmemizi istemektedir. Bizi korkutan bir babanın yerine, bir parça güven, bir parça inanç talep eden bir oğul. Nefretçil öncüllerinden belirgin bir şekilde çözülmüş olarak, tepkisel yaşam sevgisinin kendi kendisinde değer taşıması ve Hristiyan bilinci için evrensel hale gelmesi gerekmektedir. Tanrı’nın òlümünün üçüncü anlamı: Aziz Pavlus bu òlümü sahiplenir, ona Hristiyanlığı oluşturan bir yorum getirir. İnciller(Müjdeler) başlamışlardır, Aziz Pavlus, muazzam bir çarpıtmayı mükemmelliğe kadar götürür. Öncelikle İsa, bizim *günahlarımız* için òlmüştür! Ödünç veren kişi kendi oğlunu vermişti, borçlunun muazzam bir borcu bulunduğu sürece, kendine olan borcu kendi oğlu ile ödetecekti. Baba oğlunu, onu artık bağımsız kılmak için değil, bizim yüzümüzden öldürmektedir. Tanrı, sevgisi yüzünden oğlunu çarmıha yollar; bu sevgiye, kendi kendimizi suçlu, bu òlümden suçlu hissettiğimiz ölçüde cevap vereceğiz ve o da òlümü kendimizi suçlayarak, borcun faizlerini ödeyerek telafi edeceğiz. Tanrı’nın sevgisi altında, oğlunun kurban edilişi altında, bütün yaşam tepkisel hale gelmektedir. -Yaşam òlür, ama tepkisel yaşam olarak yeniden doğar. Tepkisel yaşam òlümden sonra yaşamının içeriğı olmaktadır, yeniden canlanmanın içeriğı olmaktadır. Yalnızca bu yaşam Tanrı tarafından kabul görür, yalnızca bu yaşam Tanrı indinde, hiçlik istenci karşısında affa mazhar olur. Çarmıha gerilen

tanrı *yeniden canlanır*: Aziz Pavlus'un bir başka çarpıtması da işte böyledir, İsa'nın yeniden canlanması ve bizim için ölümden sonra da yaşaması, sevginin ve tepkisel yaşamın birliği. Artık, oğlu öldüren baba değildir, babayı öldüren oğul değildir: baba oğulun bedeninde ölür, oğul babanın bedeninde canlanır, bizim için, bizim yüzümüzden. 'Sonuçta Aziz Pavlus Kurtarıcı'nın yaşamından hiçbir şekilde yararlanamazdı, çarmıhtaki ölüme ve ayrıca başka bir şeye ihtiyacı vardı...': Yeniden canlanmaya. Hristiyan bilincinde, hınç yalnızca gizlenmez, yönü de değiştirilir: Yahudi bilinci hıncın bilinciydi, Hristiyan bilinci kötü niyettir. Hristiyan bilinci ters yüz edilmiş, tersine çevrilmiş Yahudi bilincidir: ... Hristiyanlık bizi tuhaf bir çıkışa götürür. Bize, Tanrı'yı ölüme gönderenin biz olduğumuzu öğretir.... İnsan Tanrı'yı öldürdü, ama Tanrı'yı kim öldürdü? Tepkisel insan.... İşte Tanrı'nın ölümünün dördüncü anlamı da budur:... Tanrı, fazla sevdiği soysuz tarafından boğulmuştur.... İnciller'le başlayan ve nihai biçimlerini Aziz Pavlus'la kazanan çarpıtmaları bir yana ayırırsak, İsa'dan ne kalır, Nietzsche'nin İncil'in 'aşikâr çelişkisi' diye adlandırdığı şey bize rehberlik edebilir. ...: Taşındığı *Müjde*, günah fikrinin *ortadan kaldırılması*, her türlü hıncın ve her türlü intikam anlayışının *yokluğu*,... her türlü savaşın *reddi*, bu dünyada, yüreğin eğilimi olarak bir Tanrı krallığının *açınlanması* ve özellikle de *onun doktrininin kanıtı olarak ölümün kabul edilmesi*. ...: İsa, Aziz Pavlus'un onu yapmış olduğu şeyin tam tersiydi, gerçek İsa bir tür Buda idi.... İsa, ne Yahudi ne de Hristiyan'dı, o Budacıydı; papadan çok Dalay Lama'ya yakındı... Aziz Pavlus'un resmi Hristiyanlığı ile Budacılık arasındaki farklılık: Budacılık edilgin nihilizmin dinidir, 'Budacılık uygarlığın ereği ve yorgunluğu için getirilmiş bir dindir; Hristiyanlık henüz bu uygarlığı bulamıyor...'... Hristiyanlığın, her türlü Pavlusçu mitolojiden kurtulmuş bir 'pratiğe' ulaşması imkânsız değildir. 'Budacılık bütün Avrupa'da sessizce geliyor'. Ama oraya varmak için ne çok nefret ve savaş gerekti. ”¹⁴

IX. yy'da Azerbaycan'da ortaya çıkmış olan *Babekilik*, dinsel-siyasal bir halk hareketidir. Kurucu önderleri *Cavidan*'ın ölümü üzerine Hurremilerin başına geçen *Babek*, bâtinî-İsmaili inançların kutsayıcılığında siyasal bir *başkaldırı* hareketi başlattı.¹⁵

¹⁴ Deleuze Gilles; *Üstinsan: Diyalektiğe Karşı*, Çev.: Turhan Ilgaz; Cogito; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul, 2001; Sayı: 25; s. 116-117-118-119-120.

¹⁵ "Bunun yanı sıra Babek'in takipçileri gerçek bağlılıklarını saklamak istediklerinde siyah giyinmeleriyle tanınmaktadır. Ezidilerin bu rengi tercih etmesinin, zamanunda

Ebu Müslim'in katkılarıyla başa geçen Abbasiler, önce kendilerini iktidar eden Ebu Müslim'in başını kestiler. Ebu Müslim yandaşları, önderlerinin öldüğüne inanmadılar: Müslim'in bedeninin öldüğünü, ancak *tanrısal kimliğinin* ölmediğini savunanlar, Ebu Müslim'in taşıdığına inandıkları *tanrısal nitelikler* çevresinde toplandılar; bu yandaşlara *Hurremiler*, gelişen dinsel-siyasal harekete de *Hurremilik* adı verildi. Hurremiler, Ebu Müslim'e¹⁶ yapılan haksızlığı bir türlü *unutmadı*. Sonunda bu acının da canlı tuttuğu muhalefetlerini Babek döneminde ayaklanmaya dönüştürdüler (816). Halife, Babek'in üzerine gene bir Türk komutanı olan Afşin'i gönderdi; ayaklanma *21 yıl sürdü*; sonunda Babek yakalandı; kolları, ayakları ve *başı kesilerek* öldürüldü.¹⁷

Hurremiler kendilerini İslam kökenli kabul etmekle birlikte üç *halifeyi* yadsılar ve Hz. Ali'ye bağlandılar. Ali'ye *tanrısalılık* veriyor ve bu tanrısallığın Hz. Ali'den *Ebu Müslim'e* geçtiğine inanıyorlardı.

Ayaklanma bastırıldıktan sonra Babekiler, baskı karşısında Anadolu'ya kaçtılar, giderek *Kızılbaşlığın* içine girip *gizlendiler*. Bu nedenle Kızılbaşlar, Ebu Müslim el-Horasanî'yi kaynak önderlerinden biri kabul ederler. Demirci Hurdek tara-

İran bölgelerinde inanışa ters düşenleri tanımlamada rol oynayan renk sembolizminin bir yankısı olması mümkündür.” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dini Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 68).

¹⁶ “Ebu Müslüm Horasanî, İslam tarihinin tanığı ve sanığıdır. Emeviler ve Abbasiler döneminin halk kahramanıdır. Sadece tarihin figüranı değil baş aktörüdür. Gerçek bir tarih yaratıcısıdır o. Köle iken ihtilal önderliğine yükselen bir efsane-insan'dır. Horasan Spartaküsü derler adına. Bu yüzden bölge halklarından Kürtler, Türkler, Acemler ve Araplar kendisine sahip çıkmış, onu öz evlatlarıymış gibi benimsemiş; her kavim, 'Ebu Müslim bizdendir', diyebilmiştir. Adına menkıbeler ve destanlar yazılmış, Batını akımlarca 'tanrı-insan' olarak algılanmıştır...” (Bulut, Faik; *Ebu Müslim Horasanî/ Bir İhtilalcinin Hikâyesi*; Su Yayınları; İstanbul, 1999; arka kapak yazısından).

¹⁷ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 2005; s. 122; “Mazdek'in devamı sayılan Babek Hurremi, Arap istilacılara, devlete ve asil sınıflara karşın kin ve nefret duyguları besleyen ve her fırsatta iktidarı ele geçirmek için ayaklanan bir komünist gerilladır... Arap/İslam istilacıları ve iftiracıları bu hareketi ezmış ve bu hareketin tarihini en iğrenç çamurlarla, karalamalarla karartmaya çalışmıştır.... Resmi tarih, ezilen halkların ve sınıfların gayri resmi tarihini ne kadar gizlemeye ya da çarpıtmaya çalışsa da bunun boşuna olduğunu şu an elinizde tuttuğunuz kitap bile kanıtlamaya yeter.” (Said Nefisi; *Babek-Türkiye Türkçesine aktaran*: Mahmut Ayaz; Berfin Yayınları; İstanbul, 1998; Aktaranın Önsözü; s. 9).

findan Ebu Müslim'e verilen savaş aracı olarak algıladıkları baltaya, *Ebu Müslim Nacağı* adını verirler: Bu baltayı, Hace Bektaş Veli düşüncesinin yılmaz savaşçıları olduklarının bir simgesi olarak omuzlarında taşırlar.¹⁸

Böylece Şeyh Adi'nin Laleş'e gelmesinden *önceki dönemi* kucaklayan tarih üzerinde bir gezinti yapmış olduk. Kalın çizgileriyle Abbasi kılıcından kaçan Emevilerin Hakkari Dağlarına gelmesinden önce İslâmi algı bu topraklara *ayak basmamış* görünüyor. Şeyh Adi, *heterodoksi düşüncenin-inancın* filiz verdiği bir bölgeden gelmiş olmakla birlikte, bu durum, İslâmi algılardan tümüyle arınmış olduğunu göstermez. Öyleyse Şeyh Adi ile birlikte, *düalizmin* egemen olduğu Irak-Suriye topraklarına *tektanrıcılık* taşınmış oldu. Ancak, bölge insanı tektanrıcılığa dönüşme yerine Şeyh Adi ve Adawıyye tarikatı bağlılarını *düalizme* dönüştürmüştür.¹⁹ Doğal olarak bu dönüşüm hemen olmamış, *uzunca bir dönemi* kapsamıştır.

Ulaştığımız sonucu ölçü aldığımızda Ezidilik üç döneme ayrılabilir, diye düşünüyorum: *Başlangıç Ezidiliği, Yezidilik(Ezidilikten Yezidiliğe) ve Yezidilik sonrası Ezidiliği(Yezidilikten Ezidiliğe)*. Amed Gökçen, *dört ana başlık* altında toplamayı daha uygun buluyor: “Ezidi çalışmalarını temelde dört ana başlık altında toplamak mümkündür; bu başlıkların ilki Şeyh Adi öncesi dönemi kapsamaktadır. Bu dönem sadece Şeyh'in toplulukla buluşmasına ortam hazırlayan gelişmelere sahip olması sebebiyle değil topluluğun erken dönem geleneklerinin ve dini kurallarının da belirlendiği hayali bir zaman dilimini barındırıyor olması sebebiyle de önemlidir.... Fakat bu dönemin bilgisine vakıf olmak mevcut koşullar itibarıyla mümkün değildir...., sadece mitolojik anlatılarla süslü bu ‘karanlık’ dönem Şeyh Adi ve takipçileri sayesinde tarihsel aydınlığa kavuşturulmaktadır.... Üçüncü başlık ise Şeyh Adi sonrası dönemi kapsamaktadır... Dördüncü araştırma başlığı ise 19. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar gelen ve kendi içinde farklı zaman dilimlerine veya konulara ayrılabilir yakın dönemi kapsamaktadır.”²⁰

¹⁸ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Baskı; İstanbul, 2005; s. 215.

¹⁹ “Düalist bir düşünce olan Yezidilik Şeyh Adıyy ile tek tanrılı düşünce şeklinde açıklanmış, ancak B. Nikitin'in de belirttiği gibi, bu düşünce Yezidi müritler tarafından tasvip görmemiştir.” (Torî; *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin Yayınları; İstanbul, 2000; s. 13).

²⁰ *Osmanlı ve İngiliz Arşiv Belgelerinde Yezidiler*-Yayına Hazırlayan: Amed Gökçen; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2012; (Y)Ezidilere İlişkin Kısa Bir Not; s. 9-10.

Kürtler arasında, başlangıç Ezidilerinin Zerdüşti oldukları düşüncesi yaygındır: “Arap yazarlarının eserlerinde, İran halklarının yaşamında Mazdaistliğin (Zerdüştlük) yeri ve önemi açıkça yansımıştır. İbn Haukal’ın haberlerine göre, İran Farsı’nın bütün bölgelerinde sayısız ateş tapınakları vardır. X.-XI. yüzyılın Arap kaynakları Cibal’de(Hamadan, Alani, Aliste, Bahar, Keftiyan Kalesi, Derbendi Tac Hatun, Derbendi Zengi, dezbil, Dinaver, Cemcemal, Şehizor, Kermanşah, kerend ve Moşand köyleri, Kengever, Mahideşt ve 50 yerleşim merkezi), Musul’daki ateş tapınaklarının varlığından zaman zaman bahsederler. Bu bağlamda al-Masudi’nin çalışmalarından birinde, Kürtlerin de aralarında bulunduğu bir dizi halkın Yezidilik öncesindeki dinlerine çok yüzeysel değinerek, ‘onların pek çoğu ateşe taparlar ve büyüyle(Med dönemi) ilgilenirler’, diye yazması ilginçtir.... Bidlis Emiri Şeref Han, Şerefname adındaki Kürt tarihi kitabının giriş bölümünde,..., şunları yazmıştır. ‘Musul ve Şam dolaylarında dolaşan Tasnî, haldî(Xaldî), Besyanî, Bohti(bir kısmı), Mahmudî, Dimbilî gibi Kürt aşiretleri, İslamın Sünni ve Şafi mezheplerine bağlı değildirler. Bunlar Emevi halifelerine ve zincirine bağlı olan Şeyh Adiy bin Musafir’in teba ve müritlerinden olduklarını iddia eden Yezidilik mezhebine bağlı bulunmaktadırlar. Onların, özel olarak uydurma inançlarına göre, Musul dolaylarındaki Laleş dağında gömülü bulunan Şeyh Adi bin Musafir, onların namaz ve orucunu yerine getirmeyi kendi üzerine almış ve kendilerini bu yükümlülüğten kurtarmış, namaz ve orucu bırakmakla işledikleri günah karşılığında bir hesap vermeden ve ceza görmeden cennete gidecekler..’, demiştir.”²¹

Bu açıklama neyi gösteriyor? Bu açıklama, Şeyh Adi öncesi belirtilen bölgelerde yaşayan Kürtlerin *düalist* oldukları ve ne Hristiyanlıkla ne de Müslümanlıkla bir ilgilerinin bulunmadığını belirtiyor.²²

²¹ Torî; *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin Yayınları; İstanbul, 2000; s. 43-44.

²² “Bugün Almanya’da yaşayan hükümrân bir hanedana mensup Prens Moawiya b. İsmail (Çol) Yezidi dini ile ilgili mutabakata varılan görüşe karşı çıkarak tartışmalara yol açmıştır. Prens Moawiya, Yezidi dininin Zerdüştlükten geldiğini, daha sonraları İslam dininin etkisinde kalan Şeyh Adi, Şeyh Hasan ve Şeyh Şerefeddin tarafından tahrif edildiği görüşünü geliştirmek için ‘Yezidi-Zerdüş Dini Birliği’ kurmuş bulunuyor.” (Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mishefa Reş’in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 66/ 6 nolu dipnot).

İkincisi, özellikle İslâmiyetin Şeyh Adi ve yandaşlarının bölgeye yerleşmesiyle birlikte düalist inancın *yara* aldığını, başlangıç Ezdiliğini *bıçakladığını* anlıyoruz. Üçüncüsü, yaralarını kısa zamanda tedavi ederek, Şeyh Adi ve bağlılarının İslamlaştırma amaçlarını *tersine* dönüşüme uğrattını, eski düalist anlayışlarını egemen kıldıklarını anlıyoruz.²³

Dördüncüsü son derece önemli: İslâmi algının temizlenmesinde başvuru olan yöntemdir. Oruç, namaz vb yükümlülüklerin Şeyh Adi'ye *bağlanarak* yerine *getirilmemesi*. Kabule göre Şeyh, onlar adına, İslâmın *biçimsel* görevlerini yerine getirmiş ve onları bu görevlerden *bağışlamıştır*. Bağışlamamış olsaydı, gerçeği bulmak için yola çıktıklarında, bu biçimsel görevlere bağlılık onların *engeli* durumuna gelecekti. Şeyh Adi, bu engeli çekip *kaldırmış* ve bağlılarını, tektanrıci dinsel yükümlülüklerden *özgürleştirmiş*. Bu anlayış Kızılbaşlıkta da vardır: *-Ali, namaz kılmış mıdır?, sorusuna, -Evet kılmıştır ama bu biçimsel görevleri son kez yerine getirmiş ve Kızılbaşları bu görevlerden bağışlamıştır, denir.*

Aslında yasaklı kültürlerde farklı anlatımlarla da olsa bu anlayışa tanık olunur: Buna, *ölmeden evvel ölmek, yaşarken dirilmek*, deniyor. Dirildiğinde önceki kendine ve bağlı olduğu inancına-düşüncesine tanı konuyor ve onu inkâr ettiğini, bir davranışla açıklıyor. Örneğin Şeyh Bedreddin, Yol'a girdikten sonra, yaşarken yeniden doğduğunu, eski kimliğini ve kimliğin düşüncesini-düşünsel ürünlerini inkâr ettiğini dışa vurmak için daha önce yazdığı kitapları Nil Nehri'ne atar. Yukarıdaki açıklamalarda benzer bir davranış Şeyh Adi'ye bağlanıyor. Bu bağlanmayla birlikte *Yezidilikten Ezidiliğe* doğru yol alındığı anlatılmak isteniyor.

Anlatılanlardan sonra *başlangıç Ezidiliği* için şunlar söylenebilir: Olasılıkla başlangıçta Ezidi örgütlenmesi, *pirler, müritler* ve *qewl* okuyanlardan oluşuyordu. *Pir-Mürüt ilişkisi* belirleyiciydi: Bu durum Güney'den Şeyh Adi ve bağlılarının gelmesine değin sürdü. İslâmi *heterodoksi* değerlerinin taşıyıcısı olmakla birlikte Şeyh Adi ve arkadaşları, aynı zamanda İslâmi algılara *köprü* oldular. Emevilere

²³ “Kürt hareketince, İslamiyet'in ortaya çıkışından çok daha öncelere dayandığına inanılan Ezidilik öz Kürt kültürünün ürünü, Ezidiler de Kürtlüğe özgü değerlerin taşıyıcısı olarak görülür. Kürtleri diğerlerinden farklı kılan etnik özelliklerini her türlü baskıya, asimilasyon çabalarına karşı korumayı başarmış bu topluluk, Kürt direncinin, baş eğmezliğinin de bir kanıtı olarak kabul edilir. Bu ayırt edici yanları Ezidileri Kürt hareketinin pek çok sempatizanı nezdinde itibarlı bir konuma getirdi. Bu durum da Kürtlerin Ezidilere daha çok ilgi göstermesine yol açtı.” (Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 12).

yönelik olumlamanın kıpır kıpır olduğu Hakkari Dağlarında, köprü oldukları İslâmi algılar hızla *sonuç* üretti ve Yezidilik *Adawîyye Tarikatı* adı altında kurumlaştı: Kurumlaşmaya koşut, pirlar *iktidardan* indirildi, şeyhler *iktidara* taşındı; artık pirlar şeyhlerin *yardımcısıydı*. Yezidilik *sonrası* Ezidiliğinde tanık olduğumuz dinsel-toplumsal örgütlenmenin *temelleri* bu dönemde atıldı. Pek çok *Kürtçe* terimin yerine *Arapça* terimler geçti.

Dönemde kurumlaşan Yezidilik, *tersine dönüşümle* Başlangıç Ezidiliğinin *güncellenmesine*, bu yolla *egemenlik* kurmasına değin sürdü.

VII. BÖLÜM

EZİDİLİKTEN YEZİDİLİĞE

*“Ölümdür uyanırken gördüğümüz,
Uyurken gördüğümüzse uyku.”¹*

“Bu uzun süren sürekli izlenmeler sırasında, esas adımız olan Azday; Yezidi’ye, Yezidilere dönüştü. Yezid, Emevilerin ikinci halifesiydi ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sünni padişahları tarafından saygıyla anılan, tarihi bir kişilikti. Bizim, Halife Yezid’in soyundan geldiğimizi anlatan efsaneler çıkartıldı. Nasıl ve neden Yezid’in soyundan geldiğimizi açıklamaya çaba gösteren yoktu. Osmanlılar, bu varsayımdan çifte kazanç sağlıyorlardı. Önce, eğer onlar yapmasa bile, önünde sonunda bizim camilere sokulacağımızı söylüyorlardı. İkinci olarak, Şii Müslümanları bize karşı kışkırtıyorlardı. Şiiler, İmam Ali’nin oğlu Hüseyin’i öldürten Halife Yezid’den nefret ediyorlardı.

Sözlü anlatılara göre; bizim Yezid’in ahfadından olmamız masalı, bize yardım etmek isteyen bazı iyi kalpli Müslümanlar tarafından çıkartılmıştı. Bu Müslümanlar, Babiâli’nin jenosid planlarını duymuşlar ve bize yardım etmek için bu masalı uydurmuşlardı. Bu örtünme, bize uzun süre huzur sağladı; bu süre içinde dağılan cemaatlerimizi mümkün olduğu kadar sağlam bir biçimde örgütleyebildik. Ama kıyımlar, temizleme operasyonları, kızlarımızı kaçırmalar, kaba güç kullanarak döndürmeler etkisini gösterdi. Bölgede Osmanlı egemenliğinin yükselmeye başladığı 13. ve 14. yüzyıllarda, tahminen Kürtlerin %80’i gizli veya açık Zerdüş-tîydi. Bugün aynı yüzde, Kürtler arasındaki Müslümanların oranını gösteriyor.

Kana susamış Sultanların öfkesinden kurtulabilmek için üstümüze giydiğimiz cübbenin altında, çoğumuz Arap ve Türk göreneklerini kabul ettik ve adlarını aldık. Bu zaman dilimine ‘çe yönelik göç dönemi’ diyoruz. Tektanrını simgeleyen Azda’nın sonsuz ateşini, onur ve saygı içinde yanmasını sürdürmek için gönlümüzde taşıdık....

¹ Rifat, Samih; *Herakleitos/Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi*; Yapı Kredi Yayınları; 4. Baskı; İstanbul, 2012; s. 39.

Salt yaşayabilmek için, sözde başka bir kimlik almak; Ortadoğu'da yalnız bizimle ve diğer Zerdüşt yanlılarıyla sınırlı değildir. Bölgemiz, bağnaz düşmanlar tarafından kılıçtan geçirilen birçok ulusun ve uygarlıkların mezarlığıdır....

Muhammed'in damadı Ali'nin soyundan gelenleri, inançlarının haklı liderleri olarak tanıyan Şiiler de vahşi koğuşturmaların kurbanı oldular. Hayatta kalabilmek ve inançlarını koruyabilmek için, dikkat ve tebdil-i kıyafet anlamına gelen 'takiye' ve 'kitman', gizlilik geleneğini sürdürdüler.

Biz Azday halkı, böylece ve aynı tarzda Yezidiler olduk. 'Yüzeysel İslamlaşmış' olarak tanındık; bu da bize, tarihin ucunda yaşayarak hayatta kalmamıza müsaade etti. Kendi ülkemizde mülteciydik, kendi evlerimizde hüküm giymiş mahkûmlardık, kendi köylerimizde yabancılardık. Ya ayinlerimizin çoğunu ve merasimleri bırakmaya ya da üzerlerine sade bir İslam cilasını çekmeye mecbur edildik. Bu ilginç durum bizi, kültürel bir kış uykusuna yatırdı. Dünya değişmeye devam ediyordu ama biz bu değişen dünyada yoktuk...."²

Şeyh Adi ve ardıllarının zamanından günümüze ulaşan bilgiler, döneme ilişkin anlatılar, Ezidilik tarihinin temelini oluşturmaktadır. Şeyh Adi ve ardıllarının tarihi *Adawiyye Tarikatı'nın* tarihidir.³ Aynı zamanda *Adawiyye Tarikatı*, Başlangıç Ezidiliği'nden *uzaklaşmayla* belirgin, Yezidiliğin de *kurumlaşma* tarihidir. Bu adı Ezidilere *düşmanları* vermemiştir; yasaklı kültürlerde sıkça karşılaştığımız gibi kimi Ezidilerin, bu adı bize *dışımızdakiler* ya da *düşmanlarımız* yakıştırdı, demeleri de doğru değildir. Doğru olan Muaviye oğlu Yezid'in *kutsanmasıyla* belirgin dönemde *aldıkları* bir addır.⁴ Düşmanlar olsa olsa bu adı, Ezidileri *olumsuzla-*

² Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüşt Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 122-123.

³ "Her dinin gizemcileri, deneyimlerini üç farklı imge grubu ile simgeleştirmeye çalışmışlardır: Allah'ı ebediyen arayış, hac ya da mirac türünden yersel ya da göksel yolculuklarla ilgili pek çok alegoride olduğu gibi 'salık'ın(manevi yolcu) yürümek zorunda olduğu 'tarikat' (manevi yol) ile simgeleştirilir." (Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kabalcı Yayınevi; İstanbul, 2001; s. 21).

⁴ "Ezidiler açısından bu değişikliklerin en önemlilerinden biri kendi istekleri doğrultusunda Yezidi olarak değil Ezidi olarak tanımlanıyor olmaları. Ezidilerin uzun yıllar yılmaksızın sürdürdükleri mücadelenin sonunda elde ettikleri önemli bir kazanım bu. Onlara kendi dışındakilerin yakıştırdığı Yezidi deyimi onları yıllar boyunca ötekileştirerek dışlamış, hatta düşmanlaştırmıştı." (Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 11).

yacak biçimde çoğaltmıştır. Bu dönemi sağlıklı bilince-inanca taşıyabilmek için tarikatın *olguşal tarihini* ve bu dönem kimliklerine bağlanan *söylence tarihini* irdelememiz gerekiyor.⁵

Emeviler *öncesi* Güney Kürdistan'da, Zerdüştlük denilen ağacın *meyvesi* olarak tanımlayabileceğimiz, *zâhiri* tasavvuf ehlinin anlamakta-içselleştirmekte *zorluk* çektiği, bâtinî içerikli bir *gulûv* hareket⁶ vardı. Emeviler, Abbasiler tarafından katliama uğratılınca canını kurtaranların bir kesimi Güney Kürdistan'a kaçtı ve buradaki *gulûv* hareketle *yazgı* ortaklığına gitti.⁷ Can derindeki Emeviler, kendi akıl alanlarının dışında gezinen *gulûv* hareketini *içselleştirmek* zorunda kaldılar. Kuzey Irak'ta yaşayan Kürt kabileleri arasında birçok *yandaş* topladılar. Abbasilerin ilk dönemlerinde Kürt toprağına kabul edilen bu *siyasi mülteciler*, yerel muhafefet hareketine *önderlik etmiş* ve birkaç kez de *ayaklanmışlardı*.

Cebel Hakkari kökenli ve Cezire emirlerinden Halid bin Velid'in soyundan gelen Ebu'l Hasan 'Ali(1018-1029) adındaki tasavvuf eri, çevresine çok sayıda insan toplamıştı. İbn Teymiyye'ye göre bu tasavvuf eri Şeyh Adi'nin *öncülüdür*. Kayıtlar-kanıtlar gösteriyor ki 1100'lü yıllardan itibaren Kürdistan'ın Güney-Doğu bölgesi *Emevi taraftarı* olmuştu.⁸ "Demek ki ortodoksluğı asla şüphe uyandırmamış bir Müslüman olan mistik Adi b. Musafir'in, 1111 yılından bir süre önce geldiği bölge, hem *Yezid b. Muaviye hayranları* hem de *İslâm öncesi inançlarını sür-*

⁵ "Hinduizm adı altında toplanan irili ufaklı bazı din grupları, Budizm anlayışı ve Hz. İbrahim geleneğinden kaynaklanan dinler(Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık) hep bir ezoterik çekirdek çevresinde bir bölümleriyle dışlaşmışlar ve dinlerin toplumsal yönünü oluşturmuşlardır....Böylece ezoterik yolların toplumsal dış yüzünü oluşturan 'tarikat' kurumu ortaya çıkmıştır." (Algan, Refik; *Ezoterizme Genel Bir Bakış*; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Sayı: 46; Bahar- 2006; s. 137).

⁶ *Gulûv*, Arapça *ileri gitme, taşkınlık*, demektir. Bu kapsamda *gulûv* hareket, *zâhiri bilincin* taşıyıcısı kimliklerce anlaşılması-içselleştirilmesi ve kabullenilmesi *zor* olan bâtinî nitelikli bir inancı-hareketi tanımlar.(Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınları; Genişletilmiş Dördüncü Baskı; İstanbul, 2005; s. 289).

⁷ "M. Guidi'ye göre bu tarikatın kökeninde, Abbasi döneminin ilk asırlarında Arap İmparatorluğu-nun birçok noktasında şiddet uygulanmasına neden olan ve özellikle de Güney Kürdistan'da yoğunlaşan Emeviler öncesi bir *ghuluv* bulunmaktadır."(Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 18*).

⁸ Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 18-19*.

dürenlerin öne çıktığı bir bölgeydi.”⁹ Ama bu taraftarlık, kendini *silen*, yani Emevi anlayışından, giderek Ortodoks İslâmiyet’ten *uzaklaşan* bir sürecin de *başlangıcı* olmuştur. Kurumlaşan *Yezidilik*, tersine dönüşümle başlangıç bâtinîliğini, yani Ezidiliği Adawiyye *sonrasına* güncellemiş, bir bakıma güncellenen Ezidilik, *gizemciliğin* (mistisizm)¹⁰ izinde yaşama taşınmıştır.

“Genel olarak, Sufi Şeyh Adi b. Musafir’in bölgeye varışı, zamanla Ezidiliğin ortaya çıkışıyla sonuçlanan bir dizi olayın ilki olarak kabul edilmektedir. ... Söz konusu unsurlar, yalnızca kökenleri eski İran inancına kadar izlenebilecek olan inanç ve geleneklere saygıyı değil(...) aynı zamanda da Yezid b. Muaviye’ye (öl. 683) hürmeti içermekteydi. 1167’de ölen ve Şeyh Adi’nin de çağdaşı olan Al-Sam’ani, *Kitab al-Ansab*’da şöyle yazmıştır: ‘İrak’taki Cebel Hulvân ve onu çevreleyen bölgelerde birçok Ezidi ile karşılaştım. Onlar bu dağlardaki köylerde sofu yaşamı sürmekte ve hal bitkisi kullanmaktadırlar. Nadiren başka insanlarla ilişki kurarlar. Yezid b. Muaviye’nin imametine ve onun adil olduğuna inanırlar....’ ... Yezid b. Muaviye için değil, tüm hanedan için aşırı bir ibadet vazeden dinî bir hareketin Kürt dağlarında öne çıktığını gösteren ayrıntılı kanıtlar bulunmaktadır. Üstelik Emevi hanedanının bazı üyeleri de bu bölgelerin sufi şeyhleri olarak tanınmışlardır. Şeyh Adi’nin bölgeye vardığı dönemde, Kürt dağlarında yaşayan Sufi hocaları arasında ‘Uqay al-Mambici ve Ebu’l-Vefa el-Hulvani¹¹ de bulunmak-

⁹ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çevirenler: Amed Gökçen-Damla Tanla; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 31.

¹⁰ “Anlamına kısmen de olsa yaklaşabilmek için öncelikle gizemcilik(...) sözcüğünün ne anlama geldiğini sormalıyız. Gizemciliğin, sıradan yollarla veya zihinsel çabayla erişilemeyecek bazı gizemler içerdiği, ‘gözleri kapamak’ anlamına gelen Grekçe myein, gizemci(mystic) ve gizem(mystery) sözcükleriyle ortak bir köke sahip olmasından anlaşılabilir. ‘Bütün dinlerin içinden akan büyük manevi nehir’, denmiştir gizemciliğe. Gizemcilik, ‘Mutlak aşk’, diye tanımlanabilir;... Bu aşk, tasavvuf ehlinin kalbini ‘avını kapıp götürən şahin’ gibi Allah’ın huzuruna çıkarır, böylece onu, zamanın içinde yaratılanların tümünden ayırmış olur.” (Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kalcı Yayinevi; İstanbul, 2001; s. 19-20).

¹¹ Ebu’l Vefâ el-Bağdâdî(1026-1107), *Vefâiyye Tarikatı*’nın kurucusudur. El-Kâkes ya da el-Kürdî unvanlarıyla da bilinir. Menâkıbnâmesinde, Hz. Ali soyundan gelen bir *seyyid* olduğu belirtilir. 1026’da Irak’ın Kusan köyünde doğdu, yaşamının bir kesimini Kalmına adlı bir köyde geçirdi. Eğitiminin önemli bir bölümünü Bağdat’ta yaptıktan sonra Buhara’ya gitti. İnanç eğitimini tamamladıktan sonra tekrar Bağdat’a döndü ve Muhammed eş-Şembekî’ye bağlandı. Şeyhi, kendisine gösterdiği vefa ve sadakatinden dolayı ona *Ebu’l Vefâ* adını verdi.

taydı.... Şeyh Adî'nin ölümünden sonra bir süre kendi geleneksel ve İslâm öncesi inançlarını muhafaza eden ve görünüşe göre oldukça büyük bir nüfusa sahip Kürt aşiretlerinin varlığından da bahsetmek gerekmektedir. Hristiyan bir başpiskopos olan Barhebraeus(öl. 1286) Kürtlerin inançları hakkında aşağıdaki açıklamayı sunmaktadır: 'Arapların 602 yılında(1205-6), Maddai dağlarında (Hulvân yakınında) yaşayan ve Tayrahidler(tyr'hy) adı verilen Kürtlerden bir ırk, dağdan indi ve o topraklarda(Musul yakınında) büyük yıkıma yol açtı. Persli birlikler onlara karşı birleştiler ve onlardan çok sayıda kişiyi öldürdüler. Bu Kürtler İslâm'a inanmıyor ancak kendilerine özgü putperestliklerinde ve Magi(mgswst')¹² dininde ısrar ediyordu. Üstelik onlar ve Müslümanlar arasında ölümcül bir düşmanlık vardı.' Demek ki Ortodoksluğu asla şüphe uyandırmamış bir Müslüman olan mistik Adi b. Musafir'in, 1111 yılından bir süre önce geldiği bölge, hem Yezid b. Muaviye hayranları hem de İslâm öncesi inançlarını sürdürenlerin öne çıktığı bir bölgeydi."¹³

Bu *kırılma-dönüşüm* söylence diliyle anlatılır: Havva, tüm çocuklarının kendisine *ait* olduğunu ileri sürünce Âdem buna itiraz eder; soya *yaşam* verenin baba olduğunu söyler. Anlaşma olmayınca karşılıklı birbirlerine *meydan okurlar*. Duru-

¹² Zerdüşst sonrası Zerdüştlüğünde, Zerdüşst çok yüceltili. Bir bakıma Anadolu Aleviliği'ndeki *kutup* durumuna getirildi. Yani, bireyin, toplumun ve doğanın ötesine, metafizik zemine, aşkınlık alanına atıldı. Mag ya da Magi adı verilen Med rahipleri; Zerdüştlük'le Zervanizm arasında bir sentez oluşturuyordu. Zerdüşst sonrasında Mithra ve Anahita'ya tapılmaya başlandı. Zerdüştlük'te olmayan kanlı boğa kurbanları, yine Zerdüştlüğün özünüyle bağdaşmayan ölü gömme törenleri yaygınlaştı. Partlar (İ.Ö. 250–İ.S.226) döneminde artık Zervanizm Zerdüştlüğe egemendi: Zervan–Ohrmizd (Ahuramazda'nın Pehlevice adı) ve Mihr (Mithra) tanrı üçlüsü bir tarafta Ahriman (Ehrimen) diğer tarafta yerini aldı. Üçlü tanrıda Mihr, arabulucu ya da kurtarıcıydı; bir gün gelecek Ahriman'ı yenecek ve insan donunda dünyaya gelecekti. Bu nedenle maglar, her yıl bir dağ başında ya da bir mağarada toplanır, yıldızların, kurtarıcının geleceğini haber vermelerini beklerlerdi. Bu yaklaşım ve eylem, Anadolu Aleviliği'nde Mehdi tasarrımına esin oluşturmuştur. Zervanizm'in egemenlik kurmasıyla Zerdüştlüğün yayılması durur; ritüeli, ölü kalıplar durumunda kemikleşir. Giderek Zervanik etki, Zerdüştlük'te kaderciliği öne çıkarır. İnsanlar bu yazgı karşısında güçsüz duruma düşer. İslâmiyet'in yayılmasıyla Sasani hükümdarlığı yıkılır (651); Zerdüştlük giderek etkisini yitirir. (Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İkinci Baskı; İstanbul, 2014; s. 107).

¹³ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 29-30-31.

mun kanıtlanması için her ikisi de *tohumlarını* ya da *terini* ayrı ayrı küplere doldurur. Aradan dokuz ay on gün geçer, Havva'nın küpünden yalnızca *solucanlar ve böcekler* çıkarken Âdem'in küpünden *Şehid b. Cer* doğar. Şehid b. Cer daha sonra Cennet'ten gelen bir *huri* ile evlenir. İşte Ezidiler bu evliliğin soyundan gelenlerdir. Sabiha Banu Yalkut'un kaynak kişilerinden biri mitolojilerine uygun bir yorum getiriyor: "Deriz ki: Biz terdeniz, başkaları kandan. Çünkü Âdem Havva'yla kavga edince terini damlattı küpün içine. Şahîd bin Cer de işte o küpten doğdu. Eş olarak cennetten kadın şeklinde bir melek gönderildi ona..."¹⁴

Gerçek bir inanan olan Âdem, kendi dinini Şehid b. Cer'e *aktarır*; O da bunu kendi soyuna *taşır*. Bu söylenceyi tamamlayan başka bir söylence eliyle inanç Emevi soyunu *kutsayacak* biçimde *yeniden* canlandırılır: Muaviye, Peygamber Muhammed'in emrine girmek durumunda kalan, küçük ve önemsiz işleri yapmaya zorlanan bir *hizmetlidir*. Bir keresinde efendisi Muhammed'i tıraş ederken dikkatsizlik gösterir yüzünü kanatır. Muhammed bunun üzerine peygamber halkının Muaviye'nin soyuyla *savaşacağını* ve galip geleceğini söyler. Durumu muhakeme eden Muaviye, ne olursa olsun hiçbir biçimde *evlenmeyeceğine* ant içer. Muaviye bu yeminle Tanrı'nın iradesine *karşı çıkmış* olur ve Tanrı, iradesinin değişmez bir yargı olduğunu kanıtlamak için Muaviye'ye yalnızca *evlenirse* iyileşeceği bir hastalık gönderir. Yazgının *izine düşen* Muaviye, seksen yaşında iken *bakire* Mahusa ile evlenir; bu evlilikten *Êzîd* dünyaya gelir ve *Şehid b. Cer*'in inancını *egemen* kılar.¹⁵ Seyh Mendan soyundan kaynak kişim *Şeyh Selman Lezgin*, Êzîd yerine Yezid adını vererek kutsal söylencenin *Ezidilikten Yezidiliğe dönüşünü* kanıtlar gibiydi: 16 Aralık 2014'te yaptığımız söyleşide Yezid ile bir *ilgilerinin* olmadığını belirtti; *Kuran'da yazılı olduğu için* kendisini seviyoruz, dedi. *Biz bütün kitaplara inanıyoruz*, diye de devam etti. Ama 17 Aralık 2014 söyleşisinde Yezid ile *ilgilerini* belirten bir söylence anlattı: Söylenceye göre, Muaviye Muhammedi tıraş etmektedir, dikkatsizlik gösterir ve kan akıtır; Muhammed der ki *-Benim soyumla senin soyun savaşacak, senin soyun yenilecek*. Böylesi bir sonla karşılaşmak istemeyen Muaviye evlenmez. Durum karşısında Muhammed, Tanrı'nın yardımını-

¹⁴ Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un Halkı: Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 105.

¹⁵ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 42-43.

la O'na ancak evlenmesi durumunda geçecek bir hastalık verir. Sonunda Muaviye 80 yaşında evlenir: Evlilikten *Yezid* doğar ve Şama sultan olur.¹⁶

Kutsal öyküyü tamamlayan söylenceler zincirindeki *can alıcı* halkaya gelelim: Bir gün Şeyh Adi'ye Tanrı'dan bir *ilahi* gelir: *Henna ve Mar Henna*'nın Hristiyan manastırına gitmesini söyler. Manastır tanrısai *adalet* gereği Şeyh Adi'ye *ayrıldığı* için, keşişlerin oradan *kovulması* gerekmektedir. Keşişler, manastırlarını terketmeyi *reddederler*. Bunun üzerine Şeyh Adi, yakınlardaki bir *mağaraya* yerleşir. Henna ve Mar Henna, Şeyh Adi'yi *öldürmeyi* planlarlar ve *yılan kılığına* bürünerek O'nu bulmaya girişirler. Durum, Şeyh Adi'ye *malûm* olur ve kendisinin erken biçimlerinden biri olan keşişlerin *eski efendisi* görünüşünde karşılarına çıkar. Keşişler, kendisini tanır ve O'na *ibadet* ederler; manastır üzerinde hak iddia etmekten vazgeçerler. Şeyh Adi, keşişlerin davranışını karşılıksız bırakmaz; *mağarasını* onlara sunar; ağızdaki yaraları iyileştiren *tozu* ödünç verir; böylelikle onlara hacılardan gelecek olan *sadakayla* yaşama olanağını sağlar.¹⁷

İşte Şeyh Adi b. Musafir, Abbasiler döneminde, Emevileri de *yanına* alarak Abbasi hanedanlığına *kafa tutan* bu coğrafyaya gelmiş, bu coğrafyanın insanlarıyla buluşmuştur. “1130-1160 yılları arasında Şeyh ‘Adi’nin(Yezidilerin Şêh Haddî’si) vaazları, hareketi mistisizme doğru yönelmiştir. Cebel Hakkari’de bulunan Laleş’e çekilmiş olan bu aziz zat, etrafına birçok kişinin toplanacağı bir tarikat kurmuştur. Bu tarikat, önemli bir gelişme seyretmesine rağmen bir müddet sonra iki gruba ayrılmıştır: Suriye’ye ve Mısır’a yerleşen grup, gelenekçi kalıp kısa bir süre sonra yok olurken, Kürdistan’da kalan diğer grup Sünni ilkeleri unuttu ve Yezidi topluluğunun ilk çekirdeğini oluşturdu.”¹⁸

¹⁶ Şeyh Selman Lezgin/Şeyh Mendan soyundan/aynı zamanda koçek/yaş: 43/okuma-yazma biliyor; söyleşi yeri: 16 Aralıkta Batman Ezidi Kampı ve 17 Aralıkta kamptaki çadırı; söyleşi tarihi: 16 Aralık ve 17 Aralık 2014).

¹⁷ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çevirenler: Amed Gökçen-Damla Tanla; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 42-43-44.

¹⁸ Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 18); “Tüm kaynaklar, Şeyh Adi’nin, Kürtlerin, Emevi soyundan gelen... her hâlükârda hoşgörülle yaklaşma eğilimini gösterdiği Kürt dağlarında sıcak bir karşılama bulduğu konusunda hem fıkirdir.. Şeyh Adi, kısa sürede hem Kürtler hem de Kürt olmayanlar arasından geniş bir takipçi kitlesine sahip olmuştur.” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çevirenler: Amed Gökçen-Damla Tanla; İstanbul

Ezidi inancının kurumlaşmasını sağlayan kimlik olarak algılanan *Şeyh Adi b. Musafir*, 1075 yılında(kimi kaynaklarda 1072/77 ya da 1073/78), Lübnan'da, Baalbek'in 60 km güneyinde bulunan Bekaa Vadisi batı yamacına konumlanmış Beyt Far(Kirbet Qanafar) köyünde doğdu. Babası Musafir b. İsmail'in soyu, Emevi halifesi *Mervan b. el-Hakem'e* dayanır.¹⁹ Müslüman bir din adamı olan Musafir

Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 32); “Yezidi geleneklerinde Şeyh Adi'nin yaşlı bir çiftin oğlu olarak mucizevi bir biçimde dünyaya geldiği ve on beş yaşında kaderini aramak için evden ayrıldığı anlatılır. Beş yıl sonra Ay ışığında at sırtında bir ovayı geçerken, kendisine çağrılar gelir. Eski bir mezarın önünde yerden bir hayalet... çıkar karşısına. Bu arada mezar bir minare şeklini alarak göğe kadar ulaşır ve sallanmaya başlar. Dehşet içinde kalan Adi, yanı başında duran bir su destisini devirir. Hayalet bu kez Tavuskuşu kuyruğu olan yakışıklı bir delikanlıya dönüşür. Ve Adi'ye şöyle der: 'Korkma; evet minare düşebilir, dünyayı yerle bir edebilir ama sen ve sana kulak verenler bundan zarar görmeyecek ve geride kalacak harabelerde saltanatınızı sürdüreceksiniz. Ben Melekê Tawus'um dünyaya hakikat dinini ilan etme görevini sana veriyorum.' Bunun üzerine Melekê Tawus Adi'nin ruhunu alıp yedi yıl kalmak üzere gökyüzüne(cennete) götürür ve Tanrı, Adi'nin bedeni mezar içinde sakın sakın yataarken her şeyin hakikatini açıklar. Ruhu gökten inerek tekrar bedenleştğinde, devrilmiş su destisinden akan su henüz tükenmemiştir.” (Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*; Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 69); “Emevi halifesi Mervan b. Al-Hakam'ın(öl. 685) soyundan gelen Şeyh Adi, 1073 ile 1078 yılları arasında Lübnan'ın Beka'a Vadisi'nde bulunan Beyt Far köyünde dünyaya gelmiştir. Şeyh Adi, gençliğinin bir kısmını aynı zamanda Abdulkadir Geylani'nin de öğretmeni olan Sufi hocası Hammad al-Dabbas ile çalıştığı Bağdat'ta geçirmiştir. Muhtemelen orada Abu Nacib 'Ahd al-Qadir al-Surawardi ile Abu Hamid ve Ahmad Gazali kardeşler gibi önde gelen figürleri de tanımıştır. Görünüşe göre, Şeyh Adi 12.yüzyılın ilk yıllarında Hakkâri dağlarına yerleşmiştir. Orada eğitimine 'Uqay al-Mambici, Ebu'l-Vefa el-Hulvani ve diğerlerinin gözetimi altında devam etmiştir. Şeyh Adi Abdulkadir Geylani'nin 1116'da birlikte Mekke'ye hacca gitmiş olduğu yönünde *Bahcat al-Asrar*'da yer alan ifade büyük ölçüde genel kabul görmektedir. Ancak.... Ovalara vaaz vermek için inmesi dışında, Şeyh'in aktivitelerinin merkezi Kürdistan olarak kalmıştır.... Şeyh Adi, 1160 veya 1162 yılında ileri bir yaşta Hakkâri dağlarında ölmüştür. Tüm kaynaklar, ..., Kürtlerin, Emevi soyundan gelen bir kişiye her hâlükârda hoşgörüsüyle yaklaşma eğilimini gösterdiği, Kürt dağlarında sıcak bir karşılama bulduğu konusunda hemfikir.” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 31-32).

¹⁹ “Lübnan'ın Baelbek şehrinde doğan ve Emevi soyundan geldiği düşünülen Şeyh'in kimliği ve geçmişi üzerinde yürütülen tartışmaların maksadı, Ezidi inanç sistemini daha net bir şekilde tanımaya yönelik bir gelişmeye yol açmaktan ziyade Ezidiliğe ilişkin var olan bilgileri spekülâtif anlatılarla karartmaktadır. Ezidi inanışına göre Zerdüş

b. İsmail'in annesinin adı, *Yezda* idi. Anne-baba ve kız kardeşinin mezarları, Va-di'ye bakan yaşlı bir meşe ağacının altındadır.²⁰ Kaynak kişim bir kadın mürit, "Zerdüştlükten gelmeyiz: Şeyh Adi Araptır demek günahtır", dedi.²¹ Burada bir konunun *altını çizmek* gerekiyor: Yasaklı kültürler söz konusu olduğunda *iki tür-lü doğar* insan; anadan doğar (*biyolojik doğum*), bir de Yol'da doğar (*kültürel doğum*). Şeyh Adi, *biyolojik doğum* ölçü alındığında *Arap'tır*; bunu *inkâr etmek* ya da üstünü örtmek, *düşünen insanı güldürmek* anlamına gelir. Biyolojik doğumu-nu kültürel doğumuna *taşıdığı* anda, biyolojik doğum *iptal*dir. Bu kapsamda, Şeyh Adi'nin Müslüman kökenli bir sûfi olması *önemini yitirir*. Artık Şeyh Adi, *kültürel doğumla*, yani Melek Tavus'un yeryüzündeki *telmsilcisi* anlamında ete-kemiğe bürününce *Kürt etnik kimliğinde bir Ezidi'dir*. Çünkü biyolojik doğum de-ğil, kültürel doğum *belirleyicidir* ve kültürel doğum Yol'da, *yetişmişliğin kanıtı* olarak algılanır. Demek ki *cahiller*, kültürel doğum *yapamaz*.

İlk İslam imparatorluğunu kuran Arap hanedanı, hanedan adını Kureyş kabi-lesinin, *Ümeyye bin Abdüşşems'e* bağlı kolundan alır. Bu kol, *Süfyani* ve *Mervani*

inancının esaslarına dayanarak 12. yüzyıla kadar Mezopotamya'da yer edinen toplu-luk Şeyh Adi bin Musafir sonrası dönemde 'Ezidi' olarak adlandırılmıştır. Eldeki bilgi-ler, bu değişim sürecinin Adi bin Musafir döneminde tamamlanmamış olduğuna-hatta başlamamış bile olabileceğine- işaret etmektedir. Bu haliyle Adi bin Musafir, Ezidi tari-hi açısından, ancak bir kopuşun simgesi olabilir, yaratıcısı değil. Öte yandan topluluğu tek-tanrılı dinî yapıları benzer şekilde organize eden Şeyh Adi bin Musafir ve ardın-dan gelen şeyhlerin, hiçbir şekilde elle tutulur dinî bir kitaba ihtiyaç duymadan yakla-şık bin yıldır işleyen ve sadece sözlü gelenekle kuşaktan kuşağa aktarılan ibadetler ve kurallar bütününe dayanan Ezidi inanç sistemini geliştirdiklerini de söylemek gerek-mektedir"(Abede-i İblis/ *Yezidi Taifesinin İtikadâtı, A'dâtı, Evsaftı*-Yayına hazırlayan: Amed Gökçen; İstanbul Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2013; Abede-i İblis'e Giriş; s. 6-7); Aynı zamanda koçek olan Mendan soyundan kaynak kişim Şeyh Selman Lezgin, 16 Aralık 2014'te yaptığımız söyleşide Şeyh Adi'nin kesinlikle Arap olmadığını belirt-tiyse de 17 Aralık 2014 söyleşimizde tarihi kanıtlar kendisine anımsatılarak soruldu-ğunda Şeyh Adi'nin Arap olabileceğini söyleyerek bana teşekkür etti. Daha donanımlı bir şeyhle konuşulmasını önerdi; Duhok'a gitmemi oradaki Şeyh ile konuşmamı iste-di.(Şeyh Selman Lezgin/Şeyh Mendan soyundan/aynı zamanda koçek/yaş: 43/okuma-yazma biliyor; söyleşi yeri: 16 Aralıkta Batman Ezidi Kampı ve 17 Aralıkta kamptaki çadırı; söyleşi tarihi: 16 Aralık ve 17 Aralık 2014).

²⁰ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 9.

²¹ *Mediya Mehdiya Sıla Ato/ Mürit/* yaş: 16/eğitim: Lise II/ kamp öğretmeni/söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

olmak üzere ikiye ayrılır. İmparatorluğa önce *Süfyani* koldan, daha sonra *Mervani* koldan gelenler egemen oldu. Hanedan egemenliğini bir süre *doğuda*, sonra da *batıda* sürdürdü.

Doğu Emevi Halifeliği'nin (661-750) kurucusu *Muaviye bin Ebu Süfyan*'dır: Suriye valiliğine atanan Muaviye, burada güçlendi ve kendisine bağlı bir ordu kurdu. Amcası Osman'ı öldürenleri cezalandıramadığını ileri sürerek halife seçilen Hz. Ali'ye biat etmedi. Ali-Muaviye arasındaki çatışma, Hz. Ali'nin Suriye valiliğine başka birini ataması, Muaviye'nin bu atamayı tanımaması ile *sıcak* noktalara taşındı.

Sonuçta *Sıffin Savaşı* yapıldı: Yenilmesi *kaçınılmaz* gibi görünen Muaviye, zorakla gelir bir *hileye* başvurdu; askerlerinin mızraklarına *Kuran* yapraklarını taktırarak saldırttı; askerler Kuran yapraklarına karşı savaşmak *istemedi*; yaşanan *kararsızlık* ortamında galibi belirlemek, hakemlerin kararına kaldı; kararı *lehine* çıkartınca Muaviye savaştan *yengiyle* çıkmış oldu.

Muaviye'nin hilesine *kanan* Hz. Ali'ye yoğun eleştiriler getiren Hariciler, *ayrıldı* ve bir *iç kavga* başladı. Durumu fırsat bilen Muaviye *Mısır* eyaletini ele geçirdi. Hz. Ali'nin *öldürülmesi* üzerine Kudüs'te resmen *Halife* ilan edildi (661). Dicle'nin doğusundaki eyaletleri egemenliği altına alarak İslam Devleti'ni bir *imparatorluk* durumuna getirdi. Amaçlarından biri imparatorlukta *kararlılığı* sağlamaktı; bunun için *seçime* dayalı halifeliği, *babadan oğula* geçen bir sistem durumuna getirmek istedi. Arap geleneğine *ters* düşen bu sistemi sonunda devreye soktu ve oğlu *Yezit*'i veliaht ilan ettirdi.

Muaviye'nin ölümü üzerine yerine geçen *Yezit*, Arap geleneğine *ters* düşen veliahtlığı nedeniyle halifeliği *kabul* görmedi. Hz. Ali'nin oğlu *Hüseyin*, babasının yerine halife olma hakkına dayanarak harekete geçti: Ancak Kerbelâ'da kuvvetleri ile birlikte *yok edildi*. Kerbelâ olayı, Emevi halifeliğinin *yıkılmasını* sağlayacak olan sonuçları üretmekte gecikmedi. Yezit'in ölümünden sonra oğlu *Muaviye (II)* halife oldu: kabile başkaldırıları yoğunlaştı; Suriye, Irak ve Arabistan arasındaki *çkar* savaşı sıcak noktalara tırmandı. Muaviye'nin (II) yerine geçen *Mervan bin Hakem* (684-685), yaşlı olmasına karşın Suriye'de egemenliği sağladı. Yerine oğlu *Abdûmelik* (685-705) geçti ve İmparatorluğun birliğini sağladı. O'nu izleyen *Velit (I)* (705-715), babasının fetihlerini sürdürdü. Yerine geçen kardeşi *Süleyman* (715-717), Velit'in izinden gitti. Halifelik makamına geçen yeğeni *Ömer bin Abdülaziz* (717-720), siyasal ve dinsel geleneği *uzlaştırmaya* çalıştı. Yerine yeğ-

ni *Yezit (II) bin Abdülmelik (720-724)* geçti: Savaşçı ve baskıcı bir siyaset izledi. Horasan ve imparatorluğun kimi bölgelerinde baş gösteren *ayaklanmalar* güçlük-
le bastırılabilirdi. Yönetim yetkisinin valilere bırakılmasıyla *eşitsizlik ve zulüm* da-
yanılmaz boyutlara taşındı. Şam'ı terkederek çöl kenti Rusafe'ye çekilen *Hişam*
bin Abdülmelik (724-743) halifeliği yeniden toparladı. Uzlaşmacı bir siyaset izle-
yen *Hişam bin Abdülmelik'in* yerine *Velit (II)* geçti: Yetersizliği nedeniyle impara-
torluk kısa zamanda bir *kargaşa* içine düştü; *kabile kavgaları* yoğunlaştı; Şii mu-
halefet, egemenliği *tehdit* eder duruma geldi. Velit (II) bir ayaklanmayla tahttan
indirildi ve öldürüldü. Ardılları *Yezit (III) (744)* ve *İbrahim (744)* ayaklanmaları
önleyemedi. Hariciler *Kufe'yi* ele geçirdi. Durum karşısında halk umudunu *Mer-*
van'a bağlamıştı: Bunu fırsat bilen Mervan kendini *halife* ilan etti (744). Ayaklan-
maları bastırmaya girişti: Sonunda Abbasiler adına başkaldıran *Ebu Müslim'in*
Horasan ordusuyla çarpışmak zorunda kaldı: 747/ 748'de başlayan savaş, *Mer-*
van(II)'nin öldürülmesiyle son buldu (750). İktidarı ele geçiren Abbasiler Emevi-
leri *kılıçtan geçirdi*. Batıdaki Endülüs Emeviliği ise Abbasilerin kılıcından *kurtulan*
ve Kuzey Afrika'ya kaçan *Hişam'ın* torunu Abdurrahman tarafından sürdürüldü.
756'da başlayan Endülüs Emeviliği 1031 yılında son buldu.²²

Abbasi Hanedan adını, Peygamber' in amcası *Abbas bin Abdülmuttalip'ten* alır.
Bu soydan gelenler başlangıçta Ali ve soyunu *desteklediler*. Ali'nin halifeliğine
karşı çıkan Muaviye Emevi hanedanını kurunca, Emevilere karşı olanlar Ali'nin
çocuklarının çevresinde *toplanarak* mücadelelerini sürdürdüler. Emevilere karşı
mücadeleye önderlik eden Muhammet bin Ali, *Kufe'yi* kendisine propaganda
merkezi yaptı. Ebu İkrime'yi Horasan'a gönderdi: Kısa zamanda Horasan, Toha-
ristan, Sogd gibi Türklerin de yoğun olarak bulunduğu ülkelerde Abbasi yanlıları
çoğaldı. Muhammet bin Ali'nin ölümünden (742) sonra yerine oğlu *İbrahim* geçti
ve Ebu Müslüm'ü *Horasan'a* gönderdi. Durumdan ustaca yararlanan Ebu Müs-
lüm, çok geçmeden bölgeyi Emevi yanlılarından *temizledi*.

Doğu'da bu olaylar yaşanırken İbrahim, son Emevi halifesi Mervan (II) tara-
findan *tutuklanıp* öldürüldü. Mervan (II) kuvvetlerinin Zap Irmağı yakınlarında
yok edilmesi üzerine yerine oğlu *Ebülabbas* geçmek istediye de (750-754) başarılı
olamadı. Ebu Müslüm'ün yarattığı olanaklarla Abbas soyundan *Mansur (754-*
775) iktidarı ele geçirdi ve ilk iş olarak kendisini iktidara taşıyan Ebu Müslüm'ü

²² Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınları; Geniş-
letilmiş Dördüncü Baskı; İstanbul, 2005; s. 221-222.

idam ettirdi. Daha sonra acımasız davranışlarıyla tanınan *Mehdi* başa geçti (775-785); O'nu oğlu *Harunurreşit* izledi (786-809). Ölümünden sonra oğulları arasında *halifelik kavgası* başladı: Emin'i (809-813) *Iraklılar*, Memun'u (813-833) ise *İranlılar* destekledi. Memun'un kazanması bir bakıma İranlıların Araplara karşı zaferiydi. Memun'un 827'de *Mutezile* görüşünü resmileştirmesi, sünnet ehli arasında *tepkilere* neden oldu. Ardından Türklerin etkin duruma yükseldiği *Mutasım* dönemi (833-842) yaşandı. *Vasık* zamanında (842-847) Türklerin başkentteki gücü daha da arttı. Mütevekkil (847-861) Memun'un resmileştirdiği *Mutezile* görüşünü *yasakladı*. Ölümünden sonraki dokuz yıl içinde (861-870) dört halife değişti. Daha sonra önce *Mutemit* (870-892), ardından *Mutezit* (892-902) halife oldu. Sonra sırasıyla *Müktefi* (902-908); *Muktedir* (908-932); *Kahir* (932-934) ve *Razi* (934-940) iktidara geçti; ancak Abbasi hanedanının zayıflamasına *engel* olmadılar. Silik halifeler birbirini izledi. *Nasır* (1180-1225) Irak Selçuklularının güçten düşmesi, Mısır ve Şam Eyyubilerinin bütün olanaklarıyla haçlılarla uğraşması ve doğuda Harizmşahların Moğol tehdidi altında bulunması durumlarından yararlanarak halifelğe eski gücünü kazandırmaya çalıştıysa da bir *varlık* göstereemedi. Son halife *Mutasım* (1242-1258), Moğol hükümdarı *Hulagu* tarafından *öldürüldü*. Böylece Abbasi hanedanı *son* bulmuş oldu (1258).

Şeyh Adi b. Musafir daha doğmadan önce Bekaa Vadisi yaklaşık 100 yıl boyunca Kuzey Afrika ve Mısır'da hüküm süren ve Hz Ali'nin eşi Hz Fatma soyundan gelen *Fatımiler* (909-1171) tarafından yönetilmişti. Şeyh Adi çocukluk yıllarını sürerken Orta Asya'nın bozkırlarından kopup gelen *Türkler*, Perslerle *çatışma*ya başlamıştı bile. Savaşçılıklarıyla öne çıkan Türkler, *Bağdat*'ı ele geçirmek için hızla ilerlediler (1055). Şii Fatımilerce sarayına *sıkıştırılmış* durumda bulunan dönemin Abbasi halifesi, Sünni savaşçı Türkleri *memnuniyetle* karşıladı.²³

Şii-Sünni çatışması, Emevi dönemiyle birlikte ve *Emevi-Haşimi* kabile soy rekabeti zemininde; ekonomik açıdan *Medine-Şam*, kişisel açıdan *Ali-Muaviye* anlaşmazlığı üzerine yapılandı. Muhammet dönemi İslamlık ülküsüyle beslenen *kabile soy ağırlıklı* Arabistan devlet anlayışıyla, Bizans-Sasani deneyimleriyle beslenen kabileler üstü kabile soy *ağırlıklı* Suriye devlet anlayışı yaşama taşındı; çatışma, aralarındaki siyasal mücadelenin *tırmanmasıyla* boyutlandı. Tarihi *iyi* insanlarla *kötü* insanlar; *sapmış* olanlarla *sapmamış* olanlar arasındaki kişisel mücade-

²³ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 41-42-43.

lelere indirgeyen kimi araştırmacılar *yanıldı*. Onların savlarının *tersine* Emevi ve Abbasi dönemleri; *Asr-ı Saadet*'ten *sapmanın*, sivil topluma karşı devletin olağanüstü büyümesinin bir yansıması olan *resmi toplumun* ağır basmasının değil, temeli doğrudan Muhammet tarafından atılan *yayılmacılığa bağlı* İslam devletinin, *zorunlu ve geçici* olarak oluşturduğu Medine toplumunu *aşarak* girdiği, *doğal* gelişmesinin ürünüdürler.²⁴

Kuran'dan kaynaklanan İslam düşüncesi, *inanca* ağırlık verdiğinden, *akıl ilkelere* dayalı felsefe *kuşatma* altına alındı. Başlangıçta yalnız Aristotelesçi bir görüşe bağlanan felsefe, Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd ve sürdürümcülerinin elinde, inançla akı *bağdaştırmaya* çalışan bir öğreti niteliğine büründü; aklın önemi *vurgulanmakla* birlikte inanın etkisi de *onaylandı*.

Daha sonra Platon'dan, Yeni-Platonculuk'tan *esinlenme* yoğunlaştı. Bu kanaldan tasavvuf yolunu seçen Gazeli, Muhyiddin Arabi ve sürdürümcülerinin elinde felsefe; akı, derin bir tanrısal sevgiden kaynaklanan inancın *denetimine* veren bir öğreti niteliğine büründü. Bu öğretiye göre, *sevgi ve inan* ışığından kaynaklanmayan bir aklın başarıya ulaşması söz konusu değildi.²⁵

Bu arada Demokritos'un atomcu anlayışı *yeşermeye* başladı; Eski İran ve Hint düşüncesinden de beslenerek yayıldı. Salt felsefeye dayanan ve akıl ilkelerine bağlanan bu öğreti *Mutezile* akımı biçiminde yapılandı. Vasil b. Ata ve sürdürümcülerinin elinde bu öğreti, *maddecî* bir açılımı yaygınlaştırdı. İnancın karşısına

²⁴ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınları; Genişletilmiş Dördüncü Baskı; İstanbul, 2005; s. 11-12-13.

²⁵ "Hristiyan âleminde *irfan* savunucusu Gnostiklerin sufilik üzerindeki tesirinin daha somut, daha derin olduğu söylenebilir. Gnostik etkinin, eski İranî inançların İslam kültürüne sirayet ettiği bir döneme rastlaması ilginçtir. İki ayrı bölgeden esen inançsal/felsefi rüzgârın, İslam'dan çok önceki devirlerde birbiriyle teması ve harmanlanmasından söz edilebilir. Şöyle ki gerek Suriye, gerekse İran'daki arkaik inançlar Stoacı, Pisagorcucu/ Eflatuncu, Zerdüşti ve hatta Budist düşüncelere şu yahut bu oranda karıştılar; yepyeni bir kalıba girdiler. Sentezin sonuçları özellikle gnostisizmin öğelerini yoğun biçimde yansıtan Maniheizm(Mani inancı)'de görüldü. " (Bulut Faik; *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan sabbah Gerçeği*; Berfin Yayınları; İstanbul, 2000; s. 139-141). "Á l'âge de vingt-quatre ans. d'autres révélations le paussent à rompre avec sa communauté d'origine pour se proclamer l'apôtre suprême de la Lumière et du salut, l'ultime continuateur de Zoroastre, Bouddha et Jésus." (*Les Cathares/ Textes redigés avec la collaboration de: Julie Roux-Perino. Conseil historique: Anne Brenon; MSM; s. 11*).

aklı koyarak, dinden bağımsız düşünce akımlarının yapılanıp biçimlenmesine olanak sağladı.²⁶

Koşulların bereketi nedeniyle bölgeyi de kucaklayan coğrafyada sûfi öğretmenlerin liderliğinde *teoloji* ve *teolojinin sırrı* konuları canlılık kazandı. Kuran'a göre hem ateşten yaratılmış bir cin hem de kovulmuş bir melek olan Şeytan, bâtinî tasavvuf zemininde sûfilerce *meleklerin öğretmeni* olarak algılanmıştır.

Açıktır ki bâtinî zeminde Şeytan hiçbir zaman *mutlak kötü*, *sadece kötü* ya da *önsüz-sonsuz kötü* olamamıştır: Şeytan Tanrı'nın yarattığı bir varlıktır ya da O'nun denetiminde olan *gerekli* bir araçtır. Bu nedenle kimi sûfi çevrelerde Şeytan'a *eski itibarını yeniden kazandırma*, girişimleri oldu: Bu girişimi ilk başlatan Hallac-ı Mansur gibi görünüyor. Hallac'a göre dünyada yalnızca iki gerçek muvahhit (Tanrı'nın birliğine inanan) vardır: Muhammet ve Şeytan. Muhammet, ilâhi lütfun hazinedarı iken Şeytan ilâhi gazabın hazinedarı oldu.²⁷ Tektanrıcin dinlerin şeytanını *inkâr* eden, çoktanrıci dönemde, diyalektik düşünmenin *zorunlu* bir yanı olarak öne çıkarılan ve *öğretmen* olarak algılanan Şeytan'a *itibar* kazandırma girişimleri Hallac-ı Mansur'la başladığı için Mansur, kimi seçenek söylence-lerde Ezidilerin *soy atası* olarak inanca taşınır.

Hallac-ı Mansur ölüme mahkûm edilir: Birinci gün *çarmısa* gerilir, ikinci gün *bedeni parçalara* ayrılır, üçüncü gün *beden parçaları yakılır* ve *külleri Dicle'ye* savrulur. Aradan uzun uzun yıllar geçer; bâkire bir Ezidi kızı *susar*, Dicle'den su içmek için eğilir; eğilince *ağzından köpük* gelir; bakar ki Dicle de *köpürmektedir*. Dicle'nin suyunu içer ve *gebe* kalır. Dokuz ay on gün sonra doğurur. Doğan çocuk, Ezidilerin *soy atasıdır*. Özellikle doğa tapımının belirleyici olduğu söylence-lerde *köpük*, ya yeni bir can yaratmak için *sevişme isteğinin* ya da *döllen*en doğanın *gebelik belirtisidir*. Laleş'te bulunan Hallac-ı Mansur *makamı*, sanki söylence-deki önemini vurgular gibidir.

²⁶ Korkmaz, Esat; *İnsan Tanrı*; Pencere Yayınları; Genişletilmiş İkinci Baskı; İstanbul, 2014; s. 74-75.

²⁷ “Kimi tasavvufi çevrelerde Şeytan'a *eski itibarını yeniden kazandırma* gibi bazı girişim-lerde bulunulmuştur. Bu düşünceyi ortaya atan ilk kişi Hallac gibi görünüyor. Şeytan, Âdem'in yaratılmasından önce binlerce yıl Allah'a hizmet etmekle övünür. Ateşten ya-ratılmış olmaktan duyduğu gurur yüzünden, Allah'ın çamurdan yarattığı Âdem'e secde etmesi konusundaki buyruğunu reddeder. Hallac, dünyada yalnızca iki gerçek muvah-hit tanır: Muhammed ve Şeytan; ancak Muhammed ilâhi lütfun hazinedarıdır, oysa İb-lis ilâhi gazabın hazinedarı olmuştur.” (Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutla-rı*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kibalcı Yayınevi; İstanbul, 2001; s. 194).

Benzer bir söylence, Ezidiliğin kaynak kültürü Zerdüştlükte de vardır: Zerdüştlüğe bağlanan söylencelerde, Zerdüş'tün Kasava gölünde saklı bulunan ve Ahuramazda'nın ışığını simgeleyen erkeklik tohumlarından, biner yıl aralıklarla, üç bâkire kızıdan üç kurtarıcı doğacaktır. Birinci kurtarıcı olarak dindarlığın iyileştiricisi Ukhsyat–Ereta; ikinci kurtarıcı, duanın iyileştiricisi Ukhsyat–Nemah ve üçüncü kurtarıcı, dindarlığın ödül dağıtıcısı Astvat–Ereta'dır.²⁸

Şeytan'ın bu *trajik durumu*, kimi sûfilerde *üzüntü* yarattı; çünkü onun durumu bir anlamda, insanın bu dünyada başına gelecek zorlukların bir *habercisiydi*; insan, ötesinde insanlık, *sıkıntılı-acılı geleceğini* görüyordu Şeytan'ın *yazgısında*.²⁹ Gazali, bütün varlık türlerinin Tanrı'da bir olduğuna inanma, Tanrı'dan başka varlık tanımama anlamına gelen, *-Tevhidi Şeytan'dan öğrenmeyen kâfirdir*, deme cüretini gösterdi. Şeytan'ı *ululama* anlamına gelen bu *özdeyiş*, Sünnileri çileden çıkardı.

Böyle olmakla birlikte bâtinî gelenekte, bu geleneği sürdüren sûfilerde derin *yankı* uyandırdı. Geleneğin önemli isimlerinden Attar, Gazali'nin özdeyişinin izinde Tanrı tarafından lanetlenen Şeytan'ı *onur* zeminine taşıdı ve onu kusursuz bir *muavahhit*, kusursuz bir *âşık* olarak gördü. Hallac'ın tavrını güncelleyerek şöyle söylüyordu Attar; *-Senin tarafından lanetlenmek, yüzümü Sen'den başka bir yere çevirmekten bin kez daha iyidir benim için*.³⁰

Attar'da Şeytan, *bâtinîlikte, tanrısal özde ölmezliğin sınırına ulaşılması durumunda beliren, sevenle sevilenin birliğini*, anlatan *âşık-maşuk* ikilemesinin önemli

²⁸ Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2004; s. 99.

²⁹ Schümmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kabalcı Yayınevi; İstanbul, 2001; s. 194.

³⁰ A.g.e., s. 195; “Şeyh Adî'nin kötülük ve özellikle de Şeytan konularındaki öğretileri meselesi elbette ki Ezidiliği araştıranlar için ilgi çekici olmuştur. Bilindiği üzere, 10.yüzyıldan itibaren bu konudaki görüşleri sıradan Müslümanlarınkinden radikal bir biçimde farklı olan Sufiler ortaya çıkmıştır. Al Hallac(öl. 921) İblis'in Tanrı'dan daha tektanrıci olduğunu iddia etmiştir. Şeyh Adî'nin çağdaşı olan ve kimi zaman 'Şeytan'ın eski konumuna dönmesinin klasik temsilcisi' olarak kabul edilen Ahmad al-Gazali, 'tevhidi Şeytan'dan öğrenmeyen kişi kâfirdir', demiştir. Ayrıca İranlı büyük şair Ferîdüddîn atar(öl.1220) da Şeytan'dan(devil) onaylayıcı bir dille bahsetmiştir...” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 49).

bir halkası durumundadır: Âşık olarak Şeytan burada Maşuk'un her dilediğini yerine getirir; Maşuk'un istediği ebedi ayrılığı, özlemini duyduğu vuslata (kavuşma) tercih eder.

Sünni tasavvufu kullanan mutasavvıflar ise Şeytan'ı farklı tasarımlamışlardır: Onlara göre Şeytan, Âdem'e secde etmeyi yadsımakla yalnızca *itaatsizlik* etmemiş aynı zamanda *sevgi eksikliğinden* kaynaklanan bir eyleme girmiştir. Bâtınî dünyaya en yakın noktada duran Sünni tarikat Mevleviliğin kurucusu Rumi, gerçeği göremediği için Şeytan'ı *tek gözlü* olarak algılıyordu: O'na göre Şeytan, Âdem'in yalnızca topraktan yapılmış biçimini gördü ve *-Ben ondan daha hayırlıyım*, dedi; ateşin toprağa üstünlüğüyle böbürlendi. Allah'ın, O'na kendi nefesinden üflediği ve onu kendi suretinde yarattığı kesin gerçeğini gözden kaçırdı.

Rumi'nin izini süren İkbâl, yer yer bâtını betimlemelerle örtüşen bir bakış getirir: O'na göre Şeytan, sevgiden yoksun olduğu için *tek gözlüdür* ve *Zihniye* inancının bir temsilcisidir. Zihniye inancında, yani Doğu entelektüalizminde *zihin* dünyevi, sınırlı akıl olarak algılanır. Bu nedenle Şeytan bir *âşık*, bir *muvahtit* ve bir *entelektüeldir*; ötesinde esenliğe çıkmak için *mahvedilmeye* özlem duyan, ayartıcı ve yok edici *kötülüğün ruhudur*; bu kötülük ruhu, kâmil insan tarafından *yenilgiye* uğratılacaktır. İşte o zaman Şeytan, insanın kendisinden daha güçlü olduğunu anlayacak ve *insana secde edecektir*.³¹

Bağdat ve çevresinde, Âdi b. Musafir'i *şeyhliğe hazırlayan* koşulları, Hallac öncesinden Gazeli kardeşlere uzanarak *irdelemeye* çalışalım: *Muhâlif zahitçe tutum ölçü* alındığında akla ilk gelen isim *Hasan-ı Basrî*'dir (ölm. 728). Ölçülü ve ileri görüşlü bir kimlik olan Hasan-ı Basrî "Ey Âdemoğlu!", diyordu; 'yapayalnız öleceksin, yapayalnız gireceksin mezara, yapayalnız dirileceksin ve yapayalnız hesap vereceksin!' Öyleyse bu yalancı dünyaya neden tamah etmeli? 'Bu dünyaya hiç gelmemişsin gibi ahreti ise hiç terk etmeyecekmişsin gibi düşün.' Onun bu sözleri, ... İran, Türk ve Peştü tasavvufi şirlerinde de yankılanacaktı."³² Hasan-ı Basrî ve izleyicileri, *idealist geleneğe* karşı *gerçekçi bir eleştiri eğilimini* başlatmışlardır. Gönül dünyasının izinde dünyayla ilgili şeylerden bağlarını koparıyor ve

³¹ Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kabalcı Yayınevi; İstanbul, 2001; s. 195-196; Korkmaz, Esat; *Şeytan tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 648-650 arası.

³² Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kabalcı Yayınevi; İstanbul, 2001; s. 45.

Peygambere'e bağlanan, '*Benim bildiğimi bilseydiniz daha az güler, daha çok ağ-lardınız*', sözünü içselleştiriyor ve *sürekli ağlıyorlardı*. Hasan-ı Basrî'nin idealleri müritleri aracılığıyla Suriye'ye taşınmıştır. Artık gerçeğin dili, *deneyimin dili* ol-muş; tasavufi deneyimden süzülüp gelen bir *derinlik* yaşama taşınmıştır. Yaşama taşınan bu derinlik, Hallac'ın şiirlerinde *olağanüstü soyutlamalara* esin oluştur-muştur. *Hasan b. Adi* ile özdeşleştirildiğine göre Ezidiler açısından da önemi bü-yüktür.

Emevilerin *sonu* ile Abbasilerin *ilk dönemi*, imparatorluğun *genişleme* evresi-dir: Bu evrede Müslümanlar, *farklı kültür ve gelenekleri* temsil eden topluluklarla ilişkiye girmiştir. Başkentin Şam'dan Bağdat'a taşındığı yıllarda, taşınılan coğraf-yada *Zerdüş*t etkisinin gücü belirgindir. Zerdüştlüğün etkisiyle İran mitolojisi, za-yıf Arap geleneğinin *yerine* geçer. Ortadoğu'da yaygın *Maniheizm*, sûfilerin ilgisi-ni çekmeye başlar. Mandenler(Sabiiler) ve Yahudiler, küçük ancak *etkin* gruplar durumundadırlar. Irak'ta ve Lübnan dağlarında yaşayan Hristiyanlarla *sonuç üreten* ilişkilere girilmiş; ilişki zemininde İsa, *örnek zahit* olarak algılanmaya baş-lamıştır. Yersiz-yurtsuz bir gezgin olan İsa, sûfilere alçakgönüllüğün, merhamet ve huzurun önemini anlatan bir *öğretmen* konumuna taşınır. O ve bâkire annesi, *kutsal figürler* olarak öne çıkar.

Oniki İmamlar'ın altıncı sırasını dolduran *Caferü's Sadık*(ölm. 765), tasavvu-fun başlangıç döneminin önemli kimliklerinden biri oldu: Caferü's Sadık'a ait Ku-ran tefsiri, O'nun bâtınilik konusundaki derinliğini kanıtlar. Kuran'ın dört farklı yönünden söz eder: *Meal*, avam için; *ima*, havas için; *latif değiniler*, evliya için ve *hakikatler*, peygamberler için. Caferü's Sadık ile birlikte, *deneyimin dili aşkın dili-ne* dönüşmeye başlamıştır: Bu durum, Rabia'dan önce, gerçek bir aşk tasavvufu yönünde atılan *ilk adımlar* olarak algılanmalıdır.³³

Yine başlangıç sûfiliğinde *Tanrı'ya adanmışlığın* örnek kimliği olarak Rabia Adeviye(ölm. 801) öne çıkar: Babasının ölümü üzerine yoksul ailesi dağılınca *ca-riye* olarak satılır. Sahibi, *doğaüstü* güçleri olduğuna inanınca O'nu *azad* eder. Bir süre çöllerde yalnız yaşar, daha sonra Basra'ya gider. Günün birinde Basra so-kaklarında yürürken niçin bir elinde *meşale*, diğerinde *ibrikle* dolaşıyorsun?, so-rusunu şu sözlerle yanıtlamıştır: *Cennet'i ateşe vermek, Cehennem'i de söndürmek için*. Böylece *iki engel* ortadan kalkmış olacak ve Cennet *umudu* ya da Cehennem

³³ A.g.e., s. 54.

korkusuyla değil, Tanrı *sevgisiyle* ibadet edenler ortaya çıkacak. Rabia'nın bu sözleri, *aşka âşık olma anlayışının* başlangıcı olmuştur bir bakıma.³⁴

Tasavvuf dendiğinde simge durumuna gelen ilk veli *Bâyezîd Bistâmî*'dir (ölm. 874), denilebilir: İlk dönem İran tasavvufunda önemli bir yere sahip olan Bistâmî denli, çağdaşlarını ve izleyen kuşakları *etkilemiş* sûfi sayısı çok azdır. Bistâmî, 'ben'i; geriye en küçük bir şey kalmayacak şekilde tümüyle *yok etmeyi* amaçlamıştır. Bu nedenle *tasavvufî deneyimi* yine ilk açıklayan O olmuştur: Deneyim sırasında, dudaklarından dökülen sözleri, umutsuz bir özlemle yanıp tutuşur. *Büyülü gerçekliğin* temsilcisidir ve *büyülü bir güzelliğe* sahiptir.

Tasavvufun başlangıç döneminin *kutbu*, Bağdat sûfilerinin tartışmasız üstadı *Ebû'l-Kasım Cüneyd* idi: İran'da Nihavend'te doğmuş, Bağdat'a yerleşmiştir. Cüneyd'in öğretisi ağırlıklı olarak kendinden geçmeye (*sekr*) değil, ayıklık (*sahv*) üzerinedir. Cüneyd'e karşı olarak Bâyezîd Bistâmî, insanî sıfatları *siliyor* ve insanı kendi *dışına* taşıyarak taptığının içinde *eritiyordu*; tasavvufi *sarhoşluğu* savunuyordu. Buna karşın Cüneyd ve izleyicileri, 'ikinci ayıklığı' en yüksek ve yeğlenecek makam olarak görüyorlardı; *vecd sarhoşluğundan* sonra insan *Hak* ile birlikte olduğunun bilincine varıyor ve Hak'ta *yeni bir yaşam* başlıyordu. Tasavvufî deneyim ve düşüncenin *akılcılaştırılamayacağını* ileri süren Cüneyd, irşat edilmemişlerin huzurunda, *imanın sırlarının* açıklanmasının çok tehlikeli sonuçlar doğuracağını biliyordu. Bu nedenle aşkın ve tevhidin *sırrını* açıklayan aşk şehidi Hallac-ı Mansur'u reddetmişti.³⁵

922 yılında Bağdat'ta idam edilen şehit-mistik *Hallac-Mansur*, sonra gelen sûfi kuşaklar için *bağlanma* kaynağı olmuştur: Tanrı aşkının *sonuçlarını* ve Tanrı'ya boyun eğişin *sır* anlamını, *yaşam deneyimi* durumuna getirmiştir; Cüneyd'in tehlike gördüğü tehlikeyi *çiğneyerek* bu sırrı *vaaz etmeyi*, bu sır içinde *yaşamayı* ve uğruna *ölmeyi* amaç edinmiştir. Sünni dünyanın bu *baş zındığı*, yasaklı kültürler açısından, *acı çekmenin örnek kimliği* olarak öne çıkarılmıştır. Kızılbaşlık O'na hak ettiği değeri yüklemiş ve *dâr pirlerinin* ilk sırasına yerleştirmiştir.³⁶

³⁴ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*; Milliyet; Cilt: 19; s. 9662.

³⁵ Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kabcacı Yayinevi; İstanbul, 2001; s. 70-71.

³⁶ *Dâr Kızılbaşlıkta*, Hallac-ı Mansur'un asıldığı direk anlamında darağacıdır; Yol'la ilgili törenlerin yapıldığı meydan ya da meydan odasının orta yeri; *Dâr-ı Mansur* adını alır. Dâr ya da Dâr-ı Mansur, *Enel Hak* diyen Hallac-ı Mansur'un anısına, tekkeye, dergâha *bağlanmanın* ve Yol uğruna canını *feda* etmenin bir simgesi olarak algılanır. Bir hizmet-

Hallac, 912 yılının sonunda, Sus kenti yakınlarında tutuklandı: Üç gün süreyle bir direğe bağlanıp teşhir edildi; ardından hapse atıldı. Bağlılarının önemli makamlarda bulunması, toplumsal bir kalkışmadan çekinilmesi nedeniyle hemen idam edilemedi: Irak'ın en yüksek hâkiminin *baskıya* dayanamayarak ölüm fermanını imzalamasıyla 26 Mart 922 yılında idam cezası *infaz* edilebildi. Etkisi, sağken olduğundan *daha güçlü* bir biçimde hissedilmeye başladı: Şeyh Adî'nin Dicle kıyılarına geldiği zaman diliminde bile, Hallac'ın *dirilip geleceğini* bekleyenlerin sayısı az değildi.³⁷

İran'ın doğu illeri tasavvufi eğilimler için her zaman *verimli bir tarla* olmuştur: Adî'nin gençlik yıllarında bu verimli tarladan yetişen iki sûfi öne çıkar: *Kuseyrî ve Ensarî*. Kuseyrî, iktidardaki Selçukluların dinsel yandaşı *Eş'ariliği*³⁸ savunurken Ensarî, *Hanbelî*³⁹ mezhebini savunuyordu. Adî'nin gençlik yıllarında Kadi-

tin konusu olan ya da bir hizmeti yerine getirmek isteyen her can, önce buraya gelir, ayaklarını mühürler, kollarını göğüste çapraz tutar, başını hafif sağa kesik biçimde öne eğerek teslim olur. Bu duruş, Dâr'ı Mansur olarak adlandırılır. Diğer dâr pirlerine gelince, bunlar; Yol'u için sırtından bıçaklanarak öldürülen ve yüzüstü yere kapanma durumuyla temsil edilen *Fazlullah Hurûfî* ile derisi yüzülerek öldürülen ve dizüstü durumuyla temsil edilen *Seyyid Nesimi*, Yol'u için Kerbelâ'da canını veren ve ayak mühürleme durumuyla temsil edilen *H.z. Hüseyin*'dir. (Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar yaynevi; İstanbul, 2010; s. 280-281).

³⁷ “Al-Hallâc, Bistamlı Bayazid ve Rabi’a gibi tipik Sufi kişilikleri, geleneksel Ezidi metinlerinde kahraman figürleri olarak yer almaktadır.... Sufi geleneğinde ‘gizem, kalbin en uçtaki kısmı’ anlamına gelen *sır* kelimesi, Ezidi metinlerinde genellikle Yedi Kutsal Varlığın üyelerinin gizemli doğası için kullanılırken, *şeyh* ve *pîr* gibi ifadeler de İslâm’da karşılığı olmayan ve soydan gelen ‘din adamları’ sınıfının üyeleri için kullanılmaktadır.” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dini Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 55).

³⁸ Kelam yöntemini benimseyen Ehl-i Sünnet içinde İmam Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ölm. 935) kurduğu itikadi mezhep. Kırk yaşanı kadar Mutezile mezhebini benimseyen Eş'ari, hocasıyla yaşadığı bir tartışma sonunda Mutezile mezhebinden ayrılmış (912) ve kendini Ehl-i Sünnet dışı mezheplere karşı mücadelede adamıştır. (*Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*; Milliyet; Cilt: 8; s. 3838).

³⁹ İmam Ahmed bin Muhammed bin Hanbel'in (ölm. 855) kurduğu mezhep; ibadet ve hukuk alanında, Ehl-i Sünnet'i oluşturan dört ana mezhepten sonuncusu. Şafilikten sonra kurulmuştur ve yöntem bakımından bu mezhebe yakındır. Fıkıh mezhepleri arasında dinsel dogmalara en çok ağırlık veren ve akla en az yer ayıran mezhep kabul edilir. (*Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*; Milliyet; Cilt: 10; s. 5007).

ri Tarikatı'nın⁴⁰ kurucusu olan ve birlikte eğitim gördüğü *Abdülkadir Geylânî* de bu mezhebin temsilcilerinden biriydi.

Ensarî, Selçuklu yönetiminin *sıkıntıları*ni yaşarken rejimle işbirliği yapan ve yazılarıyla onu destekleyen bir *Eş'ari kelamcısı* ortaya çıktı: Bu kimlik *Ebû Hâmid el-Gazâlî* idi. Gazâlî, Tus kentinde, Selçukluların Bağdat'ı ele geçirmelerinden üç yıl sonra dünyaya geldi(1058). Öğretmeni Cüneyd(ölm. 1083) oldu. Selçuklu veziri Nizamülmülk, Gazâlî'yi Bağdat'taki Nizamiye medresesi'ne *müderres* olarak atadı. 1090'ların ortalarına doğru sağlığı bozulunca müderreslik görevini bıraktı ve kendini tümüyle *manevi yaşama* adadı.

XI. yüzyılın sonuyla XII. yüzyılın başlarında yaşamış olan *Ebu Hamid el-Gazali* rehberliğinde bir grup öğretmen, Bağdat'ta sûfilik konularına *açılım* getirdi. Müritler sûfilerden dersler almak için *korunaklı* yerlerde toplanıyor ve tartışıyor. *Şeyh* olarak tanınan sûfiler, yünden örülmüş hırkalarıyla sûfi mistisizminin taşıyıcısı durumundaydılar. Şeyh Adi b. Musafir, ilk gençlik yıllarını Bağdat'ta geçirdi; el-Gazali ve diğer sûfilerden *dersler* aldı. Sonraları Kadiri tarikatının kurucusu olacak olan Kürt kökenli *Abdülkadir el-Geylani*, birlikte eğitim gördüğü arkadaşları arasındaydı.⁴¹

⁴⁰ Abdülkadir Geylani'nin kurduğu tarikat: Tarikatın silsilesi, Hz Muhammed'den başlatılıp Abdülkadir Geylani'ye ulaştırılır. Yetiştirdiği müritleri İran, Yemen, Hicaz, Şam ve Mısır'da Kadiri Tarikatı'nı egemen kılmak için canla başla çalıştı. (*Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*; Milliyet; Cilt: 12; s. 6169).

⁴¹ “Şeyh ‘Adi, hayatının ilk kısmını, o dönemin ünlü mutasavvıflarıyla tanıştığı Bağdat kentinde geçirmiştir. Orada Ebu Necib Abdülkadir es Sühreverdî'yle, Gazali kardeşlerle, kendisiyle birlikte öğrenci olan ve daha sonra 509 yılında kendisiyle birlikte Mekte'ye giderek hacı olan Abdülkadir el Cilani ile tanışmıştır. ‘Adi'nin hocalarının isimleri bizlere kadar gelmiştir. İlk önce Hammed ed Dabbas. Kuzey Irak'a geçtiğinde kendisine hırka veren ‘Okeyl el Manbici ve Ebul Vafa el Hülvani. Bunun dışında Hamid el Endulusi adında birisinden de ders almıştır...” (Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 20-21); “Gençlik ve eğitim yıllarını Bağdat'ta geçiren Şeyh Adi, burada Ebu'l-Vefa, Ahmet Rufai, Kadiri tarikatının kurucusu Abdülkadir Ceylani ve Gazali kardeşler gibi dönemin büyük mutasavvıfları ve din bilginleriyle dostluklar kurmuştur.” (*Yezidiler/Dini Müzik-Halk Müziği*; Kalan Müzik Yapım; İstanbul, 2008; s. 8-9); “Şeyh Adi, gençliğinin bir kısmını aynı zamanda Abdulkadir Geylani'nin de öğretmeni olan sufi hocası Hammad al-Dabbas ile çalıştığı Bağdat'ta geçirmiştir. Muhtemelen orada Abu Nacib ‘Abd al-Qadir al-Suhrawardi ile Abu Hamid ve Ahmad Gazali kardeşler gibi önde gelen figürleri de tanımıştır.... Orada eğitimine

Ortam bereketli olduğu için çok geçmeden Şeyh Adi de *üstat* olur: Çevresine *mürit* de toplamaya başlamıştır artık. Kimi vakanüvisler O'na *sûfi* gelenekte yaygın olarak kullanılan bazı olağanüstülükler yükler: Peygamberlik, *hizmet* yoluyla elde edilebilseydi, bu aşamaya şeyh Adi b. Musafir ulaşırdı; Şeyh Adi, annesinin karnında iken O'nun döneminin bütün velilerinden üstün olduğunu gösteren *ki-mi işaretlerin* belirmesi vb. gibi.⁴² Şeyh Adi'ye başlanan şu mısralar bunun kanıtı gibidir: “Ve ben(Tanrı'nın) tüm kulları arasından Sultan oldum/ Dünyanın tüm kralları boyun eğerek bana gelir.../ Tanrı'nın tüm insanları etrafımda tavaf eder/ Ve Kâbe'ye gelince, o hac için bana gelir.../ ...”⁴³ “Yezit'in imametine inanışın Kürt Adawilerinin temel karakteristiği olduğu düşünülmekteydi, öyle ki bazıları ona bir peygamber olarak hitap etmekteydi. İlk Ezidiler bu türden aşırılıklara daha sonra Şeyh Adi'nin kendisi ve onun haleflerine hürmeti de eklemiştir...”⁴⁴

Türklerin batıya doğru ilerlemesiyle *vahdet-i vücudçu* ve *vahdet-i mevcudçu* *sûfi* tasavvuf anlayışının, çevre bölgelere yayılması hızlandı. 1071'i izleyen dönemde, Türkler; Malatya, Kayseri ve Konya'yı ele geçirdi ve Bizans güçleri, Küçük Asya'nın *batı kıyılarına* sürüldü; bunu, Türk boylarının toplu göçleri izledi. Tarih 1075'i gösterdiğinde Türkler, Halep ve Şam'ı ele geçirip *Fatımileri* Baalbek'ten, doğal olarak Bekaa Vadisi'nden çekip atıldılar.

Yüzyıl kendi geleceğine *kapanırken* Şeyh Adi b. Musafir, eğitim gördüğü Bağdat'tan *ayrıldı* ve *Laleş'e* çekildi; burada bulunan bir Hristiyan manastırının harabesine yerleşti; çünkü Bağdat, *riskli* tasavvuf bilgisini taşıyanlar açısından hiç de *güvenli* bir bölge değildi artık. Şeyh Adi'nin Laleş'i seçmesinin nedenleri yalnızlığı *sevmesi*, bölgenin inzivaya çekilmek için *çok uygun* olması mı? Yoksa Eme-

'Uqay al-Mambici, Ebu'l-Vefa el-Hulvani ve diğerlerinin gözetimi altında devam etmiştir. Şeyh Adi ve Abdulkadir Geylani'nin 1116'da birlikte Mekke'ye hacca gitmiş olduğu yönünde *Bahcat al-Asrar*'da yer alan ifade büyük ölçüde genel kabul görmektedir.” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Gelenegi*, Çevirenler: Amed Gökçen-Damla Tanla; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 31-32); Torî; *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin yayınları; İstanbul, 2000; s. 87-88.

⁴² Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 21.

⁴³ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Gelenegi*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 50.

⁴⁴ A.g.e., s. 54.

vi davasına sadık Kürtlerin çoğunlukta olduğu bu bölgeye gitmesi durumunda, Emevi hanedanından geldiği için iyi karşılanacağını düşünmesi mi? Bence iyi karşılanacağını düşünmesi. Belki de başlangıçta yerel inançlara bağlı bir halka-topluluğa, Kuran'ın ilkelerini *tebliğ* etmekten *başkaca* bir niyeti yoktu.

Laleş, Musul'un yaklaşık 60 km kuzeyinde ve 600 m. yüksekte, ovaya göre *sapa* bir vadidir. Kürt aşiretlerinin yaşadığı Hakkari Dağları üzerindeki bu vadi, geçmişte; *münzevi* Hristiyanların *inzivaya* çekilip *huzur* bulduğu, dağların *yalnızlığına* yaslanmış bir yerdir. Sonraları bu dingin vadi, Emevi soyundan gelen ve evliya olarak algılanan *Ebu'l-Hasan Ali*, Şeyh Adi b. Musafir'e ilk *hırkayı* giydiren, yani O'na ilk el veren *Okeil el-Mambiji* ile öldüğünde Adi tarafından yıkanan yaşlı bilge *Ebu 'l-Vefa el-Helvani*'ye de sığınak oluşturur.

Ağaçsız ve güvenlikten yoksun ovalara göre *huzur ülkesi* durumunda bulunan Laleş Vadisi, dağ katmanları arasında kuzeyden güneye 3 km boyunca uzanır; güneye açıldığı için kışlar ılımandır; kar, arada bir yağar. Vadi'ye, doğu ucuna konumlanmış dik ve derin bir yan vadi yoluyla ulaşılır. Ulaşılır ulaşılmaz meşe, kocayemiş, dut, söğüt, alıç ve zakkum ağaçlarının egemen olduğu, çiçeklerle bezeli, hemen her türden böceğin, kuşun yaşadığı bir *dünya-cennetine* giriliverir. Vadi'nin, Şeyh Adi b. Musafir'in türbesinin bulunduğu kuzey yamacında, berrak suların fışkırdığı kaynaklar yer alır; kaynak suları, bağluları tarafından özenle bakılan çınar, dut ve incir ağaçlarının doldurduğu *kutsal* bahçeyi sular.

İşte Adi b. Musafir, bu dünya-cennetinde *inzivaya* çekilir; giderek Şeyh Adi olarak tanınmaya başlar; başlangıçta *Suriyeli*(es-Sami) olan unvanı, *Hakkari*(el-Hakkari) biçimine dönüşür. Günler günleri izler, aylar ayları; ünlü bir *sûfi* olur Adi b. Musafir: Vadi eteklerini dolduran ağaçlardan derlediği meyvelerle beslenir, vadi tabanındaki tarlalara ektiği pamuktan eğirdiği iplerden yapılmış basit elbiseler giyer.

Söylencesel anlatıma göre sürekli *oruç* tuttuğu için, “‘ibadet ederken başını eğdiğinde, beyninin tıpkı çakıl taşlarının bir sukabağı taşı içinde çıkardığı ses gibi kafatasının iç duvarlarına vuruşunun duyulabildiği””, söylenir.⁴⁵ Ünü her yana yayılınca sadece Hakkari Dağlarından değil, ovalardan, hatta uzak ülkelerden *ziya-retçileri* gelmeye başlar; O'nun *kutsallığından* yararlanmak isteyenler akın akın Laleş Vadisi'ne koşar.

⁴⁵ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mushefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 45.

Şeyh Adi b. Musafır'ın görüşleri, Arapça yazılmış dört risale *Ortodoks(Sünni) İnanç/ 15* yaprak; *Ruh Nasıl İyileştirilir?/ 3* yaprak; *Halifeye Uyarılar* ve *Şeyh Qayd ve Öteki Çömezlere Uyarılar* ile kimi ilahilerde açıklanır.⁴⁶

Hem risalelerde hem de ilahilerde, İslâm inancına uyulması istenir. “Şeyh ‘Adi’nin tebliğ ettiği öğretiler, bize ulaşan birkaç risale sayesinde iyi bilinmektedir. Bu yazıların sayısı dörttür: *İ’tikat ehl es suna ve-l Cama’a*; *Kitap fihi zikr edeb en nefis*; *Vasaya ş şeyh ‘Adi b. Musafır ila halifa*; *Vasaya li muridihî Ka’id ve li sa’ir el muridin*. Bu risalelerden birincisi, kutsal inancın yani Sünni geleneğine tamamen uygun düşen imanın tebliğini oluşturmaktadır. Risalenin sonuç bölümünde yazar, hiçbir yenilik getirmediğini açıkça ifade eder ve kendisinden önce gelenlerin düşüncelerini aktardığını beyan eder(...) Eser, Allah’ın bir olduğu ilkesini ve bu hakikate ulaşmanın yollarını sunarak başlamaktadır. Bunun için iki yol vardır; ilki geleneklerin(sam’) incelenmesi yolu ve ikincisi de *akıl* yoludur. ‘Adi, esma-i hünsayı açıklar ve özellikle Allah’ın sonsuz gücü üzerinde durur. Buradan da çok önemli bir sonuç elde eder: Şeytanı ve kötülüğü yaratan Allah’tır. Şeyh, nazariyesini desteklemek için Kur’an’dan ayetler ve *hadisler* zikreder. Aynı zamanda teorisini şu şekilde açıklar: ‘Bir başka kanıt da şudur ki eğer kötülük Allah’ın iradesi dışında var olsaydı, bu demek olurdu ki Allah güçsüzdür; ancak güçsüz bir varlık Tanrı olamaz. Allah’ın katında Allah’ın istemediği veya bilmediği bir şey olamaz.’ Eserin ikinci kısmı, imanun incelenmesine ayrılmıştır. ‘Adi, imanı şöyle tanımlar: ‘İman aynı anda hem söz, hem eser, hem de niyettir; itaatle artar ve itaatsizlikle azalır.’ Bu veli, Müslümanların sadece Kur’an ile Sünneti takip etmeleri gerektiğini tebliğ etmiştir. Ona göre sadece Ebu Bekir’e, Ömer’e, Osman ve Ali’ye tabi olanlar mümindir. Kitabının son bölümünde ‘Adi, *müritlerinin* kabul etmeleri gereken çeşitli hakikatleri saymaktadır. Son olarak din gününde Allah’ın, müminlerin dini yasalara itaatkârlıklarına olduğu kadar onların yenilikçilere(*mübteditum*) karşı tutumlarına da dikkat edeceğini ifade etmiştir. Eke benzer bir bölüm, bid’at ile ilgili birkaç *hadisi* ihtiva eder ve İslamın 73 tarikata bölündüğünü söyler. Kitap fihi zikr edeb en nefis. bir önceki kitapçığın devamıdır. Öğretinin sunuşunu tamamlayan ve fiili ibadetleri işleyen kitaptır. Bu kitapçık, her bir melek ve peygamber tarafından insanlığa dağıtılmış olan hidayetlerin ve iyi insanların sahip olması veya koruması gereken on özelliğin dökümüyle başlamaktadır. Şeyh

⁴⁶ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mushefa Reş’in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 46.

‘Adi’nin müritlerine verdiği aydınlatıcı olmakla beraber pek orijinal olmayan öğütleriyle eserin can alıcı noktasına girmektedir: ‘Ey sen! Şunu bil ki veliler, yemekle, içmekle, uyumakla, vurmakla ve dövmekle veli olmamışlardır. Onlar bu makama dini hizmet şevkleri ve huşu içinde yerine getirdikleri ibadetler sayesinde yükselmişlerdir. Hakikaten yalnızca ölenler yaşar. Allah aşkı için ölen kişi, Tanrı için bir şeref elbisesi olur; Allah kendi hayatını yok ederek kendisine yaklaşan kişiye bu hayatı geri verir.’ Metaforlar kullanarak yazar, çileciliği ‘benliğe’ karşı yürütülen bir savaş olarak tasvir etmektedir. Sonunda semavi şölene katılmayı hak eden mutasavvıfa da şunları söyler: ‘Ne cenneti, ne hurileri arıyorduk; sadece O’nu kendisi için tefekkür etmenin peşindeydik. Pek çok yorgunluğa maruz kaldık; nefslerimiz yok oldu.’ Altını çizmemiz gereken bir ayrıntı var: *Zikrin* uygulamasını reddettikten sonra (‘Bil ki en samimi zikirler bile marifetin alevlerini söndürür’), ‘Adi, namazı küçümsemektedir; aslında mutasavvıflarda sık sık rastlanan bu küçümseme, onun gibi ilkelerine bağlı bir Sünnide görüldüğünde şaşkınlık yaratmaktadır. *Halifeye İhtarlar*, velinin kişiliğini aydınlatacak hiçbir unsur sergilememektedir. *Ka’id’e Öğütler*’e gelince daha çok ahlaki teşvikler içermektedir. Şeyh, müritlerini, dünyadan kopmaları, tutkularına hakim olmaları, hatta ‘hayatta hoş olacak ne varsa’ hepsini terk etmeleri için baskı yapmaktadır; çilecilere gösterilmesi gereken saygıyı hatırlattıktan sonra sessizliği överek risalesini bitirmektedir.”⁴⁷⁻⁴⁸

Kendisine bağlanan şiirleri bir tarafa bırakacak olursak -ki şiirleri, Ortodoks ilkelerin uzağında tasavvuf içeriklidir- düz yazıları, Sünni İslâm ilkelerine sıkı sıkıya bağlı görünmektedir. Ezidilik ile şu ya da bu şekilde bağdaştırılması *olanaksızdır*. “Yezidilerin bir kısmı, Şeyh Adi’nin dinin kurucusu olmaktan ziyade, kriz içinde olan dinlerini reforme eden ve İslâmiyetle tanıştıran çok önemli bir figür olduğunu düşünüyorlar. Bununla birlikte, Yezidiler arasında İslâmiyeti kabul etmeden önce bütün Kürtlerin Yezidi olduğu inancı yaygındır.”⁴⁹ Kaldı ki Şeyh Adi, Muaviye’nin de *kutsal* bir kimlik olduğunu kabul eder: “Muaviyye ve Ali, iyi ni-

⁴⁷ Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 22-23-24-25.

⁴⁸ Torf; *Bir Kürt Düşüncesi Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin yayınları; İstanbul, 2000; s. 89-90.

⁴⁹ Adsay, Fahriye; *Yezidi Kadınlar/ Kültürel Sınırların Edilgen Taşıyıcıları*; Avesta Yayınları; İstanbul, 2014; s. 54.

yetli iki imamdılar. Bunlar nefislerini tatmin etmek için değil de içtenlikle hakkı aradıkları için karşı karşıya kalmışlardır; her ikisi de kardeşini öldürmek istemiyordu.”⁵⁰

Oruç yoluyla nefisini kırması, kendisine bağlanan *kerametleri*, Hakkari bölgesinde O’na büyük bir saygınlık kazandırmıştır. R. Frank’ın incelediği *Kitab el Manakib es Seyh ‘Adi*’de kerametleriyle ilgili geniş bilgiler verilmektedir: Burada sıralanan kerametler, öne çıkan hemen hemen tüm tasavvuf erlerine bağlanır.⁵¹ Yı-

⁵⁰ Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 23/ 32 nolu dipnot.

⁵¹ Gelenekte, kâmil insanın gösterdiği harikalara *keramet* adı verilirken peygamberlerin gösterdiği harikalara *mucize* denir. Keramet terimi ile mucize terimi birbirine karıştırılmaz; çünkü, mucize gösterenle keramet gösteren kimlikler farklıdır. Genelde, tasavvuf geleneğinde olağanüstü şey için *harkulâde* terimi kullanılır: Tanrı’nın koyduğu olağan yasaları *kıran şey* olarak algılanır; Tanrı, *neden-sonuç zincirini* kırmak istediğinde ve bunu gerçekleştirdiğinde, gerçekleştirme eyleminin kendisi *harkulâdedir*, ortaya çıkan sonuç ise *harikadır*. Bu bağlamda *harika* yaşamın yönünü değiştirir. Tasavvuf tarihinde velilerin gösterdiği kerametler, sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada *doğurganlık*la ilgili olanları en yaygınlarıdır denilebilir. Örneğin bir veli, 100 yaşındaki bir karı-kocaya, üç çocuk verebilir; ana-baba verilen bu çocuklara iyi bakmazsa-iyi davranmazsa onları geri alabilir. Doğurganlıkla ilgili inanç uygulamaları gereği çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, velinin türbesinin kapısına küçük beşikler bağlar ya da asarlar; adak adarlar. Beşik bağlamak ya da asmak, *çocuğu veliye satmak* anlamına gelir: Daha doğrusu, yeri-zamanı geldiğinde veli tarafından çocuğun başışlanması, yani kadının gebe kalması için *veli eşiğinde*, babanın gebe bırakma gücünü harekete geçirecek olan velinin keramet gücüne kadının teslim olmasıdır. İnanç uygulamasıyla bir velinin eşiğinde *satıldıkları* için Anadolu’da pek çok erkek çocuğa *satılmış*, pek çok kız çocuğuna *satı* adı verilir. Veli kerametlerinde yiyeceklerle ilintili olanları da belli bir ağırlık gösterir: Söz gelimi konuklar ağırlanabilsin diye erkek hayvandan süt sağılır; çok uzakta acıkan ya da çölde susayan birine anında yiyecek-içecek gönderilir. Veli-hayvan ilişkileri, keramet gösterilerinin seçilmiş alanı gibidir: Örneğin aslanlar velinin evcil hayvanlarıdır; kuşlar onun hizmetindedir; geyikler onunla konuşur-dertleşir. Eğer herhangi bir hayvan bir velide *tövbe etmesini* geerektirecek bir şey görüp *susarsa*, o veli manevi yolculuğunu tamamlayamamış demektir. Manevi gücün tecellisiyle ilgili olarak hangi velinin daha güçlü olduğunu saptayacak *yarışmaların* düzenlendiğini öğreniyoruz. Buna örnek olacak bir anlatımda Kuzey Afrikalı bir veli, bir aslanın üzerine binip başka bir velinin ziyaretine gider. Bindiği aslanı, ineğin ahırına bağlaması söylenir; isteğe uyar. Sonra eve girdiğinde ziyaretine geldiği velinin birbirinden güzel dansözlerle kuşatılmış olduğunu görür; durum karşısında, manevi niteliklerinden kuşku duymaya başlanır ve ertesi sabah ineğin aslanı yemiş olduğunu görür. Konuşan Tanrı durumundaki veliye

lanlara ve vahşi hayvanlara emredebiliyor; insanların zihnini okuyabiliyor; kuru topraktan su çıkarabiliyor; aynada yanında bulunmayan kişilerin yüzlerini görebiliyor; körlere görme yeteneği verebiliyor; ölmekte olan birini diriltebiliyor; bir sözünü dağları yerinden ediyor; Kâbe, inzivaya çekildiği yerde O'nu ziyarette geliyor; ölmüş olanlarla konuşuyor; ışıktan bir arabayla gökyüzünde geziniyor vb. gibi.⁵²

Saygınlık *olağanüstülük*le kutsanmış, ünü, yerel olmaktan çıkıp Suriye ve Irak topraklarına da yayılmıştır. Bağlılarından birçoğu, Şeyhin yanına yerleşmek üzere Laleş'e akın etmiştir. Müritlerinin sayısı *Kitab el Manakib Şeyh 'Adi'*'de 40 olarak veriliyor ki bu sayı tasavvufta bir simgedir.⁵³ Laleş'te bağlılarından oluşan cema-

yalnızca hayvanlar değil bitkiler, ötesinde dağlar-taşlar da itaat eder. Veli kerametleri arasında hastaları iyileştirme gücü özel önemdedir: Okuyup üfleyerek, yani velinin keramet gücünü hastalığı uzaklaştırmak üzere harekete geçirerek tedavi etme geleneği bugün de halk katında uygulanmaktadır. *Nefesi kuvvetli* kalıp sözü bu tür veliler için söylenmiş bir özdeyiştir. Veli, tanrısal eğilime-tanrısal isteğe eksiksiz uyduğu için, yaratılmış her şey onun sözünü dinlemek durumundadır. Bir veli keramet göstermek durumunda mıdır?, sorusu, sûfi zeminde tartışılmıştır. Örneğin ağırbaşlı sûfi olarak algılanan Cüneyd keramet olgusuna fazla sevimli bakmaz. Keramet tellallığından hoşlanmayan sûfiler, anlayışlarını sahih olmayan şu hadise bağlarlar: *Kerametler erkeklerin aybaşıdır*. Keramet Tanrı ile insan arasına girdiğini ve insanı tasavvufi vuslattan yoksun bıraktığını savlarlar. Nasıl ki koca, âdet döneminde karısıyla ilişki kurmaktan kaçınırsa, *erkeğin aybaşı* olarak algılanan keramet gösterisi sırasında Tanrı söz konusu ve liyle ilişki kurmaktan kaçınır. Tasarım gereği keramet, hayvansı kalpleri örten üç örtüden(diğerleri taâtte aşırı titizlik ve Cennet'le ödüllendirilme beklentisi) biri olarak görülür. (Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 725-726).

⁵² Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 25/ 34 nolu dipnot.

⁵³ Kırk(40), Bâtını kültürde, a) *Kırklar'ı*, *kırk makamı* simgeleyen sayıdır. Kabalistik tasarımlarda, *beşinci sefirotu*, yani Gevurah'ı simgeler. Orta Doğu ile İran ve Türkiye'de, büyük sayılar arasında simgesel anlamda *en büyüleyici sayı*dır. Kadim Babil tasarımlarında, Ülker'in gözden yittiği *40 günlük süreyi*; Ortodoks inançta, Nuh Tufanı'na neden olan yağmurların yağdığı *kırk günlük zamanı* işaret eder. Astronomik tasarımlarda, Ay'ın geçtiği *28 nokta ile 12 burcun* bileşimi olarak algılanan sayı simgesidir. Hristiyan tasarımlarında, Yahuda'nın yıldızı olan Satürn'ün *40 niteliğini*, yeryüzü yaşamına bir gönderme olarak algılanan ve Paskalya öncesinde uygulanan *40 günlük Büyük Perhiz'i* simgeler. Ortaçağ Hristiyan tasarımlarında, İsrailoğullarının çölde dolaştığı *40 yılı*, Musa'nın dağda geçirdiği *40 günü*, İblisin çölde İsa'yı sınıadığı *40 günü* ve

ati örgütlemiş ve kendi adını taşıyacak olan tarikatını kurmuştur. Bu tarikatın adı Adawiyye idi. “Batılı araştırmacılar tarafından şeyh Adi b. Musafir’e atfedilen eserler, o dönemim Müslümanlarının çoğunun dinleri konusundaki Ortodoks tutumuna ters düşecek herhangi bir şey içermemektedir. Yalnızca Ebubekir, ömer ve Osman’ın takipçileri olan inananların hak yolunda olduğunu ifade eden, buna rağmen hem Ali, hem de Muaviye’nin ‘ateşli imamlar’ olduğunu iddia eden Şeyh, aslında sadık bir Sünni’ydi...”⁵⁴

Tarikatın ilk kurallarına ilişkin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Şeyh Adi’nin özellikle düz yazılarını ölçü aldığımızda Laleş’teki Adawiyye topluluğu, yılın büyük bir bölümünü *oruçlu* geçiren, sürekli *Kuran okuyan*, *özel kıyafetli* insanlardı. Bu durumda *nefis terbiyesi* temeldi.⁵⁵ Yeni gelen müritler sıkı bir eğitime alınıyor;

İsa’nın mezarda geçirdiği 40 saati betimler. İbrani gelenekte Süleyman ve Davud’un kırk yıllık hükümdarlıklarını simgeleyen sayıdır. Matematiksel tasarımlarda, bölünebilir sayıları (1, 2, 4, 5, 8, 10 ve 20) kendisinden büyük (50) çıktığı için *bereket simgesi*dir. St. Augustin’e göre zamanı belirten 4 ile bilgiyi işaret eden 10’un sonucu olarak algılanan ve bilgiye uygun yaşamamızın *kanıtı* durumunda bulunan sayıdır. Pek çok tasarımda, *bekleme ya da hazırlanma süresini* simgeler. Talmud ya da Katolik kökenli tasarımlarda, insan yaşamında *zekânın bütünüyle geliştiği dönem* simgesidir. İslami gelenekte, Hz. Muhammet’in ilk vahyini aldığı 40 yaşını, yeniden dirilişte Gökyüzü’nün dumanlarla kaplı kalacağı *günleri*, Hz. Muhammet’in adının başında ve ortasında bulunan *mim* harfinin *sayısal değerini*, ölümlüleri Tanrı’dan ayıran ve insanlığın gelişiminde geçilmesi gereken basamaklar olarak algılanan 40 aşamayı, *zekâtın ölçü* durumunu simgeler. (Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 736-738 arası).

⁵⁴ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 48.

⁵⁵ Nefis. inançta; insanda *her türlü kötülüğü yapmaya yatkın duygu hali* olarak algılanan *nefis*. en büyük *düşman* kabul edilir. Bu bağlamda en büyük savaş, insanın kendi içinde *kendi nefisine karşı* verdiği savaştır. Gaza ya da cihat denince, insanın kendini terbiye etmesi anlaşılır. İnsan *nefsini yedi aşamada* terbiye eder: a) Nefs-i emmare; insanı günaha, kötülüğe ve şehvete zorlayan duygu durumu; hiç eğitilmemiş, eğitim görmemiş nefis. b) Nefs-i levvame; az da olsa eğitilmiş, eğitim görmüş nefis. c) Nefs-i mülhime; eğitilmiş/ eğitim görmüş olmakla birlikte yeterince olgunlaşmamış; iyilik ve kötülüğe yönelik duygu durumlarının birlikte yaşandığı nefis. d) Nefs-i mutmaine; iyiliğe/ gerçeğe/ güzelliğe yönelik duygu durumlarının ağırlıkta olduğu nefis. e) Nefs-i raziye; Tanrı’dan gelen/geldiğine inanılan her şeyi hoşnutlukla karşılayan nefis. f) Nefs-i merziye; terbiye edilip olgunlaşmış, Tanrı’nın sevgisini kazanmış nefis. g) Nefs-i kâmile; bütünüyle olgunlaşmış, arınmış, en üst aşamada bulunan nefis. (Korkmaz, Esat; *Sim-*

kişisel iradelerini *iptal* edip şeyhin *iradesine teslim* olduklarında *yetişmiş* kabul ediliyordu.

Adi b. Musafir, Ocak 1162'de ölür ve Laleş'e gömülür: Mezarı, kısa zamanda ziyaretçi *akınına* uğrar. Türbe, kurulan bir *wakıf* aracılığıyla yönetilmeye başlanır. Şeyh Adi'nin mezarı, yakın zamanlarda bütünüyle restore edilen Tapınağın iç odalarından birindedir. Mezar, *portakalsarısı* renginde kumaşlarla süslenmiş ve *renga renk* ipek şallarla örtülmüştür. Mezarın bulunduğu oda, iyi aydınlatılmış, mermer ve taşlar kullanılarak bir *kabre* dönüştürülmüştür. Taş duvarlarla tavan arası dikey konumlu *bronz pancur parmaklıklarla* ayrılarak ara bir katman oluşturulmuştur. Bronz parmaklıkların üstünde yer alan beyaz konik kubbe ile yüksek tavan arası süslemelerle bezelidir.⁵⁶

Arzusuna sadık kalan müritleri, Şeyh Adi b. Musafir'in yerine *halef* olarak yegeni *Ebu'l-Berekat b. Sahra*'yı seçerler.⁵⁷ Adi'nin ölümünden yıllarca önce Beyt Far'dan Laleş'e gelen Ebu'l-Berekat b. Sahra, bölge insanına kendini *kabul* ettirmiş durumdaydı; eylemleri, bilgelere *yaraşır* görülüyordu. Bu özellikleri nedeniyle kısa zamanda *Adawîyye* olarak bilinen tarikatı ve bağlılarını kendine *bağladı*. İleri yaşta öldü ve Şeyh Adi'nin yanına gömüldü. O da Şeyh Adi gibi, *bid'ata* ve *öğretisel aşırılıklara* karşıydı. Ama Laleş'in dinsel merkez olma özelliğini korudu. *Bahcat al-Asrar*'dan Philip G. Kreyenbroek tarafından aktarıldığına göre; "Sahr, müritlerinin kendisini büyük bir saygıyla karşıladığı amcasının yanında mesken tutmuştur. Evliya öldüğünde, herkes Sahr Abu al-Barakat'a döndü; Şeyh Adi'nin isteği doğrultusunda onu lider seçtiler ve onu Şeyh Adi'nin halefi olarak tanıdılar. Dağın şeyhleri, evliyalık gizeminin(sırr alwılaya) amcasının ölümünden sonra ona geçmiş olduğunu söylemiştir."⁵⁸

Yerine oğlu *Adi b. Ebu'l-Berekat* geçti: yardımseverliğin *babası* olarak ünlendi;

geler Sözlüğü; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 913).

⁵⁶ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 70.

⁵⁷ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Gelenegi*, Çevirenler: Amed Gökçen-Damla Tanla; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 33.

⁵⁸ Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 29-30; Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Gelenegi*, Çevirenler: Amed Gökçen-Damla Tanla; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 33.

Arap kökenli olmasına karşın Hakkari Dağlarında doğduğu için kendisine *Kürt Adi* denildi. Tarikatın öğretilerine sadık kaldı. Babasına ilişkin fazla bilgi olmamasına karşın, *Adi b. Ebu'l-Berekat*'la ilgili çok şey yazılmıştır: Kaynaklar tartışmalı olmakla birlikte, Laleş'teki Şeyh Adi Mabedi ile özdeşleştirilen Hristiyan manastırı Yuhenna ve Isho' Sabran'ı ele geçirdiğine yönelik genel bir kabul vardır.⁵⁹ Saldırıdan sağ kurtulan kimi Hristiyan keşişleri, Moğol imparatoruna başvurarak *adalet* istemişlerdir. *Adi b. Ebu'l-Berekat* sorumlu bulunmuş ve 1221-1222 yıllarında Moğollar tarafından öldürülmüştür.⁶⁰

Şeyh Adî'nin ölümünden sonra bağlılarının sayısı artınca Adawiyye tarikatı sözcüğün gerçek anlamıyla *kurumlaşmaya* gitti: Giderek şeyhle-pirle mürit arasındaki *zorunluluklar* saptandı ve *kan güvencesine* bağlandı. Bir bakıma *kastlar* oluştu; artık her mürit, üstünde yer alan birkaç kişiyi kabul etmek durumundaydı. Kurumlaşmayla birlikte Adawiyye tarikatı, *yemel* olmaktan çıktı, bütün Yakın Doğu'ya yayıldı. Yüzyıl sonra bile Suriye, Kahire ve İran'da *temsilcileri* vardı.

Kaynakların örtük biçimde sözünü ettiği, tarikatdaki çatışma sorununu A. Gu-

⁵⁹ Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 30; Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çevirenler: Amed Gökçen-Damla Tanla; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 34.

⁶⁰ "Tüm bu bilgiler, 1452 yılında Nasturi keşişi Ramişo tarafından kaleme alınmış olduğu iddia edilen ve 1588 ile 1880 yılında yeniden kopya edilen tek bir kaynaktan gelmektedir. Aslında bu kaynak manastırın alınmasını Adî b. Musafir'e atfetmektedir ancak buna ilaveten içeriden sunulan kanıtlar olayın 1221'de gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir ki bu da çoğu uzmanın eylemi İkinci Adî'ye atfetmesine yol açmıştır. Ancak bu kaynağın değeri şüphelidir. Kaynaktaki olay anlatısı, 1256-7 yılları arasında başka bir Hristiyan manastırının Michael isimindeki biri tarafından ele geçirilişini anlatan Barhebraeus'un(öl. 1286) eserinde bir pasaja, yani yazarın kendi yaşadığı zamana dayanmaktadır. Öte yandan, Ramişo'nun da iki yüzyıl önce yaşamış olduğu söylenmektedir. Kaynağın bir başka bölümünde Bartellalı İshak'ın 19. yüzyıldaki eserine dayandığı kanıtlanmıştır ve bu kısım daha garip anakronizmler de içermektedir. Bu yüzden kaynak büyük ölçüde sahte olarak değerlendirilmiştir. Diğer erken kaynaklar, Laleş'teki tarikat merkezini kuranın Şeyh Adî b. Musafir olduğuna işaret etmektedir. Yazarlar, ismi Adî olan iki ayrı Ezidi liderinin varlığından haberdar olmayabileceği için bu eserlerde sunulan kanıtların nihai kabul edilebilmesi mümkün görünmemektedir. Yine de yukarıda sunulan bilgiler ve Şeyh'in cenazesinin daha sonraki bir tarihte Laleş'e taşındığını gösteren herhangi bir kanıtın bulunmaması dikkate alındığında, Laleş'i tarikatın merkezi olarak seçen kişinin Şeyh Adî'nin kendisi olabileceği ihtimali ciddi bir şekilde göz önünde bulundurulmalıdır." (A.g.e., s. 34-35).

idi, çalışmalarıyla ortaya sermiştir: Adawiyye tarikatı kurucu kimlik Şeyh Adi'nin ölümünden sonra *ikiye* bölündü. Bir tarafta *İslâmi ilkelere bağlı kalanlar*, diğer tarafta ise *tarikatin düşünsel-inançsal sınırları dışına çıkanlar* konumlandı. Ve bu kavga yüzyıl boyunca sürdü. Sonunda zafer, Cebel Hakkari'de tarikatın dışına çıkarak, yani zâhirden bâtına yolculuğa çıkarak *Şeyh Adi öncesi Ezidiliğini güncelleyenlerin* oldu. Buna karşın Suriye ve Mısır'da gelenekçiler, yani *Sünni ilkelere* bağlı kalanlar ağırlıklarını hissettirdiler.

Laleş'te *inzivaya* çekilen sûfiler, Hakkari Dağlarının bir bakıma *inzivaya* çekilmiş vadisinde *dış tehlikelere* karşı iyi korunuyordu denilebilir. XI. yüzyıl XII. yüzyıla evrilirken Batı'dan gelen bir *Haçlı Seferi* Filistin kıyılarını feteder, Kudüs'teki Hristiyan düzenini *güvenceye* alır, Urfa ve Fırat'ın doğusunda *egemenlik* kurar. Bu *savaşçı sele* karşı Müslüman güçler, *Halep, Baalbek* ve *Şam*'ı korumasını bilirler. XII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Urfa ve Bilecik'i yeniden *denetimlerine* alırlar. İzleyen yıllarda atabeg Nurettin, Haçlılar üzerinde *caydırıcı* bir baskı kurar. Generallerinden Selahaddin, Mısır'ın yönetimini alır ve *Fatımi halifeliğine* son verir(1171). Nureddin'in ölümünden sonra Selahaddin, Mısır, Suriye ve Irak'ta Müslüman birliğini kurar; birliğin askeri gücüyle Haçlıların Kudüs'teki krallığını *ortadan kaldırır*.

1200'lü yılların başından başlayarak Musul, Ermeni bir kölenin oğlu olan ve atabegin vekilliğini sürdüren *Bedreddin Lulu* tarafından yönetilmeye başlar. Atabegin ölümünden sonra vekillik görevini devam ettirir ve 1233'te, halifeden *atabeg* unvanını alır.⁶¹

⁶¹ Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 94.

VIII. BÖLÜM

YEZİDİLİKTEN EZİDİLİĞE

“Şimdi ölme!;
ölmenin şimdi’si yoktur.”¹

Laleş dışında bunlar yaşanırken Laleş’te Adawiyye tarikatının başına Hasan b. Adi geçer; yeni bir *canlanma*, yeni bir *heyecan* başlar. Adanmışlık zemininde Hasan b. Adi müritlerine, Şeyh Adi’ye içtenlikle *saygı* göstermelerini ve mutlak anlamda *itaatkâr* olmalarını buyurur. Dinsel-inançsal tartışmalara etkin olarak katılır. *Mushaf-a Reş’in*(Kara Kitap) Hasan b. Adi tarafından yazıldığı genel *kabul* görür. Hasan b. Adi’nin Adawi müritlerince ne denli çok sevildiğini kanıtlayan söylencesel bir anlatım vardır: “Bir seferinde başka biri vaaz verirken sözlerinden o kadar duyulanmıştı ki hıçkırıklara boğulup bayılmıştı. Bunun üzerine Addaviler(...) vaizi Şeyhlerinin sükunetini kaybetmesine neden olduğu için öldürmüşlerdi.”² Şeyh Hasan’ın birkaç yıl boyunca inzivaya çekildiği ve inziva süresinde Kitab al-Cilwa li-Arbab al-Halwa adında bir kitap yazdığı Arap bir kaynaktan belirtilmektedir. Ancak Philip G. Kreyenbroek’un da belirttiği gibi Ezidi geleneğindeki Cilwe ile özdeş olduğunu söylemek tam doğru değildir; İsim babalığı yaptığı söylenebilir.³ Ayrıca Şeyh Hasan Sufi ritüelleri-âdetleri üzerine bilimsel sayılabilecek

¹ Blanchot, Maurice; *İtiraf Edilemeyen Cemaat*, Çev.: Işık Ergüden; Ayrıntı Yayınları; İstanbul, 1997; s. 20.

² Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mushefa Reş’in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 49.

³ “Ahmed Teymur’un İbn Tülün’e atfettiği bir biyografide altı yıl boyunca inzivaya çekilerek Kitab el Cilve li Erbab el Halve adında bir itabı kaleme almıştır. Frank’ın incelemesini yaptığı ve Hasan’a ait olduğu söylenen isimsiz bir risale mevcuttur. Bu eser, ‘Adi’nin fikirlerine tamı tamına uygun düşen bir tasavvuf kitabıdır. İlk sayfalar, *şeyh* ile *mürît* arasında var olması gereken bütünleşmeyi anlatmaktadır. Daha önce bizim de aktardığımız gibi kısa hikâyeler, bu görüşe örnek teşkil etmektedir. Eserinin devamında yazar, sahte mutasavvıflara karşı şiddetle tavrı almaktadır: ‘Dönemimizde İslamın ayan beyan ilkelerini bilmeyen kişiler ortaya çıkmıştır; *fukaraların* kıyafetlerini giyiyor ve *mürît* olduklarını söylüyorlar. (Ashında) sığırlara benziyorlar hatta onlardan da daha sapmış durumdadırlar. Cahilliklerinin bir kanıtı da seleflerinden farklı olan sözleri

çalışmaların da olasılıkla yazarıdır. Bu yazılarında Şeyh Hasan, müritlerine Şeyh Adi b. Musafir'in mutlak otoritesine bağlı olma gerekliliğini öne çıkarır. Şeyh Adi'nin müritlerine; "Ben sizden memnun olduğumda Tanrı da sizden memnun olacaktır", dediğine inanılır. Philip G. Kreyenbroek R. Frank'tan aktarıyor: "Adı Tarahhum olan Şeyhimizin yoldaşlarından biri tarafından aktarılanlara göre Şeyh kendisine bir gün 'Ah Tarahhum, Münker ve Nekir mezarına gönderildiğinde ve sana Tanrı'nı sorduklarında onlara ne cevap vereceksin?', demiş, Tarahhum da 'Onlara 'Şeyh Adi b. Musafir Tanrı'mın kim olduğunu size söyleyecektir', diye cevap vereceğim', demiş."⁴

Dipnotta geçen *Kitab el Cilve li Erbab el Halve* adındaki kitap "Modern Yezidilere atfedilen *Kitab el Cilve* değildir muhtemelen. Bu kitabın metni sadece birkaç sayfalıktır ve yazımı bu kadar uzun bir inziva dönemini hiçbir şekilde açıklamamaktadır. Son olarak sözüm ona bu kutsal kitabın muhtevası Hasan'ın yazabileceği şeylere hiçbir surette tekabül etmemektedir."⁵

ve davranışlarıdır, yalanla hareket etmeleri ve hadislerle(el ahadith) bağlı olmalarıdır.' Yalnızca inziva yolunun tasavvufu amacına ulaştırabileceğini söyledikten sonra Hasan, *risalesini* oruca, namaza ve inzivaya davet ederek bitirmiştir. Kahire'deki bir el yazmasına göre böylesi kanılar ona *kamî' el bid'at* ve *nasir es suna* unvanlarını sağlamış olsa da, her gün gittikçe daha tehditkâr olan aşırılıklara selefleri kadar şiddetle karşı çıkmamıştır. İbn Teymeyye'ye göre, 'Adaviyyeler hatalarının birçoğuna onun döneminde düşmüşlerdir...' (Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 30-31); "İkinci Adi'nin oğlu... al-Hasan b. Adi... Ezidi geleneğinde tanınmış olan Hasan Basri ile özdeşleştirile hale gelmiştir. Çoğu kaynağa göre, 1254 yılında infaz edilmiştir. ...infazının nedeni, sahip olduğu çok sayıdaki Kürt takipçilerin Musul Zangid Atabeyi Bedreddin Lulu'ya tehdit teşkil etmesi olmuştur... çoğu kaynak Hasan'ın liderliği altındaki yerel Kürt unsurunun artan etkisine tanıklık etmiştir. Al-Kutubi(öl. 1363) şöyle yazmıştır: 'Şimdi bile Kürtler arasında Şeyh Hasan'ın geri geleceğine kesin bir şekilde inanan insanlar bulunmaktadır.... Onlar Şeyh'in ölmediğine kesinlikle inanıyorlar...'... Bir başka Arapça kaynakta, Şeyh Hasan'ın birkaç yıl boyunca inzivaya çekildiği ve *Kitab al-Cilwa li-Arbab al-Halwa* isimli bir kitap yazdığı söylenmiştir. Bu eserin daha sonraki Ezidi geleneğindeki Cilve ile özdeş olduğunu söylemek pek de mümkün değildir ancak ikinci eserin başlığı şüphesiz ki ilkinden gelmektedir." (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 35-36-37).

⁴ Frank R.'den aktaran, a.g.e., s. 37.

⁵ Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 30.

Şeyh Hasan Ezidi tarihinde önemli bir kırılma noktasını oluşturur: Şeyh Hasan dönemiyle birlikte Adawiyye hareketi, İslâmi algılarını *silmeye* ve *Adawi önce-si Ezidiliğini güncellemeye* başlar. Yani günümüze taşınan Ezidilik *kurumlaşma* yoluna girer: Adawiyye Tarikatı kurumlaşmak için çaba harcarken diğer taraftan yerel Kürt inanç ve pratiklerinden etkilenecek Ortodoks İslâmlıktan uzaklaşmış ve başlangıç Ezidiliği ile belirgin felsefe-din halini almıştır. Başlangıç Ezidiliğinin güncellenme süreci yaklaşık 300 yıl devam etmiştir.⁶

İbn Teymiye'den aktarıldığına göre; “Şeyh Hasan döneminde buna(yani Yezid’e duydukları inançlarına) daha başka birçok hatayı nazım ve nesir biçiminde eklemişlerdir. Şeyh Adi ve Yezid’e, büyük Şeyh Adi’nin doktriniyle bağdaşmayacak şekilde aşırı bir hürmet vakfetmişlerdir...”⁷ John S. Guest’in de vurguladığı gibi, Halife Yezid tapımının en yaygın olduğu yerler *Halep çevresi* ve *Cebel Sincar* idi. Çevresi Sünni inançlı topluluklarca kuşatılmış olan bu bölgede, Halife Yezid’in erdemleri-kahramanlıkları ve ona bağlanan mucizeler anlatılırdı. Bedeninde *kutsal bir ruh* taşıdığına inanılır ve hürmet-saygı gösterilirdi. Bu nedenle Yezid’in doğum günü, en büyük bayramlardan biriydi. Dönemin Ezidi söylencelelerinde, Ezidilerin *şarap ve likör* içmelerini kutsayan izin de Yezid’e bağlanıyordu.⁸

1206’da, Cengiz Han, *mavi göğün uzandığı ufuklar kadar büyük olan dünyanın efendisi* ilan edildiğinde, Moğol’un uymak zorunda olduğu kuralları içeren ve tek-tanrılı dinlerin kutsal kitaplarının yerini tutacak olan bir *Yasa*(Yasak) hazırladı:⁹

⁶ Adsay, Fahriye; *Yezidi Kadınlar/ Kültürel Sınırların Edilgen Taşıyıcıları*; Avesta Yayınları; İstanbul, 2014; s. 55.

⁷ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çevirenler: Amed Gökçen-Damla Tanla; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 36.

⁸ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mishefa Reş’in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 68; “Ezidi geleneğinde ise Halife I. Yezid dinin yenileyicisi sayılmaktadır. Bu nedenle bazı bilim adamları Ezidi inancının oluşumunu Emevilerin giriştiği karşı harekete bağlamaktadır.” (Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tawus’un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 101).

⁹ “1206’da Timuçin Moğolistan’ı birleştirir. Okyanus. yani evrensel han ilan edilir. Moğolca *Çingis Han*, yani Cengiz Han unvanını alır. Bu unvanı Onon kıyılarında toplanan bütün Moğol kavimlerinin katıldığı bir *kurultay* sırasında tanınır... Bu arada yüce başkan bir dizi yasadan oluşan Yasak’ı oluşturur; bu kanunname pek çok Avrasya yasasını etkileyecektir...”(Jean-Paul Roux/ *Orta Asya Tarih ve Uygarlık/ Kabalcı Yayınevi/ İstanbul, 2001, s. 297*).

Her şey Han'ın emrindeydi ve Han, Yasa'nın emrinde. Yasaya göre Moğol topluluğu savaşmakta olan bir halktı ya da Moğol halkı, barış halini yaşamakta olan bir ordu. Her Moğol, doğa kadar dengeli, doğa kadar akıllı, doğa kadar mantıklı ve doğa kadar yüce gönüllüydü; steplerin, dumanlı dağların ve yüksek yaylaların çocuğu ve efendisiydi ama uygarlığın doğaya *ilave* ettiği her şeyden nefret ediyordu. Cengiz öldüğünde(1227) bile doğaya *aykırı* davranılmadı: Bir ağacın altına gömüldü; gömülü olduğu yer doğanın *vermediği* bir şeyle *süslenmedi*. Sonsuz steplerin yüzyılları kucaklayan rüzgârlarıyla savrulup gitti her şey; ağaç yok, mezar yok; Cengiz, tüm doğaya gömülü.

İran'daki yerleşik uygarlık Cengiz'le yerle bir edilirken O'nun önünden kaçan Ertuğrul ve adamları, sonraları Söğüt'te temelleri atılacak olan Osmanlı Beyliği'nin *kutsal ataları* olacaktı.

Moğollar ilk kez XIII. yy'ın başlarında, Cengiz Han döneminde, Batı Asya'ya sokulup Türkistan'ı ele geçirdiler. Yüzyılın ilk yarısında Moğollar'ın asıl yayılma bölgesi Karadeniz'in kuzeyindeki steplerle sınırlı kaldı.

Batı Asya'da Moğol egemenliği, yüzyılın ortalarında, Cengiz Han'ın torunu Hülâgu Han'ın İran, Irak, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'yu işgaliyle yerleşti. Hülâgu Han, Moğol'un bölgedeki temsilcisi olarak İlhanlı Devleti'ni kurdu; Azerbaycan'daki merkezinden Batı Asya'yı yönetmeye başladı. Moğol'un Batı Asya işgaline, Suriye'de *Memlûklar* dışında kimse karşı koyamadı. İlhanlı Moğollar, bu direnmeyi kırmak için birkaç deneme yaptıysa da başarılı olamadı; Suriye ve Mısır *dışında* Batı Asya'da Moğol egemenliği ya doğrudan ya da Selçuklu sultanları eliyle dolaylı olarak yerleşti.

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğollar, Pers ordusunu Diyarbakır yakınlarında bozguna uğrattı (1231) ve Malatya saldırısı için koşulları hazırlamaya girişti. Aslında Moğollar, önceleri Irak'a süvari birlikleriyle saldırmıştı. Bu saldırıların birinde Erbil yağmalanmış; bir diğerinde ise Dicle geçilmiş, Halep'e giden bir kervan Sincar yakınlarında katledilmişti. Şimdi ise esas saldırı şekillenmeye başlamıştı. Önce beklenenin tersine Moğol ordusu, Irak ve Anadolu'ya değil, Türkistan üzerinden güney Rusya'yı fethetmek için yola çıktı(1236). 1243 yılında, Moğol generali Baycu Anadolu'yu istilaya girişti: Türk ordusunu, Erzincan yakınlarında mağlup etti. İzleyen yıl, Moğol süvari birlikleri Halep'in kenar mahallelerine saldırdı: Suriye'den Dicle vadisine uzanan yollar göz açıp kapayıncaya kadar aşılıvermişti; artık Musul ve Bağdat *korumasızdı*.

Bu çalkantılı yıllarda Lulu, Musul'u yönetmeyi sürdürdü. Moğol tehdidinden çok, Adawilerin lideri Hasan b. Adi'den çekiniyordu. Ansızın saldırıp her şeyi yok edeceğinden korkuyordu. Korku O'nu saldırgan yaptı; 1246 yılında Hasan b. Adi ele geçirildi; Musul Kalesi'ne *hapsedildi* ve *boğazı kesilerek* öldürüldü.¹⁰ Lulu, Moğollarla işbirliğine gitti; oğlunu bir Moğol prensesi ile evlendirerek yaptığı işbirliğini güvenceye aldı. Böylece Musul korumalı duruma gelmişti ama bu durum, Bağdat için söz konusu değildi. 1253'te Cengiz Han, kardeşi Hülâgu'nun komutasında büyük bir orduyu, düşmanların *kökünü kazımak* talimatıyla Bağdat'a doğru yola çıkardı.

Lulu boş durmuyordu: Baskıcı yönetimine ve ağır vergilere itiraz eden Adawileri cezalandırmak üzere, bir askeri gücü yola çıkardı. Ezidi geleneğinde Hasan Basri ile özdeşleştirilen Hasan b. Adi, bölgedeki Kürtleri bağıslı durumuna getirince Lulu rahatsız olmuş, bu durumu kendisi için tehdit olarak algılamıştır. 1254 yılında Hasan b. Adi katledilmiştir. Ayrıca Lulu, 200 inananın öldürülmesi için emir vermiş, Şeyh Adi'nin kemiklerini de mezarından çıkartıp yaktırmıştır. Tek bir kaynak değil pek çok kaynak, Hasan liderliği altındaki yerel Kürt gücünün etkisinin arttığına tanıklık eder. Şeyh Hasan, söylencesel zeminde bir tür Mesih'tir.¹¹ Bu nedenle Ezidilerin büyük bir kesimi Şeyh Hasan'ın geri geleceğini; bu çekilmez dünyaya adalet getireceğine inanır. Katliam acımasızdı: "Şiddetli bir mücadeleden sonra Adawi Kürtleri hezimete uğratıldı, bazıları öldürüldü, bazıları esir alındı. Lulu yüzlercesini çarpmıha gerdi, bir o kadarını da infaz etti. Emirlerinin kol ve bacaklarının kesilerek Musul'un kapılarında teşhir edilmesi emrini verdi. Ayrıca Şeyh Adi'nin mezarının kazılıp, kemiklerinin yakılması için adamlarını yolladı."¹²

¹⁰ R. Leskot, Hasan b. Adi'nin ölüm tarihini 1254-1255 olarak vermektedir. (Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 32).

¹¹ *Mesih*, genel dinsel inanca göre, simgesel anlamda, bozuk düzeni ortadan kaldırıp *adaletli bir düzen* kuracağına inanılan *tanrısal kişi* olarak algılanır. Eski Ahit'e göre, İsrailoğullarının *kurtarıcısı*, Yeni Ahit'e göre ise Hristiyanlığın peygamberi *Hızır İsa'*dır. (Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 863).

¹² Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mushefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 52; Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 94-95.

Bu *katliamla* birlikte Adawi hareketinin *legal tarihi* bir bakıma sona ermiş oldu: Hem önemli bir güç kaybına uğradı Adawi cemaati hem de *illegal yaşamla* tanışmış oldu; legal tarihe düşen bilgiler kırık dökük ve bağlantısızdı artık.

Bütün bunlara karşın Şeyh Hasan dönemi, başlangıç Ezidi kültüründen kaynaklanan düşünce, uygulama ve tutumların, Laleş'te yaşayan Adawiyye tarikatı üyelerini kısa sayılabilecek bir zaman diliminde *terbiye* etmiş, İslâmi algıların bir kesimi *hafıza* kayıtlarından *silinmiştir*. Silinmeye koşut, başlangıç Ezidi gelenekleri İslâmi bir *örtüyle* parça parça ortaya çıkmıştır. Eski öğreti-inancı canlandıran Kürt varlığı bölgede *baskın* olduğu için etkili olmuş, Laleş'in Ortodoks İslâmi merkezlerin *uzağında* bulunması da *katkı* vermiştir. *Sözel geleneğin yatkın olduğu deneyime ve duygulara* dayanan sûfilik yaygınlaştırmıştır.

İslâmi algılardan uzaklaşmanın ve başlangıç Ezidiliğine dönüşün hızlandığı bu günlerde Moğol tehlikesi bölgede hissedilmeye başlar: Bu durum Şeyh Hasan'ın haleflerinin *ruhani-manevi mürşit* olmaktan çok *askeri-siyasi birer lider* olarak yaşama atılmalarına neden olur.¹³ Tartışmalı olmakla birlikte 1254 yılında Şeyh Hasan'ın yerine oğlu *Şerfeddin* geçer.

Laliş'te bunlar yaşanırken Anadolu toprağı da sakin değildi. Başkent Konya'da iki rakip beylik vardı: II. İzzeddin Keykavus ile kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan. Aralarındaki anlaşmazlık *çözülemezince*, konu Moğolistan'a, yani Büyük Han'a taşındı. Yönetime kimin geçeceğine O karar verecekti. Baycu'nun buyrukları Konya'ya ulaştığında yönetimde İzzeddin vardı. İzzeddin Moğolların Anadolu'ya girmesini engellemeye çalıştıysa da başarılı olamadı; yenilgiye uğradı; kaçtı ve Yunan imparatoruna sığındı. Rükneddin Baycu tarafından yönetime getirildi. Baycu, Hülâgu Han'ı bilgilendirmek üzere Mughan'a hareket etti(1257).

¹³ “Bölgedeki devlet işlerinde Moğol müdahalesi belirleyici etken haline geldiği için, Şeyh Hasan'ın halefleri de ruhanî olmaktansa öncelikle askerî ve siyasi liderler olarak hatırlanmaya mahkûm olmuşlardır. Babasının yerine muhtemelen 1254'te geçmiş olan Şeyh Hasan'ın oğlu Şerfeddin, Selçuklu Sultanı İzzeddin ile Moğollara karşı ittifak kurmuştur ve 1257-8'de savaşta öldürülmüştür. Onun oğlu Zeyneddin, haleflliğini, Moğol bir kadınla evlenen ve ... Moğollarla birkaç yıl boyunca iyi ilişkiler kurmuş olan Şeyh Hasan'ın kardeşi Fahreddin'e devretmiştir.... Laleş'teki Adawi toplumunun daha sonraki liderleri hakkında hiçbir şey bilinmemektedir...” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 38).

Durum karşısında Rükneddin de Moğol egemenliğini kabul ettiğini açıklamak ihtiyacını hissetti ve doğuya yöneldi. Bunu fırsat bilen İzzeddin, hızlı davranarak Konya'da iktidarı ele geçirdi. Ve öncü kuvvetler göndererek Baycu'nun ordusunun geçeceği Malatya ve Harput kalelerini zaptetti. Malatya Kalesi, bir Kürt aşiretinin, Harput Kalesi ise Şeyh Hasan'ın oğlu Şerefeddin Muhammed'in yönetimindeydi. Ne yazık ki İzzeddin'in bölgedeki egemenliği kısa sürdü: Moğol güçleri, Rükneddin'i yeniden iktidara taşımak için batıya yöneldi. Erzincan'da İzzeddin güçleri yenilgiye uğradı. Moğol ordusu durmadı; Şerefeddin'in ordusunu Kemah Boğazı'nda sıkıştırdı. Ve Şeyh Hasan'ın oğlu *Şerefeddin öldürüldü*, ordusu bozguna uğratılıp *katledildi*(1257-8).¹⁴

Şeyh Şerefeddin öldürüldükten sonra, Sincar'ın *koruyucu evliyası* olarak ün kazandı: O'nu, dinlerini Sincar Dağlarında yaşayanlarla *tanıştıran* biri olarak selamladılar. Buyruğuna uygun olarak saçlarına, *aşağı doğru sarkık, uzun ve örgülü* bir biçim verdiler. Şeyh Şerefeddin'e iki türbe yaptılar: Biri yörenin en yüksek noktası olan *Çilmêran* doruğuna inşa edilmiş küçük bir yapı; diğeri, aşağıda köyde inşa edilmiş daha büyük bir yapı. Doğal olarak bunlardan biri *makam*, ama hangisi bilemiyoruz.

Moğol ordusu, stratejik planını uygulamaya sokmak için Hulagu komutasında, Hamedan'dan gelen kadim yol boyunca ilerleyerek Dicle Vadisi'ne indi(1257 sonbaharı). Aynı yılın ekim ayı yaşanırken Baycu, uzun bir yürüyüşten sonra Musul'a ulaştı. Hülâgu'ya katılmak üzere Ninova Köprüsü'nden geçerek güneye yöneldi. Lulu'nun oğlu İsmail de yerel bir güçle Moğol ordusuna katılmak için hareket etti.

Bağdat kuşatmaya alındı: Baycu, Tikrit yakınlarında Dicle'yi sığ yerinden geçerek Bağdat'a batıdan saldırdı; Hülâgu ise doğudan. Halife Mustasim, *teslim* oldu ve *idam* edildi(1258). Başkomutanın ve iki müşavirinin kelleleri, *İsmail'in eline tutuşturuldu*: Kelleleri babası Lulu'ya götürecek ve Musul surlarında kaziğe geçirilecekti.

Zalim Lulu, Temmuz 1259'da öldü; yerine oğlu İsmail atabeg oldu. Moğol ordusunun önünde hiçbir güç duramıyordu: Batıya doğru ilerleyerek Halep'e saldırdı(1260); Halep *düştü*; ardından kolayca Suriye'yi işgal ettiler.

¹⁴ Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 95.

Hülâgu, Büyük Han'ın cenaze törenine katılmak üzere ayrıldığında Memlûklar, Suriye'deki Moğol ordusunu *kılıçtan geçirdiler*; Şam'ı ve Halep'i yeniden ele geçirdiler. Lulu'nun çocukları Mısırlılara katılmak için Suriye'ye *kaçtılar*. Son halifenin amcası olduğunu ileri süren Mustansir de Suriye'ye ulaşmış bulunuyordu. Mısır sultanı O'nu *halife* olarak tahta çıkardı; Lulu'nun çocukları şeref konuğuydu. 1261 sonbaharında, Mustansir ve Lulu'nun üç çocuğu küçük bir kuvvetle Fırat'a indiler ve yönlerini *Bağdat'a* çevirdiler: İsmail Musul'a hareket etti, diğerleri Cebel Sincar yolunu tuttu. Moğollar, Mustansir'i *yenilgiye* uğratıp öldürdüler. Kurtulanlar Mısır'a kaçtı. Mısır takviye kuvveti, Sincar yakınlarında *yenilgiye* uğratıldıktan sonra İsmail, Moğollara *teslim* oldu. Musul *yağmalandı*; insanlar kılıçtan geçirildi. Atabeg İsmail ise *işkenceyle öldürülmek* üzere Hülâgu'nun yazlık sarayına götürüldü.

Musul'un yağmalanmasından 13 yıl sonra 1275'te Adawi cemaati ile ilgili bir *vakanüvis bilgisi* gün yüzüne çıkıyor: Şeyh Adi soyundan iki kardeş arasında, küçüğünün bir Moğol kadınla evlenmesi yüzünden *anlaşmazlık* çıkıyor. Büyük kardeş 400 yandaşı ile birlikte Suriye'ye; izleyen yıl da küçük kardeş karısıyla birlikte Mısır'a gidiyor. Suriye'ye kaçan büyük kardeş 1281 yılında Irak'a geri dönüyor ve İlhan'dan affını diliyor. Moğollarla Memlûklar *savaş* halinde olduklarından affı kabul edilmeyip *idam* ediliyor.¹⁵

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Suriye'de Memlûk ordularınca korumaya alınan Adawi tarikatı, *yeniden canlandı*. Şeyh Adi'ye bağlanan pek çok keramet, halkın dilinde *dolaşıma* sokuldu. Katledilen Şerefeddin'in oğlu Zeyneddin Yusuf Şam'a yerleşti; daha sonra baba ocağı Beyt Far köyüne gitti. Burada, görkemiyle öne çıkan, inzivaya çekildiği binasını inşa ettirdi. Kahire'de bir başka cemaat kuran Şeyh, 1297 yılında burada öldü. Mozolesi, Kahire'nin önemli *anıt* yapılarından biridir.¹⁶

¹⁵ “Moğolların düşmanlığı karşısında Şerefeddin'in oğlu Zeyneddin babasının yerine geçmeyi düşünemezdi. Böylece haklarını, Moğollarla (Moğol bir kızla evlendiği için) daha iyi ilişkiler içinde bulunan amcası Fexreddin'e bırakarak Suriye'ye gitmeyi daha uygun buldu. 1275 yılına kadar bu durumda herhangi bir değişiklik olmadı. Bu tarihte Fexreddin, kardeşi Şemseddin'in başkaldırısına karşı koymak durumunda kalmıştı. ..., kendisine tabi olan 400 kişiyle birlikte sürgün yolunu tutmak zorunda kaldı. 1276 yılında..., Fexreddin de Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştır. Fakat kısa bir süre sonra tekrar topraklarına dönmüştür. Moğol imparatoru bu tutumunu izah etmesi için onu çağırılmış ve ölüm cezasına çarptırmıştır. Fexreddin, tarihin hatırladığı bu döneme ait son Yazidi emiridir.” (A.g.e., s. 96).

¹⁶ “Bunun tersine Zeyneddin'in Suriye'deki maceraları iyi bilinmektedir. Bu prens ilk ön-

“On dördüncü yüzyılın başlarında Suriyeli teolog İbni Teymiye Addavilere yönelik uzun bir mektup yayımladı. Mektupta Addavileri Şeyh Adi’ye ve ağır şekilde kınanan Hasan b. Adi’ye besledikleri saygıyı ve mezheplerinin kurucularının kültürünü abartmamaya teşvik ediyordu. Ayrıca Hasan’a atfedilen bir başka buluşu-Halife Yezid’in yüceltilmesi buluşunu- da kınıyordu. Teologlar Yezid’in ölümünden altı yüzyılı aşkın bir süre boyunca onun Müslüman gelenekleri içindeki yerini tartışmışlardı. Şiiler onu Hüseyin’in katili olarak nefretle anıyorlardı. Öte yandan Yezid’in bu kötü ünü Sünniler arasında zamanla yumuşamıştı. Tek tük kayıtlarda Yezid hakkında iyi konuşan birey ve grupların adı geçmektedir. Şeyh Adi, halife Yezid’i kâfirlerle savaşmış ‘imam oğlu imam’ olarak nitelendiriyor ve onu lanetleyen kim olursa olsun reddedilmesini buyuruyordu. İbn Teymiye bir yandan Addavilerin Yezid’e yönelik tarafgirliklerini onaylamazken, öte yandan halifeliği tartışılmalı olana ne tapınılması ne de lanetlenilmesi gerektiğini tavsiye ediyordu. O dönemde yaşayan bir başka teolog, Fırat vadisindeki bazı halklarla ilgili yapılan bir incelemeye yanıt olarak bazı Şii mezheplerin bir uçta, Addavi ve Yezidilerin ise diğer uçta olduğunu aktararak dinci fanatikleri kınıyordu. Yazar ‘Yezidi’ tabirinin Irak’taki Addaviler için geçerli olabileceğini ileri sürmektedir. Buna gerekçe olarak Şeyh Hasan’ın vaizleri Fırat boyunca kurulmuş olan..., kasabalara göndermesi ve vaizlerin buralarda yaşayan halkı halife Yezid’i kötüleyenleri öldürmeleri doğrultusunda teşvik ettiğine dair sözlerini aktarmaktadır.”¹⁷

Zeyneddin Yusuf’un oğlu İzzeddin, işte böylesine karmaşık bir ortamda Suriye’deki Adawilerin başına geçer. Mısır sultanı, İzzeddin’in Kürtler arasında çok sevilmesinden rahatsızlık duyar. Mısır ya da Yemeni *fetih* girişeceği yolundaki söylentiler rahatsızlığı tırmandırır. İzzeddin, böyle planlarının olmadığını söyler; inkâr eder; gözaltına alınmasını önerir. Tutuklanır ve *hapiste ölür*(1330-1).¹⁸

ce Şam’a yerleşmiştir; orada emir unvanı almış ve metinlerde belirtildiğine göre ‘kral hayatı’ yaşamasını sağlayan gelirler elde etmiştir. Birkaç yıl sonra ailesinin memleketi Bekaa köyüne çekilmiş ve şatafatlı hayatını orada sürdürmüştür. Hayatının sonlarına doğru Zeyneddin, günahlarından tövbe etti ve Kahire’ye gitti. Orada Zaviye’yi kurdu. Naaşı da orada ..., bulunmaktadır. H. 697 yılında(1297) öldü.” (A.g.e., s. 96).

¹⁷ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mıshefa Reş’in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 59; Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarihi ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 32-39 arası.

¹⁸ A.g.e., s. 97-98.

Şeyh Adi'nin bu *yarı-kutsal yoldaşları*, kutsal Ezidi söylencelerine göre evrenin-dünyanın *oluşumunda-varlığa gelişinde*, Melek Tavus'a yardım eden meleklerin, *ete-kemiğe bürünmüş yeryüzündeki temsilcileridir*.

Adawi cemaati, Suriye ve Mısır'da, sûfi bir tarikat olarak bir süre daha varlığını sürdürdü. Ne var ki İzzeddin'den sonra Şeyh Adi soyundan gelenlerle ilgili *kayıt yok*. Gerçi John S. Guest'in Lescot'tan aktardığına göre; "Cebel Sem'an'dan elde edilen bir elyazması metin İzzeddin'in kardeşinin soyundan gelenlerin burada en az beş kuşak yaşadığını gösteriyor",¹⁹ denmesine karşın kanıt anlamında elimizde fazla bilgi yok. Daha doğrusu Laleş Vadisi'nde olup bitenlere karşı XIV. yüzyıl *suskun* kalmıştır.

Kalan Müzik Yapımın Yezidiler albüm-kitap çalışması örtük de olsa bizi, Adawiye hareketindeki *kaynağa(Ezidilik) dönüş ve kaynağı(Ezidiliği) güncelleme* üzerine düşünmeye davet eder: "Adi b. Musafir dönemi ve sonrası da tatmin edici bir şekilde aydınlatılamamıştır. Ezidi araştırmalarının en büyük sorunlarından biri de buradan itibaren başlar. İslam kaynaklarındaki bilgilerle değerlendirildiğinde, Ezidilik ile Adi b. Musafir arasında bir bağ kurmak oldukça zordur. Eldeki kaynaklardan yola çıkarak Şeyh Adi'nin Ezidi kökenli olduğunu söylemek neredeyse imkânsızdır. Ezidiliğin aydınlatılamamış olan bu dönemi daha uzun süre araştırmacıların dikkatini çekmeye devam edecektir. Genel kanaate göre, Kiteba Cilve'nin yazarı olan Şeyh Hesên kurê Adî el-Kurdî Ezidiliğin de resmi kurucusudur. O güne değin Adaviler olarak anılan tarikat onun döneminden sonra 'Ezidilik'e dönüşmüştür."²⁰ Bu dönüşüm *yaşamsaldır ve geriye dönüş tapımı* gereği gerçekleşmiştir: Şeyh Adi öncesi Ezidilik, Şeyh Adi'yle, özellikle Şeyh Adi'yi izleyen yıllarda kurumlaşan Adawiye tarikatının yavaş yavaş *kendini silmesi* sürecine koşut, başlangıç Ezidiliği *kendini güncellemiştir*. Demek ki Ezidilik üç ana bölüme ayrılıyor diyebiliriz: Şeyh Adi öncesi, *başlangıç Ezidiliği*; Şeyh Adi ile birlikte kurumlaşan *Adawiye tarikatı* yoluyla Yezid b. Muaviye'ye bağlılıkla belirgin *Yezidilik* ve bu Yezidiliğin *geriye dönüşüm* koşullarında *silinmesiyle güncellenen günümüze taşınan Ezidilik*. Durum biraz örtük de olsa Philip G. Kreyenbroek tarafından açıklanır: "İşte Ortadoğu'nun birçok yerinden takipçilere sahip olan ve kollarından birinin İslâmî karakterini önemli ölçüde kaybedip Ezidi inancının haberci-

¹⁹ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mushefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 60.

²⁰ Yezidiler/Dini Müzik-Halk Müziği; Kalan Müzik Yapım; İstanbul, 2008; s. 9.

si haline geleceği Sufi tarikatı Adawiyya'nın başlangıcı bu şekilde olmuştur.”²¹

Yüzyıllar süren Moğol yayılması İç Asya'da Altay kan topluluklarının birleşmesi ve birlikte davranmasıyla yaratılmıştı. Moğol önderliğindeki bu yayılma sırasında diğer Altay kan toplumları, yer yer Moğol ordularından *kaçarak*, yer yer Moğol ordularıyla *birlikte* Batı'ya yöneldiler. Oğuz Türkleri, Batı'ya yönelen kitlelerin en hareketli kesimiydi. Aslında Oğuz Türklerinin Batı'ya yönelmesi daha önceleri başlamakla birlikte XI. yy'da Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla *güçlendi*: İran, Azerbaycan, Anadolu ve Suriye'ye yayılıp *siyasal egemenlik* kurdular. Devlet ideolojisi ve yönetim biçimi bakımından Arap ve İran *geleneklerine* dayandılar; ordu ise çoban ve yarı-göçebe Oğuz Türklerinden oluşuyordu. Sivil ve mali yönetimde İranlı vezirler ve kâtipler; kültür yaşamında İranlı-Arap şair ve yazarlar ağır basıyordu. Yani medeniyetin dili *Farsça*, Allah'ın dili *Arapça*, çobanın dili çiftçinin ve zanaatkârın dili ise *Türkçe* idi

Oğuz oymakları Selçuklu Devleti'nin sınırları içinde yayılmış olmakla birlikte, iç bölgelerde tarımla uğraşan yerleşik insanları *rahatsız* etmiyor değildi. Bu nedenle yerleşik halkın *huzurunu* sağlamak ve düşman devletler üzerinde baskı yaratmak amacıyla *uç bölgelerine* yayılmaları isteniyordu.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun bölgesel bir uzantısı olarak algılanabilecek olan Anadolu Selçuklu Devleti de benzer koşullar içinde gelişmişti. Konya'daki sultanlar Arap-Fars kültür ve yönetim geleneğine bağlı olarak devletlerini yönetirken Oğuz Türkmen oymakları Anadolu'yu çevreleyen sıradağlar ve yayılarda *uç boylarına* yerleştiler. XII.-XIII. yy.'larda, Anadolu'nun Türkleşmesine ve bâtinî-heterodoksi bir örtü altında *karşı-İslamlığın* gelişmesine yardımcı oldular.

Zamanla Türkçe en yaygın dil haline gelirken saray ve merkezi yönetimle uçlara yayılmış Türkmenler arasındaki kültürel *farklılaşma* kendini hissettirmeye başladı. Medeniyetin dili olan Farsça *yönetim ve edebiyat* alanlarında; Allah'ın dili olan Arapça *medreselerde* yerleşmiş durumdaydı. Sultanlar, büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu merkezi ordu ile gücünü sağlayıp İranlı kâtipler aracılığıyla ülkesini yönetiyordu. Devletin ve toplumun hukuksal temelini ise *şeriat* oluşturuyordu: Medreselerde yetişen kadılar, ülkenin çeşitli yörelerinde şeriat hükümlerine göre dava görüyorlardı. Uç bölgelerinde ise İslamlaşmış görünmekle birlik-

²¹ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çevirenler: Amed Gökçen-Damla Tanla; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 32.

te iç Asya *geleneklerini* sürdüren Türkmen yaşama biçimi ve töresi yaygındı: Asıl uğraşları hayvancılık olan Türkmenler, kışın ovalarda, yazın yaylalarda otlak arayarak yarı-yerleşik bir yaşam sürdürüyorlardı. Bizans köylerine ve kasabalarına yaptıkları *akınlarla* ganimet elde ediyorlardı. Merkezi yönetimin otoritesinden çok Türkmen babalarını dinleyerek, *kendi törelerince* yaşıyorlardı.

Yüzyılın ortalarına doğru Tebriz'deki İlhanlı hükümeti, Anadolu üzerindeki siyasal baskısını arttırmaya başladı: Konya'daki Selçuklu sultanları Moğol baskısına *boyun eğerken*, uç boylarındaki Türkmenler üzerindeki *otoritesini* de büyük ölçüde yitirdi: Uç boylarındaki halk daha *başına buyruk* yaşamaya başladı. Bir ara Toros Dağlarındaki yaylalarından inen Karaman Türkmenleri 1273'te Selçuklu başşehri Konya'yı bir süre *işgal* ettiler: Farsçasını anlamadığı kâtiplere, Arapçasını anlamadığı ulemaya kızarak, herkesin her yerde Türkçe *konusmasını* ve Türkçe *yazmasını* buyurdu.

XIII. yy'ın sonlarında, Selçuklu yönetiminin *zayıflaması* ve Bizans savunmasının *zaafa* düşmesi sonucu uç boylarındaki Türkmenler, yerli halkı da yanlarına alarak bir dizi *uç beyliği* oluşturdu: Bu beylikler Konya'yı atlayarak doğrudan Tebriz'deki *İlhanlı otoritesini* tanıyıp siyasal düzenlerini geliştirdiler.

1300 yılına gelindiğinde, doğrudan doğruya Moğol yönetiminde kalan Doğu Anadolu dışında, kimi yörelerde büyüklü-küçüklü bir sürü *beylik* oluşmuştu. Beyliklerden kimileri denizlere kadar indiler; yerli denizcilerle birleşip deniz akınlarına çıkmaya başladılar. Ege kıyılarında Menteşe, Aydın, Saruhan beylikleri deniz akıncılığında başı çekiyordu. Karada ise küçük bir beylik olan Osmanoğulları, kara akıncılığıyla ün salmaya başladı.²²

XIV. yüzyılın sonuna doğru Kürt aşiret reisleri Türkistan'dan gelip Irak'ı yerle bir eden yenedünyanın fatihi Timur'un ayak bastığı halıyı *öpmek* için birbirleriyle yarışmaya başladı. Asya bir koca *top* olmuş yuvarlanıyor: Her *yuvarlanışta* Asya'nın sonsuz steplerinden, dumanlı dağlarından ve yüksek yaylalarından *kopan* muazzam insan kitleleri dalga dalga akıyor Anadolu'ya.

Osmanoğulları, uç beyi olmanın dinamizmini kullanarak Tuna'dan Kızılırmak'a uzanan güçlü bir devlet yaratmıştı. Devlet büyüdükçe Murat Bey *Hüdaven-digâr* oldu; Bayezid Bey ise *Sultan-ı Rum*.

Sultan-ı Rum, Tuna ve Kızılırmak boylarını fethetmeye çalışırken Batı Türkistan'daki çıkış noktasından Aksak Timur başını kaldırdı: Taradı dünyayı; oyun bozu-

²² Korkmaz, Esat; *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2010; s. 18-19-20-21.

luyordu, buna izin veremezdi. Cengiz Han ve oğullarının kurduğu muazzam Asya İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak için yola koyulacaktı. Az yol almamıştı ama daha yapacağı çok şey vardı. Ufku, Asya-Avrupa steplerindeki Altınordu yurduna, İran, Irak ve Doğu Anadolu bölgesine, Hindistan'a, ötesinde Çin'e kadar uzanıyordu.

Barbar halkların büyük fatihleri, Asya'nın *yürek atışına* uygun olarak Doğu'dan Batı'ya hareket ederken Türk Timur, *tersi* bir yol izledi: Asya tarihinin tanık olduğu bir cüretti bu. Batı'dan Doğu'ya yöneldi: Cengiz'in *Yasasına* karşı Kuran'ı çıkardı; somon gibi akıntıya karşı ölümüne gitti; kendi kaderini kendi çizdi; kendi silahını kendi yaptı; silahının yalnızca *yoldaşı* değil, *yaratıcısı* oldu. Gerçi Asya'nın en güçlü ataları ve en cesur savaşçıları Cengiz'le hareket etti: Cengiz, kişisel bir dehaydı; O'nun zaferleri kesindi; kuşku götürmezdi; kimse O'na karşı koyamazdı, koyamadı da. Oysa Timur, sonucu önceden kestirilemeyen yengilerin *adamı* oldu: O'nun yengisini açıklayabilmek için kullandığı silahı, yaşadığı dönemin olaylar örgüsünü irdelemek gerekir. Yani Timur, ancak Timur'la açıklanabilir; O, tarihin içinde bir dehadır. *Onursal Haydut* idi O; çünkü, hem Türk, hem Müslüman'dı; niceliğinin ötesinde niteliği vardı. Bir çatışmada ayağından yaralandığı için Aksak Timur adıyla ünlendi. Cengiz ihaneti hiçbir zaman *zamana* ve *kadere* bırakmadı; Timur ise kimi kez *zamanı* ve *kaderi* çok iyi bir *öcalıcı* olarak kullandı.

1370'ten 1396'ya kadar Türkistan'a doğru, tarihin *ters akışını* gerçekleştirirken *atlarının ayaklarıyla kaldırdığı tozu* Cengiz Han'ın oğullarına ve silah arkadaşlarına *yutturdu*; 5 yüzyıldır kimsenin karşısında durmadığı Selçuklu Türklerini *dörtne*l dağlara kaçırdı.

O, aynı ülkeyi iki kez fetetmekten nefret ederdi: Onbinler diri diri gömüldü; *kellelerden* kuleler yapıldı. Aynı Timur, bilgiler karşısında *fetedilmekten* hoşlanırdı; onlarla karşılaştığında selam vermeden geçmezdi. 1382'de Timur, Moskova'yı yakıp yıkıyordu; 2 yüzyıldır Rusya'yı egemenliğinde tutan Altınordu Devleti *tepetaklak* oldu; Cengiz'in sistemi, Timur karşısında zerrecikler olup *uçtu* gitti. Özgürlüğüne kavuşan Rusya tarihe *gözlerini açtı*.

1397'de çıktığı Hint seferinden döndüğünde İran yeniden ayaklanmıştı: Timur'un nefret ettiği şey başına gelmişti; ikinci kez İran'ı feteedecekti. Zaman geçirmeden *yürüdü*; İran'a girmeden İran *dağılmıştı* bile; ayaklanmanın lideri kaçarak Sultan Bayezid'e sığındı.

Timur'un gözünde *Sultan-ı Rum*, biraz gelişmiş bir akıncı beyinden başka bir şey değildi. Ama bu bey *irisi*, yoldaşı olması gereken diğer gazi beylerine saldırıp Anadolu'nun içlerine fethe kalkışıyordu. Timur için bu kabul edilebilir bir şey değildi: Çin'i fetetmeyi düşünüyordu; planını değiştirdi. Batı'ya yöneldi; akın akın aktı; bu akının *koçbaşı* oldu; tufan olup yağdı; suların basması gibi her yanı bastı, bütün engelleri yıktı. Sonra da Anadolu içlerine yönelip o bey *irisi şeytanı* tepeledi.²³

Bu total fatih, 1405'te öldü; geride eski ve yeni diktatörlerin üzerinde *kapışaçağı* topraklar bıraktı. 1415 başında, Kürt toprağında, Şeyh Adi'nin müritleri *güç kazanmaya* başladı: Durum, Kahire'yi *rahatsız* etti. Selahaddin'in soyundan gelen Hasankeyfli kabile reislerinin desteğini de alan Mısır ordusu, Şeyh Adi yandaşlarının *üzerine* yürüdü. O dönem *Sohbetiye* (Yoldaşlar) adıyla anılan Şeyh Adi müritlerini *katliama* uğrattılar; pek çoğunu esir aldılar. Ardından, Şeyh Adi'nin mezarının bulunduğu köye gidip *mezarı yerle bir ettiler*.

Aradan 20 yıl geçtikten sonra vakanüvis Takiyeddin Maqrizi, *Yoldaşlarca* mezarın yeniden yapıldığını belirtir. Bu da Adawi tarikatının hâlâ *canlılığını* koruduğunu kanıtlar.

"El Makrîzî (öl. 1442) tarafından kaleme alınan *al-Saluk li-Ma'rîfa Duwal al-Muluk*'ta aktarılan bir hadise.... Ezidiliğin İslâm ümmetinden dışlanmasına yol açan ayrımı yansıtmaktadır: 'Kürt topraklarına ait Hakkâri dağlarında bulunan Şeyh Adi'nin mezarı o yıl (Miladi 1415) yakılmıştır.... Adawiyya adıyla bilinen müritleri mezarının başında durmuştur.... Ve mezarına dua ettikleri zaman döndükleri kibleleri ve ahret için tevekküllerini sundukları 'sermaye'leri kabul etmişlerdir.... Zaman içinde aşırılıkları o kadar büyük bir boyuta ulaşmıştır ki sonunda kendilerine yiyeceklerini bağışlayanın Şeyh Adi b. Musafir olduğunu öne sürmüş

²³ "Timur, Beyazıt'ın Anadolu'da ilerlediğini öğrendiğinde Nahcivan'daydı. Bunu beklemiyordu. Bir boğa güreşçisi marifetiyle türlü ayak oyunları ile serseme çevirdikten sonra onunla 28 Temmuz 1402'de Ankara ovasında karşılaştı. Bu çarpışma tüm insanlık tarihinin en büyük çarpışmalarından biri oldu. Silahlar güneşte parlıyor, bayraklar rüzgârda uçuyordu. O gün bir milyon askerin çarpıştığı anlatılır. Aslında yarın milyondan fazla değillerdi, ama bu bile az bir rakam sayılmaz. Beyazıt son ana kadar direndi. Gece inerken yorgun bitkin bir halde, üstü başı kan içinde tutsak düştü. Onu satranç oynayan Timur'un yanına götürdüler. Timur'un onu demirden bir kafese kapattığı anlatılır. Oysa bu doğru değildir. Timur, Beyazıt'a dostluk ve saygı gösterir. Ama Beyazıt atardamar tıkanması sonucunda 9 Mayıs 1403'te ölür." (Jean-Paul Roux/ *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 346-347).

ve sıklıkla ‘Şeyh Adi’den gelmeyen yiyecekten hoşnut olmayız.’ sözlerini sarf etmişlerdir. Ayrıca onlara göre Şeyh, Yüce Tanrı ekmek ve soğan yerken O’nunla oturmaktadır. Gündüz ve gece için getirilen namazları ‘Şeyh Adi bizim yerimize dua ediyor’ sözleriyle boşlamışlardır. Onlar yasaklı cinsel ilişkiyi caiz ilan etmiştir. Şeyh Adi’nin Hasan al-Bawwab adında bir hizmetçisi vardı.... Hasan’a sırtını kendi(...) sırtına dayamasını emrettiğini söylemektedir. Hasan Şeyh’in emrini yerine getirdiğinde, Şeyh Adi ona ‘Benim soyum senin kuşağına geçti’ demiştir.... Adawiyya’nın Şeyh Adi’nin soyu olarak sıkı sıkıya inandığı kişiler Şeyh Hasan al-Bawwab’ın soyundan gelenler olmuştur. Tüm azimlerini onlara ibadet etmeye adanmışlardır, öyle ki kendilerini ziyaret eden Şeyh Adi’nin soyundan herhangi bir kişiye kızlarını bile sunmuşlardır. Baba ve anne, bu kişinin Yüce Tanrı’yla akrabalık bağı olduğuna inanmıştır...”²⁴

Ezidilerin inanç ve ritüellerine ilişkin en eski anlatım, Yezidilikten Ezidiliğe dönüşümün *sonlandığı* tarihten yaklaşık 300 yıl sonra Halep’te görevlendirilen Fransız Katolik bir *misyoner* tarafından yazıldı. Ardından Irak’taki İtalyan misyonerler Ezidilere bağlanan inanç ve inanç uygulamalarını *tanımlama* yoluna gittiler. Misyoner anlatımlarından öğrendiğimize göre Ezidiler, sorulan sorulara, soranın *isteğine* göre cevaplar vererek inançlarını *koruma* yoluna gittiler ya da cevaplamakta *isteksiz* davrandılar.

Ezidilerle ilgili ilk bilimsel çalışma, 1850’de, Berlin Üniversitesi’nde din profesörü olan August Neander’in Prusya Bilim Akademisi’nde sunduğu bir tebliğle başladı. Aradan yaklaşık 30 yıl geçtikten sonra Ezidi kaynaklarından yararlanılarak üretilen bir özet bilgi, *Societe Asiatique*’de yayımlandı.

Yine aradan uzun sayılabilecek bir zaman geçti: 6.5.1990’da, Laleş’te, Ezidi kast sisteminde üst aşamalarda bulunan yetkililerin katıldığı 2 saatlik bir *video çekimi* yapıldı ve sınırlı bir dağıtımı gerçekleştirildi.²⁵

Şimdi bir ara verelim ve emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi’nin Kasım 1990 tarihli *Zerdüşt Bizimle Konuştu* başlıklı makalesine bir göz atalım:

“Biz Azday halkı, daha fazla Yezidiler adı altında tanınıyoruz. Bu ad çok yaygın olduğu için koruduk; ama kendi aramızda Ezdey ve İzidi adlarını kullanırız.

²⁴ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 39-40.

²⁵ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mishefa Reş’in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 65.

Yaklaşık 1400 yıldan beri sistematik koğuşturmaların kurbanı olduk . Bölge-
mizde bulunan bütün dinleri temsil eden misyonerler, bizi döndürmeyi denedi-
ler; atalarımızın dinini bırakmamız için ellerinde kılıç üzerimize geldiler. Bize
karşı suikastler tezgâhladılar, bizi susturdular. Bu suskunluk, ülke ve ülkenin in-
sanların üzerine araştırmalar yapmak için yanımıza gelenlerin hazırladıkları ra-
porlarla da delinmedi. Bizi tanıtmaları, iyilikten fazla zarar getirdi.

Kimseyi suçlamıyorum; yalnız bize, şimdiye kadar neden değer verilmediğini
göstermek için, bunların sözünü ediyorum. Ama bütün bunlar, eğer tanrı isterse
değişecektir. Bir Yezidi'ye öğretilen ilk derslerden biri merhametli olması, bağış-
lamak için çaba göstermesidir. Biz her insanın ne ekerse onu biçeceğine inanıyo-
ruz. Sadece biricik yaratıcı, herkesin düşüncelerini, sözlerini ve yaptığı işleri bilir.
Zerdüş'tün bildirisi; iyi düşünülen düşünce, iyi söylenen söz ve iyi yapılan iş yo-
luyla kurtuluşun müjdesidir...

Halkımız yüzlerce yıl susmaya, hatta zaman zaman kendi kimliğini yadsıya-
cak kadar susmaya zorlandı. Şimdi dinimizin gerçek olduğunu belirtmekten onur
ve gurur duyuyoruz. İncamıza ve geleneklerimize bağlıyız ve Azday olmanın
getirdiği sorumluluğu üstleniyoruz....

Topların gümbürtüsünün her sesi susturduğu bir bölgede, adalet ve insanlık
isteyen sesimizi yükseltiyoruz. Her insanın hakkı olan adelete ve insanlığa eriş-
bilmemiz için bize yardım edin!

Ölüm ve yıkımın el ele dolaştığı bir bölgede, bizler yaşam umuduyuz; tehlike
altındaki canlılara dayanma gücü veren sonsuz ateşi korumamız için, bize yar-
dımçı olun!

Güçlülerin birbiriyle birleşerek zayıflara karşı savaştıkları bir bölgede gücü ol-
mayanlarız; siz, dünyanın güçsüzleri bize yardım edin ve saflarımıza katılarak,
kenetlenin; çünkü birlikten güç doğar!...

Sincar'daki evimiz taş ve kerpiçten yapılmıştı; süssüz, sıradan, sade bir evdi.
Öyle inşa edilmişti ki Güneş ışınları evimizi sürekli aydınlatıyordu. Güneş, doğu-
şundan batışına kadar, yeryüzü gibi yanı başımızdaydı. Işık, ateş ve ısı, incamı-
zın temel sembolleridir ve Güneş, önüne geçilemez bir biçimde bu üçünü kendin-
de maddeleştirir....

Kendimize özgü etnik ve kültürel kimliğimiz olmasına rağmen, kendimizi her
biri kendi tarzında, aynı inancı paylaşan çok sayıdaki halklardan biri olarak gö-
rürüz. Bu anlamda Ortadoğu'da; Suriye ve Lübnan'daki Dürzileri, Suriye ve
Türkiye'deki Alevi Nusayrileri ve İran'daki Parsları(Zerdüştileri) aynı din grubu-

nun içinde sayıyoruz. Yine İran'daki Ahl-i Hak cemaati ve Irak'taki Şavaklarla aynı dini ve aynı etnik kökleri paylaşmaktayız....

Biz hepimiz, Azda, Yezdan, İzed veya Ahura Mazda'nın halkıyız; hepsi, de tek bir tanrının adlandırmalarıdır. Çeşitli adlarımıza rağmen, hemen birbirimizi tanırız. Kaplerimiz aynı dili konuşur, temel öğretilerimiz aynıdır. Dularımızın birinde şöyle denmektedir: 'Kapı birdir, ama anahtar çoktur.'...

1911'den sonra katliamlar yeniden başladı. İslam'ın herhangi bir versiyonunu kabul ederek ödünç aldığımız İslami adlar ve açık olmayan, şüpheli İslami tutumumuz bizi artık koruyamıyordu. Müslüman mollaların bizi öldürmenin 'kutsal görev' olduğunu ilan eden fetvalarına dayanan paşalar, her zamanki önerilerini yinelediler: Ya Müslüman olun ya da ölü!

Bir kez daha 'şeytana tapanlar', 'ateşe tapanlar' ve 'putperestler' olduk; Kuran'da anlatılan cehennem ateşinde kızartılma lanetine uğradık...

Bu dünyanın sonu var mıdır? Yezidiler dünyanın sonsuz olduğuna inanırlar. Dünyayı yaratan Azda'dır ve dünyayı yıkmanın hiçbir nedeni yoktur....

Yezidiler açısından iş, sadece kendi yaşamını sürdürmek için gereken bir uğraş anlamına gelmez; ayrıca, kutsal sorumlulukların bir kısmının da yerine getirilmesi gerekir. 'Kim çalışırsa dua eder', denilir, en eski özdeyişlerimizden birinde. Çalışmayanlar kötülüğe itilirler, durmadan derinleşen kötülüğün içine karışır ve sonunda, kurtuluşu olmayan işlere girerler...

Günde üç defa dua ederiz. Şafak sökerken doğuya dönülerek dua edilir, öğle-yin Güneş'e dönülür ve Güneş batarken de batıya dönülür. Her duanın sonunda kendimizi sorgularız... Uykuya dalmadan önce vicdanımıza soru yöneltiriz:...

Evliliğin inancımızda anahtar bir anlamı vardır; erkeğin bekâr kalması, kadının evlenmeyip evde kalması günah sayılır. Beraberlik, tekeşlilik kuraldır; eşlerin ayrılmasını mutsuzluk sayarız. Geleneklerimiz, eşlerin ayrılmasına karşı değildir ama Emirlerin müsadelerini almaları gerekir...

Üç büyük günah vardır: Öldürmek, yalan söylemek ve eşini aldatmak. Bu üçünün de cezası, toplumsal aşağılamadır. Ölüm cezası bilmeyiz. Ama bu günahlardan birini işleyen kişi, sosyal boykota uğrar. En yakın akrabaları ve arkadaşları bile, bu kişiyle konuşmazlar veya onu, kendilerinden biri olarak kabul etmezler. Hristiyan Batı'da böyle bir kişi için, 'O aforoz edildi', denilirdi. Bu günahkârlar -Azda'ya şükürler olsun, aramızdan pek az sayıda böyle insan çıkmıştır- Yezidi cemaatinden ayrılmaya mecbur oldular ve diğer insanlar arasında yaşıyorlar.

Onlar, bir sonraki yaşamlarında; varoluşun alttaki bir tabakasında yaşamaya mahkûmlardır ve bu şekilde cezalarını görecekler...

..., dinlenme günümüz çarşambadır. Zira Azda, Melek Tavus'u bir Çarşamba günü yarattı. Âdem ve Havva da çarşamba günü yaratıldılar. Şahid bin Car, bir Çarşamba günü oluştu ve Zerdüş, bir Çarşamba günü doğdu. Çarşamba günü dua günüdür; dostların ve arkadaşların ziyaret edildiği, yardıma ihtiyacı olanlarla ilgilenildiği, hastaların ziyaret edilip, hatırlarının sorulduğu ve uzaklarda olanların anıldığı gündür. Çarşamba günü her zamankinden fazla çeşitli yemekler hazırlanır. Cinsel birleşmeden kaçınılır.

Azday halkı Nevruz, Yeni Gün bayramını kutlar. Nevruz, ilkbaharda gecenin ve gündüzün birbirine eşit olduğu Yeniyl bayramıdır. Kışın sona erdiği ve ilkbaharın başladığı anda, bizim Yeniylımız başlar. Ardı ardına on üç gün bayram yaparız. Gece ile gündüzün eşit olmasından sonraki ilk Çarşamba, Zerdüş'ün doğum yıldönümü olduğu için özel ve önemli bir gündür. O gün evlerimizi süsleriz, en iyi giysilerimizi giyeriz ve sevinç dolu, coşkulu bir bayram yaparız. Şarap çanakları şarapla doldurulur ve Zerdüş selamlanır...

Zerdüş, Melek Tavus'un bir düş sırasında kendisine söylemesine kadar, Şahid bin Car'ın ruhunun kendi bedeninde oturduğunu bilmiyordu. Zerdüş bu düşte, halkının gelecekteki örneğini gördü. Kendisinin; insan soyunu yeniden birleştirmesi, bütün dinlerin tek bir din altında birleşmesi ve bütün insanlığa Yüce Varlık'ın gerçeğini öğretmesi için seçilmiş olduğunu gördü. Düşü, bir kapının çeşitli anahtarlarının tek bir anahtara dönüşmesiydi. O Zerdüş'tü, genelde Huda veya Tanrı sözcüğünü ortaya sürdü. Eski İran kökenli bu sözcük, kendi benliğine geri dönüş olarak çevrilebilir.

Evet, biz hepimiz herhangi bir zamanda tekrar ilk benliğimize geri döneceğiz. Bütün dinlerin birleştiği ve insanlığın yaratılışın başlangıcında olduğu gibi, uyumlu bir birlik içinde, tek bir varlık aşamasına ulaşacağız... İnsanların kalplerini sevgiyle ve gerçek barışla doldurması için Azda'ya dua ederim."²⁶

Moğol İmparatorluğu'nun parçalanmasını izleyen yüzyıl içinden günümüze Ezidiliğe ilişkin herhangi *belge-bulgu* kalmamıştır: İlk değinmeler, 1597'de kaleme alınan *Şerefname*'dedir. Şerefname'nin yazarı Şeref Han, Bitlis Emiri'nin so-

²⁶ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüş Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 113-141 arası.

yundan gelmektedir. Şeref Han'a göre, önemli kürt aşiretlerinden *yedisi*, Ezidi idi. Geçmişte olduğu gibi bugün de en önemli Ezidi aşireti *Daseniler* idi: Daseni aşireti, Şeyh Adi türbesinin bulunduğu Laleş'e gidilirken, Musul'un kuzey doğusundaki yamaçlara yerleşmiştir. Bu topraklar *Şeyhan* olarak bilinir: Kimi kaynaklar, bu aşiretin, Musul'un kuzeyinde bulunan dağlarda yaşayan *Bohti* aşiretinin bir kolu olduğunu belirtiyor.²⁷

Musul zamanla İslam'ın güçlü bir kalesi oldu ama ırmağın *kaynağına* doğru ilerlendiğinde Ezidilik *ciddi bir taban* buldu. Dicle'nin kuzeyindeki topraklar, göçebe Ezidi aşiretlerine otlak alanları sağlıyordu. Şerefname'de yer yer *Cebel Sincar*'ın adı geçiyorsa da burada kimlerin yaşadığına ilişkin herhangi bir bilgi verilmiyor.

Onbeşinci yüzyıl kapanırken yeni bir askeri güç doğuyordu: Bu güç *Safevilik* idi. *Safeviye* ya da *Safevilik*, XIII. yy'da İran'da Seyit Safiyettin İshak-ı Erdebili tarafından kurulan, sonraları Şii tapımını temel alan bir yapı kazanan tarikattır. Timur istilasını izleyen dönemde Safeviler, özellikle Doğu Anadolu Türkmenleri arasında çok sayıda *yandaş* buldu.

Safiyettin-i Erdebili'nin torunu Hoca Ali'nin ölmesi[1429] üzerine, tarikatin yönetimini ele alan *Cüneyt*[1447-1460], Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşiyle evlenerek, bu ülke topraklarında rahatça dolaşma olanağını elde etti. Çevresine topladığı 12.000 müridiyle Gürcü ve Çerkez topraklarıyla Şirvanşahlar'a saldırdı; bu saldırılardan birinde öldürülünce yerine oğlu *Haydar* geçti.

Haydar müritlerine, On İki İmam'ı simgeleyen on iki dilimli *kızıl taç* giydirdi; bu nedenle *kızıl taç* giyen Haydar yandaşları *Kızılbaş* adıyla anılmaya başlandı.

Haydar, babasının öcünü almak için Şirvanşahlar'la giriştiği savaşta öldürülünce yerine oğullarından Ali geçti. O da Tebriz üzerine yaptığı bir seferde öldürülünce[1501] yetkiyi, küçük kardeşi İsmail bin Haydar (*Şah İsmail*) aldı. Dedesi Uzun Hasan'ın devletinin başına geçmek için yoğun bir mücadeleye girdi; Türkmen oymaklarının da desteğiyle Azerbaycan üzerine yürüdü; Tebriz'de saltanat tacını giyerek hükümdarlığını ilan etti[1501]; egemen olduğu topraklarda *İran ulusçuluğunun* temelini attı; Şiiliğin, devletin *resmi dini* olmasını sağladı.

²⁷ Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 100-101-102; Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mushefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 85-86-87.

Düşmanları karşısında büyük üstünlük kazanmış olan Şah İsmail, 24 yaşında, kralların kralı anlamında *Şahinşah* ilan edildi. Kısa zamanda İran, Irak ve Fırat'ın doğusundaki *bütün Anadolu'yu fetetti*. 1507'de *Diyarbakır*, izleyen yıl ise *Bağdat ve Musul* ele geçirildi. İran'a en yakın bölgede yaşayan Dunbeli ve Mahmudiler İsmail'in egemenliğine girdiler. Amediye Emiri, Laleş'in 29 km batısındaki *Duhok Kalesi*'ni ele geçirdi.

Diyarbakır'ın düşmesinden sonra *tımarlarını* kaybetme riskiyle karşı karşıya kalan on üç Kürt aşireti, Şah İsmail'i resmi olarak ziyaret ettiler: Şah, iki aşiretin tımarını kabul etti, diğerlerini *hapsetti*. Üç yıl sonra, *Hasankeyf ve Bitlis* emirleri dışında kalan aşiret reisleri tımarlarına kavuştu. Bitlis Emiri hapisten kaçarak kalesini tekrar ele geçirmeye çalıştıysa da bunda başarılı olamadı. Çaresiz kalınca Osmanlı hükümdarı Sultan Selim'den *medet umma* yoluna gitti.

O dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Orta ve Batı Anadolu'yu, Güney Rusya'nın büyük bir bölümünü ve tüm Balkanları topraklarına katmış durumdaydı. Timur'un ölümünden sonra *Doğu'ya açılma* olanakları artmıştır. Devletin ilahi ideolojisi olarak *Ortodoks Sünnilik* tercihinde bulunmuş ve *Kızılbaşların katledilmesi* için emir vermiştir. Yavuz unvanını alan Sultan Selim, 1514 yılında Çaldıran'da Şah İsmail'i *ağır bir yenilgiye* uğratmıştır.²⁸ İzleyen birkaç yıl içinde, Diyarbakır, Urfa, Mardin, Musul ve Sincar *Osmanlı egemenliğine* girmiştir. Ele geçirilen yeni eyaletlerin yönetimi *valilere* verildi. Dicle'nin doğusunda kalan Kürt tımarları, valilere bağlı *özerk beylikler* durumuna dönüştürüldü; bu konumuyla yaşamalarına izin verildi.

Tarihler 1516'yı gösterdiğinde, Yavuz Sultan Selim Suriye'ye *saldırıya* geçti: Mısır ordusunu bozguna uğratarak *Halep ve Şam*'ı ele geçirdi. Halep'in batı yakasında yaşayan Kürtlerin reisi Kasım Bey, Osmanlı sultanının egemenliğini tanıdı; hemen tanınmasının bir nedeni de Mısırlılar ile arasının *bozuk* olmasıydı. Çünkü Mısırlılar onun yerine Ezidi önderlerinden *Şeyh İzzeddin*'i geçirmeye çalışıyorlardı.

Mısır'ın fetih işini tamamlayan Yavuz, İstanbul'a dönüşe geçer; Kasım Bey de ona *eşlik* eder. Bu fırsatı iyi değerlendiren Şeyh İzzeddin, Halep'in yeni Osmanlı valisinin *gözüne girmeyi* başarır ve Kasım Bey'in *ihanet* suçundan idam edilmesini

²⁸ A.g.e., s. 89; Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 2005; s. 585-586; Şeref Han; *Şerefname Osmanlı-İran Tarihi*, Çev.: Mehmet Emin Bozarslan; Ant Yayınları; İstanbul, 1971; s. 134-157 arası.

tertipler. Rakip tehlike ortadan kalkınca Şeyh İzzeddin, Kürtlerim *emiri* olarak atanır. Yaşamının sonuna kadar bu görevini sürdürür; çocuğu olmadığı için ölünce tımar tekrar Kasım Bey'in *mirasçılara* verilir.

Yavuz Sultan Selim, yerel yetkililere boyun eğdirdikten sonra *kutsal yerlerin hizmetkârı ve halifesi unvanı* aldı. Unvanının gereğini zaman geçirmeden yerine getirdi ve Kahire'de varlığını sürdürmekte olan Abbasi Halifeliği'ne *son* verdi.²⁹

Sultan Selim'den sonra tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı topraklarını *Batı yönünde* genişletmeye soyundu. Viyana kapılarında *başarısızlığa* uğrayınca, Batı topraklarındaki ilerleme *durmuş* oldu. Viyana kuşatmasında Sultan Süleyman güçlerini başarısızlığa uğratan asıl güç, Almanya, İtalya ve İspanya'da hüküm süren *Habsburglardı*. Başarısızlığın ardından Sultan Süleyman, güçlenen Habsburglular karşısında kendini tehlikede hisseden Fransızlarla tarihi bir anlaşma yaptı: Fransa kralına kimi limanlarda ve Halep'te *satış noktaları* kurma hakkı verdi. Verilen haklar, *muaf yetkilerle* donatılmış konsoloslar yönetimine verilerek *güvenceye* kavuşturuldu.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra İran'dan gelen *tehdit* azalmakla birlikte yine de gerçekleştirilmesi düşünülen amaçlar *öne* alınarak 1534 yılında Şah İsmail'in *halifine* yönelik bir sefer düzenlendi. Osmanlı güçleri önce doğu yönünde Diyarbakır'dan Van ve Tebriz'e yöneldi; ardından güney ve güneybatıya dönerek Bağdat'a harekete geçtiğinde, Pers ordusu *korkup* geri çekilmişti bile.

Büyük Zap Suyu'nun güneyindeki topraklar ile Musul-Bağdat yolu üzerinde kilit konumda bulunan Erbil ve Kerkük kaleleri, Kürt kökenli Soran aşiretinin *denetiminde* idi. Bağdat'ı *ele geçiren* Osmanlı sultanı, Soran emirini *idam* etti. Ezidi Hüseyin Bey'i *Erbil valisi* atadı ve Musul ilişkilerini sağlamlaştırdı. Soran *tımarının* tümü Hüseyin Bey'e verildi. Ne var ki Soran aşireti ve Soran toprakları üzerindeki Ezidi *denetimi* fazla uzun sürmedi: İran'a kaçmış olan Soranlı bir kuzen, Hüseyin Bey'in kentte bulunmadığı bir sırada harekete geçti ve Erbil'i *ele geçirmeyi* başardı. Hüseyin Bey, kuvvet topladı ve Erbili geri almaya çalıştı; başarısız oldu ve 500 askerini yitirdi. Bir ikinci girişimde bulunduysa da *yenilmekten* kurtulamadı. Gelişmeler üzerine Hüseyin Bey İstanbul'a *çağrıldı*; başarısızlığının bedelini *yaşamıyla* ödedi. Sonraları Soran aşireti de Osmanlı egemenliğini *kabullenmek* zorunda kaldı.

²⁹ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 89-90.

Bu olayların yaşandığı coğrafyada Ezidiler, Diyarbakır ile Musul arasındaki *Dicle Vadisi boyunca ve Cebel Sem'an bölgesinde* tutunabildi. Diğer taraftan yine bu dönemde, yeni bir çevrede, korunaklı *Sincar Dağlarında* yaşama-gelişme olanağını buldular. XVII. yüzyılın başlarında, Cebel Sincar'daki korunaklı yerlerinden çıkan Ezidiler, Osmanlı genareli Nasuh Paşa komutasındaki Osmanlı güçlerini *ağır bir yenilgiye* uğrattılar.

Osmanlı sultanları Batı'da topraklarını genişletmek için boğuşurken İran, Şah Abbas yönetiminde güçlenmeye başladı: Bunu fırsat bilen Bağdat valisi, kenti *Perslerin işgal etmelerine izin verdi*. Kerkük ve Musul da *Pers işgaline* uğradı.

Olayların hızı yaşanırken Şeyh Hasan soyundan gelen Daseni yönetimi, Soran Dağlarından gelen Şeyh Ebubekir soyundan bir aşiret reisince (Şeyh Muhammed) *alaşağı* edildi; Daseni miri ve 80 yandaşı öldürüldü. Laleş'teki tapınağı koruyan *mir hanedanlığını* kurdu.

Yavuz Sultan Selim'in halefi olan IV. Murat, ordusunun başına geçti ve *Doğu seferine* başladı: Halep, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Musul ve Kerkük'te konakladı; ardından 1638 Aralık ayında *Bağdat kuşatıldı*. 1639'ta Sultan Murat İstanbul'a döndü; izleyen yıl da öldü.

Murat'ın ölümünden sonra, *sadrazamlık makamını* ele geçiren gücün gelecek projesine uygun olarak bölge politikası biçimlenmeye başladı: Sadrazam *Kara Murat Paşa*, Dasenili Mirza Bey'i, *paşa* rütbesiyle Musul valiliğine atadı. Ertesi yıl sadrazam değişti ve görevden alındı: Mirza Bey, yeni bir atamayı gerçekleştirmek amacıyla İstanbul'a hareket etti.

Yeni Osmanlı sadrazamı *Melek Ahmet Paşa'nın* Ezidilere *güveni* yoktu: 1640 yılında, Diyarbakır valisi iken Cebel Sincar'da yaşayan, tüccar ve hac kervanlarını yağmalayan Ezidi Sacheli Kürtlerini *cezalandırmak* için bir harekate önderlik etmişti. Osmanlı güçleri Sincar Dağını kuşatmaya almış ve Ezidi mevzilerine saldırmıştı; her iki taraf da *ağır kayıplar* vermişti.

Özlediği atamayı yaptıramayan Mirza Bey, evine dönmeye karar verdi: Ancak rakipleri boş durmuyordu. Evine döndüğünde *ortalığı karıştıracağı* konusunda sadrazamı ikna ettiler. Sadrazam yeğeni *Evliya Çelebi'nin* de eşlik edeceği bir asker gücü oluşturdu: Başkenti terk ettikten kısa bir süre sonra, Mirza Bey'in *yolu kesildi ve orada infaz edildi*; başı teşhir edilmek üzere *Topkapı Sarayı'na* gönderildi.³⁰

³⁰ Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*,

Fazla zaman geçmedi *Melek Ahmet Paşa* görevden alındı. Bu kez Van valisi olarak atandı(1655). Yerel vali *Firari Mustafa Paşa*'yla geçimsizlikleri eskiye dayanıyordu: Hıncını almak için yeğeni *Evliya Çelebi*'yi önden Diyarbakır'a gönderdi. Diyarbakır'a ulaşan *Evliya Çelebi*, yerel valinin Sincar Ezidilerinden vergi toplamak için sefere çıktığını öğrenir. Vakit geçirmez yola koyulur; konakladığı *Bed Sincar*'da O'na yetişir. Vali, vergilerin ödenmesini görüşmek üzere bir heyet oluşturur; heyette, *Evliya Çelebi* de bulunmaktadır. *Evliya Çelebi*, heyetle birlikte dağda bir gece geçirir ve gözlemlerini anlatır. "Burada yaşayan insanların tıknaz, saçlı sakalı birbirine karışmış, yuvarlak kara gözlü, rengârenk yünlü elbiseler giyen, bellerine ipek kuşak, başlarına ise ipek sarık bağlayan, ağır bambu ayakbılar giyen; kılıç, pala, savaş baltası ve 'pireyi gözünden vurabilecek kadar ustalıklarla kullandıkları' silahlarıyla donanmış insanlar olduğunu anlatıyor. Kadınların saçları ayak bileklerine kadar uzanıyordu. Çok sayıda bulunan ve çoğunlukla siyah olan köpekler aziz tutuluyordu. Günlük olarak yiyilen yiyecekler danı ekmeği, koyun eti ve arada bir de bıldırcın etidir. Kudrethelvası, bal, üzüm, kuru üzüm ve ipek yetiştiriyorlardı. Bunların hepsi de Mardin ve Bağdat'taki tüccarlarca çok rağbet gören ürünlerdi."³¹

Anlatımlarda geçen *köpek kutsallığı* açıktır ki Zerdüştlükten gelmektedir: Köpek, Ahuramazda tarafından doğrudan yaratıldığına inanılan, bu dünyada evlerin ve kırların, öbür dünyada Cinvat Köprüsü'nün bekçiliğini yaptığı kabul edilen, cesedin et kısmını temizleyerek toprağı, suyu ve havayı kirlenmekten kurtaran olarak algılanan *kutsal hayvandır*.

Avesta'nın ilgili Vendidad bölümlerinde, Zerdüşt'ün sorusu üzerine Ahuramazda açıklar: Köpeğe zarar veren, öte dünyaya inilti çılgıkları altında gider; kimse yardımına gelmez. Köprüyü bekleyen iki köpek de yardımını esirgeyecektir.

Yine Ahuramazda, köpeğin sekiz görünümünün olduğunu; sekiz kişinin (kimliğin) *kılık ve biçimlerini* alarak *görünüşe* taşındığını ya da bu sekiz kişinin (kimliğin) özelliklerinin, köpeğin sekiz görünümüyle *örtüştüğünü* söyler. Bunlar: a) Ra-

Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 112-113; Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 93-94-95-96.

³¹ Aktaran: Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 94.

hip, b) Savaşçı, c) Hayvan bakıcısı, d) Çiftçi, e) Müzisyen, f) Hırsız, g) Yırtıcı hayvan avcısı ve h) Çocuk.

Köpeğin kutsallığı üzerine Avesta’da ayrıntılı bilgiler verilir: “Çünkü Spitama soyundan olan Zerdüş, bu bedensel varlıkların dünyasında, Kutsal Ruh’un yaratıkları arasında en erken yaşlılık ve onun verdiği zayıflığa varan, yemek yiyenin yanında yemeksiz bırakılan, yiyenin yanında olduğu halde yemek verilmeyen köpektir. (Oysa) önüne süt ve yağlı et konulmalıdır. İşte köpeğin besini bunlardan oluşmalıdır. Köpek, ey Zerdüş; benim tarafımdan yaratıldı... Kendi giyinik olan, ayakkabısı kendinde olan, uyanıklıkta coşkulu, avında keskin. Sahibinin besinini paylaşp onun malına bekçilik yapar. Ben, Her Şeyi Bilen Tanrı, köpeği öyle düzenledim ki düşman Turan halkının yüzüne coşkulu bir şekilde dikkat etsin...”³²

Evliya Çelebi’nin de içinde bulunduğu heyet, anlaşma sağlayamayınca, vali yedek güç ister ve Ezidileri *cezalandırmaya* girişir: “Evliya Çelebi, orada yapılan katliamları büyük bir övünç kaynağı olarak anlatmaktadır. Ezidiler ile Yezid bin Muaviye arasında doğrudan bir bağ olduğunu düşünen Evliya Çelebi Sincar’a yapılan bu saldırıda, Yezid bin Muaviye tarafından Kerbelâ’da öldürülen Hüseyin’in intikamının alındığını düşünmektedir. Bu sebeple ‘Saçlı Dağı’nın(Sincar) Sekiz Bıyıklı’ Kürt erkekleri öldürülmüş ve ‘sultanları, kızları ve gulamları ve avratları cümle esiri der-zincir olup Diyarbakır’a getirilmiştir.’”³³

Aynı yıl içinde Evliya Çelebi, Perslerin eline geçen Tebriz’e gitmekle görevlendirilir: Kaçırılmış olan Osmanlı valisinin serbest bırakılmasını *müzakere* eder. Daha sonra heyet gezisine devam eder; Yolları *Daseni* reisinin karargâhına düşer.

Yakın Doğu’da Hristiyan misyonerler öne çıkmaya başlar: XV. Papa Gregory, *Sadık Propaganda* olarak bilinen *İnancı Yayma Kutsal Toplantısı* kurumunu kurdu(1622). Amaç, *putperestleri* Hristiyanlığa *döndürmek* ve Doğu’nun *kadim* Hristiyan topluluklarını geri getirmektir. Kiliselerin en eskisi olan *Nasturi kilisesi*, Elkoş’ta yaşayan *mirasçı bir patrik* yönetiminde varlığını sürdürüyordu. Diyarbakır’dan Mardin’e, oradan Hakkari Dağlarına ve Urmiye Gölü’ne kadar uzanan bölge, daha önce Papa ile bağlarını *koparmış* bir patriğin yönetimindeydi. Nastu-

³² Korkmaz, Esat; *Zerdüşlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2004; s. 102.

³³ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*; Yay. Hazır.: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağla; Cilt: 4; Yapı Kredi yayınları; İstanbul, 2001; s. 82’den aktaran *Abede-i İblis/ Yezidi Taifesinin İtikadâtı, A’dâtı, Evsafı*-Yayına hazırlayan: Amed Gökçen; İstanbul Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2013; *Abede-i İblis’e Giriş*; s. 13.

riler, 1665'te *saf değiştirdiler* ve Yakubi kilisesini *savunmaya* başladılar. Sincar'ın son Nasturi piskoposu ise ölmüş, ancak yerine atama yapılmamıştı; başsız kalan cemaat, Ezidiliği *benimsemeye* başlamıştı. Bütün bunlara karşın Yakubi patriği yine de Mardin'in dışında kurulmuş olan *Deyru'l Zahferan* manastırına yerleşerek Tur Abdin'de bulunan az sayıdaki cemaatini *yönetme* olanağını yakalayabilmişti.

Fransa Avrupa'da güçlenmişti: Bu nedenle Katolik misyonerlik görevi *Propaganda* tarafından Fransız başpiskoposluklarına devreldilmişti. Hıristiyan dünya-sıyla Ezidi dünyasının *Propaganda* amaçlı karşılaşmaları, *hizmetle sınırlı* olarak sayısız gel-gitlerle yaşama taşınmıştır. *Nedenleri* geleceğe taşınmamış çok sayıda misyonerlik eylemi, *tarihin derinliklerinde* kalmıştır. Mardin'de tanık olunan bir olay, *Propaganda* çalışmalarının başarısı-başarısızlığı hakkında bizlere ipuçları sunmaktadır.

IV. Murat, Bağdat seferinden dönerken Mardin'e uğrar: Kentte, *Güneş tapımı-na* bağlı *şemsiyehler* adı verilen 100 aile vardır. Bunların *dini kitapları* yoktur. İslam hukuku devreye girer; *sürgün ile ölüm* arasında bir *tercih* yapmaya zorlanırlar. Açmazı Yakubi patriği çözer, kendi topluluklarına katılmalarını *kabul* eder.

1680'i izleyen dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile Batı dünyası arasındaki güç dengesi, Osmanlı *aleyhine* değişmeye başlamıştı bile. Geleneksel müttefikleri Fransa, pahalıya mal olan savaşlar yüzünden eski gücünü *yitirmiş*, yeri *Britanya* tarafından doldurulmuştu. Yeni parlayan güç olarak Britanya, Hindistan'ın büyük bir bölümünü denetimine almıştı. Bağdat, 1704'ten bu yana, *askeri aşiret re-ıslarince*, Halep eyaleti ise *yemel Celililerce* yönetiliyordu. Hemen hemen her türlü atamalar, yerelde kararlaştırılıyor, İstanbul *sadece* onaylıyordu.

XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde, İran'da Türk asıllı *şah Nadir* iktidarı ele geçirdi. Kafkasya'nın fethini tamamladıktan sonra Bağdat'ı *kuşattı*; alamadı, yardıma gelen bir kuvvet tarafından *kurtarıldı*. İzleyen dönemde Hindistan'ı ve Türkistan'ı *yakıp yıktı*. Tarihler 1743'ü gösterdiğinde Irak'ı bir kez daha *istila* etti; bu kez hedef Musul idi. İkide bir İran'ın batı eyaletlerine baskınlar düzenleyen Ezidi reisi As'ı bastırmak için bir askeri gücü görevlendirdi: Ezidi kuvvetleri *bozguna* uğradı; Ezidi ordu komutanı öldürüldü. As. kaçıp müttefiklerine katıldı ve sağladığı kuvvetle Perslerin *Ezidi kadınları* hapsedmiş oldukları kaleyi kuşattı. Kaleyi savunanlar, takviye güç isteyince müttefikleri As'ı *yalnız* başına bıraktı. *İntihar* etmeyi düşündü ama göze alamadı: şah Nadir'in egemenliğini *kabul* etti; ödöl olarak bölgesine *vali* olarak atandı.

Bu arada Nadir Şah, *Musul kuşatmasını* sürdürdü, kırkınıcđ günden sonra geri çekilmek zorunda kaldı. Ve 1747 yılında, *cinayete kurban* gitti.

XVIII. yüzyılda Şeyxan Mirleri, doğuda Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını koruyan, yarı özerk tımarlarından biri durumunda bulunan Amediye Kürt Beyliği'ne bağılıydılar. 1770-1771'de Şeyxanların miri Bedah Bey Amediye emiri İsmail Paşa'ya karşı bir isyan başlatmışsa da ele geçirildi; para cezasına çarptırılarak *canını* kurtardı. 16 yıl sonra bu kez oğlu Çolo Bey, aynı amaçlı bir isyana katıldı, o da başarılı olamadı ve dağlara sığınmak zorunda kaldı. 1789-90'da, Basmaniye ailesinden gelen yeni mir Xancar tarafından kardeşiyle birlikte idam edildi. Bir yıl sonra, İsmail Paşa, Çolo'nun oğlu Hasan Bey'i mirliğe getirince, yeni bir *canlanma* oldu.

Her güç Şeyxan üzerinde *denetim* kurmak istiyordu: Çünkü denetimi kuran Laleş'e akan hac yolculuğundan *maddi yarar* sağlıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu çöküş dönemine girmişti; Avrupa'nın *hasta adamı*ydı artık. Hindistan'la olan *kara ticareti* Irak'ın özerklik statüsünü de belirlemişti: 1808'de, Doğu Hindistan Şirketi, İrlandalı Claudius James Rich'i Bağdat'a *genel vali* atadı. 1803-1815 arasında Dominik misyonunu yerine getiren ve Rich ile Musul'da birlikte kalan Padre Raffaello Campanile, Ezidileri anlatan *ilk Avrupalı* oldu: "1818'de yayımlanmış kitabında 16 bin kişiden oluşan bir topluluğu anlatır, on üç tane köylerini tek tek sayar, meşe-mazısı, ceviz, fındık, pirinç, kuru üzüm, bal, balmumu ve meyvelerinden-özellikle de bal gibi enfes bir tadı olan bir likörü yaptıkları iri kuru incirlerinden- övgüyle bahseder. Temiz dağ havasının neredeyse herkesin yüz yaşına kadar yaşamasını ve kadınların altmış yaşında çocuk doğurmalarına imkân verdiğini anlatır. Bu topluluğun ana gelirleri Yezidi casuslarının saptadıkları kervanları soymaktan geliyordu..."³⁴

Tarihsel kayıtlara göre XIX. yüzyılın başlarında, Sincar Ezidileri üzerine *iki sefer* yapıldığı anlaşılıyor: Birincisi *Bağdathlı Ali Paşa*, diğeri ise halefi *Süleyman Paşa* tarafından gerçekleştirilmiş. "1217(1802-1803): ... Ali Paşa, Sincar'a boyun eğdirmeye karar vermiştir. Dağın kuzey yamacına adamlarıyla kamp kurmuş ve güney tarafına da Bedevileri yerleştirmiştir. Çatışmalar birkaç ay sürmüştür; köyler yerle bir edilmiş ve ağaçlar kesilmiştir. Sonunda Yezidiler, düşmanlarının koşullarını kabul etmek durumunda kalmışlar ve köylerini ovada inşa edeceklerine

³⁴ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 116.

söz vermişler.”; “1224(1809-1810): Bağdat valisi Katil Süleyman Sincar’ı talan etmiş; Balad Sincar, Mihirkan ve kuzey köylerini yağmalamıştır.”³⁵ Ancak Ezidiler Ali Paşa’ya *ovaya inceklerine* ilişkin sözlerini hiçbir zaman *tutmamışlardır*.

Rich 1816 yılında Musul’dan geçerken Sincarlı Ezidi aşiret reisleriyle karşılaşır. Gördüklerini, “Kürtler gibi giyinmiş iriyarı yapılı adamlardı. Üzerlerinde beyaz yelek ve harmaniler; başlarında kırmızı fesler ve aynı renkten ceketler vardı. Saç sakal birbirine karışmıştı. Çok yabani görünüşleri vardı.”,³⁶ diye anlatır.

Yine Rich’e, bir süre önce Paşa ile yaptıkları anlaşmayı anlatmışlardı. Anlatımlarına göre önce yere bir *hançer saplantıyor* ve üzerine *beyaz bir mendil* örtülüyor. Taraflar sağ ellerini, beyaz mendil örtülü hançerin üzerine koyduktan sonra anlaşmanın *bozulmayacağı* konusunda *and içiyorlardı*.

Bu dönemde Şeyxan Ezidilerinin başında mir olarak *Hasan Bey* bulunuyordu: Hasan Bey, birçok gelişmeye *öncülük* etti, bu arada 1806 yılında Laleş Tapınağı’nı *yeniden* yaptırdı. Ne var ki Ezidilerce çok sevilen Hasan Bey, Amediye beyi tarafından *kalleşçe öldürüldü*. Ezidiler bu kalleşliği unutmadı; Hasan Bey’in öldürülmesini *ağutlara-şürlere* bağladı. Hasan Bey’in yerine geçen *Salih Bey* de Musul’da öldürülüyor. Ardından hanedan *çekişmelerinin* yaşandığı karışık bir dönem geliyor: Hasan Bey’in torunu *Ali Bey*’in mir atanmasıyla bu dönem bir ölçüde son buluyor. 1830’ların başında, Soranların reisi Rewanduz beyi *Kör Muhammed*, Musul ovalarına *saldırıya* geçti. Saldırı gerekçesini, Ali Bey’in işlediği bir *eylem*den alıyordu. Mir Ali Bey ile komşusu Kürt Ali Ağa arasında *kan davası* vardı. Mir Ali Bey, komşusuna haber salarak oğluna *kirve* olmasını istedi. Teklif, Ali Ağa’nın gururunu okşadı. Teklifi kabul etti, birkaç adamını yanına alarak Mir Ali Bey’in konağına gitti. Mirin korumaları, Ali Ağa’yı *boğazladı*. Ali Bey, suça ortak yapmak için Ezidi önde gelenlerini çağırttı ve her birine *cesedi bıçaklattı*. Ali Ağa’nın aşireti, Mir Ali Bey’in cezalandırılması için önce Bağdat’taki *Ali Paşa’ya* başvurdu; sonuç alamayınca sorunu *Kör Muhammed’e* taşıdı. Kör Muhammed, kabul etti ve harekete geçti. Ali Bey’i çağırttı ve *din değiştirip* Müslüman olması için *yemin etmesini* istedi; kabul etmeyince, *tutuklandı* ve Rewanduz’a gönderildi. Daha sonra *başı kesildi* ve kesilen baş, yandaşlarının eline verilerek, gidin gördüklerinizi halkınıza anlatın, dendi.

³⁵ Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 114.

³⁶ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mushefa Reş’in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 117.

Kör Muhammed'in ordusu gemiyi azya almıştı bir kere: Önüne çıkan tüm Ezidileri öldürüyordu; bu arada *Huristiyan ve Museviler* de öldürüldü. Durum dayanılmaz boyutlara taşınınca Ezidiler, *Soranlı reislerine* karşı ayaklandılar ve beyin temsilcisini *katlettiler*. Ezidilere yönelik *cezalandırma* başladı: “Şeyxan sakinleri Musul’a kaçtı. Bahardı; nehir kıyılarına taşmıştı. Kayıklardan oluşan köprü kaldırılmıştı. Çok az kişi karşıdan karşıya geçmeyi başarabildi. Erkek, kadın ve çocuklardan oluşan büyük bir kalabalık nehrin karşı tarafında kalmıştı. Büyük Kuyuncuk tepesinde toplandılar. Rewanduz Beyi onları takip ediyordu. Ardından çoluk çocuk demeden ayrımsız bir katliam gerçekleşti ve Musul halkı evlerinden, boşu boşuna yardım için bağırان bu talihsiz firarilerin öldürölmelerini seyrediyordu.”³⁷

Soran Katliamı, Ezidi tarihinde *iz bırakmış* bir cankayıdır. Katliam koşullarında, Ali Bey’in küçük oğlu *Hüseyin*, kaçırılarak Sincar’da bir yerde *saklandı*. Mir boşluğu Çol ailesinden *Cesim Bey* tarafından dolduruldu.

Osmanlı Sultarı, bir ordu kurarak harekete geçti: Hem Anadolu’daki denetimini *pekiştirmek* hem de Suriye’yi *yeniden* ele geçirmek istiyordu. Bu iş için *Reşid Paşa* görevlendirildi. 1834-1835 yıllarında Anadolu’nun ortasında ve kuzeydoğusunda Kürtlere *zorla* boyun eğdirildi; boyun eğerler arasında Ezidi reisi Redvanlı *Mirza Ağa* da vardı. Ordu, Urfa’yı *işgal* etti ve Mardin’deki *isyanı* bastırdı. Anadolu-Irak arasındaki iletişim, Kör Muhammed’in *batıya* yayılmasıyla *tehlikeye* girmişti. 1834 yılında Amediye’yi ele geçiren Kör Muhammed, Botam Emiri ile ittifak yaparak Dicle üzerinden Ceziret bin Ömer’e geçen bölgeyi *egemenliği* altına aldı. Gelişmeler üzerine Reşid Paşa’nın ordusu, doğuya yöneldi ve Ceziret bin Ömer *kuşatıldı*; birkaç ay topa tutuldu. Kentteki Ezidi nüfus *katledildi* ya da *köleleştirildi*. Bedirxan Bey, dağdaki kalesinde *40 gün* kuşatmada kaldı, sonra *teslim*

³⁷ A.g.e., s. 126; “1832 yılında, Yezidi tarihinin en kanlı olaylarından biri vuku bulmuştur. Bohtan emiri Bedirxan Bey, Şeyxan’ı istila etmişti. Yezidiler, güçlü bir şekilde karşı koymalarına rağmen yerle bir edilmişlerdi. Prensleri ‘Eli Bey tutuklanmış, Rewanduz’a götürölmüş ve orada ölüm cezasına çarptırılmıştır. O andan sonra Kürtler katliamlar ve yağmalar yapmaya başlamışlardı. En azından hayatlarını kurtarabilmek için Şeyxan halkı, Sincar’a ulaşmaya çalışmıştı; fakat Musul kapılarına vardıklarında Dicle Nehri’nin sularının yükselmesinden dolayı durmak zorunda kalmışlardı. Bazıları yüzerek diğer kıyıya geçmeyi başarırken geriye kalanlar peşlerinden gelen Kürtler tarafından boğazlanmışlardı.” (Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 115).

oldu. Kör Muhammed, Rewanduz'a geri çekildi; zorda kalınca aynı yılın ağustos ayında Osmanlılara *teslim* oldu. İstanbul'a gönderilen Kör Muhammed, bir süre sonra Sultan tarafından *affedildi* ve Rewanduz *valiliğine* atandı: Kendisine eşlik edenlere Sultanın yeni emri ulaştırılınca Amasya'da *zehirlenerek* öldürüldü.

1837'de Reşid Paşa, koleradan öldü; yerine, Hafız Paşa geçti. Hafız Paşa'nın ordusu, Cebel Sincar'a *doğu* yönünden yaklaştı ve dağı *kuşatma* altına aldı ve Ezidilere *teslim ol* çağrısı yaptı. Mirkan aşireti teslim çağrısına *uymadı*, sivilleri güvenli mağaralara taşıdıktan sonra *ateşle* karşılık verdiler. Amansız savaş tam üç ay sürdü; her iki taraf da *ağır kayıplar* verdi. Cephanesi azalınca Ezidi lideri *Lalu* koşulsuz *teslim* oldu. Ezidiler, mağaralardan çıkarıldılar; *esir* alınan kadınlar, esir pazarlarında *satıldı*. Pazarlıklar sonunda Ezidilerin, İmparatorluğun *vergi defterine* kaydolmaları koşuluyla dağda kalmalarına; din, âdet ve hukuklarını korumalarına *izin* verildi.

Bu tarihlerde Hafız Paşa, Redvanlı Mirza Ağa'nın *özerkliğine* son verdi; kalede bir Osmanlı valisi, *resmi olarak* görevlendirildi. Vali, Mirza Ağa'nın *karısını* kaçırınca, Ezidiler *intikam* için onu *öldürdüler*. Mirza Ağa *affedilip* yeniden *vali* olarak atandıysa da yeni Osmanlı komutanı tarafından merkeze çağrıldı. Çağrıya uyup merkeze giden Mirza Ağa *idam* edildi.

Özerk Amediye Beyliği'nin ortadan kalkmasıyla Şeyxan Ezidileri *doğrudan* Musul valiliğine bağlandılar. Vergi ödemelerinde gecikmeler olunca 1842 yılının sonunda üzerlerine bir *cezalandırma* seferi düzenlendi. Barış için bir Ezidi heyeti oluşturuldu; değerli hediyelerle öncü çıkarıldı: Özürlerini sunan Ezidi heyeti *katledildi*. Heyetin başkanının *başı ile altmış çift kulak*, Musul kent kapısına *asıldı*.

"1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda mevcut askerlik sistemlerinin getirdiği mali külfetler göz önüne serilmiş ve nihayetinde bu uyarı 1843 yılında yürürlüğe giren zorunlu askerlik yasasıyla esas mecrasını bulmuştur... Zorunlu askerlik yasasının yürürlüğe girmesinin ardından Ezidiler de askerlikle yükümlü sayıldılar. Fakat özellikle Musul'da yerleşik olan Ezidi topluluğu Osmanlı ordusuna katılmama yönünde güçlü bir direniş sergiledi. Bu direniş, Irak'ın Osmanlı'dan ayrılıp İngiliz yönetimine girdiği 1920 yılına kadar sürdü."³⁸

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Britanya etkisi *doruk* yaptı: Rus yayılmasına karşı Osmanlıyı *destekleyen* Britanya, birlikte

³⁸ *Abede-i İblis/ Yezidi Taifesinin İtikadâtı, A'dâtı, Evsâfı*-Yayınlayan: Amed Gökçen; İstanbul Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2013; Abede-i İblis'e Giriş; s. 15.

devlet idaresini iyileştirme konusunda anlaşmış oldular. Bu kapsam da Müslüman olmayan azınlıklara hoşgörüyle davranılacaktı. İyileştirmeler yapılırken Ezidilerin statüsü de saptanmıştı. Ancak askerlik sorunu çıkınca işler yine karıştı. Ezidi aşiret reisleri Ekim 1849'da, sadrazama bir teşekkür mektubu yazdılar: Mektupta, askerlik görevini yapmaya hazır olduklarını, ne var ki önceki katliamlarda büyük insan kaybı verdiklerini belirtiyor; orduya adam vermek yerine gelecek beş yıl için vergi vermelerine izin verilmesini talep ediyorlardı. İstekleri kabul görmekle birlikte Osmanlı devlet idaresi sisteminde yakın zamanlarda gerçekleşen sivil ve asker yetkinin birbirinden ayrılması yeni düzenlemeleri gerektirdiğinden hâlâ askere alınma çağrıları yayınlanıyordu.

1872'de Mithat Paşa, Şeyxan Ezidilerinin askerlik hizmetinden muaf tutulduğu yolundaki aykırılığa bir son vermek vaktinin geldiğine karar verdi. Albay Muhammed Tahir Bey'e geçici olarak mareşal rütbesi verildi ve askerlik çağındaki erkeklerin nüfus sayımını yapmak üzere Musul'a gönderildi. Bu sırada Mithat Paşa geri çağrılınca yakın tehlike ötelenmiş oldu. Halefi Rauf Paşa, Ezidilerin askerlik hizmetlerine ilişkin bir belgenin hazırlanmasını önerdi. 1872 Dilekçesi olarak bilinen bu belge Mir Hüseyin Bey, Şeyh Nasır ve önde gelen 15 Şeyxanlı tarafından imzalandıktan sonra Mart 1873'te Rauf Paşa'ya sunuldu. Belge, Ezidiliğin öngör-
düğü davranış kurallarını ilk kez ortaya koyuyordu:

“(0) Ezidilerin orduda görev yapması imkânsızdır.

- (1) Her Ezidi, Rumî Takvim'in Nisan, Eylül ve Kasım aylarında olmak üzere yılda üç kez Melek Tavus'un suretini ziyaret etmelidir. Bunu yerine getirmezlerse inançsız olurlar.
- (2) Cemaatin her üyesi, her yıl en az bir kez 15 Eylül'den 20 Eylül'e kadar Şeyh Adi'nin mabedini ziyaret etmelidir.
- (3) Gündoğumunda cemaatin her üyesi Güneş'in doğuşunu görebileceği ve hiçbir Müslüman, Hristiyan veya Yahudi'nin bulunmadığı bir yere gitmelidir.
- (4) Her Ezidi, Mehdi'nin hizmetkârı olan 'Ahiret Kardeşi'nin ve şeyhi veya pîr'inin elini her gün öpmelidir.
- (5) Müslümanlar sabah namazı kılarken 'Allah'a sığınıyorum vs.' der. Bir Ezidi bunu duyarsa, bu sözleri söyleyen kişiyi ve kendini öldürmelidir.
- (6) Bir Ezidi öldüğünde, 'Ahiter Kardeşi' ya da şeyhi veya pîr'i veya qewwal'lardan biri yanında olmalıdır ve ona şöyle demelidir: 'Melek Tavus'un hizmetkârı-Onun yüceliği büyüktür- bizim ibadet ettiğimiz,

Onun dininde ölmek zorundasın, Melek Tavus-Onun yüceliği büyüktür- ve başka hiçbir dinde değil. Ve eğer İslâm dini veya Hristiyanların dini veya Yahudilerin dini veya Melek'inkinden başka dinlerden biri sana gelir ve seninle konuşursa, onların doğru olduğunu düşünme ve onlara inanma. Ve eğer bizim kendisine ibadet ettiğimiz Melek Tavus'unkinden-Onun yüceliği büyüktür- başka bir dini doğru kabul eder veya ona inanırsan o zaman inançsız olarak öleceksin.'

- (7) Bizim, Şeyh Adî'nin mezarından alınan ve 'Şeyh Adî'nin nimeti' adını verdiğimiz bir parça toprağımız olur. Her Ezidi cebinde bundan biraz taşmalı ve her sabah bir kısmını yemelidir. Eğer öldüğünde üzerinde bu topraktan bulunmazsa, inançsız ölmüş olur.
- (8) Bir Ezidi, oruç tutmak isterse, bunu evinde yapmalıdır, başka bir yerde değil. Oruç tuttuğu her günün sabahı, orucuna başlamak için *şeyhinin* veya *pîr*'inin evine gitmelidir ve orucunu bozmak için oraya geri dönmeli ve *şeyh* veya *pîr*'in kutsal şarabından iki veya üç kadeh içmelidir. Eğer bunu yerine getirmezse o zaman orucu kabul edilmez.
- (9) Bir Ezidi yabancı bir ülkeye seyahat eder ve orada en az bir yıl kalırsa, eve geri döndüğünde karısı gayrimeşrudur ve kimse ona eş vermez.
- (10) Her Ezidi'nin 'Ahiret Erkek Kardeşi' olduğu gibi aynı zamanda bir de 'Ahiret Kız Kardeşi' vardır. Bir Ezidi yeni bir gömlek diktirirse, 'Ahiret Kız Kardeşi' gömleğin yakasını kendi elleriyle açmalıdır.
- (11) Bir Ezidi yeni bir gömlek diktirdiyse onu giymeden önce Şeyh Adî'nin türbesinin kutsal suyuna batırmalıdır.
- (12) Biz koyu mavi renkli giysiler giymeyiz veya saçımızı bir Müslüman, Hristiyan veya Yahudi'nin tarağı ile taramayız veya Şeyh Adî'nin mabedindeki kutsal suda yıkanmamışsa başka hiçbir adamın kullandığı ustura ile tıraş olmayız.
- (13) Bir Ezidi kamuya açık bir tuvalet veya hamama girmemeli veya bir Müslüman'ın kaşığı ile yememeli ya da bir Müslüman'ın veya başka bir dine ait olan birinin kupasından içmemelidir.
- (14) Ezidiler balık, kabak, bamya, fasulye, lahana ve marul yemez veya marul vs. yetiştirilen yerde yaşamaz."³⁹

³⁹ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.:

Dilekçe amacına ulaştı ve 1875'te Osmanlı hükümeti, Ezidilerin askerlik hizmetinden *muaf tutulmasını* onayladı. Ama aradan dört yıl geçmesine karşın, bu onayı *yürürlüğe* sokacak kararname hâlâ yayınlanamadığı için sorun *askıdaydı*.⁴⁰

Musul eyaletinden ayrılmış ve Dêre Zor'a *bağlanmış* olan Cebel Sincar, Ahmet Bey adında bir subayın sert yönetimi altında *çaresiz* durumda idi. Ahmet Bey, yumuşak başlı *Sofuk Ağa'yı* Sincar'ın sorumlusu atayınca, aşiretler *birbirine girdi*. Bunun üzerine Dêre Zor valisi, İsa Ağa dahil olmak üzere çok sayıda Ezidi aşiret reisini infaz etti. Hüseyin Bey, huzursuzluğu kıskırttığı gerekçesiyle *tutuklanıp* Musul'da hapsedildi. Küçük kardeşi Abdi Bey, Ezidilere *vekâleten* reisliğe atandı. Hüseyin Bey'in iki oğlu, mirlik gelirlerinden *paylarını* istedi. Diğer iki oğlu ise amcalarını *destekledi*. Aradan bir yıl geçti; isyancı iki oğul *yenilgiye* uğratılarak öldürüldü. Hüseyin Bey üç yıl hapiste yattıktan sonra çıktı ama *tükenmişti* artık; ne yaşayacak ne de ölecek gücü vardı; kendini içkiye verdi ve 1879'da 50 yaşında iken öldü.

1891 Temmuzunda Mirza Bey, kardeşi Ali Bey ve başşeyh, Şeyxan köyünün ileri gelenleriyle birlikte Musul'a çağrıldı: Subayların ve garnizonun *hazır* bulunduğu ortamda vali, cemaatleri adına *askerlik hizmeti* yükümlülüklerini kabul etmelerini emretti. İtirazlar *boşunaydı*; askere gidecekler *kura* ile belirlenecekti. Hazırda bulunan 38 kişiden 22'si seçildi. Seçilenler arasında Mirza Bey, kardeşi ve 50 yaşın üzerinde birkaç kişi de vardı. Hemen barakalara götürüldüler, zorla, nefret ettikleri *mavi üniformalar* giydirildi.

Bir ara Osmanlı taktik de değiştirdi: *Nasihât ve nazıklıkla* dinlerinden döndürülmeye çalışıldı Ezidiler. Bunun için Mesut Efendi adında bir subay görevlendirildi: O da başarılı olamadı. Üstelik *olağanüstü yetkilerle* donatılmış muvazzaf bir subayın görevlendirilmesini ve bunlara bir *ders* verilmesi gerektiğini de önerdi.

Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 10-11.

⁴⁰ “Yezidilerin dertleri, İngilizlerin dikkatini çekmişti. ...; Yezidi Emirler, İngiliz büyükelçisi Stradford'un müdahalesi sayesinde İstanbul'dan Yezidilerin bu görevden muaf tutulmaları için bir fermen çıkartabilmişti. 1872 yılında Bab-ı Âli, Yezidilere tanıdığı o ayrıcalığı kaldırmıştır. Yezidiler, hangi nedenlerden dolayı asker göndermeyeceklerini açıklayan bir bildiri ilemişlerdir. Özel bir vergiyle bu görevden muaf olma hakkını elde etmişlerdir.” (Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 116).

Çok geçmeden *tehlike* belirmişti: 1892 Temmuzunda, Korgenarel Ömer Vehbi Paşa görevli olarak geldi; yetkileri *genişt*i ve *tanımlanmamış*tı. Uygulamadan kalkmış olan *falaka* yeniden icat edildi. Bunun yanı sıra mahkûmu, kentte *gezd*irme uygulaması devreye sokuldu; ama ne *gezd*irme, suçlunun önünde biri yürüyor, işlediği suçları yüksek sesle bir bir *bağ*ırıyor, öyle dolaştırılıyordu.

Paşa'ya göre Ezidi sorununu incelemek zaman yitirmeye *değ*mezdi. Sincar'a hemen bir sefer düzenlendi: Seferin sorumluluğunu üstlenen subay, iki askerin öldüğünü, dört askerin yaralandığını, buna karşın on Ezidinin öldürüldüğünü, otuz beşinin yaralandığı, yüzyirmi mahkûmun ise Musul'a götürüldüğünü *rapor* ediyordu.

Genarel çağrı çıkartmasına karşın emre uymayan Şeyxan ileri gelenlerini *ceza*landırmak için bir müfreze çıkardı, karşılaştıkları Ezidileri *öld*ürmeleri ve *kelle*lerini Musul'a *get*irmeleri buyruğunu verdi. Gelişmelerden korkan Mirza Bey, kırk Şeyxan Ezidi reisinden oluşan *heyet*le Musul'a gitti. Ömer Paşa ve çok sayıda Müslüman, heyeti, Dicle Köprüsü'nde karşıladı. Barakalarda gecelediler. Ertesi gün Paşa, Eyalet Meclisi'ni topladı ve resmen *Müslümalığ*a *geç*meleri çağrısında bulundu. Yaklaşık *dörtte* biri *red*etti ve *işkence*ye yatırıldılar; biri, *işkence*ye dayanamayarak öldü. Mirin başını çektiği geri kalanlar Müslüman dininin *olmaz*sa *olmaz* *durumdaki* sözlerini tekrar ettiler.

Paşa bu durumdan çok *mutlu* oldu; Ezidilerin bir kesiminin Müslümanlığa geçtiğini telgrafla başkente duyurdu. *Din öğ*retmeni gönderilmesi önerisinde bile bulundu. Mirza Bey, kardeşi Badi Bey *paşalık* rütbesiyle *öd*üllendirildiler. Onların ağzından Sultan'a bir *teşekkür mektunu* yollandı.

Bu arada yeni vali Osman paşa da Musul'a ayak bastı: Uygulamaları *aşır*ı bulmakla birlikte nüfuzlu Paşa'nın işlerine karışmaktan korkuyordu. Eylül ortalarında, valiye haber verme gereğini bile duymadan Ömer Vehbi Paşa, Şeyxan'ı *ceza*landırmak üzere bir sefer düzenledi. Seferin komutanı, oğlu Asım Bey idi. Köyler yerle bir edildi; çok sayıda Ezidi öldürüldü; sayısız Ezidi kadının *ırz*ına geçildi. Hayatta kalmayı başaranlar, evlerini terk ederek *dağ*lara çekildi.

Aslında seferin temel hedefi *Laleş'teki* *tapınak*tı: Tapınak *talan* edildi; *kutsal eşyalar*a *el* konuldu; Musul'daki *barakalar*a götürüldü; oradan da Kolordu Karargâhı'na *nakle*dildi. Bir ay geçmedi, bir sefer daha düzenlendi *kutsal türbeler* *yak*ılıp *yık*ıldı. Ali Bey ve diğer itaatsizlik edenler *işkenceden* geçirildi. İki aylık bir mahkûmiyetten sonra İstanbul'dan gelen emre uyularak *sürg*üne gönderildi.

Ömer Vehbi Paşa'yla ilgili şikâyetler başkente ulaşmakla birlikte bir türlü *geren* yapılmıyordu: 1892 Ekiminde, genarelin oğlu Asım Bey muvazzaf askerlerden oluşan beş taburla Sincar'a yönelince *can pazarı* yaşanmaya başladı. Ömer Vehbi Paşa askerlerine katılmak üzere Musul'dan *ayrılarak* yola koyuldu: Kendisine *Mirza Bey* eşlik ediyordu; kandaşlarını öldürmeye giden Paşa'nın *yardımcı* sıydı bir bakıma.

9 Aralık 1892'de Sultan Abdülhamid'den, Ömer Vehbi paşa'nın *görevden alındığını* belirten bir telgraf geldi: Telgraf, *Soruşturma Komisyonu* gelene değin Musul'da kalmasını ve Savaş Bakanlığı'ndan izin almadan Osmanlı askerlerini savaşta kullanmış olduğu yönündeki *suçlamalara* yanıt vermeye hazırlanması emrini içeriyordu. Dört ay sonra gözden düşmüş olarak başkente döndü.⁴¹ 1893 yılı boyunca da çatışmalar sürdü; karşılıklı kayıplar verildi. Ardından görece bir barış dönemi geldi.

Bugünlerde Ezidi dünyasını *rahatsız* eden bir gelişme oldu: Sincar'ın eteklerinde yer alan *Tur Abdin*'de Hasan Kanco adındaki Ezidi aşiret reisi, İslâmı kabul ederek aşiretiyle birlikte *Hamidiye Alaylarına* katıldı. Çok geçmeden, Ömer Vehbi Paşa'nın yerine gelen İbrahim Paşa'nın *sağ kolu* durumuna yükseldi.

Gelişmeler üzerine Osmanlı baskısına *Kürt baskısı* da eklendi: Dicle'nin yukarı kesimlerinde ve Fırat Vadisi'ndeki Ezidiler, *Kafkaslara* ve *Sincar'a* *göç ettiler*.⁴² Te-

⁴¹ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/ Melekê Tawus ve Mushefa Reş'in İzinde*, Çev.: İbrahim Bingöl; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 237-238-239 ve 240); "1892 yılında Yezidiler, yeni bir zulme karşı koymak zorunda kalmışlardı. Bu yıl gecikmiş vergilerin toplanması için Mezopotamya'ya gönderilen General Ömer Vehbi, Şeyhan Emirine bir ültimatı göndermiştir: Tarikat üyeleri ya Kuran tarafından onaylanan bir dine gireceklerdi ya da bütün müritlerinin kılıçtan geçirilmesini göze alacaklardı. Prens bunu reddetti. Bunun üzerine Şemmarların ve Kürtlerin yardımıyla Ömer Vehbi, Sincar'ı ve Şeyhan'ı istila etmiş ve son kişisine kadar bütün halkı yok etmeye karar vermişti. Söylenenlere göre 15 bin Yezidi bu katliamdan kurtulmak için din değiştirmiştir. General Şeh Hadi'yi yağmalatmış, sincakları alıp Musul'a göndermiş, tapınağın merkezine de on iki yıl boyunca devam edecek bir medrese inşa ettirmişti. Bununla beraber bölgedeki Hristiyanlar ve Musul'daki yabancı konsüller, bu duruma üzülüp Bab-ı Âli'ye karşı şiddetli bir şekilde itirazlarda bulunmuşlardı; bunun üzerine Ömer Vehbi 1893 yılında İstanbul'a çağırılmıştı. (Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 116).

⁴² "19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İslam şeriatının 'firka-i dâlle'(sapkın topluluk) olarak adlandırdığı Ezidileri, zorla Müslümanlaştırma ve 'askere alma' politi-

dirginlik ortamında Musul'daki Osman Paşa'nın yerine Aziz Paşa vali olarak atandı: Yeni vali, Cebel Sincar'da güvenliği sağladı ve Ezidilerin kendi ibadetlerini uygulamalarına izin verdi. Bu açılım üzerine İslâm'ı kabul etmiş olan Mirza Bey ve öteki ileri gelenler tekrar eski dinlerine döndüler.

Osmanlı boşuna ödün vermezdi: Verilen ödümlerin karşılığında, askerlik hizmeti yerine getirilecek, köylerde gönüllülük temelinde İslâm okullarına devam edilecek ve Laleş Tapınağı Müslüman dervişlere bırakılacaktı. Dervişler Tapınak'ta bir inziva yeri oluşturdular ve dini bir okulu faaliyete geçirdiler.

Mirza Bey'in İslâmiyetle Ezidilik arasındaki gel-gitleri, kendisini Ezidilerin gözünde küçük düşürmüştü. Buna karşın inatla Müslüman olmayı reddetmiş olan sürgündeki kardeşi Ali Bey, Britanya Elçiliği'nin aracılığıyla memleketine dönme iznini aldı(1898). Mirza Bey'in ölümünden sonra mir olarak seçildi.⁴³

“Orijinallliği kesin olan yazılı bir kaynak olarak 1872 tarihli belgenin yayımlanması, Ezidilik çalışmaları tarihinin önemli olaylarından biri olmuştur. Ancak bu olay, daha şaşırtıcı başka keşiflerin gölgesinde kalmıştır. Şeyh Adî'nin kimliğini saptayarak Ezidi çalışmalarında ikinci dönemi açan Siouffi, aynı zamanda bir sonraki evrenin de taslağını çizmiştir. Kendisi tarafından yapılan bir görüşmede, dönemin Baba Şeyh'i uzun zamandır hakkında rivayetlerin dolaştığı iki kutsal metnin varlığını doğrulamıştır. Bunlar, *Cilwe* (yani 'İhtişam' veya 'Göz Önüne Serme') ve *Mushafa Reş* ('Kara Kitap', ...) adlı iki kitaptı. Her iki eserin de Arapça olduğu söylenmekteydi ve ikincisi öncekinin üzerine bir açıklama olarak tanımlanmaktaydı...., kısa bir süre sonra da metinlerin yazılı kopyaları ortaya çıkacaktı...”⁴⁴ “*Cilwe*, Melek Tavus'un hükümdarlığı sınırsız kudretini ilan ederken, *Mushafa Reş*, yaratılış, insanlığın kökenleri, inancın antik tarihi ve yasakların bir listesinin kaydını içermektedir.”⁴⁵

kalalarıyla 'ıslah' edip merkezi iktidarın egemenlik alanına dahil etme siyasetidir. Bu uygulamalar, bazı Ezidi topluluklarının başta Rus Çarlığı olmak üzere farklı bölgelere göçmelerine neden olmuştur.” ((Y)Ezidiler/ Êzîdî/ Dînî Mûzîk, Halk Mûzîği; Kalan; İstanbul, 2008; s. 48).

⁴³ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mushafa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 242-243 ve 244.

⁴⁴ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dînî Âdetleri ve Metinsel Gelenegi*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 14-15.

⁴⁵ A.g.e., s. 21.

1880'lerin başında *Yeremya Şamir* adındaki bir papaz yardımcısının aracılığıyla elde edilen ve 236 sayfalık el-yazmasının 16 yaprağı Ezidilerle ilgilidir: İlgili yaprakların “ilk bölümü, Arapça yazılmıştır ve *The History of the Yezidis in Mosul and its Environs* (Musul ve Çevresindeki Yezidilerin Tarihi) başlığını taşır. Dokuz yapraktan oluşmuştur; beş yaprağında Yezidi inançları, ayinleri ve kurumları anlatılıyor ve içinde 1872 Dilekçesi'nin bir metni var. Geri kalan dört yaprağın içinde ise Yezidilerin iki kutsal kitabının -Cilve ve Mıshefa Reş- metinleri var. Süryanice yazılmış ve An Extract from the History of the Yezidis (Yezidilerin Tarihinden Bir Bölüm) başlıklı elyazmasının sonuna doğru yedi yapraktan oluşan ikinci kesiminde Yezidilerin âdetleri ve gelenekleri hakkında daha fazla bilgi vardır.”⁴⁶

1891'de, *Amerikan Encyclopaedia of Missions*'da Yezidilerle ilgili bir makale yayımlandı: Makale, *Amerikan Kurulu* misyoneri *Alpheus Andrus*'a ait idi. Makaleye Cilve ve Mushaf-a Reş'ten çevrilmiş bölümler vardı. Aynı yılın Eylül ayında Paris'teki *Bibliothèque Nationale*, 121 yapraktan oluşan bir elyazması satın aldı: Yazmanın Ezidilerle ilgili bölümleri, daha önceki yazmayla hemen hemen aynıydı. 1892'de, *Oswald Parry*, Mardin'e dönmek üzere Musul'dan yola çıktığında yanında 6 kaleminden oluşan küçük bir cilt kitabı da getirdi: Yazmanın son üç kalemi, 1872 Dilekçesi dâhil olmak üzere Yezidilerin Tarihi ile Cilve ve Mushaf-a Reş metinlerinden oluşuyordu. Parry, 1895 tarihinde yazdığı bir kitabın sonuna ek olarak elindeki Yezidi metinlerinin İngilizce çevirilerini koydu. Bize taşınan Cilve ve Mushaf-a Reş metinleri, *bu çeviri metinlerinden oluşmaktadır*.

Ezidiler kutsal kitaplarına, *sözlü geleneğin* yanında durarak yaklaşırlar: “İsmail Bey'in Ezidilerin kutsal yazılarının olmadığı ve Tanrı'nın Sözü'nün ‘*Gyli-e Azim*’ geleneğine (yani *Cilwe*) uygun olarak babadan oğla aktarıldığı” ifadesi, soylu bir hanedan oğlunun *Cilwe*'yi sözlü aktarılan bir dinî metin olarak gördüğüne işaret etmektedir.”⁴⁷

⁴⁶ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 254; “Mingana, bu metinlerin kopyalarının Şamir'in zamanından önce var olduğuna işaret eden hiçbir kanıt bulunmamasına dikkat çekmiştir. Ardından da yalnızca tek bir Ezidi ailesinin okuma ve yazmayı öğrenmesine izin verildiği için ‘Kutsal Kitaplar’ın da bu ailenin koruması altında olması gerektiğini savunmuştur.” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 17).

⁴⁷ A.g.e., s. 19-20.

Yine Ezidiler, *hafıza kayıtlarını* belirleyici aldıklarından kutsal bile olsa yazılı metinlere kuşkulu bakarlar, *sorgulamayı* elden bırakmazlar. Sabiha Banu Yalcut'un *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler* kitabına bir dipnot olarak düştüğü, Suriyeli Şeyh Sin soyundan gelen kaynak kişinin verdiği bilgiler bu durumu *doğrular* niteliktedir: "Bunu söylerken başlıca kaynağım, Şeyh Cengizhan'la yaptığım görüşme. Suriyeli Şeyh Sin'in soyundan gelen Cengizhan, Almanya'da sosyoloji okumuş. Sözü geçen iki kutsal metnin aslında Ezidilere ait olmadığını, kimi tacirlerin ve komşu köylerde yaşayanların gözlemleri sonucu kaleme alındıklarını savunuyor. Cengizhan'a göre Ezidiler kendi kitaplarını yabancı bir dilde ya da kullanmadıkları bir Kürt lehçesiyle yazmış olamaz. Oysa *Vahiy Kitabı* Arapça, *Kara Kitap* ise Mukti Kürtçesiyle yazılmış; demek ki orijinal Ezidi metinleri kaybolmuştur."⁴⁸

Ezidilere ilişkin *karalamalar* daha da etkili olsun diye bu kutsal kitaplara dayandırılır: "Bir 18.yüzyıl müftüsü tarafından hazırlanan bir belge şu ifadeyi içermektedir: 'Onların gözünde(kocadan alınan) onayla işlenirse, zina meşrudur. İddiayı öne süren kişi, bunu Şeyh Adi'ye atfettikleri *Cilwe* isimli bir kitapta yazılı olduğunu gördüğünü söyledi."⁴⁹

Tarihler 1904'ü gösterdiğinde Müslüman dervişler *hâlâ* Laleş'teydiler: Türbe bir bakıma *terk edilmiş* durumdaydı; taş duvarlar *zarara* uğramamış olmakla birlikte her yanı *yabani otlar* kaplamıştı; çatı *uçmuş*, kubbe *paramparça* olmuştu. Aradan fazla zaman geçmedi; Musul'un yeni valisi Mustafa Nuri Paşa türbeyi *yeniden* Ezidilere verdi.⁵⁰

Mir Ali Bey ve bir süre vekâleten mirlik yapan Abdi Bey'in kızı olan *karısı* *Mayan Hatun* sürgünden döndükten sonra Ezidi topluluğunu maddi ve ruhani açıdan *derleyip toplama* yoluna gitti. Osmanlı subayı Sadık Damlucı'nın yardımını alan Ali Bey, Laleş Tapınağı'nın *kendilerine verilmesini* sağladı. Ne var ki Ömer Vehbi Paşa tarafından tapınaktan alınan *tavuskuşları ve diğer kutsal eşyalar* Bağdat'ta bulunuyordu. Ali Bey, karısının kardeşinin (İsmail Bey) de Ezidilerin toparlanması konusunda bir *heyecan* içinde olduğunu gördü. Mayan Hatun ile aynı aneden doğan İsmail Bey, ondan dört yaş küçüktü. Yerinde durmayan, rüyalarının

⁴⁸ Yalcut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un halkı Ezidiler*; Metis yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 48/34 nolu dipnot.

⁴⁹ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 19.

⁵⁰ Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mushefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 246.

etkisinde kalan İsmail Bey, köy köy geziyor, kendisini *havari* ilan ediyor, *vaaz veriyor, kutsuyor ve zekât topluyordu*.

Rusyan'nın etki alanı genişlemişti; Azerbaycan Eyaleti'nde etkinlikte bulunmak görece kolaylaşmıştı. 1897'de yapılan nüfus sayımında Kafkaslar'da 14.726 Ezidinin yaşamakta olduğu anlaşıldı. Laleş'e göre bu *uzak* diyar, mir için *iyi gelir* demektir. İsmail Bey bu fırsatı kaçıramazdı; öyle de oldu. Kafkaslar'a yöneldi. Törenlerde giyeceği *işlemeli abaları* ve Şeyh Adi türbesinden alınan *kil topaklarını* yanına alan İsmail Bey'in işi hiç de kolay değildi. Rus sınırında, görevliler giysiler için *vergi* isteyince Osmanlı sınırına *dönmek* zorunda kaldılar. Çaresiz dağ yolundan sınırı geçtiler; karşılarına *Sünni* köyler çıktı. Kendini *Kadiri tarikatından* derişler olarak tanıttı; tarikatın kurucusu Şeyh Abdülkadir Geylani, Şeyh Adi'nin *yakın arkadaşıydı*, bu nedenle tarikat hakkında geniş bilgisi vardı. Köylüler onlara iyi davrandılar; *kendilerini kutsattılar*.

Gümrüğe ulaştıklarında *sorun* yaşamadılar ve Ezidi köylerinde dolaşmalarına izin verildi. Aralık 1908'de sınır kasabası Iğdır'da, Ezidi yaşlılarından oluşan bir heyete başkanlık etti ve Ezidilerin *uymak* durumunda olduğu kuralları bir yönetmeliğe bağladı ve dikte ettirdi:

- “(1) Cennet'in, Dünya'nın ve yaşayan her şeyin yaratıcısı olan tek bir Tanrı'ya inanıyoruz.
- (2) Peygamberimiz Ezid'dir.
- (3) Ezidilerin kutsal kitabı yoktur; Tanrı'nın Sözü, Gyl-e-Azim geleneğine göre babadan oğla aktarılır.
- (4) Ezidiler için başka uluslara ait olan kişilerle ilişki kurmak yasaktır. Aksi taktirde Tanrı'nın gazabını üzerlerine çekerler.
- (5) Ezidiler diğer uluslara saygı göstermelidir, zira her şey Tanrı'nın iradesine göre var olur.
- (6) Ezidiler, Tanrı'ya, Peygamberimiz Êzid tarafından koyulan kurallara uygun olarak hizmet etmelidir. Aksi taktirde Tanrı'nın gazabını üzerlerine çekerler.
- (7) Bir Ezidi başkasının meşru eşini kaçırmamalıdır. Hiçbir Ezidi, kaçırılan veya kaçırılan kişiye yardım etmemeli ve sığınak sağlamamalıdır. Kaçırılan kişi kocasına iade edilmelidir ve kaçırılan kişi Ezidi hukukuna göre yargılanacaktır. Kaçırılan kadın kocasının evine dönmeyi reddederse, aforoz edilecektir.

- (8) Hiçbir Ezidi babasının veya annesinin erkek kardeşinin karısıyla evlenemez, aksi taktirde 7'nci maddede belirtilen yol izlenecektir.
- (9) Ezidilerin ruhban sınıfı üç aşirete ayrılır: Şeyh Hasan, Şeyh Şems ve Şeyh Ebubekir'in şeyhleri. Her şeyh kendi aşiretinden bir eş seçmek zorundadır.
- (10) *Pîr*'ler iki aşirete ayrılır: Hosmamama pîrleri ve Pîrafata pîrleri ve; Omarxale pîrleri(gibi) diğerleri ve diğerleri. Her *pîr*, kendi aşiretinden bir eş seçmek zorundadır.
- (11) 9'ncu ve 10'ncu maddelerde belirtilen aşiretlerin din adamları başka aşiretlerden kızlarla evlendiğinde, din adamları sınıfından olmayanlardan hediye alma hakkını kaybeder. Din adamları sınıfından olmayanları onları din adamı olarak tanımamalı ve aralarından kovmalıdırlar.
- (12) Din adamları sınıfından olmayan Ezidilere mürid adı verilir. Müridler din adamları sınıfındakilerin kızlarıyla evlenme hakkına sahip değildirler, yalnızca kendi sınıflarından olanlarla evlenebilirler. Kuralın çiğnenmesi durumunda sıkı önlemler alınacaktır.
- (13) Tanrı Dünya'yı ve tüm yaratıkları altı günde yarattı, yedinci günde dinlendi. Bu yüzden bir Ezidi altı gün çalışacaktır ve yedinci gün, yani Cumartesi günü dinlenecektir. Kuralı çiğneyenler beş ruble ceza ödeyecektir. Bu kuralın uygulanmasına nezaret etmek, dinî görevlerin yerine getirilmesi için her bölgeye benim tarafımdan atanan kadı'nın görevidir. Kadı tayinim, hükümet, yani valiler tarafından onaylanır. Her kadı, üzerinde adı ve bölgesinin ismi(kazılı) olan bir mührü sahiptir.
- (14) Hiçbir Ezidi, sadakatsizliğini kanıtlamadığı, yani en az üç tanığın şahitliği olmadan eşinden boşanamaz. Kuralın çiğnenmesi durumunda suçlu sert bir şekilde cezalandırılacaktır.
- (15) Bir Ezidi oğlunu nişanladıysa ve gelinin bedelini ödeyemezse, gelini babasının evinde üç yıldan uzun süre bırakmamalıdır.
- (16) Bir kız için gelin bedeli yüz rubleden fazla olmamalıdır. Herhangi biri daha fazla alırsa, fazlasına el konulacak ve para bölge kadısına verilecektir. Suçlu cezalandırılacaktır.
- (17) Bir dulun gelin bedeli kırk beş ile elli rubleden daha fazla olmamalıdır. Kuralın ihlali durumunda suçlu cezalandırılacaktır.
- (18) Bir Ezidi için faizle borç para vermek kesinlikle yasaktır.

- (19) Vurgunculuk kesinlikle yasaktır.
- (20) Çarşamba günleri banyo yapmak, iç çamaşırı değiştirmek ve cinsel ilişkiye girmek yasaklanmıştır, zira her kişinin öngöremeyeceği bir Şeytani Çarşamba bulunmaktadır.
- (21) Ezidi din adamları sakal uzatmalıdır. Bunu yerine getirmezlerse din adamı sınıfından olmayan kişilerin onları, din adamı olarak tanıması ve onlara adak sunulması gerekmez.
- (22) Hırsızlık kesinlikle yasaktır, zira 'sol el sağ elin işini kullanmayacaktır', denir. Hırsızlar otoritelere teslim edilmelidir. (Çalınan) malları kabul edenler sert bir şekilde cezalandırılacaktır.
- (23) Ezidiler, tüm uluslar ve tüm insanlarla dürüstçe ilişkiler kurmalıdır ve onları incitmemeli veya bir başkasının mülkünü habersiz olarak kullanmamalıdır. Suçlu kişi, Tanrı'nın gazabını üzerine çeker.
- (24) Ezidiler o anda üzerinde bulundukları toprağın yasalarına uymalıdır.
- (25) Her Ezidi köyünde, bir Ezidi'nin ölümü durumunda yedi gün boyunca oruç tutacak ve ölen kişinin mezarında *qewl* okuyacak bir *Çawûş* bulunmalıdır.
- (26) Her Ezidi köyüne, bu kuralların uygulanmasına nezaret edecek üç erkek atanacaktır. Bu muhafızların ihmalkârlığı, Tanrı'nın gazabını üzerlerine çeker.
- (27) Bir Ezidi yalan yemin vermemelidir. Bu yasaya karşı gelenler sert bir şekilde cezalandırılacaktır. Yemin metni, Ezidi inancına uygun olarak tarafımdan kişisel olarak belirlenecektir. Ezidiler, kendi alfabelerine sahip olmadıkları için yemin kalıbını basmak amacıyla başka ulusların alfabetini kullanabilir.
- (28) (Mülk) paylaşım ve ayırma meseleleri bölge kadısına ibraz edilecektir.
- (29) Her Ezidi, yılda bir kez ölen akrabaları anısına ziyafet vermelidir.
- (30) Ezidiler okullar inşa etmeli ve çocuklarını bilim ile dil alanlarında eğitmelidir.
- (31) Okulların ahlâki ve manevî meseleler konusundaki denetimi, aynı zamanda maddi destek(sorunları) ile meşgul olan bölge kadısının görevidir.”⁵¹

⁵¹ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.:

Mir İsmail Bey'in *Iğdır Yönetmeliği*'nde, okuma-okul yasağı *kırılıyordu*: Ezidilerin okul inşa etmeleri ve çocuklarına *okuma-yazma* öğretmeleri, dünya hakkındaki bilgi sahibi olmaları emrediliyordu. İsmail Bey trenle Tiflis'e gitti, Ermeni patrik ikametgâhında geçici olarak konakladı ve genel validen dilekçeyi sunmak için randevu talep etti. 3 Mart 1909 günü için saraya davet edildi: Valiye, Ezidi ve Hristiyan dinleri arasındaki *benzerliğin* ana hatlarını anlattı ve halkının *Ermenilerin koruması* altında bir azınlık olarak *resmen kabul edilmelerini* diledi. Vali İsmail Bey'in dileğini *kabul* etti ve Tiflis'te yaşayan Ezidileri saraya *çağırttı*. Saraya gelen 270 Ezidi ile fotoğraf *çektirdi*.

Yandaşları onun önüne beyaz bir havlu serdiler ve havlunun üzerine toplam olarak 40 altın lira attılar; yerine *vekil* bıraktı ve *dönüşe* geçti.

1909 yılının bahar ayında İsmail Bey, gemiyle Batum'dan İstanbul'a hareket etti: *Jön Türk Devrimi*'nin her şeyi, her yeri kucakladığı günlerdi. İsmail Bey *fırsatı* iyi değerlendirdi: Ermeni Kilisesi yetkilileri, Şeyhülislam tarafından *imzalanmış*, ezidi dinini ve Şeyh Adi türbesinin kutsallığını *tanıyan*, zorla İslam dinine döndürülmeyi *yasaklayan* ve Bağdat'ta tutulmakta olan *kutsal eşyaların* Ezidilere *teslim edilmesi* emrini taşıyan bir *ferman* sağladılar. Ferman metni, telgrafla, *onaylaması* için Mir Ali Bey'e gönderildi. Ali Bey, bu fermanı, kendisini *mirlikten edeceği* kaygısıyla *onaylamadı*. Böylece İsmail Bey ile Ali Bey ve kardeşi Mayan Hatun'la *arası açıldı*; giderek çatışma *tırmanışa* geçti.

Mir Ali Bey, yatağında *katledilmiş* olarak bulundu: Cenaze töreninde Mayan Hatun *kırmızı* bir elbise giymişti; bu, kardeşine yönelik *sönmeyecek* bir kini simgeliyordu.

Bağdat'ta tutulduğu söylenen kutsal eşyalar bir türlü *bulunamadı*: Kimi parçalar *alınıp satıldı*. Diyarbakır yakınlarındaki Ezidilerden elde edildiği söylenen Tavuskuşu, British Museum'a *armağan* edildi ve 1912 yılında Londra'da segilendi. Sergide yakından gözlenen tavuskuşunun kuyruğunun ortasında yer alan *peçeli adam figürünün* büyük olasılıkla Şeyh Adi olduğu saptandı. Geri kalan kutsal eşyalar, 1913-1914 yıllarında Musul valiliği görevini yürütmüş olan, annesinin bir Ezidi olduğu söylenen *Süleyman Nazif Paşa* tarafından Ezidilere *iade* edildi.⁵² Ne yazık ki Mir Ali Bey bunları *göremedi*.

Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 12-13-14.

⁵² Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mushefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 279-290 arası.

İsmail Bey'in *mir* olması gerekiyordu: Kardeşi ve kardeşine bağlı olanlar, Ali Bey'in öldürülmesinde İsmail'in *parmağının* olduğunu düşündüklerinden O'nun mirliğini *engellediler*. Musul'a götürülüp *yargılanmasını* istiyorlardı. İsmail üzerine yüklenen suçlardan kendini temizleyinceye değin Mayan, *Mirin vasisi ve Mire ait gelirlerin idarecisi* olarak konumunu sağlamlaştırmış bulunuyordu.

Ali Bey'in ölümünün üzerinden 40 gün geçmişti: *Baedrê* yakınlarında oturan yaşlı bir kadın, Çol hanedanlığıyla ilişkileri olan Fettan ve Ali adlarında iki adamın bu cinayeti işlediğine *tanıklık* etti. Bu adamlar *Basmariya klanına* mensuptular; Basmariya klanı, yönetim sıralamasında Çol hanedanlığının *hemen arkasından* geliyordu ve Çol prenslerinin *evlilik* yapabilecekleri tek aile durumundaydı. Ali Bey, büyük olasılıkla Çol hanedanlığını *aradan çıkarmak* için öldürülmüştü. İsmail Bey, cezayı kendi *kesmek* istedi; bir anlatıma göre atına atlayıp yola koyuldu, suçluların köyüne ulaştı; Fettah'ı, Ali'yi ve küçük bir oğlan çocuğu dışında tüm akrabalarını *öldürdü*. Bir başka anlatıma göre ise cezayı kesen *Mayan Hatun* idi: Suçluların babasını, karısını, dört oğlu ve iki kızını Baedrê'ye getirilmesini emretti. İki kızı dışında altısını *kurşuna dizdirdi*.

Ali Bey'in öldürülmesi olayında suçunun *olmadığı* anlaşılan İsmail Bey, *mirlik* gelirlerinden payını almak için tekrar başvurdu. Kız kardeşi *vernemekte* direniyordu. Bugünlerde Laleş'ten gönderilen bir qewal, *Sincar Sancağı'nı* Ezidi köylelerinde dolaştırmak için yola çıkmıştı. İsmail Bey, Musul valisinden asker temin ederek, sözde *korumaya* çıktı. Konaklama sırasında Sancağı *çaldı* ve kayıplara karıştı. Doğruca Musul'a gitti; Britanyalı iki misyonere *saklamaları* için teslim etti. İsmail tutuklandıysa da Sancağın yerini söylemedi. Sonunda çözüm bulundu: Sancağı, İsmail Bey *muhafaza* edecekti; Cebel Sincar ve Doğu Anadolu'dan toplanan zekâtlardan *payını* alacaktı. Ele geçirmek için bunca acıya-zahmete katlanan İsmail Bey Sancağı *çaldırdı*; qewallar kendisine *ihanet* etmişti.

1914 Mayısında, Süleyman Nazif Paşa, Musul eyaletinde yaşayan 68 bin Ezidinin, *ayrı bir cemaat* olarak kabul edileceğini ve ibadetlerini herhangi bir baskı olmaksızın *yerine* getirebileceklerini duyurdu. Varılan anlaşmaya göre *tavuskuşları* tekrar onlara verilecekti. Resmi kararname savunma bakanı *Enver Paşa dâhil tüm kabine üyelerinin* imzasını taşıyordu.

1918 yazına girilirken, Osmanlı askerleri, Rusların geri çekilmesiyle boşalan toprakları ele geçirmek için *harekete* geçti: Kısa zamanda Bakü ve Tebriz'i ele ge-

çirdiler. Asurileri Urmiye'den sürdüler; oraya yerleşmiş bulunan Amerikan ve Fransız misyonlarını *kovdular*. Aynı yılın Eylülünde, donanımlı bir Osmanlı kuvveti Ezidi *tehlikesini* ortadan kaldırmak için Cebel Sincar'a doğru yola çıktı: Beled Sincar yeniden *işgal* edildi, büyük köylere saldırılar düzenlendi; aşiret mensupları aileleriyle birlikte *mağaralara* sığındı.

Kadere bakın ki bu Osmanlının *son seferi* oldu: Bulgar ordusu Kuzey Yunanistan'da Fransız ve Britanya kuvvetlerine boyun eğmek zorunda kaldı; bu kuvvetlere İstanbul'un yolu açılmıştı. Birkaç gün sonra Britanya Filistin üzerinden Suriye'ye saldırdı. Enver Paşa *istifa* etti; Osmanlılar Halep'i *kaybettiler*. Ates kes anlaşması imzalandı; savaştan galip çıkanlar İstanbul'a girdiler.

Bütün bunlar yaşanırken Musul'u hâlâ Osmanlı güçleri *elinde* tutuyordu ama kısa sürede Britanya kuvvetleri, eyaletin yönetimini *ele geçirerek* Osmanlıları Nusaybin'e kadar *geri çekilmek* zorunda bıraktılar. Ezidi liderleri bir araya toplanarak bir *Meclis* oluşturuldu. Başşeyh Heme Şero Sincar'ın sorumluluğuna getirildi; toplanan zekâtların, Said Bey ile İsmail Bey arasında *bölüşülmesine* karar verildi. Aile içi çatışmalar bir türlü sona ermiyordu: Mir Said Bey ve annesi Mayan Hatun *bir tarafta* İsmail *diğer taraftaydı*.

1921 yılında Britanya denetiminde *Irak Devleti* kuruldu: Suriye ile Irak arasındaki sınır en sonunda 1933'te yapılan bir anlaşmayla çizildi: Anlaşmaya göre Cebel Sincar'ın tümü *Irak'a* verildi.

IX. BÖLÜM

ÖRGÜTLENME

“Gerçek tehlike yaşama eyleminin ta kendisidir.”¹

“Yezidi cemaati, toplumunun yedi tabakaya ayrılmış olduğunu bilir. Her tabakanın, cemaate karşı tam olarak yerine getirecekleri belli sorumlulukları vardır. Her tabaka, kendi içine dönük bir gruptan oluşur; tabakanın üyeleri yalnız kendi aralarında evlenebilirler. Özellikle son zamanlarda eleştiriler gelmesine rağmen, bu geleneğe sıkı sıkıya bağlıyız.

Bizim yaşam tarzımızı anlamayanlar, bu tabakalarda Sasanilerdeki kast sisteminin devamını görüyorlar. Bizim için temel fark, bu sınıflamanın sosyal veya maddi ayrıcalıklar üzerine kurulmamış olmasıdır. Bu sınıflama, yetkilere yöneliktir, yararlanmaların ve ayrıcalıkların dağıtılması anlamına gelmez.

Emirler ve Prensler, cemaatimizin yönetimiyle ilgilenmekten sorumludurlar. Görevleri hem dini liderliği, hem de yüksek yönetim memurluğunu kapsar.... Onlar, yine politik ve dini sorumluluklarına ek olarak herkes gibi üretim alanında da çalışırlar.

Mevkileri babadan oğula geçen Emirler tabakası; erkekler, kadınlar ve çocuklarla birlikte, bugün altmış kişiyi kapsar.

En yüksek dini görev olan, inancımız üzerine araştırma yapmak ve korumak Peşimanların görevidir. Bir köyün emiri tarafından görevlendirilen ortalama yirmi aileden oluşur.

Şemseddin Şeyhleri dinimizin önde gelen, önemli görevlerini üstlenmişlerdir. Bu tabaka, yüz aileyi kapsar.

Pirler tabakası, iki yüz ailedir. Pirler kendilerini dua etmeye, dinimizle bağlantılı olan ve günlük yaşamda ortaya çıkan sorunları çözmeye adanmışlardır.

Pirler olmadığı zaman, Bekir Şeyhleri dini danışman olarak hizmet ederler. Esas görevleri, inancımızla bağlantılı olan ayin ve törenlerin pratik uygulamasını yürütmektir. Bu şeyhler, ellinin üzerinde aileden alınmaktadır.

¹ Mişima, Yukio; *Denizi Yitiren Denizci*, Çev.: Seçkin Selvi; Can Yayınları; İstanbul, 2013; s. 49.

Aynı şekilde dini görevleri olan Melek Şeyhler, yaklaşık yüz aileden oluşan kendi tabakalarını oluşturmuşlardır.

Yezidi cemaatinin geriye kalan en büyük kitlesini, Müridler oluşturur. Cemaat içinde özel dini görevleri yoktur...”²

Ezidilerin özel konumu *dinlerinden ve dinsel örgütlenmelerinden* gelir: Dinsel örgütlenme bir yanıyla aynı zamanda *toplumsal örgütlenmedir*. Bu örgütlenme, sosyal ya da maddi *ayrıcılıklar* üzerine değil, *hizmete ve hizmet sahipliğine* yönelik bir örgütlenmedir; bu nedenle *yararlanmaların ve ayrıcalıkların* dağıtılması anlamına gelmez.

Toplumsal hiyerarşi, *çeşitli kastlardan* oluşur. Koçekler dışında kalan kastlardan her biri *farklı* aşiretlerce temsil edilir. Mirler, şeyhler ve pirler, Ezidi cemaatinde oynadıkları *işlev* nedeniyle *farklı* bir göreve de sahiptirler; onlar, Melek Tavus’a *yardımcı meleklerin* yeryüzündeki temsilcileri durumunda bulunan *kuru-cu kutsal kimliklerin sürdürümcüleridir*. Bu nedenle *çift isimliler* olarak; bu grup dışında kalan tüm kast grupları ve müritler ise *tek isimliler* olarak çağrılır. Dinsel ve sosyal yükümlülükleri bulunan ve belirli ailelerden gelen din adamları, yerine getirdikleri *sorumluluklara-hizmetlere* göre de farklı adlar alırlar.³

Ezidi toplumsal örgütlenmesinde *kan bağlarının* ve *aynı soydan* gelmenin *anahtar* bir rol oynadığı açıktır. Ezidiler ana-babalarından sadece bir *aşiret* ve *kastı* değil, başka kastlardaki belirli ailelerle sınırları belirlenmiş bir *ilişkiler bütünlüğünü* de *miras* alırlar. Tahmin edileceği gibi, aile tarihinin kayıtları bu sosyal düzene *hizmet* eder. Genel kabule göre şeyh ailelerinden her birinin soyu *üç kutsal kurucu kimlikten* birinden gelir: Şemsaniler Şeyh Şems’den, Adaniler Şeyh Hesên’den ve Qataniler Şeyh Adî’nin erkek kardeşlerinden. Bu gruplardan her birinin üyelerinin özel görevleri vardır ve kendi gruplarından *evlenmek* zorundalar.⁴

Özetle her Ezidinin yazgısı *doğmadan önce* yazılmıştır: Ait oldukları kasta doğarlar, büyürler, evlenirler ve ölürler. Yani *görevleri ve hakları*, doğduğu anda belirlenmiş durumdadır. Kast *değiştirilmez*; kişi, ait olduğu kast *dışından* bir kadınla evlenemez; bu yasağı bozmak *büyük suçtur*.

² Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüşt Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 135-136.

³ Yezidiler/ Dini Müzik-Halk Müziği; Kalan; s. 34.

⁴ Allison, Christine; *Yezidi Sözlü Kültürü*-İngilizce ve Kürtçeden çeviren: Fahriye Adsay; Avesta Yayınları; İstanbul, 2007; s. 111.

Kan kısılcacında, sorunlar yumağında kendini tüketen her Ezidi, şimdi'nin hapishanesinde bir mahkûmdur. Bu hapishaneden fırr etmediği sürece kendini ne geleceğe ne de geçmişe taşıyabilir. Özünde, mutluluk tutucu, acı ileridir; böyle olmasına karşın kan kısılcacında sanki roller değişmiş: Acı, Ezidinin yakasına yapışmış, -Hiçbir yere gidemezsin!, diyor: Ezidiler için şimdi hapishane, geçmiş acımasız bir öğretmen gelecek ise oc alıcı bir canavar olmuş çıkmış. Kadınlar söz konusu olduğunda hapishane hücreye dönüşmüş durumda: Kaçırılıp ırzına geçilmesi halinde Ezidi kanı kirlenecektir; kan güvencesine bağlanan kastlar, saflığını yitirecektir. "Yezidilik inancına dayalı topluluk örgütlenmesinin devamlılığında ve genel anlamda topluluk kültürünün aktarımında kadınlar kritik bir öneme sahiptirler..., topluluğun varoluşunu sürdürmesinde kadınların sahip oldukları bu önemli rol onların daha fazla denetim altına alınmalarına yol açmakta ve hareket alanlarını daraltmaktadır. Bu durum onları daha edilgen hale getirmekte ve gerek kamusal alanın gerekse kendi hayatlarının öznesi olmalarının yolu üzerinde ciddi engeller oluşturmaktadır."⁵

Her Ezidi, kurallar, yasaklar, buyruklar, ritüeller ve mitlerle kuşatılmış durumdadır. Görünürde *Cilve* ve *Mushaf-a Reş* adlarında iki kutsal kitapları bulunmakla beraber, sözel kültür insanı olduklarından kitaplara değil, hafıza kayıtlarına önem verirler. Herhangi bir sorunun çözümünde kitapta yazılı olana değil, hafızada kayıtlı olana bakarlar.⁶

Örgütlenmedeki görev-hizmet paylaşımı ölçü alındığında, kastları; seküler, yani dünyevi işlerden sorumlu olanlar ve regüler, yani dini işlerden sorumlu ruhbanlar olmak üzere ikiye ayırabiliriz. En üstte mirler ve en altta müritler olmak üzere iki seküler kast bulunmaktadır. Yönetici sınıf durumunda bulunan mirler, tüm dünyevi işlerin sorumlusu ve yönlendiricisidir; aynı zamanda regüler kast içinde yapılacak kimi görevlendirmelerde ve atamalarda söz sahibidir. En altta yer alan müritler ise yönetici ve ruhban kesimi besler, doğal olarak Ezidi toplumunu

⁵ Adsay, Fahriye; *Yezidi Kadınlar/ Kültürel Sınırların Edilgen Taşıyıcıları*; Avesta Yayınları; İstanbul, 2014; s. 10.

⁶ "Ezidi dini, kurallar, yasaklar, buyruklar, ritüeller, anlatılar ve mitlerden oluşmuştur ve bunların bir kısmı iki kutsal metinde toplanmış durumdadır. Ezidiler arasında bu kutsal kitapların hakiki olmadığını düşünenler de vardır. Zaten Ezidi dini büyük ölçüde şifahi olarak aktarılan bilgilere dayanır; yazılı kaynakların uygulamada pek bir rolü yoktur." (Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un halkı Ezidiler*; Metis yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 48).

ayakta tutar.⁷ *Laiklik* gereği *seküler* olanlar, *dünyevi kürede* yaşamak isteyenleri yönetir ya da besler; regüler olanlar ise *ruhani dünyada* yaşamak isteyenleri yönetir.⁸

Laik olan her mürit belli bir şeyhe ve belli bir pire *sadakat* borçludur. Şeyhler, pirlerden daha yüksek bir *ruhani otoriteye* sahiptirler. Dini liderler sıralamasında en üstte bulunanlar *Baba Şeyh* ve *Pêşimam*'dır. Erkek söz konusu olduğunda babasıyla *aynı şeyh ve pire* bağlıdır. Kadın söz konusu olduğunda ise evleninceye kadar babasının, evlendikten sonra kocasının *şeyhine ve pirine* bağlanır. Şeyhler, *daha yüksek* konumdaki bir aileden bir şeyhe; pirlere, yine *daha yüksek* konumda ki bir aileden bir pire bağlıdır. Mire gelince, mirin ailesi *en üst* konumdadır. Şeyhler ve pirlere, mürit ailelerinden *bağış toplama* yetkisine sahiptirler. Kıdemli şeyh aileleri, *topluluk* *çapında* para toplayabilirler. Her kastın, topluluk içinde belli bir işlevi olmasına karşın, kastlar arası sosyal karışmada, aynı cinsiyet arasında olası fiziksel ilişkilerde ya da ortak davranışlarda, herhangi bir *sınırlama* yoktur.⁹

Ezidi dini örgütlenmesi tüm toplumsal yaşamı *belirler ve biçimlendirir*. Kast sistemine benzeyen ancak *dini bir işbölümüne* dayanan bu örgütlenme öncelikle iki gruba ayrılır: *Çift isimliler* ve *tek isimliler* olmak üzere.

⁷ “Tüm verileri topladığımızda, genel olarak kabul edilen kastları, seküler yani dünyevi işlerden sorumlu olanlar ve dini işlerden sorumlu ruhban kesimi olmak üzere iki farklı gruba ayırabiliriz. Seküler kast iki gruptan meydana gelmektedir. İlk olarak, tüm dünyevi işlerin sorumlusu ve yönlendiricisi, ruhban sınıf da dâhil olmak üzere kastların üstünde, Mirler ya da Emirler olarak adlandırılan yönetici sınıf gelmektedir. İkinci olarak, yönetici ve ruhban kesimi besleyen ve tüm kastların altında yer alan Müritler bulunmaktadır. Ruhban sınıfını ise başta Şeyhler olmak üzere sırasıyla Pirlere, Kavallar, Fakirler, Koçekler ve Fakriyatlar oluşturmaktadır. Sonuç olarak, genel anlamda şöyle bir hiyerarşi ortaya çıkmaktadır: 1- Mirler/Emirler, 2- Şeyhler, 3- Pirlere, 4- Kavallar, 5- Fakirler, 6- Koçekler, 7- Fakriyatlar, 8- Müritler.” (Suvari, Ç. Ceyhan; *Yezidilik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi*; Anadolu'dan Etnik Manzaralar/Artakalanlar; E Yayınları; İstanbul, 2006; s. 98).

⁸ “Laiklik, hayatı ruhani kürede yaşamak isteyenlerle, dünyevi kürede yaşamak isteyenler arasındaki alan paylaşımının adı olmaktadır.” (Kılıçbay, Mehmet Ali; *Laiklik ya da Bu Dünyayı Yaşayabilmek*; Laiklik; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Der-gisi; Sayı: 1-Yaz 1994; İstanbul; s. 16-17).

⁹ Allison, Christine; *Yezidi Sözlü Kültürü*-İngilizce ve Kürtçeden çeviren: Fahriye Adsay; Avesta Yayınları; İstanbul, 2007; s. 65-66.

KUTSAL VARLIKLAR

Ancak, kastların ve hizmetlerin *bağlı* olduğuna inanılan, soyut anlamda *Yedi Kutsal Meleği*, somut anlamda bu meleklerin yeryüzündeki *temsilcilerini*; yine soyut anlamda *Dört Kutsal Meleği*, somut anlamda bu meleklerin yeryüzündeki *temsilcilerini* kucaklayan tasarımlar üzerinde duralım: Çünkü *Yedileme-Dörtleme* tasarımları, dinsel örgütlenmenin *kutsal kaynak kimlikleri* durumudur.¹⁰

Yedi Büyük Melek

Teklikte *yedilik*, yedilikte *teklik* olarak algılanan bu melekler, Ezidi varoluş çevrimini *söylenceden gerçeğe* taşırlar. *Yedi Kutsal Meleğin*(*Yedi Kutsal varlık*) adları, farklı kaynaklarda farklı ad ve farklı sıralamalarla sunulmaktadır. Yahudi-Hıristiyan ve İslâm kökenli kaynaklarda, çoğunluğu Şeyh Adî'nin *arkadaşlarıyla* özdeşleştirilen bir ad dizini verilmektedir. “*Mushafa Reş'in* Anastase/ Bittner versiyonu aşağıdaki çiftleri sunmaktadır: Azrail= Melek Tavus; Derdail=Şeyh Hasan; İsrail= Şeyh Şems; Mikail=Şeyh Ebubekir; Cebrail= Sıcaddin(Secadin); Şemmail= Nasreddin; Turail= Fahreddin. Browne/ Guest'in versiyonu çok az farklılık göstermektedir: Azrail= Melek Tavus; Cebrail= Şeyh Ebubekir; Azrail= Sıcaddin ve Nurail=bilinmiyor. Sabah namazında aşağıdaki isimler bulunmaktadır: Şems, Fahreddin, Sıcaddin, Nasreddin, Babadîn, Şeyh Şems ve Şeh Adî(Şems'in iki kez geçmesine ve Şeyh Hasan'ın yokluğuna dikkat)”,¹¹ ..., al-Damluci'de “şunlar bulunmaktadır: Azrail, Cebrail, Mikail, Şifqail, Dirdail, İsrail, Azazil. Çiço aşağıdaki isimleri saymıştır: Azrail, Cebrail, Mikail, Derdail, Mikail(*aynen böyle*), İsrail, Melek Tavus. Başka çeşitlemeler de ortaya atılmıştır...”¹²

Azrail, Melek Tavus ile özdeşleştirilmektedir; *Yedi Kutsal Varlığın başkanıdır*. Önce İslâmî kaynaktaki özdeşleştirildiği Azrail üzerinde duralım: Azrail ya da Ezrail, Allah'a yakın dört büyük melekten biridir. Kuran'da kendisinden Melek ül-Mevt(*Ölüm Meleği*), diye söz edilir. Görevi, evrendeki tüm canlıların, Allah'ın be-

¹⁰ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; Dördüncü Bölüm'e Ek/ Öne Çıkan Ezidi Figürleri Üzerine Bir İnceleme; s. 91-121 arası.

¹¹ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 98-99.

¹² A.g.e., s. 98-99.

lirlediği ömürleri bitince *canlarını almaktır*. Kuran'ın Naziat suresinin ilk ayetlerinin yorumundan, iki grup yardımcısı olduğu kanısına varılmıştır. Bunlardan *Neziat* diye adlandırılan melekler inanmayanların, *Neşitat* diye adlandırılanların ise inananların canlarını alırlar.¹³ Azrail Kızılbaşlıkta da Yol'da, gelişimin *marifet* aşaması olarak algılanan *Âlem-i Lahut*'u temsil eden bir melektir.¹⁴

Melek Tavus. hem iyinin hem de kötünün *zorunlu birliği* olduğuna göre kimi kez iyi yanı, kimi kez de kötü yanı *öne* çıkar: Ancak İskandinav tasarımlarında görüldüğü gibi olumsuz yan *öne* alınarak, bağlıları-inananları üzerinde daha *etkili* bir kutsal kaynak yaratması amaçlanmıştır, diyebiliriz. Sanki yardımcısı durumunda bulunan *Dört Cin*'in görevleri, hatırlatılmaktadır.¹⁵ Kabul etmek gerekir ki olumsuzluk-kötülük-olanaksızlık-mutsuzluk karşıtları ölçü alındığında, *insanları terbiye etme* gücü daha yüksektir.

Melek Tavus Ezidi inancında, Gökyüzü'nün, Ay'ın ve Güneş'in, Bu-Dünya'nın *hâkimi-kralıdır*: Âdem'in yasaklı yiyeceği *yemesini* sağlamış ve Bu-Dünya yaşamını *olanaklı* kılmıştır. Bu-Dünya'ya Ezidilere *yardım* için gelmiştir; bu nedenle Ezidlere *Melek Tavus Halkı* denmektedir.

Laleş'te bir *mabedi* bulunmaktadır; ayrıca Sincar'da bir *kaya yarığı*, makam anlamında ona bağlanmış durumdadır.

Başka inançta olanlarca Melek Tavus. tektanrı dinlerin *Şeytan*'ıyla özdeşleştirildiğinden, *Cilwe*'den anladığımıza göre, *Şeytan*'ı *anumsatmak* gibi bir *nedene* yol açmamak için adını söylemekten *kaçınmışlardır*: Sonsuz Tanrı-Sonsuzluğun Tanrısı olduğuna inanılan Melek Tavus. çoğunlukla *Êzîd* gibi *özdeş* adlarıyla anılmıştır. Kimi kaynak kayıtlarında Melek Tavus. *Azâzil* ile özdeşleştirilmektedir; *Azâzil*, İslâm inancında, *Şeytan*'ın Tanrı'ya *başkaldırmadan* önceki adıdır.

Cebrail; Ezidi inancında *Sıccaddin* ile özdeşleştirilmektedir: Sıccaddin, hem Yedi Kutsal Varlığın hem de Dört Kutsal varlığın *üyesi* durumundadır. *Şemsani* şeyhle-

¹³ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*; Milliyet; Cilt: 3; s. 1147).

¹⁴ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 2005; s. 118.

¹⁵ "Özellikle İskandinav mitolojisinde cinler *çeşitlilik* gösterir: Yolcuları denizlerin dibine çekmeye çalışan *su perileri*, ölen savaşçıların ruhlarını Cennet'e götüren *valkiryalr*, geceleyin insanları alıp kaçırarak *çayır cinleri*, kötülükçü *devler* ve *şeytanlar*, evleri koruyan *cüceler* başlıca cin türleridir." (Korkmaz, Esat; *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 167).

rinin ana kollarından birine *adını* verir. İnançta *rehberlik* görevi O'na bağlanır. Mezarı, Baaşık çevresindedir. Kimi kaynak kayıtlarında Cebrail ve Azrail ile özdeşleştirilir.

İslâm inancında Cebrail, Allah'a yakın olan dört melekten peygamberlere *haber getirip götürmekle* görevli melektir. Kuran'da *Cibril* adıyla üç yerde geçer; ayrıca, *Resul, Ruh, Ruh ul-Emin* gibi adlarla ya da ad vermeden *dolaylı* olarak anılır.¹⁶ Cebrail, Kızılbaş inancında iki biçimde tanımlanır: Öncelikle insanın *içgüdüsel zekâsı-sezgisel aklıdır*. İkincisi, Yol'daki gelişimin *şariat* aşaması olarak algılanan *Âlem-i Ceberut'u* temsil eden bir melektir.¹⁷

Cebrail Ezidilikte, Melek Tavus'un yapısını oluşturan *İyi Yan* olarak algılanır ve *Kötü Yan* olarak Melek Tavus'un yapısına giren Azrail'in *karşıtını* oluşturur. Bu bağlamda Melek Tavus, bir yanıyla *Azrail* ve *Cebrail'in* toplamıdır. Ya da öne mi nedeniyle Cebrail, Melek Tavus'un *dönüşüm* ürünüdür.

Bâtınî kültürde insanın akli *cebraildir*; kendini yetiştiren insan *cebraili* aracılığıyla *doğanın sırrını* çözer. Doğa, yapısında gizli olan *neden* tarafından *belli bir sona yazgılıdır*: Örneğin *tohum*, ağaç olmaya, *yumurta* civciv olmaya yazgılıdır. İşte Bâtınlilikte, bu yazgıyı yazana *tanrı* adı verilir. Kendini yetiştiren, *yazgı defteri* olarak algılanan *levh-i mahfuzda* yazılanları okuyabilen *zamanın yerine* geçer ya da *zaman olur ve hareketi ölçer*.

Gizil durumdaki evrensel madde, doğasındaki *eğilime* uyarak *biçimlenmeye* başlayınca *eyleme* geçmiş olur. Düşünce, ötesinde bilinç, işte bu *eylemli madde* üzerine kurulur. Tanrı'nın *doğurma* sürecinde *vahdette* Tanrı'nın içinden dışına, *kesrette* ise doğanın ve doğa parçalarının içinden dışına taşınan şeydir; bu anlamda *verimdir-berekettir*. Gökyüzünden Yeryüzüne inen bir şey *yoktur*. Anlaşılacağı gibi Bâtınî gelenekte Cebrail *akıl* olmanın dışında aynı zamanda Tanrı'nın ve varlıkların *doğurmasını* sağlayan bir *doktordur*.

Ortodoks inancı yorumladığımızda çoktanrıçılıktan ve ikitanrıçılıktan gelen kimi ipuçlarını rahatlıkla görebiliriz: İnanç kurgusundan da anlaşılacağı gibi tek-tanrıçılıkta peygamberlere inen tüm kutsal kitapların *yazarı* Cebrail'dir. Simge dilinin *piridir* bir bakıma Cebrail. Geçmişte O, toplumsal bilincin taşıyıcısı durumunda bulunan *önderin* düşüncesinin *tersine dönüşüm* ürünü bir *tanrı* idi. *Kuryelik* bağlamında baştanrıya gidiyormuş izlenimi *ardında*, toplumsal önderin kendi

¹⁶ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*; Milliyet; Cilt: 3; s. 2240.

¹⁷ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 2005; s. 148.

kendine düşünmesini-hesaplaşmasını simgeliyordu. Tektanrıcılığın yaptığı yenilik Cebrail'i toplumsal önderin düşüncesinin *kişileştirilmesi* olmaktan çıkarp O'nu, metafizik tanrının *kulu* yapmaktan öte bir şey değildir.

Hareketin ve zamanın olmadığı başlangıçta, Hak bir *inci* içinde gizlenmişti: Dünya denizlerle kaplı idi. Canlı olarak yalnızca *Gerçeğin Ruhu* (Zat-ı Hak) vardı. Tanrı Cebrail'i yaratmayı diledi. O'na önce *Pir Benyamin* adını verdi; sonra iki âlemin *kılavuzu*, *piri* anlamına gelen *Cebrail* (Cibril) adını uygun gördü. Tanrı Cebrail'i yarattıktan sonra O'nu denize saldı. Cebrail, tüylü kanatlarını açıp çırpınarak suyun üzerinde başıboş *uçmaya* başladı. *Sırr-ı Hak*'tan, yani *Gerçeğin Sırrı*'ndan habersizdi. Birden bir ses O'na; *-Ben kimim?*, diye sordu. Cebrail, *-Bilmiyorum; kendimden başka kimseyi tanımıyorum*, diye karşılık verdi: O an, *ışın* donunda bir ateş gelip Cebrail'in kanatlarını tutuşturdu; Cebrail suya düştü. Tanrı O'nu bağışladı; kanatlarını geri verdi ve *-Ben kimim?*, sorusunu yineledi. Cebrail aynı yanıtı verdikçe ateş kanatlarını yaktı. Sonunda Tanrı O'na *acadı*; bir *çocuk* donuna bürünerek yanıtını fısıldadı: *-Sen yaradansın, ben yaratılanım de*, dedi. Bu sözleri yineleyen Cebrail, bir ışık kümesine dönüştü ve Tanrı'nın dergâhının kapıları O'na *açıldı*.

Bu kutsal seçenek söylenceye *akıl kaynağı* ile bağlantısı kesilen Cebrail'in *terbiye edilerek* tanrıya nasıl *hizmetçi* yapıldığı anlatılır bir bakıma.

Bâtınilikteki *Kanatlı Cebrail* kaynak kültürlerden Zerdüştükte, Avesta'nın ilgili Vendidad bölümlerinde açıklanan; şeytan donunda gezinen ve insanları şafak vakti uykuya çağıran uzun pençeli kuş Busyans'ta karşı gelerek şafak kızılığında *insanları uyandıran* ve güzel itaat meleği Sraosya olarak algılanan kutsal ötücü bir kuş, yani *horoz* durumuna dönüşür. Kızılbaşlıkta, Zerdüştlükteki işlevi üstlenen hayvan, Muhammet'in semaya çıktığında gördüğüne inanılan, Tanrı'nın tahtı dibinde durduğu kabul edilen, başı Arş'ta ayakları Yeryüzü'nde bulunan, *günün ve gecenin saatlerini haber veren*, çoğunluk *beyaz* renkli olarak betimlenen bir *horozdur*.¹⁸

Ezidilikte Melek Tavus. söylencesel öyküsünü sıraladığımız Cebrail'in *dönüşüm* ürünü olarak bilince-inanca taşınmış, *horoz* simgesine tavus kuşunun *tüyrenk* özellikleri eklenerek *olağanüstüleşmiştir*.

Dardail (*Derdail*): Ezidi inancında *Şeyh Hasan* ile özdeşleştirilmektedir: Yedi Kutsal Varlığın *üyesi* durumundadır ve *Adani* şeyhlerinin *atasıdır*. Rehberdir ve

¹⁸ Korkmaz, Esat; *Çevirmen Melek; Hiçlik Defteri III*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2009; 13-58 arası.

Ezidilerin *umududur*. Ezidiler O'na 'Atam', diye seslenir. *Levha ve Kalem* efendisidir: Ezidi inancında ve inanç uygulamasındaki önemi nedeniyle konuyu biraz açalım: *Levha*, inançta; insanın ve evrenin kaderinin yazılı olduğu *sayfadır*. Kalem ise varlıkların kendi görünüşlerine göre oluşturduğu *bütün*; bütün niteliklerin kaynağı anlamında *varlık evrenidir*. Ama aynı zamanda, *bâtın âlemde* bulunduğu inanılan *levh-i mahfuz* adındaki deftere, Tanrı'nın yazı yazmakta kullandığına inanılan, *ışık-kalemi* ya da bu kalemle yazılan yazıların tümüdür. *Levh-i Mahfuz'a Ezeli Kalem* ya da *Kudret Kalem*i ile yazılmış kader düşüncesi üzerine de seçenek yorumlar bulunmaktadır. Kader Kalem'i'nin ucu *ters yönde* kesildiği için, yazgısının *çarpık* olduğundan yakının sayısız sûfi vardır. En yaygın inanç yorumu şöyledir: İnsanın *hiçlik defterine* yazılan kaderi, en büyük kitap olarak alınan insanın *okunma yeri* olan yüzüne de yansır. Üst düzey sûfiler, yüze yansıyan bu yazıdan yola çıkarak bir insanın *kaderini* okuyabilirler. Bunun dışında bir de *Amel Defteri* inancı vardır: *Amel Defteri*, Kıyamet Günü günahların ve sevapların yazıldığı bir defterdir. İnsan *Amel Defteri'ndeki* günahlarını *silmeye* çalışır; sûfi gelenekte bunun yolu, *gözyaşı dökmektir*. Tasavvufta, özellikle Uzakdoğu tasavvufunda *su*, gözyaşını simgeler ve Gözyaşı, günah sayfalarını *siler*. Nizâmî'ye bağlanan *silinen sayfalar* simgesi bunun kanıtı durumundadır. Gözyaşı diğer taraftan bir sûfinin aşama alabilmesi için yaşama geçireceği yükümlülük durumunda bulunan *zahmetin* dışı vurumudur: Zahmet ve gözyaşı eşliğinde *fena-beka* deneyimleri nesnelleştirildiğinde, dökülen gözyaşının bedeli olarak *Amel Defteri'ndeki* tüm günahlar *silinir*.

Sûfiliğe özgü bu tasarımlar kapsamında, kaderi yazan *kalem* üzerine çok çeşitli yorumlar üretilmiştir. Bir kere kalemın ucu *ters yönde* açıldığı için, kaderde kimi *olumsuzluklar* olabilmektedir. Ancak şu bilinmelidir ki: *Kalem* kendi *iradesi yoktur*, yani kalem, ne yazdığının ayırımında değildir. Yazar, nasıl isterse kalem öyle yazar. Sûfi gelenekte, kalem *el* tutar, eli de *akıl* yönlendirir. Demek ki yazıdan *akıl* sorumludur. Daha doğrusu yazı ya da yazıyı oluşturan harfler, kalem tarafından bir yere-sayfaya yazılmadan *görünüşe taşınmazlar*. Görünüşe taşınabilmek için *kâğıttan bir gömlek giymeleri* zorunludur. Ama aynı zamanda, *giydikleri gömlek*, yani görünüşe taşınmış halleri, bu yazının, bu harflerin taşıdığı tasavvufi anlamlar için bir *örtüdür*. Yazıyı ya da harfleri yazan *kalemde* aranan niteliklerden biri de *dilinin* hatta *başının kesilmiş* olmasıdır. Tam da bu nedenle *kalem*, sırrını söylememesi gereken bir sûfiyi simgeler. *Kesik dil* ile konuşmaya, *baş kesilmiş kalem* ile yazmaya çalışan sûfi, egemenin içinde *sırrını* açıklayabileceği

alanlar yaratabilmek için simge diline başvurur. Bu anlamda *simge dili*, kesik dile konuşma, başı kesilmiş kalemle yazma çabalarının bir ürünü olarak görülebilir. Attâr'ın geleneğe taşıdığı bir yorumda *kalem*, Kalem Suresi'nin başındaki *nûn(n)* harfiyle ilişkilendirilir: Sûfi, yuvarlak *nûn* harfi gibi başı kesilmiş, elleri-ayakları koparılmış durumda yürümeye çalışan bir âşıktır. *Nûn* aynı zamanda *balık* anlamına da geldiği için sûfilerce seçenek yorumlar geliştirilmiştir. Örneğin Rûmî'nin konuya ilişkin hoş bir anlatımı vardır: “*Gönül denizinin kıyısında oturmuş bir Yûnus gördüm; nasılsın/ dedim. Kendi töresince bana cevap verdi de/ Dedi ki: Şu denizde bir balığın gıdasıydım; nûn harfi gibi büküldüm de/ sonunda kendi kendimin Zünnûn'u oldum*”. Zünnûn, *balık sahibi* anlamına gelir ve Kuran'da Yûnus Peygamber'in adı olarak geçer. Yunus Peygamber gibi *fena balığı* tarafından yutulup bir süre sonra *hicran kıyısına* atılan sûfi, balığın içinde yaşamasının bir bedeli olarak başsız-kuyruksuz *nûn* harfi gibi olur.

Kimi sûfiler, *vahdet sırrını* mürekkep ile harfler arasındaki ilişkide arar: Buna göre mürekkeple yazılan harflerin, aslında harf olarak varlıkları yoktur. Çünkü harfler, bir *anlaşma* gereği verilen anlamların taşıyıcısı durumunda bulunan çeşitli *biçimlerden* başka bir şey değildir. Somut olarak var olan tek şey burada *mürekkeptir*. Demek ki harfler, ancak mürekkep olunca kâğıttan bir *gömlek* giyine-rek *görünüşe* taşınırlar.

Demek ki Ezidi inancında *Şeyh Hasan*, tanrısal defterde yazılanları *okuma-anlatma* ayrıcalığına sahiptir.

Yine Ezidilikte *Şeyhn Hasan*, *rüzgârın* efendisidir: Rüzgârla bağlantılandırılan *akciğer ve romatizma* rahatsızlıklarına karşı *şifa* vericidir. Bu yönüyle *Şeyh Musa Sor* ile *ilişki* içine sokulur. Kimi kaynak kayıtlarında *al-Hasan al-Basri* ile kimi kaynak kayıtlarında ise *Peygamber Muhammet*'le özdeşleştirilir. *Şeyh Adi* ve *Şeyh Şems* ile birlikte inançta *öne* çıkarılır: Bu üçlünün oluşturduğu *Meclis*, sorgu gününde inançlılar için *belirleyici* bir işlev üstlenir.

Mabedi, Laleşte *Şeyh Adi Mabedi* ile *birleşik* durumdadır: Her iki mabedin üzerini örten büyük kubbe, kendisine adanmıştır.

İsrafîl; Ezidi inancında *Şeyh Şems* ile özdeşleştirilir: Hem Yedi Kutsal Varlığın hem de Dört Kutsal Varlığın *üyesi* durumundadır. Doğrudan *Güneş*'le ilişkilendirilir; O, *Güneş'in ilahı* ve inananların *kiblesidir*; şafak vaktinin *efendisidir*; ateş onun, yeryüzündeki *görünüşe* taşınmış biçimidir. Tüm canlılar *hava, su, toprak ve ateşten* yaratıldığı için her canlı, O'nu *yapısında* taşır.

Mushaf-a Reş adlı kutsal kitap kendisine *bağlanır*. Tanrı *dostu* olarak algılanır. Kimi kutsal kaynaklar onu Şeyh Adi'nin ya da Şeyh Hasan'ın *veziri* olarak gösterir; bu konumuyla bir bakıma Ezidiliğin *temel taşları* O'na bağlanmıştır. Aynı zamanda *Şemsani* şeyhlerinin *isim* babasıdır.

Ezidi inancındaki en önemli özelliği, günde üç kez Tanrı'yı görmeye gitmesidir; bu nedenle Tanrı'ya ulaştırması için *dualar-dilekler* O'na yapılır. Bu tasarım, Brahmanizmdeki *Soma* ve Zerdüştlükteki *Haoma* tasarımlarının bir *güncellenmesi* olarak algılanabilir. *Soma*, Hint toprağına bağlanan tasarımlarda, vedalar çağında kullanımı yaygın olan, ölümü uzaklaştırdığına inanılan; bir ağacın ya da mantarın özsuyundan elde edilen, kimi törenlerde sunu ve saç olarak tüketilen, tapım sırasında coşku yaratmak için rahiplerce içilen simgesel *kutsal içkidir*. Ama diğer taraftan *Soma*, içinde bulunduğu inanılan ve insanla kolayca iletişime girebilen tanrısal özün kimliklendirilmesiyle yaratılan, *kutsal sıvı tanrıdır*. Bu Tanrı, *kurye tanrıdır* ve önderin ya da öndere bağlı topluluğun sorunlarını baştanrıya götürür, yanıtlarını getirir. *Soma* içkisi ve aynı adla anılan *Soma* tanrısı tasarımı, Zerdüştlükteki *haoma* içkisi ve *Haoma* tanrısıyla büyük *benzerlik* gösterir. Zerdüştlük'te, *haoma*, sanrı yaratan ve ayinlerde içki olarak tüketilen özsuyu, *gizil tanrısal özün görünüşe taşınması* olarak algılanan *kutsal bitkidir*. Ama diğer taraftan *Haoma*, Zerdüşt'ün sorularını alıp Ahuramazda'ya götüren ve ikinci gün soruların yanıtlarını Zerdüşt'e getiren *aracı* tanrıdır.¹⁹

Soma ve *Haoma* tasarımları, tektanrıci dinlerle birlikte *Cebrail* durumunda güncellendi ve doğadan *koparıldı*. Kızılbaşlıkta insanın *aklı* durumuna dönüştü. Ezidilikte ise Melek Tavus, Cebrailin bir *dönüşüm* ürünüdür; ne var ki karıştların birliğini simgelediğinden, kendisinden bağımsız önsüz-sonsuz iyi ve kötü tanrılar *iptal*dir. Bu nedenle Brahmanizmdeki *Soma* ve Zerdüştlükteki *Haoma* tanrılarının inançtaki *kuryelik-aracılık* işlevi, Melek Tavus'ta ortadan kaldırılmış, bu görev meleklerinden Şeyh Şems'e verilmiştir. Böylece Şeyh Şems. Melek Tavus ile inananları arasında *bilgi-dilek iletişimini* yerine getiren bir kimlik olarak inanca taşınmış olur.

Yeminler, O'nun mabedinin *kapı aralığında* yapılır. *Din* olarak algılanır; O'na *şükredilir*; lütfun *hükümdarı*, içrek bilginin *efendisidir*; inananların *umududur* ve

¹⁹ Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, '010; s. 532 ve 1090; Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İkinci Basım; İstanbul, 2015; s. 75-78 arası ve 135-136.

tüm dertlerin *çaresidir*. Al-Damluci kayıtlarında Mevlana Celalettin Rumi'nin dostu *Şems-i Tebrizi* ile ve *İsa* ile özdeşleştirilir. Edmonds ve Empson kayıtlarında, Ay'ın efendisidir ve Ay'ın taşıyıcısı olarak algılanan *Fahreddin* ile ilişki içine sokulur. Yine Al-Damluci kayıtlarında, *vaftizle* bağlantısı kurulur.²⁰

Şeyh Şems'in Laleş'te *boğa kurbanının* yapıldığı büyük bir mabedi vardır. Ayrıca *makam* kapsamında Behzan yakınında bir mezarı ya da mabedi; Şeyhan ve Sincar'da mabedleri bulunmaktadır.

Mikail; Ezidi inancında *Şeyh Ebubekir* ile özdeşleştirilir. Hristiyan geleneğinde, '*meleklerin efendisi*' olarak adlandırılan dört büyük melekten biridir. Kuran'da yalnızca bir ayette geçer. Bu ayette Yahudilerin Mikâli dost, Cebraî düşman saymaları eleştirilerek, bu meleklerle düşman olanların Allah'ın *düşmanlığını* kazanacakları belirtilir. Güvenilir hadislerde de Mikâil'den söz edilir: Tanrı tarafından kimi *doğa olaylarının* yönetimiyle ve insanların rızıklarını Tanrı'nın takdirine uygun biçimde *bölüştürmekle* görevlendirildiğine ilişkin bir inanç vardır.²¹

Mikâil, Kızılbaşlıkta da tanımlanmıştır: Yol'da, Yol'daki gelişimin *tarikat* aşaması olarak algılanan Âlem-i Melekud'u temsil ettiğine inanılan bir melektir.²²

Hırkanın kendisine geldiğine yönelik inanç nedeniyle *Şeyh Ebubekir*, Ezidi manevi dünyasında *işlevseldir*. Kimi kayıtlarda, kendisine '*Efendim*' denildiği belirtilmektedir. Mezarı, Laleş'te ana mabededir; üzeri küçük bür kubbeye örtülmüştür. Ayrıca Baaşık ve Behzan'ın batısında birer mabedi bulunmaktadır. Baaşık'teki mabedi, *ateşli hastalıkları* olanlar tarafından şifa için ziyaret edilmektedir.²³

Şemmail; Ezidi inancında *Nasreddin* ile özdeşleştirilmektedir. Hem Yedi Kutsal Varlığın hem de Dört Kutsal Varlığın *üyesidir*. *Şemsani* şeyhlerinin ana kollarından birine *adını* vermiştir. İnanca göre Şeyh Adi'nin *celladıdır*; bıçaklı bir ölüm meleği olarak algılanır; *kafaları kesen* ilahtır. Laleş'te, Şeyh Adi Mabedi'nin için-

²⁰ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 99-100.

²¹ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*; Milliyet; Cilt: 3; s. 8155-8156.

²² Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 2005; s. 467.

²³ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 100-101.

de yer alan bir su haznesine adı verilmiştir. İnanca göre, Şeyh Adi birinden memnun olmadığında onu öldürür, bıçağını da buradaki suda yıkar.

Turail; Ezidi inancında Şeyh *Fahreddin* ile özdeşleştirilmektedir. Şeyh *Fahreddin*, hem Yedi Kutsal Varlığın hem de Dört Kutsal Varlığın üyesi durumundadır. Şemsani şeyhlerinin ana koluna adını vermiştir. Ay ile ilişkilendirildiği için Güneş'in Efendisi Şeyh Şems ile bağlantı içine sokulur.

Ay'ın evreleri sırasında, Ay'ın konumu nedeniyle hasta olan çocuklara şifa veren olarak algılanır. Ayrıca *qewl*'lerin okunması için kendisinden ruhsat alınır. *Mem Şivan* köyünde bir mabedi bulunmaktadır.

Dört Büyük Melek

Çâr Melek adıyla da anılan bu melekler Şeyh Şems, *Fahreddin*, *Sıccaddin* ve *Nasreddin*'dir. Teklikte dörtlük, dörtlükte teklik olarak algılanan bu meleklerden her birine dört elementten(hava, su, toprak ve ateş) her biri bağlanır. *Tek Fitilli Dört Lamba* ya da *Bir Temelden Dört İnsan* kalıp sözleriyle anlatılan bu melekler, temsil ettikleri topluluklarla birlikte dört elementten birine bağlanırlar.

Kızılbaşlıkta da benzer bir tasarım vardır: Hava, su, toprak ve ateş, varoluş çevrimine göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerini oluşturan öğeler olarak bilince-inanca taşınır. *Dört Kapı Kırk Makam* eğitim öğretisinde, ana eğitim aşamaları olarak algılanan her kapı, bu dört elementten biri tarafından simgelenir. Makalat ve Vilâyetname'de, Allah'ın dört tür insan yarattığı anlatılır: Şeriat kavmi olan *abitler*; tarikat kavmi olan *zahitler*; marifet kavmi olan *arifler* ve hakikat kavmi olan *muhipler*. Bu dört tür insan dört kapı ve dört öğeyle temsil edilir: Abitler, şeriat kapısı ve hava; zahitler, tarikat kapısı ve ateş; arifler, marifet kapısı ve su; muhipler, hakikat kapısı ve toprak.²⁴

Dört Büyük Cin

Ezidi inancında, Melek-i Tavus tarafından sıradan işleri görmesi için yaratılan ve her biri kötülüğün bâtından zâhire taşınmış biçimi olarak algılanan dört cin. Cin, genelde, göze görünmeyen varlık demektir: İnanç alanının önde gelen ortak

²⁴ Korkınaz, Esat; *Dört Kapı Kırk Makam*; Anahtar Kitaplar Yaynevi; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2013; s. 111 ve 126.

tasarımlarından biri durumundadır: Dişî cinler *peri*, kötü cinler *şeytan* adını alır. Hemen hemen tüm inançlarda cinler, *iyilikçi cinler* ve *kötülükçü cinler* olmak üzere ikiye ayrılır.

Cin tasarımı, kaynağını *Asur-Babil* mitolojisinden alır ve bu tasarım bütün dinlerce kabul görmüştür. Örneğin Matta İncili'ne göre *cinnet hastalığı*, insanların vücuduna giren cinler yüzündendir. Buna karşın Roma inançlarında cin, koruyucu bir rol oynar; her insanın, evin, mahallenin, yapının ya da kentin koruyucu bir cini vardır. Evcil tanrılar olarak algılanır ve onlara tapım gösterilir. Yunan çoktanrıcılığında, *daimonlar* iyilikçi olabildikleri gibi kötülükçü de olabilirler. Büyüculük, cin inancından büyük ölçüde yararlanmıştır. Özellikle İskandinav mitolojisinde cinler *çeşitlilik* gösterir: Yolcuları denizlerin dibine çekmeye çalışan *su perileri*, ölen savaşçıların ruhlarını Cennet'e götüren *valkiryalara*, geceleyin insanları alıp kaçıran *çayır cinleri*, kötülükçü *devler* ve *şeytanlar*, evleri koruyan *cüceler* başlıca cin türleridir.

Kuran'a göre tanrı cinleri, Âdem'den bin yıl önce yaratmıştır; ilk yaratılan cin ise *İblis*'tir; cinlerin atası olarak insanların atası Âdem'le karşıtlık oluşturur.²⁵

Kırk Kutsal Varlık (Çil Mêr-Çil Méran)

Kırklıkta *teklik*, teklikte *kırklık* olarak inanca taşınan *Kırk Kutsal Varlık*, tek bir *insan* biçiminde de tasarımlanmaktadır: Kırk kişinin kaldıramadığı bir taşı tek başına kaldıran *Şerfeddin* ile özdeşleştirilmektedir. Şeyh Adi, Mehmet Reşan'ı, Kırklar'ın *önderi* yapmıştır. Kırklar'ın Laleş'te bir mabedi bulunmaktadır: Ayrıca Sincar'da, dağın en yüksek noktası *Kırklar*'ın adıyla anılır.

Farklı kültürlerde, özellikle Kızılbaşlıkta *Kırklar tasarımı* vardır: Kırklar, batıni kültürde, gayb erenleri ululuk/ermişlik sıralamasında yer alan, kim oldukları tam olarak bilinmeyen, ancak varlıklarına ve kutsallıklarına inanılan *kırk kişilik evliya*, *ermiş topluluğudur*.

²⁵ Korkmaz, Esat; *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınları; İstanbul, 2006; s. 163-169 arası.

Onbirler

Kaynaklarda *Onbirler* ile ilgili bilgi yok gibidir: Êzdînê Mîr'in *yedi kız, dört erkek* çocuğunun sayısı mıdır tam olarak bilemiyoruz. Onbir sayısının simgesel seçenekleri üzerinde gezinmekle yetinelim:

Kabalistik tasarımlarda, *günahın* simgesidir onbir sayısı. Mistik tasarımlarda ya da sûfi gelenekte, yaşamdaki değişimlerin sayılarla açıklanmasında *tanrısal açıklama, yani vahiy* simgesidir. Yahudilik tasarımlarında, On Emri ihlal ettiği için *günahkâr* kabul edilen simgesel sayıdır. Ortaçağ tanrıbilimsel tasarımlarda, *onbir büyük hata* simgesi sayıdır.

KASTLAR

Ezidilikte *kasta* dayalı bir örgütlenme vardır: Bu örgütlenme, hem *dinsel* örgütlenmeyi hem de *toplumsal* örgütlenmeyi belirler. Şeyh Adi tapımını *merkeze* alan bu örgütlenme, Şeyh'in *bağlısı* ailelerin belirleyici olduğu ve haklarının *kan* güvencesine kavuşturulduğu bir ruhbanlık oluşumuna neden olmuştur. “Şeyh, pir ve müritten oluşan mevcut iş bölümleri ve dinî yönelimler nedeniyle mir, şeyh, pir, kaval, *feqir*, koçek ve müritlerden oluşan –ve kendi içinde de benzer bölümlere ayrılan- bu hiyerarşik yapı kan bağıyla sonraki kuşaklara aktarılmaktadır. Değişmesi olanaklı temeli dinî bir iş bölümüne dayanmakla birlikte, bu görevlendirmeler nedeniyle, topluluğa mensup her kişi doğduğu andan itibaren dinî ve kültürel olarak belirli sorumluluklara da sahiptir. Fakat sadece şeyh, pir ve mürit grupları arasında geçiş olmamaktadır. Teorik olarak diğer gruplar şeyh, pir ve müritlerin katılımına açıktır; fakat neredeyse bir asırdan bu yana bu grupların da belli ailelerce temsil edilmeye başlandığı görülmektedir. Topluluk içerisinde hem şeyh ve pirlerin hem de müritlerin ortaklaşabildikleri tek topluluk koçekler ve –bir ölçüde– *feqir*lerdir.”²⁶

²⁶ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüşť Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 135-136.

ÇİFT İSİMLİLER

1) Mirler/Emirler

Ezidi kast hiyerarşisinin *en yüksek* rütbesidir. Soyları, *Şeyh Hasan'a* ya da *Şeyh Adi'nin ilk haleflerine* bağlanır. Bu rütbe, *Şeyhan* ailesine verilmiştir. Bu nedenle *Şayhan Miri*, Ezidi cemaatinin *dini* ve *seküler* lideridir. Mir, Ezidi geleneksel inancında, *Melek Tavus'un* yeryüzündeki temsilcisi olan *Şeyh Adi'nin* vekilidir; kutsal bir kişiliktir. Kutsallığı gereği, giysileri yalnızca *koçek* tarafından yıkanabilir; herhangi bir nesne *mîrin* tenine temas etmişse o nesneye *niyazla* dokunulur.

Günümüzde ise mirler, *Qatani* soyunun bir üyesidir; kural olarak bu unvan babadan *büyük oğula* geçer; eskiden mirler *Şeyh Sin'in* soyundan çıkıyordu; yaklaşık 200 yıl önce *Şeyh Şems* klanı egemenliği devrelmeye kalkışınca *savaş* çıkmış ve her iki taraf da *zayıf* düşmüştü. Durumdan yararlanan *Qatani* klanı mir çıkarma yetkisini eline geçirmiştir.²⁷

Mirin görevleri neredeyse *sınırsızdır*; görevden *uzaklaştırılmaz*. Günümüzde cemaat düzeyinde yaratılan *toplumsal sorgulama* ve *politik gelişmelere* bağlı olarak, mir ailesinin yetkileri bir ölçüde kısıtlanmıştır.

Dünyevi ve politik işlerden sorumlu olan mirler, aynı zamanda manevi kastlar üzerinde de bir *otoritedir*. Kararlarına karşı çıkan müritleri cezalandırabilir, *toplum dışına* atabilir.²⁸ Yine bir uluslararası toplantı söz konusu olduğunda Ezidile-

²⁷ “Mir'in Katani ailelerden bir kişi olması yeni bir durumdur. Eskiden mirler *Şeyh Sin* soyundan çıkıyordu.... 200 yıl önce *Şeyh Şems* klanı egemenliği devralmak istemiş, çıkan savaşta her iki taraf da *zayıf* düşmüştü. Mir çıkarma yetkisi de bu durumdan yararlanan Katanilerin eline geçti.” (Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un halkı Ezidiler*; Metis yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 49; 6 nolu dipnot); “Yezidi hiyerarşisinin en yüksek rütbesi, *Şeyhan* emirine ve ailesine aittir. Bazı geleneklere göre halife *Yezid'den* ve *Şê Hesen'den* gelirken başka efsanelere göre de prens ailesi aslında *Şeyh Adi'nin ilk haleflerinin* soyundan gelmektedir.” (Lescot, Roger; *Yezidiler/ Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri* –Çev.: Ayşe Meral; Avesta Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 76).

²⁸ Toplum dışına sürme, Kızılbaşlıkta *düşkün edilme*, adını alır. *Düşkün*, Yol terbiyesine aykırı davranan, Yol kurallarına uymayan *suçlu* kimsedir. Kızılbaşlık inancına göre; dünya işleri, dünyada çözülür; kişi Tanrı'ya olan borcunu ödeyemeden ölse bile, bu yalnızca *onun* sorunudur. Dünya işleri kapsamında *kul borcunu* ödemek bir Kızılbaş için temel koşuldur; bu koşulu yerine getiremeyen yargılanıp *düşkün* ilan edilir ve toplumdan *dışlanır*. Bu nedenle kul borcu olan suçlular asla *ceme* alınmaz. Bu yargılama sistemi, Kızılbaş inancını, diğer inanç sistemlerinden *ayırان* önemli bir özellik duru-

ri temsil eder. Geleneğe göre mirler, Laleş'teki kutsal merkezden 20-25 km uzaklıkta bulunan Ba'adre'de otururlardı. Günümüzde Musul ya da Bağdat'ta ikamet ediyorlar.²⁹

Ezidilikte Mir'in konumu, hem *otorite* açısından hem de *zekât-bağış* geliri açısından kısılanacak bir makamdır: Mir olma hakkına sahip aşiret beyleri, mirlik makamını *ele geçirmek* için her çareye başvururlar. Bu nedenle olsa gerek, *doğal yoldan ölen Ezidi miri sayısı oldukça azdır*. Çünkü büyük çaplı bağış-zekât toplama olanağına sahip *şeyh aileleri*, özellikle de *mir ailesi*, yüzyıllar boyu zengin olarak yaşadılar. Bu yaşama yönelik *çekicilik*, kavganın-çatışmanın *temel nedeni* olmuştur.

Mir öldüğü zaman yeni mir, tüm Ezidi *liderler* ya da *temsilcileri* tarafından yine mir ailesi içinden seçilir. Bu görev, XVIII. yüzyıl başından bu yana Çol Ailesi'nin elinde bulunmaktadır. Konu bir söylenceye de bağlanmış durumdadır: "Bir söylentiye göre, Şeyh Adi ölüm döşegindeyken şeyhlerin üç kolunu oluşturan Şemsani, Adani ve Qataniler Şeyh Adi'nin yerine geçebilmek için çatışmaya başlamıştı. Tanrı, Şeyh Adi'nin dualarına karşılık, meseleyi halletmesi için Melek Tavus'u gönderdi. Melek Tavus dünyaya geldi ve oracıkta insanı yarattı. Bu kişi 'boşluk'tan yaratılan Çol Bey'dir. Bu sebeple onun soyundan gelenler Melek Tavus'un dünyadaki temsilcileridir. Çol Ailesi'nin kökenlerinin dolaylı olarak Şeyh

mundadır. Düşkünlük suçun durumuna göre belli bir süre sonra *kaldırılabilir*; burada temel ölçüt, kişinin *düzelmesi* ve halkın da bu kişiyi *düzelmiş* kabul etmesidir; dede bu konuda sadece *hakemdir*; bir dedenin düşkün ettiği kişinin düşkünlüğünü kendisi ya da kendisi yoksa aynı ocağın bir başka dede kaldırabilir. Düşkün edilmesine karar verilen bir kimse olunca mürşit, bir *düşkün meydanı* açar. Ve cezayı verir: Cezanın durumuna göre belli bir süre geçtikten sonra *mürüvvet meydanı* açılır; düşkün kaldırılmasına karar verilirse yapılan bir törenle suçluluk sona erer ve kişi *topluma* katılır. (Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul- 2005; s. 204).

²⁹ "Mir bütün Yezidilerin büyüğüdür. Yezidi toplumunda her aşiretin bir başkanı vardır, bu aşiret başkanları da Mir'e bağlıdır. Bu görevi ile Mir, dini bir kişilik olmaktan çok yöneticidir. Her Yezidi, Mir'e, gelirini sağlamada bir ödemede bulunur... Hiçbir Yezidi, Mir'in buyruğu dışına çıkamaz.... Söylentilere göre Mirlerin kökeni Şeyh Adıyy'nin hizmetçilerinden birine dayanır. Bu hizmetçi Şeyh Adıyy'nin sağlığında kendisini sevdirmesini bilmiştir. Şeyh Adıyy öldüğünde bu kişiyi kendisinin yerine atamıştır. Bundan sonra bu kişi Yezidilerin büyüğü olmuş, oğulları da Yezidiler tarafından Mir olarak tanınmışlardır." (Torfi; *Bir Kürt Düşüncesi/ Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin Yayınları; İstanbul, 2000; s.128-129).

Adi'ye uzanan Qatani şeyhleriye bağı olduğuna inanılır ve bu aileye mensup olanlar sadece aile içinde, pismir'ler veya Qatani şeyhlerinin Abdulkadir koluyla evlenebilir.”³⁰

2) Şeyhler

Kastın ikinci önemli kolunu, *şeyhler* oluşturur. Dini işleyişin *en üst yetkilisi* durumunda bulunan şeyhlerin soyu, *yarı melek-yarı insan* olarak algılanan ve Melek Tavus'a yardımcı meleklerin *yeryüzündeki temsilcileri* durumunda bulunan, Ezidilerin uyacakları *yasaları yapan-yasakları koyan* kutsal kimliklere bağlanır. Yani, *Şeyh Adi soyundan* geldikleri için *Araplılar* ve *Şeyh Mend* dışında *Arap soyadları* taşırlar.

Bu nedenle *kökenlerinin* kendilerine tanıdığı *ayrıcalıkları* kimseyle paylaşmazlar. Ve korumak için de *kendi aralarında evlenme* yoluna giderler. Bu yolla *özel bir kast* oluşturmuş durumdadırlar. Her şeyh, doğuşlarından itibaren onlara ait olan müritlerin *sorumluluğuna* sahiptirler. Şeyh öldüğünde mirasçıları, merhumun mal mülküyle birlikte *müritleri de kendi aralarında paylaşırlar*. Bu veraset işleyişi, oldukça karmaşık durumlar yaratır; bir aşiretin, bir kabilenin *tek bir üste* bağlı olduğu enderdir; ötesinde, her şeyhin müritleri birbirinden *çok uzak köy* ve kasabalara dağılmış durumdadır.

Şeyhin görevi temelde *dinidir*, yani *regülerdir*: Sorumlu olduğu müritlerin *manevi* rehberidirler; doğum, ölüm, evlilik, nikâh vb. ayinleri onlar yönetirler. Bayramların *tarihlerini* belirleyen ve kutlamaları *düzenleyen* de onlardır.

Gençler, şeyhin evinde yedikleri yemekle Yol'a *alıştırılmış*, yani Ezidilik yoluna *hazırlanmış- uyarlanmış* olurlar. Kimi kutlamalarda, şeyhin evi, kutsal mekânların bir tür *makamı* olarak algılanır, tören kapsamında *tavaf* edilir.

Doğal olarak şeyh hizmeti *parasız* değildir; hizmetleri karşılığında *zekât-bağış* toplarlar. Kimi bölgelerde yılda *bir kez* kimi bölgelerde ise ilkbahar ve sonbahar olmak üzere yılda *iki kez bağış-zekât*³¹ toplamak için yola çıkarlar. Şeyhlerine

³⁰ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Aned Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 124.

³¹ *Zekâtın* Kızılbaşlıktaki anlamı ayrıntılıdır; *katlı* anlamlara sahiptir. Öncelikle Yol'da, Tanrı katına ulaşabilmek için *kendi varlığından vazgeçme*; kendi varlığından vazgeçerek *kendini temizleme*, anlamını taşır. İkincisi ise *kendi bilgisinden diğer insanları ya-*

müritleri, *zekât-bağış* olarak algılanan bir *vergiyi* ödemek durumudadırlar. Vergi, her müridin *durumuna* göre ve *gönüllülük* temeline dayalıdır. Bu vergiler dışında nişan, evlilik kutlamaları, doğum, ölüm törenleri de *belli bir ücrete* tabidir.³²

Kendi aralarında aşiretlere bölünürler:

- 1) Qatani Aşireti(Şeyh Ebubekir ailesi); Ezidi miri, bu aşiretten seçilir. Bu aşiretten Şeyh Mend'in soyundan gelenlerin, yılanların davranışlarını yönlendirebildiklerine ilişkin genel bir inanç vardır.
- 2) Şemsani Aşireti(Şeyh Şemseddin Ailesi); Baba Şeyh, Şeyh Fahreddin soyuna bağlanan bu aşiretten seçilir. Baba Şeyh, Ezidilerin dini reisidir, şeyhlerin başkanıdır ve dini işlerde mirin yardımcısı ve vekilidir. Kıdem olarak Mir'den daha aşağıda olmakla birlikte, Ezidi yaşamında Baba Şeyh, bir inanç önderi olarak saygı görür. Çoğunlukla babadan oğla geçer. Görevlendirme yetkisi mire aittir. Alkolden uzak durarak ve yılda kırk gün oruç tutarak, dindar yaşama rehberlik eder. Laleş Mabedi'nde özel bir makama sahiptir; törenlerin geçerli olması için tören süresince Meclis'te yerini almak durumundadır.³³
- 3) Adani Aşireti(Şeyh Adi'nin kardeşlerinin soyu); Pêşîman/ Pêşîmam(Baş İmam) Şeyh Şerafeddin soyuna bağlanan bu aşiretten seçilir. Bulunduğu bölgenin dini önderi olan Pêşîman, seçimle gelir ya da mir tarafından atama yoluyla görevlendirilir.³⁴

rarlandırma; bu yolla kendini temizleme; kendindekini bir başkasına aktararak toplum-sallaşmaya/topluluk ya da toplum bilincinin oluşmasına katkıda bulunma anlamlarını içerir.(Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 2005; s. 718).

³² Lescot, Roger; *Yezidiler/Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*- Çev.: Ayşe Meral; Avesta Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 77-78-79-80; Suvari, Ç. Ceyhan; *Yezidilik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi*; Anadolu'dan Etnik Manzaralar/Artakalanlar; E Yayınları; İstanbul, 2006; s. 99.

³³ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 125-126.

³⁴ *Yezidiler/ Dini Müzik-Halk Müziği*; Kalan; s. 36-37.

Qatani Şeyhleri

Qatani Şeyhleri'nin ilk sırasını *Şeyh Adi* doldurur. Şeyh Adi, Ezidilerin tarihsel ve başat *inanç* figürüdür. Kendisinden bağımsız önsüz-sonsuz iyiye ve önsüz-sonsuz kötüye başkaldıran Melek Tavus'un *yeryüzündeki temsilcisi* olduğundan, *yarı-tanrısal*dır; bu bağlamda *Yedi Kutsal Melek*'ten biridir ya da *Altı Kutsal Meleğin* başkanıdır. Tanrısal algılandığında O, *dünyayı yaratmıştır*; yeryüzü ve gökyüzünün *on dört katmanını* O ortaya çıkarmıştır. O, zamanın *kutbudur*; kendisine *ibadet ve secde* edilir; *rızık* dağıtandır; *merhamet* sahibidir.

Şemsani şeyhlerine adını veren *Şeyh Şems*. O'nun *veziridir*. Söylencesel anlatıma göre ilk bağlılarını Laleş'teki *Kutsal Oyuk*'ta (Mağara'da) toplamıştır; yarın ahret gününde inananlar, Şeyh Adi ve Şeyh Hasan'ın *divanında* toplanacaklardır. Yine inananlar, Şeyh Mend ve Şeyh Şems ile birlikte Şeyh Adi'yi, *sığınma yeri*, *yardım kaynağı* olarak bilince-inanca taşırlar. Mehmed Reşan'ı, *Kırklara* başkan olarak atamıştır. Başlangıçtan sona *hükümdar* olarak algılandığı için, ilk önderlere *hurka* giydiren, bu yolla onlara *yetki* veren O'dur. O'na bağlanan pek çok *mucize* ve *kahramanlık* vardır: Örneğin, esasını kayaya vurmuş ve kayanın içinden su çıkmıştır; suyla konuşmuş ve suyun *dışarı* çıkmasını sağlamıştır.

Qatanilerin her biri bir *melek* olarak algılanan diğer şeyhlerine gelince bunlar *Şeyh Obeke*, *'Ebd el-Qadir el-Rehmanî* ve *Şeyh İsmail 'Enzel*'dir. *'Ebd el-Qadir el-Rehmanî*, Qatani şeyhlerinin bir alt grubuna *adını* vermiştir. *Sûfî* geçmişiyile öne çıkar: Annesinin Şeyh Cüneyd'in kızı olduğu söylenir; annesi, babasının öğrencisi olan Hallac-ı Mansur'un *kanunun* sızdığı bir nehrin suyundan içmiş ve Abdul kadir el-Rehmanî'ye *gebe* kalmıştır.³⁵ Şeyh Ebubekir'in mezarının üzerindeki küçük kubbe, kendisine adanmıştır; Qiran köyü yakınlarında bir *mabedi* bulunmaktadır.

Şeyh İsmail *'Enzel de Qatani* şeyhlerinin bir alt bölümüne *adını* verir; Laleş'te bir *mabedi* bulunmaktadır.³⁶

³⁵ Benzer bir söylence şöyle anlatılır: Hallac-ı Mansur'u birinci gün *çarmıha* gerdiler, ikinci gün *bedenini parçalara ayırdılar*, üçüncü bu parçaları yakıp *küllerini Dicle'ye savurdular*. Aradan uzun uzun yıllar geçti; susayan bir *bâkire* Ezidi kızı, Dicle'den su içmek istedi; eğilince ağzından *köpük* geldi, o anda Dicle de *köpürmeye* başladı. Dicle'nin suyunu içti ve Hallac-ı Mansur'dan *gebe* kaldı. Doğan çocuk Ezidilerin *ilk atası* oldu.

³⁶ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 100-101.

Şemsani Şeyhleri

Êzdînê Mir(Yezdin Amir); Şemsani şeyh soylarından herhangi bir soya adını vermemekle birlikte, Şemsani şeyhlerinin kollarının atası olarak inanca taşınır. Şems, Fahreddin, Sıcaddin ve Nasreddin'in *söylencesel babasıdır*.

Şemsani şeyhleri sıralamasında Êzdînê Mîr'i Şeyh Şems izler. O'nu *Amadin* ('Emad el-Din) takip eder. Şeyh Şems'in oğullarından biridir; Şemsi şeyhlerinin bir alt kolu, Amadin'e *bağlanır*. Babadîn ile birlikte *karın ağrılarına* karşı iyileştirici güç olarak algılanır. Laleş'te bir *mabedi* bulunmaktadır.

Şeyh Banık; Şeyh Şems'in oğullarından biridir; Şemsani şeyhlerinin bir alt - grubu, Şeyh Babık'a *bağlanır*. Laleş'te bir *mabedi* bulunmaktadır.

Şemsani şeyhleri sıralamasında Şeyh Babık'ı Şeyh Fahreddin, O'nu da Şeyh Mend b. Fexr(Şeyh Mend Paşa) izler. Fahreddin'in oğullarından biridir. O'nun aracılığıyla Şemsani şeyhlerinin bir alt grubuna *adını* verir. *Keramet* sahibidir; bu kapsamda *yılanlara hükmettiğine* inanılmaktadır. Yılan sokmasına karşı, *şifa* vericidir. Ezidi inancında, Şeyh Adi ve Şeyh Şems ile birlikte *sığınma yeri ve yardım kaynağı* kutsal kimliklerdir. Saygı ifadesi olarak *Meclisin Efendisi*, diye çağrılır. Laleş'te bir *mabedi* bulunmaktadır; mabedin tamamlayıcısı durumunda bulunan ve içinde *yılanların yaşadığı mağara* O'na *bağlanır*. Ayrıca Behzan'da başka bir *mabedi* vardır.

Şeyh Mend b. Fexr'i Şeyh Fahreddin'in kızı ve Şeyh Mend'in kız kardeşi *Hatuna Fexre* takip eder. Şemsani şeyhlerinin Fahreddin kolunun bir alt grubu, kendisine *bağlanır*. Doğumla ilgili sorunlara karşı *şifa* verici kutsal kadın kimliğidir. Laleş'te bir *mabedi* bulunmaktadır.

Şemsani şeyhlerinin şeyh sıralamasında Hatuna Fexre Şeyh Sıcaddin(Secad el-Din), O'nu da Şeyh Nasreddin izler.³⁷

Adani Şeyhleri

Adani şeyhleri, sıralamasının ilk basamağını Şeyh Hasan doldurur; O'nu, Şeyh Musa Sor(Şeyh Mus) izler. *Kırmızı Musa* adıyla anılan Şeyh Musa Sor, Adani şeyhlerinin bir alt grubuna *adını* verir. *Hava ve rüzgârın* efendisidir; bu nedenle Ezidiler hasat zamanı O'na, *-Ey Kırmızı Şeyh Mus, çok rüzgâr ver, o zaman biz de*

³⁷ A.g.e., s. 101-104.

sana fırında(=kırımızı) somunlar hazırlayacağız, diyerek yakanrlar. Efendisi olduğu rüzgâr ve havadan kaynaklanan akciğer hastalıklar ve romatizma rahatsızlıklarına karşı şifa verici kutsal kimliktir. Laleş'te bir mabedi bulunmaktadır.

Adani şeyh sıralamasında sıra Şerfeddin'dedir; Şeyh Hasan aracılığıyla Adani şeyhlerinin bir alt kolu kendisine bağlanır. İnancın savunucularından biri olarak algılanır. Hava durumundan sorumludur; çiçek hastalığı, kızamıkçık ve diğer deri hastalıklarına karşı şifa verici kutsal kimliktir. Laleş'te bir mabedi bulunmaktadır. Ayrıca Beyt Nar köyünde, Sicar'daki Reşid köyünde ve Çilmeran Dağı'nın zirvesinde küçük birer mabedi vardır.

Adani şeyhleri sıralamasına bu aşamada İbrahim Xetnî girer; Şeyh Hasan aracılığıyla Adani şeyhlerinin bir alt kolu, kendisine bağlanır. Söylencesel anlatıma göre Şeyh Hsan evli değildir, ancak Şerfeddin adında bir çocuk sahibi olmuştur. Şerfeddin de evlenmeyi reddedince bu kez Şeyh Hasan, İbrahim Xetnî adında bir çocuk edinir. Laleş'te bir mabedi bulunmaktadır.³⁸

Kutsallıkları açısından şeyhlere denk olarak algılanabilecek diğer kutsal kimlikler üzerinde kısaca duralım: Bir anlatıma göre Şeyh Şems'in dokuz oğlu vardır; bunlar, Amadin, Babık, Xidir, 'Eli, Evdal, babbîn, Hewind, Hasan ve Toqil'dir. Bunlardan Babadîn, Mushaf-a Reş'te rastlanmamakla birlikte kimi kayıtlarda Yedi Kutsal Varlığın üyelerinden, kimi kayıtlarda ise Şeyh Adi'nin müritlerinden biri olarak gösterilmektedir. Karın ağrılarına karşı şifa verici kutsal kimliktir. Laleş'te bir mabedi bulunmaktadır. Xidir ise Hıdır-İlyas ile özdeşleştirilir.

Şeyh Şems'in oğulları dışında da kutsal kimlikler vardır: Şeyxalê Şems(Şeyh Xal Şemsan); Şeyh Şems'in kız kardeşinin oğlu ya da Şeyh Adi'nin mürididir. Söylencesel anlatıma göre Bedreddin Lulu döneminde hapisten azad edilmiştir ve Ramazan bitmeden iki gün önce Şeyh Adi'ye gelmiştir. Şeyh Adi büyük mutluluk duymuş ve o gün bayramın başlaması için buyruk vermiştir. Laleşte bir mabedi bulunmaktadır.

Zeyn el-Din(Zindin-Zendin); kendisiyle ilişkilendirilen söylenceye göre, bir gün Şeyh Adi'nin atını sürerken yukarıda makam ve tahtı, aşağıda da boğa ve balığı görmüştür. Ardından mucizevi bir şekilde Kahire'ye götürülmüştür. Mısır valisi kendisini hapse attırmıştır. Durum karşısında Şeyh Adi, kerametini devreye sokmuş, esasını Laleş'ten Kahire'ye uzatmış ve O'nu geri, getirmiştir. Bahzan yakınında biri kutsal bir taş, diğeri bir mezar olarak iki mabedi bulunmaktadır.

³⁸ A.g.e., s. 104-106 arası; Omerxali, Xanna; Êzdiyatî/Cıvık Sembol Rîtûel-Wergera ji Ingilîzî: Ergîn Opengîn; Avesta Yayınları; İstanbul, 2007; s. 56-65 arası.

3) Pirlar

Pirlar de şeyhler gibi *Şeyhan* kökenlidirler: Şeyhlerin *Arap* olmasına karşın, Şeyh Adî'nin *müritlerinin soyundan* geldiği kabul edilen pirlar, *kırk*³⁹ Kürt aşiret ve ailesinden gelirler.

Pirlerin görevleri, şeyhlerin görevleriyle hemen hemen *aynıdır*. Unvan ve makam farklılığı, *etnik aidiyetten* kaynaklanır. Hizmetleri açık olarak tanımlanmamış olmakla birlikte, şeyhlerin *yardımcıları* konumundadırlar ya da yokluklarında, hasta olduklarında onların *yerine* hizmetleri yürütürler. Pir aşamasındaki kaynak kişilerim, bayramlarda, dargınları-küskünleri barıştırmak gibi *temel* görevlerinin bulunduğunu belirttiler. *Pir Şemo Mejdin*, mürit *saygı* gereği pirin elini öper ama alna koymaz, dedi ve aslında saçımızın-sakalımızın kesilmemesi gerekirken günümüz toplumsal yaşamına uyarlanma zorunluluğu nedeniyle kesiyoruz, diye de sürdürdü sözlerini.⁴⁰

Burada bir noktanın *altını çizmek* gerekir: Pirlar, *başlangıç Ezidiliğinde*, inanç örgütlenmesinin *en üst* aşamasını oluşturuyorlardı. Şeyh Adî ve bağlıları Laleş'e geldikten sonra, Pirin Arapçadaki karşılığı olan şeyh *baskın* duruma gelmiş, pir kullanımı, baskın kimliğin *yardımcısı* konumuna taşınmıştır. Yani başlangıç Ezidiliğinin başat kimliği pir/pirlar, Şeyh Adî ile birlikte kurumlaşan *Yezidiliğin* başat kimliği şeyh/şeyhler olmuştur. Bu nedenle şeyhlerin adı Arapça, pirların adı Kürtçe'dir.⁴¹ Şeyh Hasan'la birlikte *tersine dönüşüm*, yani *Yezidilikten-Ezidiliğe dönüşüm ve güncelleme* gerçekleşince, pir/pirlar *başlangıç* otoritesine-saygınlığına kavuşma olanağını yitirmiştir.

³⁹ Kırk(40), Bâtını kültürde, a) *Kırklar'ı*, *kırk makamı* simgeleyen sayıdır. Kabalistik tasarımlarda, *beşinci sefirotu*, yani Gevurah'ı simgeler. Orta Doğu ile İran ve Türkiye'de, büyük sayılar arasında simgesel anlamda *en büyüleyici sayı*dır. Kadim Babil tasarımlarında, Ülker'in gözden yittiği *40 günlük süre*yi; Ortodoks inançta, Nuh Tufanı'na neden olan yağmurların yağdığı *kırk günlük zamanı* işaret eder. (Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul- 2005; s. 403-406 arası).

⁴⁰ *Pir Şemo Mejdin*/ yaş: 36/okuma-yazma bilmiyor(savaştan ve üzerlerine yönelik saldırılardan okumaya fırsat bulamadığını belirtti); söyleşi yeri: Batman Ezidi Kampı; söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014(Uğurcan(Korux) köyü Ezidi Kampı); *Zeydan Xalef Hasan*/Pir/Batman-Kamp öğretmeni/ yaş: 20/ eğitim: Lise/ Söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

⁴¹ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 132.

Pirler de şeyhlere benzer biçimde aynı kaynaklardan *gelir* elde ederler; ancak pirlerin sağladığı gelir, şeyhelerin sağladığı gelirin yaklaşık yarısı kadardır. Her pirin bağlı olduğu bir şeyh vardır: Soy kökenli oldukları için sadece *kendi* aşiretlerinden evlenebilirler.⁴²

Pir Soyları

Pir soylarının sayısı *kırk*tır: *Pîr Hasan Meman*, Kırk'ın lideridir. Alt bölümleri *Hasan Elka* ve *Xetibesi* olan bir pir ailesine adını vermiştir. Hasan Elka, Hasan Meman pîrlerinin bir alt kolu O'na *bağlanır*. Xetibesi, Hasan Meman pirlerinin bir alt koluna *adını* veren *kadıdır*.

Pîr Afat, alt kolları Mehmed Reşan, Buwal ve Pîr Derbês olan pir soyu kendisine *bağlanır*. Berestak köyü yakınlarında bir *mabedi* bulunmaktadır. *Mehmed Reşan* (Mem Reşan); Pîr Afat pirlerinin bit alt kolu O'na *bağlanır*. *Aslan* unvanıyla çağrılır. *Yağmurun* efendisi, *hasadın* koruyucusudur; bu nedenle kendisine, *-Ah Memed Reşan serpiştir, bereketli yağmuru yağdır*, diye yakarılır. Baharda bayramı kutlanır. Kimi kayıtlarda *Kırk*'ın lideri olarak da gösterilir. En güçlü *yeminler* O'nun üzerine yapılır. Yeminlerle olan ilişkisini Melek Tavus ve Şeyh Şems ile *paylaşır*. Laleş'te bir *mabedi* bulunmaktadır. *Buwal*, Pîr Afat pirlerinin bir alt kolu kendisine *bağlanır*. *Pîr Derbês* de benzer biçimde, Pîr Afat pirlerinin bir alt koluna *adını* verir.

Pîr Cerwan; alt grupları Esibiya, Hacı Muhemmed, Omerxale, Qedib el-Ban olan pir ailelerine *adını* vermiştir. *Akreplerin* piridir; akrep zararlarına karşı *şifa* verici kimlik olarak algılanır. Laleş'te *mabedi* bulunmaktadır. *Pîr Esibiya*, Cerwan pirlerinin bir alt koluna *adını* verir. Kayıtlarda, Şeyh Adi'nin *hazinedarı* olarak belirtilir. Laleş'te bir *mabedi* bulunmaktadır. *Şeyh Qedîb el-Ban*; Cerwan pirlerinin bir alt koluna *adını* verir. Kayıtlarda Şeyh Adi'nin *yoldaşı* olduğu belirtilir. İç has-talıklarına karşı *şifa* verici kutsal kimliktir. Laleş'te Şeyh Adi Mabedi'nin yanında bulunan bir *kubbe*, kendisine *bağlanır*. *Hacı Muhemmed*; Cerwan pirlerinin bir alt kolu kendisine *bağlanır*. *Pîr Xanî*; bir pir ailesine *adını* verir. *Pîr Ömer*

⁴² Yezidiler/ Dini Müzik-Halk Müziği; Kalan; s. 37-38; Lescot, Roger; Yezidiler/Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri- Çev.: Ayşe Meral; Avesta Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 81; Suvari, Ç. Ceyhan; Yezidilik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi; Anadolu'dan Etnik Manzaralar/Artakalanlar; E Yayınları; İstanbul, 2006; s. 100.

Xalid(Omerxale); Cerwan pirlerinin bir alt grubuna *adını* verir. *Mürebblers*, Pîr Omer Xalid'in soyundan geldiklerini belirtirler. Laleş'te bir *mabedi* bulunmaktadır.

Pîr Hacı 'Eli(Hacial, Hacali); bilinen tek alt grubunu *Pîr Behri*'nin oluşturduğu bir pir ailesine *adını* verir; kayıtlara göre Şeyh Adi'nin *mürididir*. Şeyh Adi Baalbek'ten geldiğinde kırk gün kendisini evinde *mihman* etmiştir. *Delilik*, *cin çarpması* gibi hastalıklara karşı *şifa* verici kutsal kimliktir. Laleş'te bir *mabedi* bulunmaktadır.

Mem Şivan; Mem Şivan köyünde yaşayan pir soyu kendisine *bağlanır*; *koyunların* koruyucusudur. Söylenceye göre, *Dilek Sütunu*'nu kurmuştur. Laleş'te bir *mabedi* bulunmaktadır; ayrıca, Şeyhan'da bir dizi *küçük* mabedi vardır. *Pîr Behri*; Pîr Hacı 'Elî pirlerinin bir alt koluna *adını* verir.

Üstlendiği Hizmete Göre Kimliklenen Kutsallar

Pir soylarıyla *aynı aşamada* bulunduğu inanılan ve *üstlendiği hizmetle* öne çıkan kutsal kimlikler de bulunmaktadır: *Memê Şivan*, büyükbaş hayvanların koruyucusu kutsal kimliktir. Maklub Dağı yakınında bir mabedi bulunmaktadır. *Ebu Riş*, söylencesel kayıtlara göre yardımıyla insan öldürenler, Behzan'da bulunan mabedinin çatısına bir kuşun kanadını koyarlar. *Şeyh 'Ebrûs*; yıldırım ve şimşegin efendisidir. *Pîrê Libnan*; taşların piridir. Söylenceye göre, Laleş'teki birçok mabedi O inşa etmiştir. Yani Şeyh Adi yolunun mimarıdır. Evlilik ve ev yaşamının düzeni O'na bağlanır; bu nedenle baharda genç erkek ve kadınlar, sevdikleri kişiyle evlenebilmek için O'na yakarırılar. *Derwêş el-'Erd*; yeryüzünün dervişidir; ekim yapılırken ve cenazelerde, kendisine dua edilir. *Baba Gûşgûş*; kulak ile ilişkilendirilir; kulak rahatsızlıklarına karşı şifa verici kutsal kimliktir. *Pîrê Terciman*; söylencesel anlatıma göre Şeyh Adi'nin tercümanıdır. *Şeyh Muşelleh*(Mişelleh); Yol'un muhafızıdır; söylenceye göre, Şeyh Adi'nin memnun olduğu kişileri ödüllendirir, Şeyh Adi'nin memnun kalmadıklarını ise her şeylerine el koyarak onları çıplak bırakır. Mabedi Laleş'tedir; ayrıca Ayn Sifnî'de kendisine bağlanan bir mabedi vardır. *Sitt Neftse*; bir ağaç biçiminde kimliklendirilen kadın figür; *Kıymetli Hanım* olarak algılanır. Yüksek ateş ve uykusuzluğa karşı şifa verici kutsal kimliktir: Bu bağlamda, yüksek ateşi iyileştiren kutsal bir *incir ağacı* ya da uykusuzluğu iyileştiren kutsal bir *zeytin ağacıdır*. *Şeyh Bako*; yüksek ateşe karşı iyileştirici kutsal kimliktir. Behzan'da bulunan mabedinin yanında bir incir ağacı,

bir de pınar bulunmaktadır. İnanç uygulamasında ateşi olanlar, bu ağaca gider, giysilerinden bir *parçayı ağaca bağlar* ve pınardaki *balıkları besler*. Şu ya da bu nedenle ağaca ilişitirdikleri giysi parçasını *çekip alanlar*, yüksek ateşle belirgin bir hastalığa yakalanırlar. *Feqîre ‘Eli*; etrafı çevrilmiş bir yerde bulunan *zeytin ağacı* biçiminde kimliklendirilir. *Şeyh Kiras*; vahiylerin efendisi olarak algılanır; ruhları bu dünyadan göçenlere yardımcı olur. *Kanî Zerr*(Kaniya Zerr); Sarı Pınar ya da Sarıların Pınarı anlamlarında *pınar* biçiminde kimliklendirilmiştir; sarılık hastalığına yakalananlar bu pınarda yıkanarak iyileşirler. *Cinlerin Efendisi*, Şeyh Şems’in izleyicilerinden biri olarak algılanır. Mabedi, Şeyh Şems’in evindedir. Cin çarpması vb rahatsızlıklara karşı şifa verici kutsal kimliktir. *Dawûd*(Dawûdê Derman, Pîr Dawûd); Şeyh Adî’nin sadık hizmetkârıdır; sağlam inancın piridir. *Meleke Mîran*(Meleke Meran); söylencesel anlatıma göre, Şehid b. Cerr döneminde *bâkire bir anneden* dünyaya gelmiştir; bu nedenle *Ezidilerin atasıdır*. Şeyh Musa Sor ve Şeyh Hasan ile birlikte romatizmal hastalıklara karşı şifa verici kutsal kimliktir. Baaşîk yakınlarında bir mabedi bulunmaktadır: Mabedin altında bir kaynak; kaynağa bitişik bir *zakkum ağacı* vardır. Romatizma rahatsızlığı olanlar, mabedden getirdikleri *toprağı*, kaynağın suyuyla çamur haline getirip karınlarına sürerler; daha sonra başlarına sardıkları kuşaktan bir parça kopararak zakkum ağacına *bağlarlar*. *‘Ebdî Reşo*(‘Ebd Reş); söylenceye göre, Şeyh Adî’nin hizmetkârlarından biridir ve Şeyh Musa Sor’un yoldaşdır. Kerabeg ve Kendale köylerinde birer mabedi bulunmaktadır. *Şehsiwar*; savaş ve biniciliğin efendisidir; Şeyh Adî Mabedi içinde yer alan Baba Çawûş karargâhı, kendisine bağlanır. Beyhan köyünde bir mabedi bulunmaktadır.⁴³

Kökeni Farklı Olan Kutsallar

Hıdır-İlyas; inanç kökenini *İslam ve Hristiyan* gelenekte bulur. Hıdrellez kutlamalarında, Pîrê Libnan’a dua edildiğine göre Ezidilikte *Pîrê Libnan*, Hıdır-İlyas ile *özdeşleştirilir*. Söylencesel kayıtlarda *Şeyh Adî* ile *özdeşleştirildiği* de olur. *İbrahimî Xelil*; İncil’de ve Kuran’da adı geçen İbrahîmdir. Tektanrıci dinlerle olan ilişki sonucu Ezidiliğe *taşınmış* bir kutsaldır. *Azîr ve Nimrud*; puta tapan panteist gelenek belirleyici iki figürdür; puta taptıkları için İbrahîm Xelil onlarla mücadele-

⁴³ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 110-114 arası.

le etmiştir. *Musa*(Moses); İbrahîm Xelil'in ardılı olarak algılanır; söylencesel anlatımda *Şeyh Fahreddin* ile özdeşleştirildiği görülür. *Ebu Bekr*; rehber edilen anlamında İslâmdaki dört halifeden biridir. Kimi söylencelerde *Şeyh Ebubekir* ile özdeşleştirildiği görülür. *Ömer b. El-Xettab*; rehber edinilen dört İslâm halifesinden biridir. Kimi söylencesel kayıtlarda, *Nasreddin* ile özdeşleştirilir. *Elî*; rehber edilen anlamında, İslâmdaki dört halifeden biridir; Hz. Muhammed'in damadıdır. Söylencesel kayıtlarda *Sıccaddin* ile özdeşleştirilir. *Behlul*(Behlule Din, Behlule Dîwane); *Deli Behlul* adıyla da anılır. İslâmi gelenekte, Tanrı'nın memnun olduğu hakşinas bir delidir. Ezidi inancında ise Şeyh Adî'nin ilk müritlerinden biri olarak algılanır. Kimi söylencesel kayıtlarda *Êzîd* ile özdeşleştirildiği de olur. *Me'ruf el-Kerxi*; Ezidi geleneğinde tanımlanan bir sûfidir; *Rabî'e*'ye adanan bir ilahide adı geçer. *Weys el-Qeneyri*; Peygamber Muhammed zamanında Yemen'de yaşamış ünlü bir sûfidir; baş ağrısı ve iltihaplı göz hastalıklarına karşı şifa verici kutsal kimlik durumundadır. Baaşîk yakınında bir mabedi bulunmaktadır. *Rabî'e el-'Edewiyye*; en büyük kadın sûfi figürüdür; Şeyh Bazid(Bayezid-i Bistami) ile arasında geçen konuşmayı kucaklayan ilahi, kendisine adanmış durumdadır. Dünya işlerine, nefsin eğilimlerine önem vermemeyi simgeler. *El-Hasan el-Basri*; İslâm heterodoksisinde öne çıkarılan kutsal bir kimliktir. Ezidiliğe ilişkin söylencelerde *Şeyh Hasan* ile özdeşleştirilmektedir. *Bistamlı Bayezid*; vecde gelen ilk sûfilerden biri olarak algılanır; bu anlamıyla öğretmen durumundadır. *Mîr İbrahim Xurristanî* (Brahîmê Âdem); dünyasal olanaklarını terk ederek mistik yola kendini adayan, bu nedenle örnek alınması gereken bir sûfi olarak algılanan Horasan kökenli kutsal kimlik. *Şeyh Menşur el-Hellac*(Hisene Hellac); inançları uğruna insan belleğinin kolay kolay unutamayacağı bir biçimde katledilen örnek sûfi. Ezidi geleneğinde bir *qewl* kendisine adanmış durumdadır. El-Hellac'ı merkeze alan seçenek söylencelerde, bir genç kızın, O'nun *kesilmiş kafasını* gördükten sonra *hamile* kalmıştır; başka seçenek bir söylence bu genç kızın Abdulkadir Geylani'yi dünyaya getirdiğine yöneliktir. Laleş'te bir mabedi bulunmaktadır. *Sitt Xadîce el-Kubra*; Hz. Muhammed'in ilk eşiyle ilişkilendirilen bir sûfidir. Baaşîk'te bir mabedi bulunmaktadır. *Bilal el-Hebeşî*(Habeşli Bilal); İslâmi gelenekte müezzin Bilal. 'İsa(İsa); kimi söylencesel kayıtlarda *Şeyh Şems* ile özdeşleştirilen kutsal kimlik. *Meryem*; bir çörek ya da somunun kendisine adanmış olduğuna inanılan, kutsal bâkire kimlik. *Mar Yuhenna*; söylencesel anlatımda, Şeyh Adî'nin bölgeye gelmesiyle birlikte Ezidi mabedi haline gelen Laleş'teki Hristiyan manastırının başında

bulunan kutsal kimlik. Şeyh Adi gösterdiği kerametlerle Mar Yuhenna'yı etkilemiş ve kendisine mürit olmasını sağlamıştır. Müritliğe kabul edilen kendisine ve keşişlerine, tövbe-kâr olmalarının kanıtı anlamında *siyah giysiler* giydirilmiştir. Kimi söylencesel kayıtlarda, siyah renk giysi giyen feqîr'lerin bu keşişlerin *soyundan* geldiği belirtilir. Henna ve Mar Henna; Laleş'teki Hristiyan manastırının kendilerine bağlandığı kimliklerdir. Söylencesel kayıtlarda, yılan biçimine bürünerek Şeyh Adi'ye saldırmışlardır. Ağız hastalıklarına karşı iyileştirici gücün taşıyıcısıdır. *İndirîsê Heyyat*; Hristiyan kökenli bir kimliktir; Şeyh Adi'nin merasim kaftanlarını hazırlamakla görevlidir. *Mar Gûrgûs*; Hristiyan kökenli bu kimlikle ilgili fazla bilgi yoktur; Laleş'te kendisine adanan bir mabed bulunmaktadır. *Yoseph Qurîna*ya; Hristiyan kökenli olarak algılanır; kendisine ilişkin bilgi sınırlıdır; Baaşîk yakınlarında bir mabedi bulunmaktadır. *Şeyh Mettey*; Hristiyan kökenli olan bu kimlikle ilgili bilgi yoktur, denilebilir.⁴⁴

TEK İSİMLİLER

1) Kavallar(Qewallar/Qewwallar)

Haftız, konuşmacı ya da söz ustası;⁴⁵ Şeyhan'daki *Bahşık* ve *Bahzan* köylerinde oturan, Kurmanci konuşan *Dımlı* ve Arapça konuşan *Tazhî* ailelerinden seçilirler. Laleş'teki ibadetler sırasında tüm *ilahileri okumakla* yükümlüdürler. İkişer ya da üçer kişilik gruplar halinde *sancakları gezdirmeye*, Ezidi cemaatine *tavafını* sağlama hizmeti, bunların üzerindedir. Sancak gezdirmeye hizmetini yerine getirirken verdikleri vaazlarla dindaşlarının *imanlarını* canlandırırlar ve daha fazla *bağış* toplanmasını sağlarlar.⁴⁶

⁴⁴ A.g.e., s. 114-118 arası.

⁴⁵ Kavalların Kızılbaşlıktaki karşılığı *zâkirlerdir*. Zâkir, cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, *deyiş, düvaz, miraçlama* söyleme ve *saz* çalma görevlerini yerine getiren kimsedir. Zâkir bātında, akıl yayıcı kimliğin *bedenleşmiş* biçimidir. Ortodoks inançta Cebrail, Tanrı'dan aldığı bilgileri Muhammet'e ileten bir melektir, yani bir inanç varlığıdır. Bâtını inançta ise Cebrail, insanın *aklıdır*. Bu aklın taşıyıcısı da *zâkirdir*. (Korkmaz, Esat; *Yorumlu İmam Cafer Buyruğu*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Dördüncü Basım; İstanbul, 2013; s. 85).

⁴⁶ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 133-134.

Ezidiliğin gerçek misyonerleri olan Kavalların hizmeti önemi nedeniyle belli bir hazırlığı gerektirir. Küçük yaşlardan başlayarak ciddi *dini* eğitim alırlar; ilk kez sancak dolaştırma hizmetine çıkmadan önce *Peşîman* ya da *Baba Şeyh* tarafından sınava tabi tutulurlar. Şeyh Adi Türbesi'nin çevresinde oturan Kavallar, *alacalı* giysileriyle hemen göze çarparlar.⁴⁷

2) Fakirler(Feqîrler)

Yoksullar anlamına gelen fakir kastı, geçmişte *herkese* açık dinsel bir sınıf durumundaydı; zamanla şeyh, pir ve mürit kast sınıflarından ve birkaç aileden gelen üyelerin de katılımıyla *soya bağlı* bir kast durumuna dönüşmüştür. Anlatımdan da anlaşılacağı gibi fakir olarak *doğulmaz*; ergenlik çağına kadar genç fakirlerin diğer Ezidilerden *hiçbir farkı* yoktur.⁴⁸

Fakirlik, *babadan* oğula geçer; Ezidiliğin *çileci* kastıdır; *oruçla* ve *perhizle* geçen bir yaşam sürdürürler. Bu nedenle *kutsallık* kazanmışlardır; *cennetlik* olarak algılanırlar. Normal müritlerden 86 gün daha fazla, 92 gün oruç tutarlar. Silah *taşımazlar* ve *kan* dökmezler. Ezidiler arasında dolaşp onlara *vaaz* verirler, *telkin* yaparlar ve *nasihatta* bulunurlar. Telkin, fakirin müride verdiği *öğüttür*; nasihat ise nasihat *sahibi* olan, yani Ezidilik yolunun kurallarını, ilkelerini ve törenlerini *bilen* fakirin, bu bilgilerini müride aktarmasıdır.

Sırtlarında taşıdıkları siyah kıldan örülmüş *hırkalarını*,⁴⁹ ölünceye kadar çı-

⁴⁷ *Yezidiler/ Dini Müzik-Halk Müziği*; Kalan; s. 38; Lescot, Roger; *Yezidiler/Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.:Ayşe Meral; Avesta Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 81-82; Suvari, Ç. Ceyhan; *Yezidilik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi; Anadolu'dan Etnik Manzaralar/Artakalanlar*; E Yayınları; İstanbul, 2006; s. 100.

⁴⁸ Fakir sûfi gelenekte, simgesel anlamda, Tanrı karşısında yokluk, yoksulluk anlamında *ben* sözcüğü yerine kullanılır ya da Tanrı uğruna *dünya varlığından* vazgeçen, fakr yolunu seçen kimse; bu dünyada ve öbür dünyada *kendisi için bir dileği olmayan* kimse, anlamlarında kullanılır. (Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul- 2005; s. 233).

⁴⁹ Hırka, Bektaşilikte, simgesel anlamda, *pir emaneti* olarak algılanan ve tarikata girenlere ya da tarikat yolunda belli aşamalara varanlara özel törenle giydirilen, önu açık, düğmesiz, yakasız, kollu, geniş ve topuklara kadar uzanan bir *giysidir*. Sûfi tasarımlarda, mürşidin *iradesine* teslim olmayı simgeler. Şamanlık'ta, *ruhların barınağı* olarak algılanan ve bu yüzden korku, kuşku ile bakılan, hürmet gösterilen simgesel giysidir. (Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Geniş-

karmazlar. Bu hırkanın, Şeyh Adi'den *miras* kaldığına ve o günden bugüne fakirler tarafından *giyildiğine* inanılır. *Kutsallığına* bağlı olarak Ezidiler yemin ederken, -*Şeyh Adi'nin hırkası üzerine* (Bi ser hırka Şêh Adi), derler. Öte yandan hırka, fakirle mürit arasındaki *manevi bağ*ı simgeler; dünya nimetlerinden ve nefsinden *sıyrılıp* kurtulmayı anlatır; içi *sırla* doludur. Kaynak kişilerim fakir *Îdo-Bıro* ve oğlu fakir *Said Îdo-Bıro*, siyah renkli Şeyh Adi Hırkası'nı sadece fakirler taşır. Hırka sahibi olanlar boyunlarına kırmızı şeritler takabilir. Şeyh Adi Hırkası, ceviz (nev-guz)kabuğu ile renklendirilmiş, *kara su* adıyla anılan suya bandırılarak siyaha boyanır, açıklamasında bulundular.⁵⁰

Kast üyeleri arasında *görev farklılığı* olmamasına karşın *isim farklılığı* vardır: Şeyh ve pir kastı dışından gelip fakir olanlar, *tek isimli fakirler* (feqîrê yek nav), Şeyh ve pir kastından gelip fakir olanlar ise *çift isimli fakirler* (feqîrê dû nav) adını alırlar.

Tıraş olmaları, saçlarını ve sakallarını kısaltmaları *kesinlikle yasaktır*. Saç-sakal, insan, bedeninin en önemli *bereket* merkezleri arasında yer alır. Bu nedenle onu kesmek-kısaltmak, *berekete zarar vermek* anlamına gelir.

Alkol almazlar, kaba yün kumaşlar üzerinde, *yerde* yatarlar. *Silah* taşımaları-na izin verilmez; *kan* dökmezler; hayvanları bile öldürme hakkına sahip *değildirler*. Kimi Fakirler, yürürken yerdeki karıncaların ve böceklerin üzerine *basmamak* için büyük özen gösterirler.

Fakirlerin başlarında siyah bir kumaşın sardığı aynı renkten bir *fes* bulunur. Kırmızıyla çevrelenmiş siyah kaba yünden dokunmuş, kırmızı ya da beyaz ipten örülmüş bir *kemerle* (qemberbest)⁵¹ belden tutturulmuş uzun bir *gömlek*⁵² göğüs

letilmiş Dördüncü Basım; İstanbul- 2005; s. 320).

⁵⁰ *Îdo-Bıro*/yaş: 60/Arapça okuma-yazma biliyor./ 6.sınıftan mezun olmuş/ fakir giysisi üzerinde/ söyleşi yeri: Ezidi kampı/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014; *Said Îdo-Bıro*/ *Îdo-Bıro*'nun oğlu/ yaş: 22/okuma-yazma bilmiyor, kendi olanaklarıyla okuma-yazma öğrenmiş/ çalışma koşulları nedeniyle saçını-sakalını kesmiş; özel giysisini çıkarmış/. Söyleşi yeri: Batman-Kamp yönetim odası; söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

⁵¹ Kemerbest, Kızılbaşlıkta, *kemer kuşanmış* derviş demektir. Tığbent anlamında, ikrar ayininde, mürşit tarafından üç düğüm atılarak nasip alan canın beline yöntemine uygun biçimde bağlanan, o gün tığlanan kurbanın yününden örülmüş kuşaktır. Ya da yeni evlenen kızın beline bağlanan ve Hz Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'le birlikte on yedi yakınına taktığı söylenen kemeri *işaret eden* kuşak olarak algılanır. Nasip alan her canın bir tığbendi vardır. Tığbent, o gün tığlanan kurbanın yününden yapılan ve On İki İmam'ı simgeleyen on iki ip kullanılarak özel bir biçimde örülmüş, 2-2.5 m uzunlu-

kısımlarını kapatır. Yakası, genel Ezidi gömleğine göre biraz *daha kapalıdır*. Ön tarafı daha uzun olan gömlek, önden dizlere kadar inerken arkadan bel hizasında kesilmiştir. Bilekten lastikli *beyaz pantolon* ve kenarları kırmızıyla sarılmış *beyaz bir ceket* fakirin giysisini tamamlar. Bunun dışına *kırmızı ya da siyah bir ipi*(mehek), boyunlarında, *ten teması* sağlayacak biçimde taşımak durumunda durlar. *Kemberbest* ve *boyun ipi*, fakir giysisinin temel parçaları olarak algılandığından, fakir öldüğünde *tabutlarına* konur.⁵³

Bu kıyafetleriyle fakirler, *saygı dolu bir korku* yaratırlar: Bir Ezidi kendini savunmak durumunda kalsa bile bir fakire *vurmaya* cesaret edemez: Buna karşın bir fakir, dindaşını *dövebilir*; bu durumda bile hiç kimse *karşı koymayı* düşünmez. Tam tersine, *sırtını dönerek* teslimiyetini gösterir. Yine bir fakir, herhangi bir evde görüp beğendiği bir eşyaya *el koyabilir*; eşya sahibinin itirazının *hiçbir değeri* yoktur. Kıyafetleri ve çileci yaşamlarıyla fakirler, Şeyh Adi yolunun *doğrudan mirasçıları* olarak görülürler.⁵⁴

Çile, fakirlerin, manevi yetkinliğe ulaşmak için kendilerini kimi şeylerden yoksun yaşamaya zorladıkları, simgesel anlamda *eğitim yöntemi* olarak algılanan

ğunda bir kuşaktır. Üzerindeki üç düğüm, *Allah-Muhammet-Ali* adlarını birlemeyi ve *eline-diline-beline* sahip olmayı simgeler. İkrar ayininde, nasip alacak can, rehberi tarafından meydana, mürşidin huzuruna; Hallac-ı Mansur'un dâr'a çekilirken boynuna geçirilen ipin anısını yaşatmak için *tığbendi* boynuna bağlanarak alınır. (Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul- 2005; s. 393 ve 688).

⁵² Gömlek, Zerdüşt'e on yaşına girdiğinde, kendisi için düzenlenen bir törende babası tarafından giydirilen, suçsuzluğun, masumiyetin ve dindarlığın simgesi olarak algılanan beyaz renkli bir giysidir. Ya da çocukluk çağından çıkıp gençlik çağına giren Zerdüşt'e, erginleme töreninde, bu durumunun kanıtı anlamında giydirilen beyaz renkli bir giysidir. (Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2004; s. 41).

⁵³ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 134-135-136.

⁵⁴ Allison, Christine; *Yezidi Sözlü Kültürü-İngilizce ve Kürtçeden çeviren: Fahriye Adsay*; Avesta Yayınları; İstanbul, 2007; s. 66; *Yezidiler/ Dini Müzik-Halk Müziği*; Kalan; s. 39-40; Lescot, Roger; *Yezidiler/Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri-* Çev.: Ayşe Meral; Avesta Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 82 ve 85, 86, 87 ve 88; Suvari, Ç. Ceyhan; *Yezidilik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi*; Anadolu'dan Etnik Manzaralar/Artakalanlar; E Yayınları; İstanbul, 2006; s. 101.

İçe kapanış dönemidir. Kutsal mekânlar kapsamında mağaralar, başlangıç tasarımlarında doğulan yerler olduğu için zaman zaman mağaraya dönmek ya da mağaraya girmek vatana dönmek olarak algılanmıştır. Çile, yüksek düzeyde bir ruhsal ve ahlaksal duruluğa ulaşmayı, en zor koşullar altında bile Tanrı bilincini ve sevgisini koruma ve geliştirme kararlılığını simgeler.⁵⁵

3) Koçekler(Qoçekler)

Koçekler, Şeyh Adi türbesine gelen hacılardan, dünyadan *el etek çekmeye* ve yaşamlarının sonuna kadar Şeyh Adi'nin *hizmetine girmeye* karar veren *dindar* kişilerden oluşan bir kasttır. *Rüya tabirleri*, *gaipten haber verme* özellikleriyle bilinirler. Ayrıca bayramlarda ziyaretçilerin *ihtiyaçlarını* karşılamakla yükümlüdürler. Bu kastın üyeleri, kendi çabalarıyla *kendilerini yetiştirmeyi* başarabilmiş müritlerden oluşur. Doğuştan değil *dini bilgi ve eğitimle kazanılmış* bir unvandır. Babadan oğula geçmez. Ancak kimi şeyh ve pirlar, ayrıcalıklarından *vazgeçip* koçek unvanını alabilirler.⁵⁶

Koçekler, Şeyh Adi'nin *evi dışındaki hizmetkârlarıdır*: Çünkü dağlardan *odun kesmek* ve *tapınağa taşımak* için Şeyh Adi'nin yanına önce koçekler çağırılmıştır. Hizmetinin gereği her koçeğe küçük bir *balta* ve *uzun bir ip* verilmiştir. Kutsal gö-

⁵⁵ Kızılbaşlıkta mürşit, *çileye* girecek dervişin elinden tutar ve onu *çileevine* götürür. Hücre biçimindeki çileevinde, ibadet araçları dışında, hiçbir şey bulunmaz. Yemek ve su, dışarıdan getirilir. Çile süresince derviş, Tanrı'ya saygısızlık etmemek için, *oturduğu yerde* ve *alnını sert bir zemin üzerine* koyarak uyur. Uyku dışındaki tüm zamanını *ibadet, dua ve zikirle* geçirir: Zorunlu olmadıkça dışarıya *çıkma*z ve kimseyle *konuşma*z. Çile sonunda mürşit, çileevine giderek dervişten çile boyunca gördüğü *rüyaları* dinler; çilesini tamamlayan derviş *ykanır*, *çamaşır değiştirir*; bu durumu kutsamak için tıglanan kurbanın *etinin suyundan* pişirilen çorbayı içer, *etinden yer*. Bu bir tür *çileciliktir*; ancak bu çilecilik, toplumsal dünyaya *aykırı* davranmak değil, *kâmil* duruma gelebilmek için bir eğitim sürecine giren insanın, dünyasal isteklere *karşı dayanıklılığını* arttırabilmek için geçici olarak başvurulmuş *eğitim yöntemi*dir sadece. (Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul- 2005; s. 171-172).

⁵⁶ Allison, Christine; *Yezidi Sözlü Kültürü-İngilizce ve Kürtçeden çeviren*: Fahriye Adsay; Avesta Yayınları; İstanbul, 2007; s. 67; *Yezidiler/ Dini Müzik-Halk Müziği*; Kalan; s. 40-41; Lescot, Roger; *Yezidiler/Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri- Çev.*: Ayşe Meral; Avesta Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 89; Suvari, Ç. Ceyhan; *Yezidilik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi*; Anadolu'dan Etnik Manzaralar/Artakalanlar; E Yayınları; İstanbul, 2006; s. 101-102.

revlerinin simgesi olan bu balta ve ipi, sürekli yanlarında bulundurmamak zorundadırlar. Baba Şeyh'in otoritesine bağlı olan koçekler, odun toplamak, su taşımak vb. işleri yaparlar. Hizmetlerinden biri de kavalların yolu olarak bilinen *yedi günlük* bir törene katılmalarıdır. Koçeklere yaptıkları hizmetler karşılığında bir *zekât* tahsis edilmez.

Ezidi toplumunun *keramet*⁵⁷ sahibi üyeleri koçekler arasından çıkar: Bir bakıma Ezidi toplumunun *şamanlarıdır*,⁵⁸ denilebilir. Güçlerini *yazgı okuma*, *şifa verme*, *tehlikeyi öngörme* ve *onu engelleme* amaçlı kullanırlar. Yoğunlaşma yoluyla zâhirden(bu-dünyadan) bâtına(öbür-dünyaya) *yolculuk* yapabilirler.⁵⁹

Alan çalışmam sırasında 11 yaşında bir koçekle tanışma fırsatım oldu: Koçek Gerdinya, okuma-yazma bilmiyor; daha doğrusu O, cinlerin *yedi dilini bildiği* için zâhir okuma-yazmaya ihtiyacı yok. İş yapmıyor, sezgi yoluyla cinleriyle ilişki kuruyor ve bu yolla insanların sorunlarına *yardımcı* oluyor. Sorununu O'na söylüyorsa: O, akşam ya da gece cinleriyle konuşuyor ve ertesi gün sana cinlerin *yanıtını* getiriyor. Çalışmıyor; çocukların arasına katılmıyor ve *büyüklerle* birlikte oturuyor. Saygı gereği *kolu* ya da *başı* öpülüyor. Başındaki tülbent dâhil, tüm giysisi *beyaz*; beyaz elbise *Cennet* giysisi olarak algılanıyor.⁶⁰

⁵⁷ Sûfi gelenekte, kâmil insanın gösterdiği harikalara *keramet* adı verilirken peygamberlerin gösterdiği harikalara *mucize* denir. Keramet terimi ile mucize terimi birbirine karıştırılmaz; çünkü, mucize gösterenle keramet gösteren kimlikler farklıdır. Genelde, tasavvuf geleneğinde olağanüstü şey için *harkulâde* terimi kullanılır: Tanrı'nın koyduğu olağan yasaları *kıran şey* olarak algılanır; Tanrı, *neden-sonuç zincirini* kırmak istediğinde ve bunu gerçekleştirdiğinde, gerçekleştirme eyleminin kendisi *harkulâdedir*, ortaya çıkan sonuç ise *harikadır*. Bu bağlamda *harika* yaşamın yönünü değiştirir. (Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 725).

⁵⁸ Şaman, varlığına inanılan ruhlar, tanrılar ile insanlar arasında aracılık yapan uzman kimliktir. Şamanın davulu ve giysisi, yaptığı işin önemli simgeleri durumundadır. Şaman davulu: Şamanın ruhlarla ilişkiye girmek, onları yakalamak, toplamak ya da korutmak için kullandığı, esrik yolculukta gerekli dönüşümlere uğrayabilen bir araçtır. Şaman elbisesi: Şamanın, esrik yolculukta biçim değiştirme yeteneğinin simgesi olarak algılanan, üzerinde simgesel anlamda çeşitli nesnelerin yer aldığı bir giysidir. (Korkmaz, Esat; *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İkinci Baskı; İstanbul, 2008; s. 137).

⁵⁹ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 136-137.

⁶⁰ *Gerdinya/ Şeyh aynı zamanda Koçek Selman Lezgin'in kızı/Koçek/ yaş: 11/Batman Ezidi Kampı/ söyleşi tarihi: 16 ve 17 Aralık 2014.*

4) Müritler

Müritler, başta Mir olmak üzere diğer Ezidi kastlarına vergi, bağış ve gıda maddeleri vermekle yükümlü sıradan Ezidilerden oluşur. Dinsel etkinlik açısından en düşük düzeyde bulunmalarına karşın, Ezidi topluluğunun ana direği durumundadırlar, emekleriyle toplumsal yapıyı ayakta tutarlar. Bu bağlamda her sıradan Ezidinin bağlı olduğu bir şeyhi ve piri vardır. Mürit kastında doğan erkek çocuk, dokuz aylık olduğunda, bisk olarak bilinen bir törenle müritliğe adımını atar. Bu törende şeyh, çocuğun her iki kulağının yanından bir tutam saçı keser.

Ezidi gelenekte mürit, şeyhin ve pirin evladıdır: ötesinde Melek Tavus'un öğrencisidir. Evladın babasına itaat ettiği gibi mürit, şeyhine-pirine itaat eder.

Kast sıralaması dışında, aldıkları görev ya da verdikleri hizmet nedeniyle ad almış gruplar vardır: Fakriyatlar(Ferraşlar), micêwirler, Çavuşlar bunlar arasındadır.

KAST DIŞI GRUPLAR-GÖREVLER

1) Fakriyat(Feqreya)/Ferraşlar

Fakriyatlar grubundan Ezidiler, Kaleş Türbesi'nde bir kadının yönetimi altında evlenmemeye yemin etmiş dul kadın ve bâkire kızlardan oluşur. Temel olarak kandilleri yakma-söndürme ve onların bakımı hizmetini yerine getirirler.⁶¹

2) Micêwirler

Sincan'da yaşayan bu grup üyeleri Şeyhan'daki/Laleş'teki ziyaretlerin temizliğini yapmakla yükümlüdürler. Yine Salı akşamları her türbenin yanında Çarşamba sabahına kadar yanması gereken lambaları yakmak da onların görevidir.⁶² Ayrıca köylerdeki kutsal yerlerin sorumlusu, tavaflı, cenaze törenlerini vb. yöneten durumundadırlar.

⁶¹ Yezidiler/ Dini Müzik-Halk Müziği; Kalan; s. 41; Suvari, Ç. Ceyhan; Yezidilik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi; Anadolu'dan Etnik Manzaralar/Artakalanlar; E Yayınları; İstanbul, 2006; s. 102.

⁶² Yezidiler/ Dini Müzik-Halk Müziği; Kalan; s. 41; Lescot, Roger; Yezidiler/Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri- Çev.: Ayşe Meral; Avesta Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 88.

3) Çavuşlar

Herhangi bir kasttan, yani şeyh, pir ya da mürit kastından olabilirler. Çavuş olmaya karar verenler gerekli hazırlıkları yapar; verilecek hizmeti yerine getirebilecek duruma geldiklerinde göreve başlarlar.

Çavuşlar, türbelerden sorumlu oldukları için *saygı* görürler. Aralarından biri *Baba Çavuş* olarak seçilir ve Şeyh Adi Türbesi'ne bakar. Sürekli Laleş'te kalır, çavuşların hizmetlerini *denetler*. Evlenmez; *beyaz bir giysi* giyer ve beline bir *kuşak* bağlar.

4) Pismîrler

Pismîrler, ayrı bir gruptur: Adlarının anlamı, '*Mirin soyundan gelen*' demek olduğuna göre, mîrler kastının içinde bir grup olarak değerlendirilebilir. Soylarını, Şeyh Ebubekir'e dayandırır. Evliliklerini mir ailesinin üyeleriyle yaparlar. Geçmişte Şeyhan'ın her büyük köyünde, bu grubun üyelerinden biri ikâmet etmekteydi ve her Cuma Mir'le birlikte *güncel sorunları* konuşmak amacıyla Ba'adre'de toplanırlardı. Günümüzde, çağdaş Ezidi yaşamında herhangi bir ağırlıklarının olduğu söylenemez.⁶³

5) Şeyh El-Wezîr

Şeyh Şems ailesinin kıdemli temsilcisi ya da Şeyh Adi'nin *wezîri*/ Şeyhan'ın *wezîri* unvanlarını taşıyan bir kimliktir. Laleş'teki Şeyh Şems Mabedi'nin *koruyucusu* görevini yerine getirir.

⁶³ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 125.

X. BÖLÜM

EZİDİ YAŞAMI

“Örneğin vaftiz suyu,
bedenden kirlerin arındırılmasına yapılan bir benzetmeyle
ruhun günahlardan arındırılmasını temsil eder;...”¹

Ezidi kültürü, hem sözel hem de çeşitli coğrafyalarda gezinen bir kültürdür: Farklı diller konuşmuşlar, değişik dinlerle-kültürlerle komşu olmuşlar ve doğal olarak farklı yasalarla yönetilmişler. Bu nedenle Ezidilikte, bütünsellik gösteren bir kültürden söz edemeyiz; amaç ortaklığı bulunmakla birlikte yol ortaklığı yoktur.

Türkiye'deki Ezidiler Müslüman Kürtlerle, Erivan'daki Ezidiler Ermenilerle, Irak'taki Ezidiler Arap Müslümanlarla, Suriye'deki Ezidiler Arap ve Kürt Müslümanlarla komşu ya da iç içe yaşadıkları için Ezidi cemaati farklı kültürel yapılara sahiptir. Günümüzde ise Avrupa toprağında Almanlarla, Fransızlarla vb. birlikte yaşamaktadırlar; bu durum, Ezidi kültürel yapısını çözerken aynı zamanda yeni kültürel öğeler de eklemektedir.

Ezidi yaşama biçimini belirleyen olgulardan birisi de aşiret örgütlenmesidir: Ancak Ezidi aşiret örgütlenmesini anlatırken kan bağıını öne çıkarmak bizi yanlışlara taşır. Ezidiler, göçebe-çoban toplumdur, deyip aşiret örgütlenmesini kan bağına dayandırmak yargısı doğru değildir. Bölgede aşiret yapısının bir örgütlenme modeli olarak yapılanmasında coğrafya belirleyici olmuştur. Kaldı ki Ezidilerde Şeyh Adi soyundan gelen şeyhler Arap kökenlidir, bu soy dışı kimlikler Kürt kökenlidir. Demek ki Ezidi aşiret örgütlenmesinde kan bağı belirleyici değildir: “Bölgenin aşiret yapılanması da sanılanın aksine özellikler gösterir. Aşiret yapılanması dine, dile veya mezhebe göre değildir. Yani Araplar ayrı, Kürtler ayrı, Süryaniler ayrı, Yezidiler ayrı veya Ortodokslar ayrı, Katolikler ayrı-ayrı aşiretlerle ayrılmaz. Aşiretlerde kan(soy) bağı da, dil, din, mezhep birliği de aranmaz.

¹ Asad, Talad; *Sekülerliğin Biçimleri/ Hristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik*; Metis Yayınları; İstanbul, 2007; s. 48.

Aynı aşiret içinde farklı din, dil, mezhepten insanlar olabilir. (Büyük bir çoğunlukla bu böyledir)”²

Belirleyici anlamda *sözlü* bir dini yapıya sahip olan Ezidiler, *kitaplı* dinlerde olduğu gibi kendilerini *tektipleştirmemişlerdir*. Kutsallık kazanan kurallar, bölgeden bölgeye-ülkeden ülkeye *farklılıklar* gösterir. Öncelikle belirtmek gerekir ki *sözlü gelenek* başlangıç Ezidiliği döneminde, yani Şeyh Adi öncesi *kurallanmıştır*; Şeyh Adi ile birlikte *yazılı gelenek*, yavaş yavaş devreye sokulmuştur. Kutsal kitaplar *Cilve* ve *Kara Kitap*, tektanrıci dinlerin kutsal kitaplarından bilgi aktarımıyla değil, sözel geleneğin *sözel vahiylerinin* derlenmesiyle üretilmiştir, diyebiliriz. Kitaplı dinlere karşı, kutsal bilgileri içeren bir belgeye *ihtiyaç* hissedilmiş, *sözel söylenceler*, *ulu kimliklere bağlı sözler* toplanmıştır.

Şurası bir gerçektir ki sözel kültürler, yazılı kültüre *uzak* durmuştur. Bu durum Ezidilerde daha *çarpıcıdır*: Okuma-yazma, *düşmanın okuluna* gitme, *düşmanın dilini* konuşma olarak algılandığından, okur-yazarlık sorununu, XIX. yüyılın başlarına kadar bir türlü aşamamışlardır. Eğitim denilen şeyi düşmanlarının, *kendilerini kendilerine yabancılaştırmak* için yaşama taşıdıkları bir yöntem olarak algılamışlar, uzun yüzyıllar, okur-yazar *olmamakla* kalmamış, okur-yazar olmaya da *karşı* olmuşlardır. Daha düne kadar, soyları *Şeyh Hesen'e* bağlanan *Adani* klanından şeyhler dışında herkese, okumayı-yazmayı *yasaklamışlardır*. Okuyup-yazmama zamanla, okuyan-yazan *kitaplı düşmanlarına* göre onların *farkı* durumuna gelmiş, yer yer *-Biz sizden farklıyız*’ı anlatmak için kullanılmıştır. Kutsal kitaplarındaki bilgileri aktarsın diye okuma-yazmalarına *izin* verilen Adani şeyhleri bile okumayı-yazmayı okulda değil, *evlerinde* öğrenmişlerdir.³

Zaman akıp her şeyin *değiştği* gibi Ezidi toplumu da *değişt*i; *değişime* koşut, Ezidilerin *yazılı kültür* ürünlerine olan gereksinimleri de artık *yaşamsal* oldu. Kutsal metinleri *sağlam* bir temele oturtma ve onları *yorumlama* sorunu, günümüz Ezidiliğinin başta gelen *yükümlülüğü* durumuna geldi. Artık Ezidiler dinlerini daha *entelektüel* tarzda *kavramak* ve *anlatmak* istiyorlar. Dinsel pratikler, yiyecek ve kıyafet tabuları, evliliğe ilişkin katı kurallar, çağın Ezidisine *yetmiyor*. Üstelik bu kurallarla kendini kuşattığında, *güncelleme* sorunu yaşıyor; bir türlü *gün-*

² Tan, Altan; *Turabidin'den Berriyêye/ Aşiretler, Dinler, Diller, Kültürler*; Nûbihar; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2013; s. 349.

³ Allison, Christine; *Yezidi Sözlü Kültürü*-İngilizce ve Kürtçeden çeviren: Fahriye Adsay; Avesta Yayınları; İstanbul, 2007; s. 92-97 arası.

celleyemiyor kültürünü-kendini. Bu ihtiyacı hissetmiş olmalı ki *Mîr Teshîn Bey*, 1997 yılının başında; “Yezidilere oğullarını ve kızlarını sevmedikleri kişilerle evlendirmemelerini buyuruyor ve başlık parası alınmasını yasaklıyor. Üçüncü mesele dine ilişkin: ‘Dinimizin temellerini tanımak isteyeceğinizi biliyorum. Bunun gerçekleşmesi için hepinizin öğrencilerimizi, entelektüelleri ve araştırmacıları desteklememeiz gerekiyor.’ Ardından qewllerin derlenmesi, transkripsiyonu ve yayımlanmasının önemine değiniyor ve kendisinin bu konu üzerinde bir öncelik olarak çalışacağına söz veriyor...”⁴

Kendini güncelleyip entelektüel olarak doğmakta zorlandığı için Ezidilik, entelektüel sistemlere karşı *savunmasız* duruma düştü: Durumun gereği bugün Ezidilik, bir *Zerdüşt reformu* olmasına karşın Zerdüşt’ün *doğru düşün, doğru konuş, doğru davran* üçlemesini yaşama taşımakta bir sıkıntı yaşıyor. Bu sıkıntıyı aştığında, Ezidi inancının yaşamla *çelişen* yanları, yaşamı *kutsayacak* biçimde bir değişim geçirecek ve bu, Ezidiliğe bir *ihanet* olmayacaktır.

“..., dağınık bir halde büyük oranda köylerde ikâmet eden... Yezidi nüfusunun toplumsal işbölümünden söz etmek mümkün değildir. Toplumsal işbölümünün yokluğu aile içi geleneksel işbölümünün değişmesini zorlaştırmaktadır..., dışlanmışlık içinde..., kendi içlerine kapalı bir hayat biçimi sürdürüyor olmalarının”⁵ en fazla kadınları etkiliyor olması anlaşılır bir şeydir. Yasaklı bir toplum bu endişesini genellikle grup içi denetimi arttırarak çözmeye çalışır: Güçlendirilen iç denetim, kadın üzerindeki baskıyı arttırır. “Yezidi toplumsal örgütlenmesindeki kast sistemi kadınların hem topluluk hem de kendi kastı içinden evlenmelerini zorunlu kılarken, ‘ötekiler’ ile aralarındaki kültürel sınırın göstereni olarak ‘ötekiler’in, kız kaçırma gibi saldırılarına maruz kalma riskini de arttırmaktadır.”⁶ Kast sistemi ve iç evlilik kuralları, kadının hareket alanını sürekli daraltmakta, erkeğe daha fazla bağlanma sonucunu doğurmaktadır. Seküler yöneticiler olan mirleri dışta bırakırsak Ezidiliğin tek laik kastı olan müritlerden kadın kaynak kişilerim, -Siz Ezidi toplumu içinde kendinizi aşağıda, yani edilgin görüyor musunuz?, sorumuzu şöyle yanıtladılar: “Ezidilikte biz kadınlar kendimizi, aşağıda görmüyoruz, kendimizi mağdur görmüyoruz: Özünde biz eşitiz”.⁷

⁴ A.g.e., s. 96-97.

⁵ Adsay, Fahriye; *Yezidi Kadınlar/Kültürel Sınırların Edilgen Taşıyıcıları*; Avesta Yayınları; İstanbul, 2014; s. 20.

⁶ A.g.e; s. 21.

⁷ *Mediya Mehdiya Sıla Ato/ mürit/ yaş: 16/eğitim: Lise II/ kamp öğretmeni/söyleşi yeri:*

Kaynak kişim *Pir Şemo Mejdin*, “Kırk(40) yaşın üzerindeki kadınlar, beyaz giysilere bürünürler. Sancağı, evlenmeyen erkek ve kadınlar gezdirir”, açıklamasını yaptı.⁸

ÜÇ İLKE

Öncelikle belirtelim: Her Ezidinin yaşamı, Yol’un kendisine yüklediği *sorumlulukları* yerine getirme çabaları ve kendisine Ezidi kimliğini *kazandıracak* olan erkânlarla doludur.⁹

Her Ezidinin *izinden gideceği* ve yaşama taşımakla *yükümlü* olduğu *üç ilkesi* vardır:

Doğruluk ilkesi,

Bilme ilkesi ve

Utanma ilkesi.

Doğruluk ilkesi, Melek Tavus’un yolundan *ayrılmamayı* ve yalandan *uzak durmayı* öğütleyen ilkedir.

Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014; *Besi Şamon Kamo*/Mürit/ Batınan-Kamp öğretmeni/ yaş: 16/ eğitim: Lise II/ söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014; *Nehla Şamon Süleyman*/ mürit/Batman-Kamp öğretmeni/ yaş: 16/ eğitim durumu: Lise I/ söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

⁸ *Pir Şemo Mejdin*/ yaş: 36/okuma-yazma bilmiyor(savaştan ve üzerlerine yönelik saldırılardan okumaya fırsat bulamadığını belirtti); söyleşi yeri: Batman Ezidi Kampı; söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014(Uğurcan(Korux) köyü Ezidi Kampı).

⁹ “Bir Ezidinin hayatı, kendisine Ezidi kimliğini kazandıran cemiyete kabul edilme törenleriyle doludur. Bireyin hayatında yeni evrelere geçtiğinin işareti olan bu tür seramoniler arasında en önemlileri *bisk*(saç kesme), *sinet*(sünnet), *helal* veya *mor kirin*(vaftiz), birayê axeretê(ahret kardeşliği) ve dawe’r’tir(düğün). Bütün bu *kabul törenlerinin* sonuncusu olan cenaze töreni hem bir bedendeki ruhun yaşamını tamamladığını ve o bedenini nihai olarak ölüp gittiğini, hem de ruhun yeni bir bedende yeni bir yaşama başladığını gösterir. ... Büyük Mahkeme hükmünü verdikten sonra yeni bir bedende yeniden doğan ruh, daha önceki hayatında başından geçenleri ya da öbür dünyadaki bekleyişini hatırlayamaz. Böylece daha önce var olduğu sırada yaptıklarının yükünden kurtulmuş olarak, aklının yardımıyla... yeryüzündeki hayatını yeni baştan kurabilir.” (Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus’un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 71-72).

Bilme ilkesi, *kendini bilmeyi* ve kendini bilerek *Yol'unu* bilmeyi öğütleyen ilkedir. Utanma ilkesi, *başı dik, alnı açık gezmeyi* sağlayan ve kötü işlere bulaşmayı engelleyen ilkedir.

Doğruluk ilkesi, akla uygun *düşünmek*, akla uygun *konusmak* ve akla uygun *davranmak* demektir. Bu anlamıyla Zerdüştün *doğru düşün, doğru konuş, doğru davran* üçlemesinin ilkeye bağlanmış biçimidir, diyebiliriz. Bu üçlemenin izi sürüldüğünde, Melek Tavus'a yardımcı *altı meleğin* yeryüzündeki temsilcileri durumunda bulunan *kutsal kimliklerin* Ezidilere bellettiği *kurallarla* yüz yüze gelinir.

Bir Ezidi, *kendini bil* buyuruğunun kanalına taşındığında, her şeyi bilmenin deneyimini öncelikle *kendi üzerinde* yapmayı öğrenir. İnsanın kendisi, *karşıtlardan* oluştuğu için kendini bilen Ezidi, aynı zamanda, *kendi tehlikesine*, yani *kendi olumsuzluğuna sahip olur*.

Utanma, yakışıksız davranışlardan, uygunsuz işlerden kaçınma ya da kınanma, ayıplanma endişesiyle bir şeyi *yapmaktan* ya da *yapmamaktan sıkılma* durumunu anlatır. Ötesinde, doğruluğun *sermayesidir* utanma. Bilimin, edebin, alçakgönüllülüğün, gınahtan-olumsuzdan kaçınmanın koşuludur bir bakıma. Ölçüyü koyalım: Utanmaktan kendine yarar geleceğini görüyorsan, o zaman utanmak gereklidir. Yok eğer *ziyan* gelecekse o zaman *utanma*. Kaynak kişim *Pir Şemo Mejdin*, Üç ilke'yi "Doğruluk-İnanç ve Edeptir", diye açıkladı.¹⁰ Demek ki ilke sıralaması bölgeden bölgeye *değişiklikler* gösterebiliyor.

ÜÇ BÜYÜK GÜNAH

Ezidilikte, "Üç büyük günah vardır: Öldürmek, yalan söylemek ve eşini aldatmak. Bu üçünün de cezası, toplumsal aşağılamadır. Ölüm cezası bilmeyiz. Ama bu günahlardan birini işleyen kişi, sosyal boykota uğrar. En yakın akrabaları ve arkadaşları bile, bu kişiyle konuşmazlar veya onu, kendilerinden biri olarak kabul etmezler. Hristiyan Batı'da böyle bir kişi için, 'O aforoz edildi', denilirdi. Bu günahkârlar -...- Yezidi cemaatinden ayrılmaya mecbur oldular ve diğer insanlar

¹⁰ *Pir Şemo Mejdin/* yaş: 36/okuma-yazma bilmiyor(savaştan ve üzerlerine yönelik saldırılardan okumaya fırsat bulamadığını belirtti); söyleşi yeri: Batman Ezidi Kampı; söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014(Uğurcan(Korux) köyü Ezidi Kampı).

arasında yaşıyorlar. Onlar, bir sonraki yaşamlarında; varoluşun alttaki bir tabakasında yaşamaya mahkûmlardır ve bu şekilde cezalarını göreceklər...”¹¹

Ezidilikte, üç büyük günahdan birini işleyene verilen cezanın Alevilikteki karşılığı *düşkünlüktür*: Alevilikte cem, yalnızca *dinsel* nitelikli bir toplantı, tören değildir; aynı zamanda hem ruhen *yenilenme*, *yıkanma*, hem de toplumsal ve bireysel *sorgulanma* yeridir.

Şeriatı kabul etmeyen Aleviler için cemler, özellikle Osmanlılar döneminde *halk mahkemeleri* gibi çalıştı. Aleviler, hiçbir zaman Osmanlı Devleti’nin mahkemelerine gitmedi; bu yola başvuran bir Alevi *düşkün* sayıldı ve toplumdan dışlandı.

BEŞ FARZ

Aşaması-rütbesi ne olursa olsun her Ezidi, *beş farzla* cemaatine bağlıdır: Bir Üstada, şeyhe, pire *bağlanmak*, ahret kardeşi ve mürebbi *tutmak* zorundadır. Üstat, Melek Tavus’un yeryüzündeki temsilcisi *Şeyh Adî*’dir; kimi seçenek anlatımlarda *Melek Tavus* ya da *Tanrı* olarak da belirtilir. Şeyh, pir ise Melek Tavus’un yeryüzündeki *temsilcileri* olan kutsal soy kimliklerinin *sürdürümcüleridir*. Şeyhler, pirler bağlılarına, Şeyh Adî’den kutsal soy ataları yoluyla kendilerine *aktarılan* bilgileri ulaştırır. Bu bağlılık, her an gösterilen *saygı davranışlarıyla* verilen *vergi-zekâtlarla* kanıtlanır.¹²

¹¹ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüşt Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 137-138).

¹² “Rütbesi ne olursa olsun her Yezidi, beş görevle ‘bağlıdır’: Bir Üstadı(Üsta, bu Üstad Tannı’dır), bie şéxi, bir piri, öte dünyadan bir kardeşini(*brayé axérete*) ve bir vekil(*mürebbi*) kabul etmelidir.” (Lescot, Roger; *Yezidiler/Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*- Çev.: Ayşe Meral; Avesta Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 75; “Akşam Duası’(...) metni, İslam’ın beş şartının Ezidi muadilinin her inananın beş figürle(şeyh, pîr, mirebbî, hotsa ve ahiret kardeşi) ilişkisini onurlandırması yükümlülüğünün olduğunu ima eder. Modern pratikler içinde bunların sadece üçü(şeyh, pîr, ahret kardeşi) çoğu insanın hayatında bir rol oynamaktadır.” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 123; Omerxalî, Xanna; *Êzdiyatî/Cıvak Sembol Rîtûel*-Wergera ji Ingilîzî: Ergîn Opengîn; Avesta Yayınları; İstanbul, 2007; s. 53-54-55).

Ezidilikteki beş farzın Alevilikteki karşılığı *yedi farzdır*: Kızılbaşlığın kaynak kitapları arasında özel bir yeri olan *İmam Cafer Buyruğu*'nda yedi farz sıralanır:

- 1) Musahip edinmek; musahip edinmek, malı mala, canı cana katmak, birbirinden gizlisi saklısı olmamaktır.
- 2) Mürebbiye düşmek; mürebbiye düşmek, Hak kazanında pişmektir.
- 3) Rehber sahibi olmaktır; rehber, Hak yolunun kılavuzudur; canda geçip Hak'tan geçmeyen sûfi, rehber ile Hakk'a ulaşır.
- 4) Mürşitten el almaktır; mürşit Hak yolunu8n güneşidir; onun ışıyla aydınlanmak gerekir.
- 5) Aşına bulmaktır; aşına bulmak, aynı yola bağlı iki kişinin birbirini can arkadaşısı seçmektir.
- 6) Peşine olmaktır; peşine olmak, aynı yola bağlı iki aşinanın dayanışma durumudur.
- 7) Çığındaş olmaktır; çığındaş olmak, aynı yola bağlı iki peşinenin yol arkadaşısı olmasıdır.¹³

Bir şeyh ya da pir ailesinden *ahret kardeşi* seçmek, her Ezidinin uymak zorunda olduğu beş farz yükümlülüğünden biridir. Kişi, ahret kardeşi olarak *hemcinsinden birini* ya da *karşı cinsten birini* seçme özgürlüğüne sahiptir. Şeyh ailesinden ahret kardeşi seçmek *amaç* olmasına karşın, yaşam koşullarının dayatması sonucu, *farklı kastlardan* seçilebilmektedir. Birbirleriyle evlenmeleri kesinlikle yasak olan ahret kardeşleri, evlilik alanını daha da *daraltmamak* için kardeş olma tercihlerini, birbirleriyle evlenmelerine *izin verilmeyen* kastlardan seçerler.

Günümüzde bile Ezidi yaşamını belirlemede *yaşamsal bir önemi* vardır. Kendi içinde evlenme *zorunluluğu* olan ruhban kastı ile sıradan Ezidiler arasındaki ilişkiyi *düzenlemektedir*. Ezidiler bu farzı yerine getirmekle kast sınıfından Ezidilerle, mürit kastından Ezidileri, *karşılıklı sorumluluğa* dayalı, acıyı-sevinci paylaşma temelli bir *örgütlenme* içine sokar. Olanaklarını birlikte *tüketirler*, olanaksızlıklara karşı birlikte *mücadele* ederler. Kaynak kişilerimin de belirttiği gibi ahret kardeşi bir Bu-Dünya, bir de Öte-Dünya için tutulur. Öldükten sonra Öte-Dünya için tutulan ahret kardeşin görevleri başlar: Başka bedenlerde tekrar dünyaya gelmeden önce, Bu-Dünya'daki bedenlerle işlenen iyilik ve kötülüklerin hesabını ver-

¹³ Korkmaz, Esat; *Yorumlu İmam Cafer Buyruğu*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Dördüncü Basım; İstanbul, 2013; s. 147.

mek üzere Melek Tavus'un huzuruna ahret kardeşleri birlikte çıkarlar.¹⁴ *Pir Şemo Mejdin* ise "Evlendiklerinden sonra erkekler erkeklerden, kadınlar kadınlardan ahret kardeşi seçerler", diyor.¹⁵

Ahret kardeşleri öz kardeşle bir tutulduğundan, evlenmeleri yasaktır; cinsel ilişki, *ensestle* bir tutulur. Bu nedenle Ezidi ahret kardeşini, kendisinin içinde olmadığı bir *endogam* kasttan seçer. Çoğu Ezidi ahret kardeşinin çocuğunu ya da çocuklarını, *kardeş* çocuğu/çocukları olarak gördüğünden onun/onların *vasiliğini* üstlenir. Aralarında hiç kan bağı olmayan iki kişiyi yaşam boyu *kardeş* kılmaya ve birbirlerine karşı *sorumlu* olmaya, birbirlerini *koruyup kollamaya* and içmeleri *toplumsal dayanışmanın* ana halkalarından birini oluşturur. Ahret kardeşinin önemi bir qewlde şöyle dile getirilir: "Şeyh farzdır, pir alamettir./ Hosta ve mürebbi onlar kadar kutsaldır./ Ahret kardeşinin sorumluluğu ağır bir sorumluluktur./ Ahret kardeşi güç kamçısıdır./ Ve altın küpedir./ Ahret kardeşi edinen bir kimse, onu bir bırakamaz./ Bırakan kişi Melek Tawis'in lütfundan pay alamaz."¹⁶ Qewldeki vurgudan da anlaşılacağı gibi ahret kardeşliği, Ezidilik yoluyla *rızalaşmanın-rızalık sağlamanın* koşulu durumundadır.

Ergenlik zamanı ya da ergenlik sonrası, ahret kardeşi olmaya karar verenler, birlikte *Laleş'e* giderler ve kurban keserler; *Laleş'in Beyaz Suyu'ndan* (Kaniya Sipî) birbirlerine su verirler. Ardından yine karşılıklı –*Ahret istiyorum* (*Ez axretê dixwazim*) ve –*Sana verdim* (*Min date*), sözlerini söylerler. Bunu karşılıklı *hediyelerin* alınıp verilmesi izler; hediyeleşme *her yıl* tekrarlanır. *Laleş'e* gitme olanağı bulunmayanlar için bu tören *her yerde* yapılabilir.

Ahret kardeşlerden birinin *ölmesi* durumunda diğeri, onun cenaze töreninde mutlaka *bulunmak* durumundadır. Tören sırasında, defin işlemlerine *yardım*

¹⁴ Şeyh Yusuf Uca/ Oğuz(Şimiz)-Batman/eski bir Ezidi köyü-/ yaş: 72/ eğitim: ilkökul. Söyleşi yeri: Oğuz köyü/ söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014; Şeyh Adil Musa Mirza/ Şengal'dan göç etmiş-Şeyh Yusuf Uca'nın misafiri/ yaş: 37/ ilköğretim okulu 6.sınıftan terk/ söyleşi yeri Oğuz köyü/söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014; Şêx Celal Xêro/ Kampın eğitimden sorumlu müdürü/yaş: 49/ eğitim: idadi/ Irak'ta Kürtçe öğretmen. Söyleşi yeri: Kampın öğretmenler odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

¹⁵ *Pir Şemo Mejdin*/ yaş: 36/okuma-yazma bilmiyor(savaşın ve üzerlerine yönelik saldırılardan okumaya fırsat bulamadığını belirtti); söyleşi yeri: Batman Ezidi Kampı; söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014(Uğurcan(Korux) köyü Ezidi Kampı).

¹⁶ Hamzeh'ee, M. Reza'dan aktaran Fahriye Adsay; *Yezidi Kadınlar/ Kültürel Sınırların Edilgen Taşıyıcıları*; Avesta Yayınları; İstanbul, 2014; s. 67'de dipnot.

eder. Yıkama işinde şeyh, pir ve ahret kardeşi hazır bulunur: Pir su döker, şeyh de ölüyü yıkar. Ahret kardeşi ise *düğüm atar*(gırâyê serî). Kefenin ayak ve baş kısımlarına atılan düğümlerin, ahret kardeşi tarafından atılması *gelenektendir*. Ahret kardeşinin bulunmaması ya da ölmesi durumunda şeyh ya da pir, kendisini, ölenin *ahret kardeşi* ilan eder. Doğal olarak kefen düğümünü de bağlamak ona düşer.¹⁷

Kızılbaşlıkta ahret kardeşi *musahip* demektir; musahipliğin önemi benzer biçimde tasarımılanmıştır. Yol bir *rıza kapısı* olarak inanca taşınır. Rıza üç türdür:

- 1) *Kişinin kendisi ile rızası*: Pir önünde, Fazlı Dâr'ındayken kişinin kendi özüyle *hesaplaş-masıdır/ yüzleşmesidir*; kendi kendini ölçmesi, kendi kendini yargılamasıdır. Bir başkasının tanıklığı ya da şikâyeti olmaksızın, özelleştire yapmasıdır. Bu anlamda Fazlı Dâr'ı bir aynadır; Yol eri aynada kendini görecektir, kendisiyle başbaşa kalacak, eğer bir suçu/hatası/eksikliği varsa kendini *ele verecektir*. Bunu başarabilen Hak yolcusu, *insanlık aşamasına* çıkmış demektir.
- 2) *Kişinin toplumla rızası*: Kişinin toplumla rızası; *eline-diline-beline sahip olmakla* gerçekleşir. Kısaca *Edep* olarak algılanan bu üç *mühür*, kişiyi *kötülükten* uzak tutar. Bunu gerçekleştirmeyen Hak yolcusu hiçbir zaman kendini *bulamaz*; toplum ondan, o toplumdan razı *olmaz*.
- 3) *Kişinin Yol'la rızası*: Kişi Yol'a, baskı ve zorlamadan uzak bir zeminde, kendi rızası ile girer. Yol'a rıza ile giren can, Yol'un gereklerini severek, inanarak yerine getirmek durumundadır. Yol'a giriş; malı mala, canı cana *katmak* anlamına gelen *musahiplikle* başlar.¹⁸

Kızılbaşlıkta Musahiplik, iki sufinin, bu yolla iki ocağın *kıyamete kadar kardeşliğidir*. Hakk'a yürüme ya da dargınlık, ayrılık gibi nedenlerle bu andın koşulları sürekli ya da geçici ortadan kalksa bile *bir daha yapılmaz*. Musahip kardeşini kendi seçer; ancak, bu seçimde *üç ortak özellik* aranır:

¹⁷ Adsay, Fahriye; *Yezidi Kadınlar/ Kültürel Sınırların Edilgen Taşıyıcıları*; Avesta Yayınları; İstanbul, 2014; s. 66-67-68); Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 139; Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 97-101 arası.

¹⁸ Korkmaz, Esat; *Yorumlu İmam Cafer Buyruğu*; Anahtar Kitaplar yayınevi; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2007; s. 182-183.

- 1) Dil ortaklığı; musahip olacakların aynı dili konuşuyor olmaları gerekir.
- 2) Aile durumu, yaş ve düzey eşitliği; evlenmemiş biriyle evli birinin musahip olması doğru değildir. Yine genç biriyle yaşlı birinin musahip olması da uygun değildir. Aynı şekilde zalimin mazlumla musahip olması da doğru değildir. Benzer biçimde bir şeyhin bir dervişle musahip olması da doğru değildir. Yine mümin ile münafığın musahip olması uygun değildir. Aynı şekilde pirden dönmüş kişiyle pir tutmuş kişinin musahip olması doğru değildir.
- 3) Yaşama yeri birliği; musahip olanların aynı kentte, aynı köy ya da mahallede oturuyor olmaları gerekir. Görüldüğü gibi *dili aynı olmayan; aynı yerde oturmayan; yaş, düzey ve konum bakımından birlik göstermeyen kişilerin musahiplikleri sakıncalıdır.*

Ezidilikte erkek ya da kadın ayrı ayrı ahret kardeşi seçebilirken Alevilikte, evli olmak koşuluyla erkek eşinin *rızalığını* alır ve musahibini seçer. Musahiplik anlayışla iki evli erkek musahip olduğunda, *dört kişi* karşılıklı musahiplik kurallarına bağlanır.

Musahiplik dendiğinde ise ikrar vermiş, evli iki kişinin eşleri ile birlikte, Hakk'a yürüyünceye değin kardeş kalacaklarına, birbirlerini koruyup kollayacaklarına, birlik ve beraberlik içinde yaşayacaklarına, dedenin ve cem topluluğunun önünde söz vermeleri biçiminde gerçekleştirilen bir törenle kurulan *toplumsal bir akrabalık* kurumu anlaşılır.¹⁹

“Bu konuda benzer bir paralellik Yaresan(Ehl-i Hak) dini ile de kurulabilir. Burada ‘Şert-o Ekrar’ denilen kardeşlik ya da kız kardeşlik akdi olarak adlandırılır. Birebir olmaktan ziyade aileler arası bir akiddir. İki aile arasında yeni bağlar kuran bir kanal işlevi görür. Birbirleri arasında anlaşma yapan Seyid aileleriyle, aralarında anlaşma yapan sıradan halk arasında yatay bağlılık ve dayanışma ağı yaratılmış olur. Kan bağı kadar güçlü bir bağlılık yaratır. Kurumun suistimal edilmesine karşı katı bir ahlaki kanun uygulanır. Zira değişmez ve ebedi olduğu kabul edilir. Mahşer gününde birbirlerinin hayır ve şerrini paylaşacak derecede ‘kardeş’ ve ‘kızkardeş’lerinin amellerinden sorumludurlar. ‘Şert-o Ekrar’ kişinin

¹⁹ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 205; s. 481-497.

dini vecibelerinin bir parçasıdır.”²⁰

Mürebbi, *eğitici, öğretmen* demektir; bu anlamıyla mürşittir. Yolda eğitim *miracının* sonu yoktur. Bu gerçeklik hangi aşamada bulunursan bulun her zaman, bir öğretmene ihtiyacın vardır. Mürebbiye düşmek, *Melek Tavus kazanında pişmek* anlamına gelir. Günümüz Ezidiliğinde bu farzın, işlevi *silinmiş* durumdadır.

KİRVE/KİRVELİK

Ezidilikte kirve/kirvelik, farzlar sıralamasına *girmemekle* birlikte son derece önemlidir: Ahret kardeşliğinin *dışa dönük yüzü* olarak, kendi inancında *olmayan* komşu topluluklarla bir arada yaşayabilme olanaklarını yaratır. Çeşitli etnik ve dini toplulukların yan yana yaşadığı bölgelerde *kirve*, başka bir dini cemaatten seçilerek, *barış içinde bir arada* yaşama sağlanıyordu. Karşılıklı yükümlülük her iki ailenin de işine yarıyor, günlük yaşamın *önünü* açıyor.

Ahret kardeşliği Ezidi toplumunun *ıyapısında* bir *toplumsal akrabalık* yaratırken kirvelik, başka etnik ve dini topluklar arasında bir *toplumsal akrabalık* yaratıyor. Ahret kardeşliği ve kirvelik, Ezidi yaşamının *içe ve dışa dönük* yanlarını düzenliyor.

Kirve, sünnet sırasında sünnet olacak çocuğu *tutan* erkektir ve *çocuktan sorumludur*. Kirvenin ailesiyle çocuğun ailesi, birbirlerine *yakın akraba* olurlar; bu nedenle *evlenme ve encest* tabuları, kirvelikte de geçerlidir.

Sünnet ritüeli, *özünde; yaşarken dirilmedir*, yani bir *erginleme* törenidir. Genel algıda anne kanı *dişildir*; bu kanla beslenen çocuk da *dişildir*. İşte sünnet, dişil olan çocuğun anne kanından-anneden özgürleşerek *erkek* olarak dünyaya gelmesini simgeler. İkincisi sünnet olan çocuk, sünnet ritüeli ile birlikte köken kutsallığını *gömülür* ya da bu kutsallık tarafından *yutulur*. Sünnet ritüeli tamamlandığında kökeninden *Ezidi* olarak yeniden doğar. Ve yaşamın *sırrına* katılır.²¹

Erkek çocuk sünneti Ezidilikte dinsel bir yükümlülük mü? Yoksa koşulların *zorlamasıyla* kurumlaşan bir durum mu?, sorularının yanıtı, Ezidilerin yaşadığı

²⁰ Adsay, Fahriye; *Yezidi Kadınlar/ Kültürel Sınırların Edilgen Taşıyıcıları*; Avesta Yayınları; İstanbul, 2014; s. 69.

²¹ “Birincisi, cenin annesinin kanıyla beslendiği için onun bütün kanı, dişildir. Bundan dolayı da ikincisi, erkek çocuğu kesin olarak annesinden ayıran erginleme, ona eril kan sağlamadır...” (Eliade, Mircea; *Doğuş ve Yeniden Doğuş/ İnsan kültürlerinde Erginlenmenin Dini Anlamları*, Çev.: Fuat Aydın; Kabalcı Yayınları; İstanbul, 2015; s. 69).

bölge, komşuların sünnete bakışı gibi nedenlerle *farklı* olacaktır. Komşular Müslümansa Ezidiler için sünnet, bir *zorunluluk*; komşular Hristiyanıysa sünnet, Ezidi inancının bir *gereği değildir*. Bu durum Avrupa’da yaşayan Ezidiler arasında bugün *tartışma* konusudur.

Bir Ezidi için yalnızca kendi köyü, kendi kenti, kendi toprağı *güvenlidir*: Kendi köyünün, kentinin ve toprağının dışına çıktığında *kovalanmış, dövülmüş, yeri gelmiş öldürülmüş*. Özellikle askere alındıklarında, muayene sırasında *sünnetli* olmadıkları anlaşılınca canları tehlikeye girmiş. Sünnetli Müslümanların düşmanlığını tetiklemek istememiş ve zaman içinde Müslümanlıktan sünnet olgusunu *ödünç* almış. Özünde ise Ezidi inancının temelinde *sünnet yoktur*. Ya da Müslümanlara yönelik olarak uygulanması, *düşmanla bir arada yaşama* olanağı yaratmak üzere sonradan oluşmuş bir gelenektir. Bu gelenek zorunlu muydu derse-
niz? *Zorunluydu*, diye yanıtlarım: Müslüman’a göre bir Ezidi mundardı; kirli in-
sandı; pişirdiği, kestiği yenmezdi; ötesinde, pişirdiğinden, kestiğinden komşusu Müslüman’a verdiyse koyduğu kaplar *kırıp atılır* ya da *yedi kez yıkanır*dı. Ne yap-
sın Ezidi, bir arada yaşama kolaylığı yaratmak için kimi Müslüman âdetlerini *ödünç* olarak almıştır. Söz gelimi ne yapmıştır? Etini yemesi için kurban edeceği hayvanı, *Müslümana* kestirmiştir.²²

Kirve/Kirvelik Alevilikte de içerik olarak benzer biçimde tasarımlanmıştır: Alevi topluluk akli, musahiplik konusunda yaşanan bu zorluğun *ayrımına* varmış, musahipliği bir bakıma *güncelleyerek kirveliği yaşamına taşımıştır*. Kirvelik, Alevi-
liğin başlangıç tasarımlarında *yoktur*. Sonraları, musahipliğin güncellenmesi ko-
şullarında, ona yüklenen anlamlarla *beslenmiş*, özellikle ocaklı gelenekte *kurum-
laşmıştır*.

Kana dayalı örgütlenmenin *temel* alındığı uzak geçmişte, *kan-îçi evlilik yasak-
tı*; çünkü sakat doğumlara yol açıyordu. Alevilikte musahiplik *toplumsal bir akra-
balık* kurumu olarak yerleştiğinden, musahip çocukları birbirinin *kardeşi*ydi. Bu
nedenle kan toplumlarındaki kan-îçi evlilik yasağı, musahiplik kurumuna taşındı;
musahip çocukları *kardeş*i ve *evlenemez*lerdi.

²² Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus’un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 91-97 arası; Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetle-
ri ve Metinsel Gelenegi*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi
Yayınları; İstanbul, 2014; s. 140.

Musahiplik kirvelik donunda güncellenince bu yasak, *kardeş* olarak algılanan kirve çocuklarına taşındı. Ötesinde musahiplikteki acıyı-sevinci paylaşma, *mal ortaklığı-can ortaklığı*, kirveliliğin koşulları durumuna geldi.

DOĞUM

Anne, doğumun ardından *yedi gün* boyunca yatakta kalmalıdır ve *kötü ruhla-*
ra karşı korunmalıdır. Yedinci günün sonunda anne banyo yapar ve arkadaşları eşliğinde bir *pınar* ya da *dereye* gider. Pınar ya da dereye vardıklarında, anne, *yedi tür tahıldan* yapılmış lapadan *yedi avuç* alır ve suya atar. Eşlik eden kadınlar suyun *karşı tarafına* geçer ve kalan lapayı yerler. Yedi sayısına verilen önem kut-sal meleklerin sayısının *yedi* olmasındandır.

Benzer bir tören çocuk *ilk dişini* çıkardığında da gerçekleştirilir. Çocuğa ad verildiğinde, bunu kutlamak ya da kutsamak için bir *kurban* kesilir. Kırkında şeyh gelir ve çocuğun saçından *iki tutam* keser. *Kırkına* kadar çocuğun saçı kesilmez. Kadınlar ve kız çocuklar saçlarını *kesmezler*; kesmeleri durumunda *yargılanırlar*. Erkek çocuklar ise *istedikleri* zaman saçlarını kesebilirler.²³

Alevilikte çocuğa ad verme erkânı şöyledir: Aile yakınları çağrılır. Bebeğe ad verecek kişi (o ailenin mürşidi, yoksa bebeğin dedesi, o da yoksa ailenin büyüğü) bebeği kucağına alır ve saptanan adı kulağına *üç kez* söyler; sonra şu gülbangı okur:

²³ *Şeyh Yusuf Uca/ Oğuz(Şimiz)-Batman/eski bir Ezidi köyü-/* yaş: 72/ eğitim: ilkokul. Söyleşi yeri: Oğuz köyü/ söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014; *Şeyh Adil Musa Mirza/ Şengal'-* dan göç etmiş-Şeyh Yusuf Uca'nın misafiri/ yaş: 37/ ilköğretim okulu 6.sınıftan terk/ söyleşi yeri Oğuz köyü/söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014; *Şêx Celal Xêro/ Kampın eğitim-* den sorumlu müdürü/yaş: 49/ eğitim: idadi/ Irak'ta Kürtçe öğretmen. Söyleşi yeri: Kampın öğretmenler odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014; *Pir Şemo Mejdin/* yaş: 36/okuma-yazma bilmiyor(savaşın ve üzerlerine yönelik saldırılardan okumaya fırsat bulamadığını belirtti); söyleşi yeri: Batman Ezidi Kampı; söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014(Uğurcan(Korux) köyü Ezidi Kampı); *Zeydan Xalef Hasen/Pir/Batman-Kamp öğ-* retmeni/ yaş: 20/ eğitim: Lise/ Söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Ara- lık 2014; Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dini Âdetleri ve Metinsel Gelene-* ği, Çev.: Ained Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 160. *Pir Şemo Mejdin/* yaş: 36/okuma-yazma bilmiyor(savaşın ve üzerlerine yönelik saldırılardan okumaya fırsat bulamadığını belirtti); söyleşi yeri: Batman Ezidi Kampı; söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014(Uğurcan(Korux) köyü Ezidi Kampı); *Zeydan Xalef Hasen/Pir/Batman-Kamp öğretmen/* yaş: 20/ eğitim: Lise/ Söyleşi yeri: Öğret- menler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

“Tanrım!... Bu çocuk güzel huylu, akıllı-uslu, sağlıklı, hayır ve uzun ömürlü; kötülüklerden uzak, rızık bol; ailesine, ulusuna ve tüm insanlığa yararlı olsun. Hz. Muhammet Mustafa ve Hz. Aliyel Murtaza yoluna bağlı kalarak hayırlı hizmetlerde bulunsun.

Ey yüce Tanrım! Bu dileğimizi, sevgili Peygamberimiz ve O’nun Ehlibeyti aşkına kabul eyle!...

Allah Allah, eyvallah!... ”²⁴

VAFTİZ

Vaftiz, erken yaşlarda, *Kaniya Sipî*’de gerçekleştirilmesi gerekir: Şeyh çocuğu kuyu odasına alır; üç kez suya sokar ve sonra sol elini bebeğin başına koyarak, - *Hol, hola, Sultan Ezid. Sen Ezidi inancının lideri Ezid’in koyunu oldun(Hol, hola, Ezide Siltan. Tu buyi berxe Ezid, sereke riya Ezid)*, der.²⁵ Laleş’e gitme olanağı bulamayan çocuklar, qewwalların *sancak gezdirme* sırasında kendi köylerine gelmesini beklerler: Geldiklerinde, yanlarında getirdikleri *Kaniya Sipî*’nin suyuyla vaftiz edilirler. Kaynak kişilerimden *Pir Şemo Mejdi*, Ezidilik’te ne geçmişte ne de şimdi vaftiz uygulamasının *bulunmadığını* söyledi.²⁶ Bu açıklama Ezidilikte kimi bölgelerde *vaftiz uygulamasının silindiğini* kanıtlıyor.

Ezidilikte vaftiz *erginlemedir*, her şeyden önce *ölmeden evvel ölmek yaşarken dirilmektir*: *Kaniya Sipî*’nin taşıdığı *kutsal ruhla döllemek* ve *Kaniya Sipî*’nin suyundan bir *Ezidi olarak doğmaktır*.²⁷

²⁴ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 205; s. 195.

²⁵ “Metnin ‘Hol hola, Ezid Sultandır, sen Ezid’in kuzusu oldun, belki de Ezid inancı için bir şehit olacaksın.’, olarak yanlış çevirisi için bkz. Anastase 1899: 310. Bu hata Makas tarafından(1900: 49) fark edilmiştir. Ancak Anastase’yi takip eden Empson(1928: 49) din adamının çocuğun bir şehit olacağını umduğunu ifade eder.” (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 161/125 nolu dipnot).

²⁶ *Pir Şemo Mejdin/* yaş: 36/okuma-yazma bilmiyor(savaşın ve üzerlerine yönelik saldırılardan okumaya fırsat bulamadığını belirtti); söyleşi yeri: Batman Ezidi Kampı; söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014(Uğurcan(Korux) köyü Ezidi Kampı); *Zeydan Xalef Hassen/Pir/Batman-Kamp öğretmeni/* yaş: 20/ eğitim: Lise/ Söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

²⁷ Vaftiz *özgün anlamını* Hristiyanlıkta bulur: “Hristiyanlıkta, bir erginlemeye karşılık

Ayrıca Cumaî Bayramı'nda Laleş'e giden Ezidiler, hem hacı oluyor hem de Kaniya Spi'nin(Ak Pınar) suyunda *arınıyorlar*, yani *vaftiz* oluyorlar: "Kaniya Spi'den yalnızca pir kadınlar sorumlu olduğundan vaftiz de onlar tarafından gerçekleştiriliyor. Ruhani rütbelerini gösteren türbanları da dahil baştan aşağıya beyazlar içindeki Pir kadınlar vaftiz için gereken dualar eşliğinde kutsal suyla üç kez Biyan'ın başını sıvazlarken ben de Kaniya Spi'nin hemen dışından ritüeli izleyebildim. Daha sonra Nurhan..., annesinin verdiği tülbentleri yine Pir kadınların denetiminde Kaniya Spi'de ıslatıyor. Çok inançlı bir Ezidi olan Nurhan'ın annesi bu tülbentlerden kendisine ve eşine iç çamaşırları dikecek."²⁸

Ezidilerde *beyaz* rengin kutsallığı vardır: Aydınlığı, saflığı, temizliği, masumiyeti, sadeliği, kusursuzluğu, kurtuluşu ve ruh yetkinliğini simgeleyen renktir. Ötesinde, ruhun beden üzerindeki *zaferini* simgeler. Bu nedenle özellikle *kadınlar* belli bir yaştan sonra(genelde *kırk* yaş seslendiriliyor) beyaz giyinirler; iç çamaşırlar elde dikilir ve beyazdır. Beyaz kutsallığı belki de Zerdüştlükten geldi: *Beyaz gömlek*, Zerdüşt on yaşına girdiğinde, kendisi için düzenlenen bir törende babası tarafından giydirilen, *suçsuzluğun*, *masumiyetin* ve *dindarlığın* simgesi olarak algılanan giysidir; ya da çocukluk çağından çıkıp *gençlik* çağına giren Zerdüşt'e, *erginleme töreninde*, bu durumunun *kanıtı* anlamında giydirilir. Beyaz horoz, Alevilik-Bektaşilikte, *tebliğci* olarak algılanan *Cebraili* simgeler. Cumaî Bayramı'nın beşinci günü, *beyaz boğa* kurban edilmesi, beyaz renk *kutsallığının* Ezidilikteki önemini vurgular: Beyaz boğa, Melek Tavus ve Altı Kutsal Melek için sunulan *kutlu* hayvandır.

DÜĞÜN

Sık sık yineledik ama burada da kısaca değinelim: Ezidi toplumunun yapısı, sıkı biçimde *endogamik*, *hiyerarşik* ve *kalıtsal* evlilik gruplarından oluşur. Sıradan

gelen şeylerin ilki, Hristiyan vaftizidir. Vaftiz, mühtediye yeni bir cemaate dahil eder ve onu ebedi hayata değer kılar..... Bir diğer ifadeyle, vaftiz sakramental değerini, Hristiyanların İsa'yı, Mesih ve Tanrı'nın Oğlu olarak görmeleri gerçeğinden aldı.... Bütün bunlara daha önce Aziz Pavlus tarafından işaret edildi(...) ve Yuhanna İncili'nde geliştirildi: Vaftiz, sudan ve ruhtan yeni bir doğumu mümkün kılan Tanrı'nın karşılıksız bir lütfudur." (Eliade, Mircea; *Doğuş ve Yeniden Doğuş/ İnsan kültürlerinde Erginlenmenin Dini Anlamları*, Çev.: Fuat Aydın; Kabalcı Yayınları; İstanbul, 2015; s. 228).

²⁸ Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 20.

üyelerle din adamları arasında *kesin* bir ayrım vardır. Ötesinde din adamları da kendi içlerinde çeşitli hiyerarşik evlilik gruplarına *bölünmüş* durumdadır.

Ezidiler kndilerini Melek Tavus'un *seçilmiş* halkı olarak görürler: İnanca göre Melek Tavus, parmağıyla bir *çember yayı* çizerek seçmiştir onları. Bu yüzden Ezidiliğe *girmek* söz konusu olamaz: "Kandan olan hiç kimse(Âdem ile Havva'nın çocuklarının halefleri kastediliyor) terden olan çocuklarla(Şahîd bin Cer'in çocukları kastediliyor) evlenemez.' Evlilik kurallarının ihlali cemaatten kovulmayla sonuçlanır. Ezidilerde çapraz ve paralel kuzenler arasındaki evlilikler özellikle tercih edilmektedir."²⁹ Dul kalan kadının ölmüş kocasının kardeşiyle evlenmesi ya da dul kalan erkeğin ölmüş karısının kız kardeşiyle evlenmesi, *ensest* tabusuna girer.

Geleneksel bir Ezidi düğünün akışı şu şekilde gerçekleşir: Evlenecek çiftin ane ve babaları *başlık* parası üzerinde anlaşma sağlayınca, Şeyh bu anlaşmayı *yazılı* duruma getirir. Ancak okuma-yazma ayrıcalığı Adanilerde olduğu için bir *Adani* şeyhi, nezaret etmek üzere bulunur. Anlaşma yazılı belge durumuna getirilir getirilmez, şeyh geline *berat* verir; gelin de şeyhe ve pire *armağanlar* sunar.

"Evliliğin inancımızda anahtar bir anlamı vardır; erkeğin bekâr kalması, kadının evlenmeyip evde kalması günah sayılır. Beraberlik, tekeşlilik kuraldır; eşlerin ayrılmasını mutsuzluk sayarız. Geleneklerimiz, eşlerin ayrılmasına karşı değildir ama Emirlerin müsadelerini almaları gerekir..."³⁰

Düğüne hazırlık iki gün önceden başlar: Gelin sıcak suda banyo yapar ve arkadaşlarıyla birlikte ellerini kınayla boyar. Damat başka bir köyden ise söz konusu köyün kızları ve erkekleri, geceyi geçirmek üzere gelinin köyüne gelirler.

Ertesi sabah, gelin giydirilir ve *kırmızı* bir peçe takılır; kemerindeki büyük to-kayı bağlama ayrıcalığı gelinin *ahret kardeşine* aittir. Sonra gelin annesine veda eder, bir ata bindirilir ve damadın köyüne götürülür. Gelin damadın köyüne yaklaştığında, damadın köyünün erkekleri ile *ödeme* yapmadan geleni bırakmayı reddeden gelinin köyünün erkekleri arasında *teatrel* bir kavga yapılır. Damadın evinde damadın *ahret kardeşi*, gelinin attan inmesine yardım eder. Yeni evinin eşliğinde, kayınvalidesi, geline kırmak zorunda olduğu bir testi *şekerleme* sunar. Ardından, gelin eve girerken kapıda bir *koyun* kurban edilir.

²⁹ A.g.e., s. 104-105.

³⁰ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüş Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 137.

Kapıdan giren gelin, *yedi gün* boyunca kalmak durumunda olduğu ve şeyh ve pirin, boydan boya bir perde bağlayarak oluşturduğu *gelinlik bölmeye* götürülür. Gelinin geldiği gün, damat *ahret kardeşiyle* kalmak zorundadır. Ahiret kardeşi, damat gelinin odasına giderken ona eşlik eder; *cinsel birleşme* tamamlanıncaya değin ahret kardeşi ve damadın iki arkadaşı, *odanın kapısını korurlar*. Gelin *inzivada* iken damadın köyünde eğlenceler düzenlenir.

Yedi gün süren inzivasından sonra gelin, gelinlik bölmeyi *terk* eder: Doğumda olduğu gibi bir pınar ya da dereye gidilir; *yedi çeşit* tahıldan lapa yapılır. Yedi avuç alınarak suya atılır; geri kalanı ise gelin ve arkadaşları tarafından suyun *karşı* tarafına geçtikten sonra yenir.³¹

CENAZE

Geleneksel bir Ezidi cenaze törenini vermeye çalışalım: Ölen kişinin bedeni, ahret kardeşinin huzurunda, şeyhi ya da piri tarafından yıkanır. Ardından, *beyaz bir örtünün* üzerien yatırılır; *berat* ağzının kenarına yerleştirilir. Sonra üzerine yatırıldığı beyaz örtü *dikilir*.

Mezarın kazılması sorumluluğu *micewîr*'e aittir; yine de köydeki erkekler ona yardım eder. Naaş mezara indirildiğinde, ahret kardeşi, yüzünü *açığa çıkaracak* biçimde kefeni açar; bu açma işlemi, olasılıkla ilgili meleğin ölen kişiyi *tanuması* için yapılır. Vücudun geri kalan kısmı, cesetle toprağın temasını önleyecek biçimde *büyükçe taşlarla* örülür; üzeri toprakla kapatılır.

Hanede yaşayan kadınlar, daha sonra mezarın üzerine asılmak üzere *saç ör-gülerini keserler*. Geleneksel olarak mezarın üzerine bir *sopa* ve biraz da *yiyecek* bırakılır: Ardından din adamı ölüye seslenir; *-Sana bıraktığımız yiyecekleri melek-lere sun, eğer rahat vermezlerse sopayı kullan!*, der. Bunu qewller'in okunması iz-ler. Kimi kez, meleklerle sunulması için naaşla birlikte *altın paralar* da gömülür.

Okunması gelenek olmuş qewller, ölümün üzerinden bir hafta geçtikten sonra *micewîr* tarafından tekrar okunur. Genellikle yas, *üç günlük* bir süreyi kapsar. İlk yıl içinde, ölenin akrabaları Çarşamba ve Perşembe günleri, mezarı ziyaret eder ve yoksullara ölen adına *yemek* verir. Ölenin giysileri *ahret kardeşine* ya da *şeyhi-ne*, *pirine* verilir.

³¹ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 161-162.

Özgün gelenek uygulamasında, ruh göçünün bir gereği olarak *koçekler*, ölenin *sonraki* yaşamı hakkında bilgi ister; öngörü *kötüyse* ya da *olumsuzsa*, akrabalar Mabede bağışta bulunarak durumu *iyileştirmeye* çalışırlar.³² Benzer bir durum, ruh göçü inancının canlı olduğu Alevilikte de söz konusudur: Gerekli olgunluk aşamasına ulaşmadan, yani *çocuk yaşta* ya da *erken* Hakk'a yürüyen birinin ardından, 'göçtükten sonra ruhunun dolaşacağı aşamalarda kolaylık bulsun; devrini, dönüşünü tamamlasın' anlamında, 'devri âsân olsun' derler.³³ "Ruhların göç etmesiyle dünya, yaşamdan ölüme ve ölümden tekrar yaşama doğru çevrimsel bir hareket sürdürür. Birisi ölünce Ezidiler onun 'giysi değiştirdiğini'(kiras guharin) söylerler. Beden geçicidir ama *ruh* ölümsüzdür. Bu dünya ve öbür dünya, örneğin İslâmiyet'te olduğu gibi, *mekânsal* olarak birbirinden ayrılmış değildir. İnsanın ödülü de cezası da *yeryüzünde* verilir. Öbür dünya sadece *tamamlayıcı* bir mekândır, ruhlar tarafından tekrar tekrar ve *geçici bir süre* için ziyaret edilir.... Ölümünden sonra Büyük Mahkeme'de ruhun *hangi nedenle* yeniden doğacağına karar verilir. Mahkeme hükmünü verene kadar ruhlar *öbür dünyada* bekler. Kararı belirleyen de bir insanın *dünyada* yaptıklarıdır. İyi ve kötü eylemleriyle insanlar, dünyada *değişimler* geçirirler. İnsanlar hep dünyaya geri dönmek *zorunda* olduklarından geleceği de *eylemlerine* bağlıdır. Görüştüğüm kişiler arasında genellikle ruh göçünü aşıp koşulsuz varlık içinde erime düşüncesine pek rastlamadım. Hâkim görüş, dünyanın sonu diye bir şeyin olmadığıydı."³⁴

³² "Daire hem ruh göçünü hem de evrendeki uyumu ifade eder. Eğer bir kişi genç yaşta ölmüşse, bu mutsuz bir ölüm sayılır, çünkü daireyi tamamlamak için gerekli ritüellerden geçmemiştir. Kapanamamış bir daire ruhun daha huzursuz olmasına ve karmaşıklığa sürüklenmesine yol açacağından, mutsuz ölümler için daha uzun yas tutulur. Ezidilerin giydiği beyaz renkli iç gömleğinde(Gérivan), boğaz kısmındaki yuvarlak kesim öylece kalsın diye, yırtmaç bulunmaması gereklidir. Müslümanlar ise tersine, düğme şeridi olan gömlekler giyerler. Yani bir Ezidi'yi gömleğinden de tanımak mümkündür." (Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 68/63 nolu dipnot).

³³ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 162-163.

³⁴ Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 69-70.

YASAKLAR

Ezidi yaşamında “Tabuların pek çoğu saf kalma arzusunu yansıtıyor; bu yüzden, yeryüzünü kirlettiği kabul edilen tükürme gibi davranışlar yasaktır. Yezidi olmayanların kötüllemek için kullandıkları ama onlara göre Melek Tavus’a saygısızlığı ifade eden ‘Şeytan’ başta olmak üzere belli kelimeler söylenmemelidir. Bu saf kalma kaygısı, kast sistemi ve evlilik kurallarında gösterildiği gibi, özellikle toplumsal konularda ve ayrıca Yezidilerin diğer gruplarla etkileşiminde belirgindir –geçmişte Müslümanlarla karışmayı kirlenme kabul ediyorlardı ve dinsel saflığı askerlik hizmetinden muaf olmanın gerekçesi olarak gösteriyorlardı.”³⁵

Çünkü yaşamı, *yapılması* gerekenler kadar, *yapılmaması* gerekenler de belirler. Yasaklar günümüzde büyük ölçüde *iptal* edilmiş olmasına karşın, Eziliği sağlıklı içselleştirebilmek için iptal olgusunu *görmezden* gelerek *yasakları* sıralamaya çalışalım:

Yasakların bir bölümü Zerdüştlükteki yasakların *dönüşüm ürünü* olarak algılanabilir. Zerdüştlükte evrenin oluşumuna katılan *yedi ilke* vardır: Ateş, su, toprak, metal, bitki, hayvan ve insan. Philip G. Kreyenbroek, dünyayı oluşturan yedi varlığı sıralarken, ‘*metal*’ havayı simgelediğini belirtir.³⁶ Ancak bu *doğru değildir*: Zerdüştlükte ve Asya tasarımlarında *hava*, Tanrı’nın *bedeni* kabul edildiğinden kurucu ilkeler bu beden *dışında* aranır. Doğal olarak Zerdüştlükte ve Asya tasarımlarında ‘*hava*’ kurucu ilke olamaz. Bu yedi ilke, Yedi Kutsal Varlık olarak algılanan *Spente Mainyu* ve ona yardımcı *altı meleğin* her biri tarafından korunur ya da Yedi Kutsal Varlığın her biri bu yedi ilkeden biri olarak *görünüşe* taşınır. Bu varlıkları kirletmek, Yedi Kutsal Varlığa bir *hakerettir* ve *günah*tır.

Ezidi geleneği, Anadolu-Yunan ilkçağından gelen ve doğacı bilgiler tarafından tasarımılanan *hava, su, toprak ve ateş* ilkelerini öne çıkarır. Kızılbaşlıkta da *Dört Öge Öğretisi*, eğitimin temelini oluşturur.³⁷ Bu dört kurucu ilkeden her biri-

³⁵ Allison, Chritine; *Yezidi Sözlü Kültürü*, Çev.: Fahriye Adsay; Avesta Yayınları; İstanbul, 2007; s. 73-74.

³⁶ “Zerdüştlük öğretisine göre, dünyayı oluşturan yedi iyi ‘varlık’ veya ‘element’ –yani ateş, su, toprak ve havayı simgeleyen metal, bitkiler, hayvanlar ve insan(...)- Yedi Kutsal Varlık’ın bir üyesi tarafından korunmaktadır. (Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 145).

³⁷ Alevilik-Bektaşilik felsefesinde, alçalan eğri’nin sonu ve yükselen eğri’nin başlangıcı olarak beliren *doğal element/saf cevher* ya da bunun *aklı, ruhu*; Tanrı’nın da Tanrılığını

ni, *Dört Kutsal Varlıktan*, yani *Dört Melek'ten* her biri korur ya da *Dört Kutsal Varlıktan* her biri bu dört kurucu ilkedен her biri olarak *görünüşe* taşınır. Bu nedenle *toprağa tekme atmak* ya da *tükürmek*, *suya* ya da *ateşe* *tükürmek*, *sesli su içmek* ya da *ateşe temiz olmayan bir şey atmak*, *tükürük* saçılması yoluyla havayı kirleteceğinden *ıslık çalmak*, *ağaç kesmek*, *toprağa saygızlık*³⁸ olacağından *oturarak giyinmek yasak* ve *günahtır*.

Ezidiler kendi inancından olmayanlardan gelebilecek *'kirleticilere'* karşı duyarlı davranırlar: Ezidi olmayan kişilere ait bardak, kaşık, çatal, tarak, ustura vb. eşyaları kullanmak durumunda kaldıklarında, *Zemzem* kaynağındaki suyla arındırırlar. Başlangıçta hemen her Ezidi, sonraları belirli kasttan olanlar sakallarını-bıyıklarını *kesmezlerdi*. Kamuya ait hamamları ve tuvaletleri kullanmaktan *sakinurlardı*: Çünkü kendi inançlarından olmayanların vücut sıvılarıyla ilişkiye geçmek *kirlenmek* anlamına geliyordu. Uzatmalı seyahatlerin, *zorunlu* olarak hamama ve tuvalete gitmeyi gerektirdiğinden, söz gelimi bir yıl evinden ayrı kalan erkeğe *eşi haramdır*; seyahat, onun *saflığını* bozmuştur.³⁹

Yenmesi yasak meyvelere gelince bunlar: *Marul, balık, kabak, bakla, lahana, karnabahar ve bamyadır*. Kaynak kişim *Pir Şemo Mejdi*, “beyaz lahanayı tüketmeyiz”, dedi ve gerekçesini şöyle açıkladı: “Kutsal ulularımızdan birisi, lahana tarlasında yürürken ayağı takılıp düşmüş. Düşmesine neden olduğu için *beyaz lahanayı yemeyiz*. Bir başka gerekçesi de vardır: Bir Ezidi grup Musul'dan Laleş'e gi-

yapamayacağı bir yabancılaşma aşamasını simgeler. Çünkü doğal element/saf cevher, yabancılaşmanın *son* halkasıdır; en az Tanrı'dır. Felsefi boyutta doğal element/saf cevher *dört öge* ile temsil edilir: Bunlar *su, hava, ateş ve topraktır*. Hacı(Hacı) Bektaş Veli, Dört Kapı Kırk Makam öğretisini, bu *dört öge* üzerine kurmuştur. (Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Baskı; İstanbul, 2005; s. 201).

³⁸ “Eskilerin anlatımıyla *cemreler* düştüğünde, yani doğanın *gebelik* günlerinde hava inler, su çalkalanır, toprak kabarı: Onun için, ey yeryüzünde *tepinmekten* hoşlanan insan, yürürken daha hafif ol, sert hareketlerden kaçın, ne havayı kirlet ne de suyu, toprağı ve ateşi. *Öldürme* onları; havayı solu, suyu iç, toprağı işle; ama onları *yaralama*; okşa; dünyayı *mırlıtlarıyla* tanı, yoklaya yoklaya gezin. *Anahtar* mı istiyorsunuz? Anahtarı bize Zerdüşt veriyor: *Doğru düşün, doğru konuş, doğru davran*. (Korkmaz, Esat; *Anadolu Aleviliğinin Asyalı Kaynağı Zerdüştlük*; Serçesme Dergisi; Sayı: 10; İstanbul, Mayıs/ 2005).

³⁹ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Gelenegi*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 146-147.

derken lahana tarlasına girmiş ve zarar vermiş; şikâyet edilince, Mir ya da Baş-şeyh, *-Ben size haram kılmadım mı!*, demiş. Bu yüzden beyaz lahana yemeyiz”.⁴⁰ Fakir Said İdo-Bıro ise “Lahana, marul, vb sebzeleri yemememizin nedeni, domuzun bostanda doğurmuş olması ve sözü edilen sebzeleri kirletmiş bulunmasıdır”, biçiminde bir gerekçe ileri sürdü.⁴¹ Kutsallıkları nedeniyle *genç horoz ve ceylan eti de yenmez. Balık yemekten uzak durulur*. Niçin bu yiyeceklerin yenmemesine ilişkin gerekçeler çoğunluk *ikna edici* değildir ya da söylencesel anlatımlardır. Kaynak kişim *Şeyh Selman Lezgin*, 17 Aralık 2014 söyleşisinde Yezid ile ilgilerini ve niçin balık yemediklerini belirten bir söylene anlattı: Söylenceye göre, Muaviye Muhammedi tıraş etmektedir, dikkatsizlik gösterir ve kan akıtır; Muhammet der ki *-Benim soyumla senin soyun savaşacak, senin soyun yenilecek*. Böylesi bir sonla karşılaşmak istemeyen Muaviye evlenmez. Durum karşısında Muhammet, Tanrı’nın yardımıyla O’na ancak evlenmesi durumunda geçecek bir hastalık verir. Sonunda Muaviye 80 yaşında evlenir: Evlilikten Yezid doğar ve Şama sultan olur. Yezid’den *keramet* gücü alınmaz: Kerametle Yezid, denizin ortasına çadırını kurar; çadırı balıklar su yüzünde tutar; Arapların çadır ziyaretleri balıkları *bıktırır*. Bıkkınlıklarını dile getirmek için balıklar, yüzgeçleri ile göğüslerini iki yana açarlar; *solungaçlar bu tepkinin eseridir*. Bu tepkiyi gösteren balıkları, Kürt olduklarını öne çıkaran ve Arap’a tepkiyi dile getiren hayvanlar olarak bildiklerini ve *emanet* kabul ettiklerini, bu nedenle yemediklerini ifade etti.⁴² Emanet algısına fakir Said İdo-Bıro’da vurgu yapıyor “balıklar bize emanettir, onun için yemeyiz”, diyor.

Bu yasaklar, Ezidiye; *-Biz sizden değiliz*, anlamında farklılığını açıklar ki *yasaklı kültürlerde* bunun önemi büyüktür. Ya yasak olan yiyeceğin yasaklılık durumunu açıklamak için yüzyıllar içinde kolektif bir çabayla *gerekçeler üretilmiş*, kimi sözcüğün teleffuzu *kötü anlamlı* bir başka sözcüğü çağrıştırıyorsa bu çağrışım

⁴⁰ *Pir Şemo Mejdin*/ yaş: 36/okuma-yazma bilmiyor(savaştan ve üzerlerine yönelik saldırılardan okumaya fırsat bulamadığını belirtti); söyleşi yeri: Batman Ezidi Kampı; söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014(Uğurcan(Korux) köyü Ezidi Kampı).

⁴¹ *Said İdo-Bıro*/ İdo-Bıro’nun oğlu/ yaş: 22/okuma-yazma bilmiyor, kendi olanaklarıyla okuma-yazma öğrenmiş/ çalışma koşulları nedeniyle saçını-sakalını kesmiş, özel giysisini çıkarmış/. Söyleşi yeri: Batman-Kamp yönetim odası; söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

⁴² *Şeyh Selman Lezgin*/Şeyh Mendan soyundan/aynı zamanda köçek/yaş: 43/okuma-yazma biliyor; söyleşi yeri: 16 Aralıkta Batman Ezidi Kampı ve 17 Aralıkta kamptaki çadırın; söyleşi tarihi: 16 Aralık ve 17 Aralık 2014.

yememe *gerekçesi* sayılmıştır. Kimi söylencesel anlatımlarda sebze-meyve yetiştirilen tarla *kirletilmiştir*; kirli tarlanın ürünü de kirli olacağından yenmekten vazgeçilmiştir.

Benzer biçimde, tektanrı dinlerin şeytanına bir başkaldırı figürü olmasına karşın, onu Şeytan ile özdeş kılıp Şeytan'a tapanlar olarak suçlandıkları için Ezidiler, *Şeytan* sözcüğünü *kullanmadıkları* gibi, bu sözcükle *çağırışım* içine giren hiçbir sözcüğü kullanmazlar.⁴³

Bir başka tabu, *mavi elbise* giyme yasağıdır: Bu yasağın gerekçesi de doyurucu olmaktan uzaktır. Günümüzde yasak gücünü *yitirmiş* durumdadır. *Sabiha Banu Yalkut*, mavi renk tabusuyla ilgili topladığı bilgileri, kitabına düşüğü bir dipnotta açıklıyor: “Lacivert rengin neden tabu olduğuna dair üç değişik açıklama var: ‘Bir zamanlar Firik adında bir Pers generali vardı. Ezidileri alt etmişti. Askerleri lacivert üniforma giyiyordu. Bize öyle kötü muamele etmişlerdi ki Biz Ezidiler ne zaman lacivert görsek bu askerleri hatırlarız. O yüzden kullanmak istemeyiz bu rengi’(Bellek protokolü, Berlin, 1988); ya da : ‘Bir zamanlar çok dini bütün bir Ezidi fakiri vardı. Rüyasında bir melek gördü. Ezidilerin lacivert rengi kullanmasını yasakladı melek. Kutsal Ezidi büyükleri bu rüyayı laciverdi Ezidilere yasaklayan Tanrı’nın bir işareti olarak yorumladılar.’ (Bant kaydı, Berlin, 1989). Düchting’e göre ise ‘..., mavinin yasaklanma nedeni bunun gökyüzünün rengi oluşudur.’ (J. Düchting. N. Ateş 1992i, s. 170)”⁴⁴ Kaynak kişim *Pir Şemo Mejdin*, benzer bir yaklaşım sergileyerek “Mavi rengi kullanmayız çünkü mavi renk, gökyüzünün, Huda’nın ülkesinin rengidir”, dedi.⁴⁵ Mavi rengi Melek Tavus’a yakıştıran fakir *Said İdo-Bıro*, “Mavi renkten sakınmamızın nedeni, mavi rengin Tavus-u Meleğin en sevdiği renk olması”, diyor.⁴⁶ Niçin mavi renkten sakınıyorsunuz?, so-

⁴³ “Ezidilerde iblis ve kozmik kötülük kavramları bulunmaz. İslâmiyet’teki adıyla Kötü’yü, yani Şeytan’ı(Satan, İblis) hiç ağza almazlar. Şeytanın adını anmak Tanrı’ya küfür sayılır ve cemaatten ihraç edilmeye neden olabilir. Hatta ‘şeytan’ sözcüğüne benzeyen kavramları kullanmaktan da kaçınırlar.” (Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus’un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 62).

⁴⁴ A.g.e., s. 77/ 84 nolu dipnot.

⁴⁵ *Pir Şemo Mejdin*/ yaş: 36/okuma-yazma bilmiyor(savaştan ve üzerlerine yönelik saldırılardan okumaya fırsat bulamadığını belirtti); söyleşi yeri: Batman Ezidi Kampı; söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014(Uğurcan(Korux) köyü Ezidi Kampı).

⁴⁶ *Said İdo-Bıro*/ İdo-Bıro’nun oğlu/ yaş: 22/okuma-yazma bilmiyor, kendi olanaklarıyla okuma-yazma öğrenmiş/ çalışma koşulları nedeniyle saçını-sakalını kesmiş; özel giysisini çıkarmış/. Söyleşi yeri: Batman-Kamp yönetim odası; söyleşi tarihi: 17 Aralık

rumuza mürit kastından üç kadın öğretmen bizi şöyle yanıtladı: “Atmani dedikle-ri bir örgüt, 100-150 yıl önce esir aldıkları Ezidi kadınlara mavi renk elbiseler giydirdikleri için mavi renkten sakınırsınız”.⁴⁷

Ezidilikte evlilik yaşamı da belli tabular ve kurallarla kuşatılmış durumdadır: *Cinsel ilişki*, haftanın kutsal günleri olan *Çarşamba* ve *Cuma* günleri yapılmaz. Şeyh Adi Mabedi’ndeki Cumaî Bayramı boyunca cinsel ilişki yasaktır. Düğünler *Çarşamba* günleri ve Ezidi yılının ilk ayı ve dinî bir ay olarak algılanan *Nisan* ayı içinde yapılmamalıdır.⁴⁸

TAPIM

Ezidi inanç sistemi, sözel yoldan taşındığı için farklı bölgelerde *farklılıklar* gösterir: Söz gelimi Şeyh Adi gibi başat inanç kimliği bile bağlılarına, bölge farklılığına dayalı olarak *farklı farklı* seslenebilmektedir. Şeyhan bölgesinde kendisini konu edinen söylenceler Sincar bölgesinde yoktur ya da *farklıdır*.

Davranış Her Şeyi Terbiye Eder

Ezidi dinsel yaşamı sağlıklı biçimde içselleştirebilmek için kutsal olanla ilişkisinde *sonuca* bakmak gerekir. Çünkü yasaklı kültürler *vahdet-i mevcuttadır*, yani *sonucu* geçerli sayar. Eylemin *kendisini* başa alır, o eyleme ilişkin bilgiyi ya *iptal* eder ya da yaptığı davranışı onu *terbiye* eder. Bu anlayış aslında Ezidiliğe Zerdüştlükten geçmiştir de diyebiliriz: *Doğru düşün, doğru konuş, doğru davran*, Zerdüştlüğün ünlü üçlemesidir. Üçlükte teklik, teklikte üçlük anlayışı geçerli olmasına karşın, üçlemenin davranış halkası, diğer ikisini *terbiye* eden *bâtın bir öğretmendir* aslında.

2014.

⁴⁷ *Mediya Mehdiya Sıla Ato/* Mürit/ yaş: 16/ eğitim: Lise II/ kamp öğretmeni/ söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014; *Besi Şamon Kamo/* Mürit/ Batman-Kamp öğretmeni/ yaş: 16/ eğitim: Lise II/ söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014; *Nehla Şamon Süleyman/* mürit/Batman-Kamp öğretmeni/ yaş: 16/ eğitim durumu: Lise I/ söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014; *Berfin Birhim Hudeyda/* mürit/Batman-Kamp öğretmeni/ yaş: 18/ eğitim: Lise son/ söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

⁴⁸ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Gelenegi*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 148-149.

Tapımda *ritüel* koşuldur; çünkü Ezidi kültürü *bilme* değil *değiştirme* kültürüdür. Değiştirme kültürleri ancak ritüellerle *içselleştirilip taşınır*. Ritüel, kutsal bir *yaşam deneyimidir*; bu deneyimi ne sıklıkta yaparsan, kutalla bağını o denli *canlı* yaşarsın.

Yasaklı kültürlerde, bu bağlamda Ezidilikte düşmanlarla kuşatılmış olmanın getirdiği zorunluluk nedeniyle *toplular ibadet*, bayramlar ve hac ziyareti ile *sınırlıdır*, diyebiliriz. Kaldı ki toplu ibadet için gerekli olan *camii, kilise vb.* yapılar da bulunmaz. Ezidilikte herkes *kendisi için ve yalnız başına* ibadet eder; başkalarının bunu bilmesi gerekmez; kimin ne kadar ibadet ettiği bilinmez. Bayramlar hep birlikte, *toplular* olarak kutlanır. Toplu kutlamada, kişisel değil *tapım toplantıları ve kurban törenleri* bulunur.

Başlangıçta da belirttiğimiz gibi Ezidi halkı, her şeyden önce Melek Tavus'un seçilmiş halkıdır. İkincisi, Âdem ile Havva'nın *çocukları* olan diğer halklardan ayrılırlar: Onlar, bir huriyle evlenen Âdem'in *oğlundan* gelmedir.

Ezidiler Ateşin Sahibidir

Kendilerini diğer halklardan ayıran üçüncü özellik, evreni yaratan dört kutsal unsurdan (hava, su, toprak ve ateş) *ateşin* sahibidirler; bu nedenle kendilerini *yaratıcı-tanrısal* kabul ederler.

Ezidilikte Melek Tavus. *ateşin taşıyıcısıdır*: Ateşiyle, *bereketi sağladığı* gibi *yıkım* da getirebilir. Bu tanımın mantığını izlediğimizde, ateşin, *hiç söndürülmemesi* gerekir ki Melek Tavus'un seçilmiş halkının *varlığını* sürdürdüğü anlaşılabilir. Isı, ışık ve ateş, bir *üçleme* oluşturur: Üçlükte *teklik* Güneş'tir. Güneş'in birinci dereceden simgesi ise *ateştir*.⁴⁹

Bu algı Zerdüştlükte de vardır ve ateş tapınaklarındaki ateş *söndürülmez*. Aleilikte atalar tapımı çok canlı olduğundan tasarımda benzer bir durum söz konusudur. Ateş, bağlı bulunulan *soy* simgeler.

⁴⁹ "Sincar'daki evimiz taş ve kerpiçten yapılmıştı; süssüz, sıradan, sade bir evdi. Öyle inşa edilmişti ki Güneş ışınları evimizi sürekli aydınlatıyordu. Güneş, doğuşundan batışına kadar, yeryüzü gibi yanı başımızdaydı. Işık, ateş ve ısı, inancımızın temel sembolleridir ve Güneş, önüne geçilemez bir biçimde bu üçünü kendinde maddeleştirir...." (Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüşť Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 115).

Ezidilikte Melek Tavus. *ateşin taşıyıcısıdır*; bu nedenle Laleş'te inananların sağ elleri bir din adamı tarafından, buhurdanın içindeki *alevden* geçirilir ve aynı sağ elle alın ovulur, ardından dudaklara değdirilerek *niyaz* tamamlanır.⁵⁰ Böylece sağ el aracılığıyla tüm beden *olumsuzluklardan* temizlenmiş olur.

Şeyh Şems ise havayı, suyu ve toprağı *dölleyen ışığın-ısının* yayıcısıdır. Bu nedenle Melek Tavus ve Şeyh Şems, yakarı için *öne alınan* figürlerdir: Melek Tavus'un tasviri geleneksel olarak her yıl *ibadet* etmeleri için inançlılara sunulur. Şeyh Şems ise Ezidilerin namaz kılarken yüzünü döndüğü Güneş'in *ışığını* temsil eder. İnanca göre Şeyh Şems. insanların kendisine gönderdiği yakarları/dilekleri/ istekleri/ soruları vb. iletmek için günde üç kez Tanrı'nın *yanına* gittiğine inanılır. Burada Şeyh Şems. Brahmanizm'de Soma, Zerdüştlükte Haoma, İslamiyet'te Cebrail adlarıyla anılan bir *Kur'ye Tanrı*'dır.⁵¹

İbadet ve Dualar

“Bazı inananlar, Ezidilikte bilinen en kutsal yerlerden biri olan Laleş'teki ‘Be-yaz Pınar’ *Kaniya Sipî*’de kısmen ‘İnanç İlahisi’nden(...) gelen ve inançta örtük olarak ifadesini bulan, tüm dertlere deva *Kaniya Sipî*’yi yaratılıştan dünyaya gelen düzenin sembolü olarak betimleyen aşağıdaki kısa duayı okumaktadır:

Îmane bi çi nîşane?

Beri ne ‘erd hebu ne esmane,

Ne çiya hebu ne sikane.

Re hebu me’rifete;

Îman hebu teriqete;

Ewe roje ava Kaniya Sipî kiribu derman bi ser hemu derde.

İman, neyin işaretidir?

Önce ne yeryüzü ne de gökyüzü vardı,

⁵⁰ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 164.

⁵¹ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 2005; s. 602-603/ 309-310; Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 230-231-232-233.

Ne dağlar ne de katı bir yer vardı.

Bilgiye giden bir yol var oldu;

İnanç(dünyaya) tarikat için geldi;

O gün Beyaz Pınar'ın suyu tüm dertlere çare oldu.”⁵²

Ezidilerin günlük ibadet zamanı ve sayısı, zamana ve bölgeye bağlı olarak farklılıklar gösterir: “Ezidilikte günlük olarak yerine getirilen ibadetlere yer veren anlatılar, başta gerçek namaz saatleri olmak üzere, çeşitli noktalarda genellikle birbirine ters düşmektedir. Menant'ın kaydı(..), günde tek bir ibadet eyleminin yeterli olduğunu ileri sürmektedir. Leydi Drower'ın bilgi kaynağı kendisine Ezidilerin günde beş vakit namaz kıldığını söylemiştir: Şafak vakti, gündeğümü, günbatımı ve ayın doğuşu ile batısından bahsetmektedir. Eğitimli ve bilgili bir Ezidi olan Dr. Xelil Cindî yalnızca üç vakit namaza değinmiştir: Gündeğümü, öğle ve günbatımı.”⁵³ “Günde üç defa dua ederiz. Şafak sökerken doğuya dönülerek dua edilir, öğleyn Güneş'e dönülür ve Güneş batarken de batıya dönülür. Her duanın sonunda kendimizi sorgularız:... Uykuya dalmadan önce vicdanımıza soru yönel-tiriz:...”⁵⁴

Roger Lescot ise şu tespitte bulunur: “Yezidiler, güneşin doğuşunda, batımında, ayın doğuşunda ve batımında dua ederler. Bütün bu dualar aynı ritlerden oluşmaktadır. Ellerini ve yüzlerini yıkadıktan sonra, ayakta, söz konusu yıldıza karşı(Ay ya da Güneş), ellerini göğüslerine bağlayarak dururlar ve aşağıda verdiğim tarzdan sözler söylerler:

‘Ey Şê Şims, bizi kötülüğe ve düşmanlığa karşı koru!

Tanrı, milletime karşı merhametli ol!

Tanrı, milletimi çoğalt!

Tanrı, çocuklarımızı koru!

Tanrı, sürülerimizi koru!

⁵² Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 72.

⁵³ A.g.e., s. 70.

⁵⁴ Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüşt Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 137.

Tanrı, şehadetimiz Tavusê Melek'in adıdır!'

Bu dualar okunduktan sonra kişi gömleğinin yakasını dudaklarına götürür, sonra da secde eder ve yeri öper.”⁵⁵

“Yezidilerin tapınması, B. Murat Özdemir tarafından detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Araştırmacı bu konuda şunları söylemektedir. ‘Yezidiler’de, Hac’da Huda’ya(Xweda) yapılan tapınma dışında toplu tapınma yoktur. Herkes kendi ibadetini yapar. Herhangi bir saldırı, istenilmeyen bir davranışla karşılaşmamak için Yezidiler tapınmalarını gizli yaparlar. Yezidiler güneş doğarken ve batarken tapınırlar. Bu tapınmayı güneş üç adam boyu yükselmeden yapması gerekir. Her Yezidi tapınırken yüzünü güneşe çevirir; sol el, sağ elin üstüne gelecek şekilde tutup gökyüzüne doğru kaldırarak dua eder. Dualar okunduktan sonra iki elini birden başının üstünden geçirerek tapınmalarını tamamlarlar.’... Sabah ve akşam güneşlerine dua eden Yezidiler, sabah güneşinin öğleye kadar geçen zamanda bereket getirdiğine inanırlar. Geçen yüzyılın başlarında Mardin yöresinde, Şemsiye(güneşe ilişkin) adı verilmiş olan Kürt toplulukları yaşamaktaydılar. Şemsiye Kürtleri, Yezidiler ve diğer Kürtler güneşe dönerek tapınırlar, dualarını yaparlardı. Ailenin sürekliliğini; ateşin sürekli yanık kalmasına bağlayan Kürtler, ateşi sürekli yanık tutmayı bir gelenek haline getirmişlerdir. Bazil Nikitin, ‘Kürtler’ adlı kitabında ‘Avrupalı gözlemci L. Krajeski, Yezidiler güneşe karşı olan davranışlarını şu şekilde belirtmişti.’, demektedir: ‘Yezidi hiçbir zaman dua etmez. Bununla birlikte Güneş’e bir ayrıcalık tanındığını belirtelim. Güneş doğduğu zaman Yezidi, üç kere onun önünde secde ederek, şunları söylemek zorundadır:

‘Güneş üstümde yükseldi. Ey sefil kişi, kalk da ibadetini yap. Tanrı birdir ve Şeyh Adıyy onun dostudur. Selam Şeyh Adıyy. Gök kubbenin altında o bulunmakta ve Yezidi soyuna, Şeyh Adıyy’in kolları arasında tanıklık etmektedir.’

Bu duayı yaptıktan sonra ilk ışınların değdiği yeri öper ve toğrağa, Şeyh Adıyy’in ziyaretgâhını temsil eden bir taş diker, onu üç kez çevirir. Bunu yaparken, başka bir dine bağlı hiç kimseye bakmayacaktır...”⁵⁶

Bölgeden bölgeye tapımın ayrıntıları da *farklılıklar* gösterir: Kayıtların çoğunda kollar göğüste çapraz tutulduğunda *sağ el, sol elin üzerine konur* biçiminde

⁵⁵ Lescot, Roger; *Yezidiler/Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*- Çev.: Ayşe Meral; Avesta Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 63.

⁵⁶ Torî; *Bir Kürt Düşüncesi/ Yezidilik ve yezidiler*; Berfin Yayınları; İstanbul, 2000; s. 58-59-60.

anlatılırken, yukarıda da görüldüğü kimi anlatımlarda bunun *tersi* verilir. Yasaklı kültürlerdeki genel uygulama ölçü alınırsa, *sağ el, sol elin üzerine konur*, biçiminde olmalıdır.

Philip G. Kreyenbroek, Menant'ın kayıtlarını öne alıyor: “Bir Ezidi sabah uyandığında doğuya döner ve doğan gök cisminin önünde ellerini yukarıya kaldırarak üç kez eğilir; sonra tırnaklarını öper, ellerini başına getirir ve böylece tüm gün için görevlerini yerine getirmiştir.’.. Lescot, Menant'ın anlattığı ‘elleri yukarıya kaldırmanın’ yerine ellerin birbirine çapraz şekilde tutulması gerektiğini ifade etmektedir. Bu durum omuzların da kamburlaştırılmasının ve (daha üstün bir varlığın huzurundaki) fakir bir adamın genel tavrının gerekliliğine değinen Silêman ve Cindî tarafından da onaylanmaktadır. Buna ilaveten Lescot’un tarifi dinî âdetinin sözlü kısmını yerine getiren bir Ezidi’nin ‘kutsal’ gömleğinin yakasını öptüğünü ve onu öpmek için yere eğildiğini aktarmaktadır. Öpme eylemi sözlü duaya nazaran Ezidi dinî âdetlerinin çok daha öne çıkan bir parçasıdır. Birçok yazar bundan, sabah güneşin ışıklarının ilk düştüğü noktayı öpme âdeti olarak bahsetmektedir; ‘din adamlarına’ saygı el öpmeyle gösterilmektedir; Laleş’teki mabedin eşiğine ayakla basılamaz çünkü hacılar alışlageldiği şekilde eşiği öpmektedir... Laleş bölgesinde rastlanan ve *nîşan* olarak bilinen beyaza boyanmış sivri uçlu nesneler gibi çeşitli objeleri öpmeleri de sıklıkla görülür.”⁵⁷

Philip G. Kreyenbroek, *nîşan* teriminin açılımını bir dipnotta vermektedir: “Bu objeler yuvarlak tepelere sahiptir ve genellikle yükseklikleri bir metreden daha kısadır. *Nîşana Şeyh Mend* (‘Şeyh Mend’in Nîşanı’) adı verilen bir tanesi, asıl Laleş Mabedi’nin önündeki meydana bulunmaktadır; Çiyayê Erefat, ‘Erefat Dağı’ olarak bilinen bir diğeri aynı isme sahip dağın tepelerinde yer almaktadır. Tam olarak ‘nîşan’ ya da ‘kanıt’ (doğüstü bir gücün) anlamına gelen nîşan kelimesi, aslında Şeyhan Ezidileri tarafından burada sözü geçen yapılardan, mabedlere ve su kaynaklarına kadar tüm kutsal yapılar için kullanılmaktadır.”⁵⁸

Yeri gelmişken anlatımlarda geçen kimi davranış ve simgelere açıklık getirelim: Bir Ezidi, Güneş’e dönüp kollarını sağ eli sol elin üstüne gelecek biçimde kavuşturduğunda ya da ellerini kavuşturarak ya da çapraz tutarak yukarı kaldırdı-

⁵⁷ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 72-73.

⁵⁸ A.g.e., s. 73/ 28 nolu dipnot.

ğında, Ezidi yoluna, bu yolun kutsal kimliklerine bağlılık davranışına geçmiş olur. Yol'a bağlılık davranışı Alevilikte daha *kurumlaşmış* durumdadır ve *dâr duruşu* adını alır.⁵⁹

Tıpkı bunun gibi bir Ezidi, Güneş'in karşısına geçtiğinde benzer duyguyu yaşar; Şeyh Şems *anısına* Ezidilik yoluna bağlanmanın, bu uğura canını feda etmenin *davranışına* girer; işte karşına geldim ve kendimi *teslim* ediyorum, demek ister.

Bir Ezidinin ibadet sırasında gömleğinin yakasını ya da yeri, Güneş ışınlarının ilk düştüğü noktayı öpmesi, bir *niyaz* davranışdır. Niyaz burada, Şeyh Şems *aracılığıyla* Melek Tavus'a yalvarma, yakarma ya da bu yalvarmayı, yakarayı *mühürlemedir*. Alevilikte niyazı daha ayrıntılı ise de aynı içeriği kucaklamaktadır. Niyaz Alevilikte, yol ulusuna, büyüğüne ya da yolda bir makamı temsil eden *şeye, yere* ve bunlar *aracılığıyla* Tanrı'ya yalvarma, yakarma biçiminde uygulanan bir ibadettir; niyaz ayini, *niyaz töreni* adını alır. Ötesinde, birbirine gösterilen sevgi duygusu; saygı, hürmet; dilekte bulunma; dileme, rica ya da sunulan armağan para bir *niyazdır*. Tanrı, gizli bir hazineydi; bilinmek istedi ve insanları yarattı; insan, *aşk ile aşk için* yaratıldı. Alevilikte niyazın kökeni, bu inanca dayanır: İnsana karşı dönülerek, insan *kıble* edinilerek aslında büyük yaratıcıya yalvarılır, yakarılır; diğer yandan insan onurlandırılarak, şereflendirilerek Tanrı'nın kendini tanımasına, bilmesine *katkıda* bulunulur; bu kapsamda, Tanrı'nın insana *gerek-sinmesi* olduğu vurgulanmış olur.⁶⁰

Kayıtlarda geçen *eşik* terimi, inancın *baskın* yanlarından birini oluşturur: Eşik Ezidilikte, yola bağlılığın bir *işareti* olan kutsal mekânın giriş kapısının iç kısmıdır. Ya da kutsal kimlik söz konusu olduğunda *Şeyh Adi*'dir. Böyle düşünüldüğünde Ezidiler, Laleş'teki Şeyh adi Mabedi'nin eşığının *bağlısındırlar*; bu eşığın *topluluğudurlar*. Kutsallığı nedeniyle eşige basılmaz; *öperek ona niyaz* edilir.

Eşik algısı, Alevilikte de canlıdır: Eşik, Hz. Muhammet'in, *Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır*, hadisinden esinlenerek Hz. Ali'yi simgelediğine inanılan ve yola girişin bir *işareti* olarak algılanan, meydanın giriş kapısının iç kısmıdır; ötesin-

⁵⁹ Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar yayınevi; İstanbul, 2004; s. 33.

⁶⁰ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 2005; s. 519-520; Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 922.

de, *Ali'yel-Murteza*'dır. Eşik öpmek, yol ışık ve bilgisine *ulaşmış* olmayı simgelemek üzere, bir alçakgönüllülük ve teslimiyet ifadesi olarak, eşiğin önünde sol diz üzerine çökerek elleri eşiğe koyup *her bir eli bir kez öpmek*, demektir. Eşiğe baş koymak ise eşiği öperek yola *bağlanmak* anlamında kullanılır.

Bâtını inanç uygulamasında, *zâhir dünyanın tozuyla* kirlenmiş ayaklarıyla *eşiğe basmaktan* kaçınır sûfiler. Türbelerde velinin kutsal huzuruna açılan kapının *eşiğini*, kimi kez hem *eşiğini* hem de *kapı kanadını* içtenlikle öperler. Kişinin *yüzünü bir süpürge gibi eşiğe sürmesi gerekir*, özdeyişi kutsal olarak algılanan eşiğin *temizlenmesi zorunluluğunu* dile getirir.⁶¹

Kutsal olanla ilişkide, O'na seslenmede *dua* teriminden sakınılır. Çünkü *dua* terimi, tektanrıcı Ortodoks kültürlerin kullandığı bir söylemdir. Duanın yerini, o an içten gelen *yakarı sözleri* alır ya da çoğunlukla *qewwalların* söylediği *qewller* duanın yerini doldurur. Belirtmek gerekir ki sonuç *sözden çok, eylem olduğu için* söz yerine *beden dili* geçer; davranış, kişinin sessiz sessizliğinde *anlama* kavuşur.

Alevilikte de benzer bir durum söz konusudur: *Dua yoktur*; Ortodoks kültürdeki duanın yerini *gülbân* alır; Tahtacı topluluğu söz konusu olursa *hayırlı* alır. *Gülbân* ya da *hayırlı*, yol törenlerinde, yüksek sesle okunan özel yakarıdır. Nasıl Ezidilikte *qewwalların* okuduğu *qewller*, duanın eyerini dolduruyorsa Alevilikte de zâkirin, âşığın söylediği *nefesler*, duanın yerini doldurur ve her biri *gülbân* ya da *hayırlı* olarak algılanır.

Kutsal Mekânlar

Sözel gelenekte, *kutsal mekânların* ya da *kutsal kimliklerin*, ibadetin odak noktaları olduğunu kabul etmek gerekir. İbadet sırasında, kutsal mekânın korunmasına ve kutsal mekânların *sahibi* durumunda bulunan kutsal kimliklerin yaşamlarını sürdürmelerine yönelik armağanlar sunulur; ihtiyacı karşılayacak herhangi bir *nesne*, para ve en önemlisi *kurban*, bu armağanlar arasında sayılabilir.

Doğal olarak kutsal mekânın suyu, taşı-toprağı şifa verici kutsallığın taşıyıcısı durumundadır. Bu kapsamda Şeyh Adi Türrbesi'nden alınan toprağın, *Kaniya Sîpî* suyuyla karıştırılması sonucu elde edilen ve *berat* adı verilen, toprak bilyeler,

⁶¹ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul, 2005; s. 228; Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 416-417.

Ezidiler için son derece önemlidir ve sürekli yanlarında taşımak durumundadırlar. *Berat* adı verilen bu toprak bilyenin *toplumsal* açıdan da önemi bulunmaktadır.⁶² Aralarında *düşmanlık* bulunan taraflar arasında bir uzlaşma sağlanması durumunda, beratlar, karşılıklı *değiş-tokuş* edilerek *barış mühürlenir*. Daha sonra taraflardan biri beratını *geri* isterse, düşmanlık kaldığı yerden devam eder. Bu gibi durumlarda fakirler *arabuluculuk* yapar.⁶³ Fakir *Îdo-Bıro*, “Yılın yalnızca bir gecesi berat yapılıyor; Şeyh Adi Türbesi’nin yakınındaki bir tepeden alınan killi toprak Kaniya Sipî suyuyla topak durumuna getiriliyor”, dedi.⁶⁴

Berat Arapça’da, kameri takviminde, meleklerin indiği ve duaların kabul edildiği, Şaban ayının 14’üncü gününü 15’ine bağlayan gecenin adıdır. Bâtınlilikte ise arayıcının(talibin) gönül yolculuğunda, tevhidin doruk noktası olarak algılanan *Hakk’ın kendisine görüldüğü andır*. Ezidiliğe gelince Ezidilikte *Berat*; Melek Tavus ve Altı Büyük Meleğin, Ezidilik Yolu’nun hizmetlisine görünmesini sağlayan kutsal nesnedir ya da bu nenenin aracılık etmesiyle gerçekleşen *görünme* anıdır.

Kızılbaşlıkta, Ezidilikteki *Berat*’ın karşılığı *Namaz* ya da *Niyaz Mührüdür*: Zamanla özgün olan *Niyaz Mührü* kavramı anlam bakımından Ortodoks *kirlenmeye* uğramış ve *Namaz Mührü* biçimine dönüşmüştür. Niyaz Mührü, Kerbelâ toprağının Kerbelâ suyuyla ıslatıldıktan sonra yuvarlak, dört ya da oniki köşeli biçimlendirilmesiyle oluşturulur. Niyaz edilecek yere yerleştirilir, niyaz, niyaz mührüne yapılır; dilekler niyaz mührünün *kutsallığı* aracılığıyla amaçlanan kutsala ulaştırılır.

⁶² “Berat, kil renginde küçük bir bilyedir: Laleş’teki kutsal toprakla kutsal kaynak Kanîya Sipî’den alınan su karıştırılarak yapılır. Kurutulur ve şeyhler tarafından müritlere dağıtılır. Her Ezidi beratını sürekli yanında taşır ve yaşamı boyunca onu korur. Ölenin beratı, yıkandıktan sonra, ölen kefen bezine sarılırken sağ avucuna konur ve el yumruk biçimi kazacak şekilde kapatılır.” (Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus’un Halkı: Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 76/ 80 nolu dipnot).

⁶³ *Şeyh Yusuf Uca/ Oğuz(Şimiz)-Batman/eski bir Ezidi köyü-/* yaş: 72/ eğitim: ilkokul. Söyleşi yeri: Oğuz köyü/ söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014; *Şeyh Adil Musa Mirza/ Şengal’-* dan göç etmiş-Şeyh Yusuf Uca’nın misafiri/ yaş: 37/ ilköğretim okulu 6.sınıftan terk/ söyleşi yeri Oğuz köyü/söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014; *Şêx Celal Xêro/ Kampın eğitim-* den sorumlu müdürü/yaş: 49/ eğitim: idadi/ Irak’ta Kürtçe öğretmen. Söyleşi yeri: Kampın öğretmenler odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

⁶⁴ *Îdo-Bıro/*yaş: 60/*Arapça okuma-yazma biliyor/6.sınıftan mezun olmuş/ Üzerinde hır-* ka, hırka altı beyaz giysi; beyaz başlık var. Tıraş olmamış durumda/ söyleşi yeri: Ezidi kampı/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

Yasaklı kültürlerde su, ağaç ve taş kutsallığı baskındır; daha doğrusu, kutsal mekânları *insanlar* değil *su, ağaç* ya da *taş* korur. Bu nedenle su, ağaç ve taş, bir kutsal mekânın *dış simgeleri* durumundadır. Bu durum Ezidilik için de geçerlidir ve Hakikatin mekânı olarak inanca taşınan Laleş'te *su, ağaç ve taş* simgeselliği *baskındır*.

İnanan Ezidi, şeyhi-piri aracılığıyla Melek Tavus'un altı meleğinin yeryüzündeki *altı temsilcisine*, onlar üzerinden Melek Tavus'a *ulaşmayı* amaçlar: Bu nedenle şeyhin, pirin kendisi *kutsal kimlik*, oturduğu konutu *kutsal mekândır*. Bu bağlamda kutsal mekân durumundaki şeyhin evi, bayram vb. günlerde, çevresinde üç kez dönülerek *tavaf* edilir. Şeyhini, pirini düzenli olarak ziyaret etmesi, zekât borcunu ödemesi,⁶⁵ inancın *koşulları* durumundadır.

Ezidi inancında, kutsal kimlik ve kutsal mekânlar, *keramet* sahibidirler: Söz konusu *kerametler*, bağlandığı kutsal kimliğin ya da mekânın, *kutsallık derecesini* de gösterir. Sözgelimi, Şeyh Mend aşiretinin her bir şeyhi hiçbir zarar görmeden *yılanları* tutabilmekte ve *ılan* tarafından sokulanları iyileştirebilmektedir. Pir Cerwan'ın soyundan gelen pirler, *akrepleri* zarar görmeden tutabilmekte ve akrepler tarafından sokulanları iyileştirmektedir.

Yine Philip G. Kreyenbroek, çalışmasında bir dipnotta, “Edmonds(...), romatizmayı iyileştiren Baaşık yakınındaki Melek Mîran Mabedi'nin törenlerini anlatmaktadır.”, der ve devam eder; “Romatizma rahatsızlığı olanlar, mabedden bir parça toprak alır, suyunu mabedden aldıkları toprakla karıştırdıkları bir pınara giderler ve elde ettikleri çamuru karınlarına sürerler. Daha sonra başlarına bağladıkları kumaştan aldıkları bir ipi yakınlardaki bir zakkum ağaçlarından birine bağlarlar. Yüksek ateşi iyileştirmek için Behzan'daki Şeyh Bako Mabedi'ne yaklaşıırken, yakınlardaki bir incir ağacına bir parça kumaş bağlanır ve pınardaki baki-
liklar beslenir.”⁶⁶

⁶⁵ Zekât, Ortodoks İslam'da, zengin Müslümanların mal ve paralarından, helallliğini sağlamak için her yıl yoksullara vermekle yükümlü bulundukları kırkta birlik payı ifade eder. Kızılbaşlıkta ise Yol'da Tanrı katına ulaşabilmek için *kendi varlığından vazgeçme*; kendi varlığından vazgeçerek *kendini temizleme*; kendi bilgisinden diğer insanları *yararlandırma*; bu yolla *kendini temizleme*; kendindekini bir başkasına aktararak toplumsallaşmaya/topluluk ya da toplum bilincinin oluşmasına *katkıda bulunma* anlamlarında kullanılır. (Korkmaz, Esat; *Dört Kapı Kırk Makam*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2013; s. 142-143).

⁶⁶ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Gelenegi*, Çev.:

Melek Mîran Mabedindeki tören kapsamında adı geçen zakkum ağacı, *çok zehirli*dir. Zehir halk hekimliğinin *ilacı*dır. Güzel görünümü, sanki yapısında taşıdığı zehrin *ödülü* gibidir. Bâtınî anlamda, iyilikle kötülüğün *toplamı* olarak algılanabilir.

İncir ağacı, *soy simgesi* ağaçtır; soyun kutsallığını taşır; bu kutsallıktan yararlanabilmek için çoğunlukla bir *bez parçası* bağlanır. Bez bağlamak, incir ağacı aracılığıyla kutsala kendini *kurban* olarak sunmaktır. Aynı zamanda, sûfi kültürde, incir ağacının yaprakları *kutsal giysidir*.

Balığa gelince balık, Asya yaradılış ya da varlığa geliş tasarımlarında, dünya okyanusunda yaşadığına inanılan ve üzerinde, boynuzlarıyla *dünyayı taşıyan* bir boğa bulunduğu kabul edilen simgesel *mitolojik hayvandır*. Ötesinde, suyun içinde ve dünyanın altında yaşadıklarına inanılan, dünyayı taşıdıkları ve dengede tuttukları kabul edilen, tasarımsal *düşsel hayvanlardan her biri* olarak algılanır. Kozmolojide, gök gürültüsüyle betimlenen *bereket, refah ve bolluğu* simgeleyen, mutluluk getiren ve üremeyi sağlayan *düşsel hayvandır*. Diğer taraftan, on iki hayvanlı takvimde *ejderin* yerine geçerek *yılı* simgeler. Su hayvanı olduğu için *peri* kökenli kabul edilen *balık* ya da *balık biçimli* nesneler kem göze karşı *koruma* gücünü simgeler. Doğa-tanrıçılıkta ve insan-tanrıçılıkta, sevimli, güler yüzlü, şarkıcı ve neşeli kimlikler olan *periler*; tektanrıçılık tarafından çoktanrıçılığı yadsımak ve tüketmek amacıyla *ters dönüşüme* uğratılmış ve *kötücül* sayılmışlardır. Kötülükler ve hastalıklar onlara bağlanmıştır. Dişi cinler *peri*, kötü cinler *şeytan* adını alır. Hemen hemen tüm inançlarda cinler, *iyilikçi cinler* ve *kötülükçü cinler* olmak üzere ikiye ayrılır. Ezidilikte balık *yenmez*; bunun gerekçesi söylencelerde *silik* biçimde belirtilmekle birlikte, gerçekte *peri* kökenli olan balık yeri gelir *iyi*, yeri gelir *kötü* olur; demek ki *iyilikle kötülüğün* toplamıdır. Bu durumyla Melek Tavus'u en *doğru* simgeleyen hayvanlardan biridir. Balığın *yenmeyip beslenmesi* bunun kanıtı gibidir.

Kutsal kimliğin gösterdiği ya da kutsal mekâna bağlanan kerametleri, *mucize*den ayırmak gerekir: Keramet, her şeyden önce kutsal kimliğin gösterdiği ya da kutsal mekâna bağlanan *harikalardır*. Gelenekte, şeyhin-pirin gösterdiği harikalara *keramet* adı verilirken peygamberlerin gösterdiği harikalara *mucize* denir. Keramet terimi ile mucize terimi birbirine *karıştırılmaz*; çünkü, mucize gösterenle keramet gösteren kimlikler farklıdır.

Genelde, tasavvuf geleneğinde olağanüstü şey için *harkulâde* terimi kullanılır: Tanrı'nın koyduğu olağan yasaları kıran şey olarak algılanır; Tanrı, *neden-sonuç zincirini* kırmak istediğinde ve bunu gerçekleştirdiğinde, gerçekleştirme eyleminin kendisi *harkulâdedir*, ortaya çıkan sonuç ise *harikadır*. Bu bağlamda *harika* yaşamın yönünü değiştirir.⁶⁷

Keramet kapsamında şeyhe-pire yalnızca *hayvanlar* değil *bitkiler*, ötesinde *dağlar-taşlar* da itaat eder. Veli kerametleri arasında *hastaları iyileştirme* gücü özel önemdedir: Şeyhin-pirin keramet gücünü, hastalığı uzaklaştırmak üzere harekete geçirerek tedavi etme geleneği bugün de halk katında uygulanmaktadır.

Bir veli keramet göstermek durumunda mıdır?, sorusu, sûfi zeminde tartışılmıştır. Örneğin ağırbaşlı sûfi olarak algılanan Cüneyd, keramet olgusuna fazla *sevimli* bakmaz. Keramet tellallığından hoşlanmayan sûfiler, anlayışlarını *sahih* olmayan şu hadise bağlarlar: *Kerametler erkeklerin aybaşıdır*. Kerametın Tanrı ile insan *arasına girdiğini* ve insanı tasavvufi vuslattan *yoksun* bıraktığını savlarlar. Nasıl ki koca, âdet döneminde karısıyla ilişki kurmaktan kaçınırsa, *erkeğin aybaşı* olarak algılanan keramet gösterisi sırasında Tanrı söz konusu veliyle ilişki kurmaktan kaçınır. Tasarın gereği keramet, hayvansı kalpleri örten *üç örtüden* biri olarak görülür.⁶⁸

Bu nedenle Ezidi köylerinin büyük çoğunluğunda bir *mabed* vardır ve bu mabedler, topluluğun dinsel yaşamının *görünür* simgeleri durumundadır. Şeyhan'da bulunan mabedlerin çoğunluğu, *takvimli* tören günlerinde *tavaf*(tiwaf) edilir. *Tavaf*, Kâbe'nin çevresinde dönme eylemini tanımlamak için kullanılan Arapça *tawaf* teriminden gelir. Aslında kutsal bir şeyin ya da mekânın, mabedin çevresinde dönerek onu kutsama biçimindeki ibadet çok eskilere dayanır: Bir eylem *üç kez* yapılırsa amacına ulaşır algısı canlı tutulduğundan, *üç kez* dönülür. Dönme sırasında kutsalın kutsallığının dönene *taşınabilmesi* için, döndüğü kutsala göre

⁶⁷ “İlahiyatçılar mucizelerle ilgili kuramlardan dikkatli bir şekilde söz etmişlerdir: Evliyanın gösterdiği harikalara keramet denirken, peygamberlerin gösterdikleri harikalar ... mucize olarak sınıflandırılır ve bu ikisi kesinlikle birbirine karıştırılmamalıdır(...). Olağanüstü bir şey için kullanılan genel bir terim, hark-i âdât, 'harkuâde'dir, (Allah'ın koyduğu) olağan yasaları kıran şeydir; yani Allah alışık olduğumuz neden sonuç zincirini koparmak isteyip bir şekilde bunu gerçekleştiren, harika meydana gelir ve hayatın yönü değişir.” (Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kabaıı Yayinevi; İstanbul, 2001; s. 205).

⁶⁸ A.g.e., s. 211).

küçülmesi gerekir. Küçülme davranışı, *dizüstü dönme, eğilerek dönme* vb. biçimlerde uygulanır.

Ezidilikte kutsalın *adandığı* kimlik, dünyalaşmanın *aracı* durumundadır. Özünde bu kimlik adına *yıllık tören* düzenlenir. Tavaf, törenin önemli bir parçasıdır; tören kapsamında *qewwallar qewller* söyler; kutsallığı olan *def* ve *şibab* çalınır; *dans* edilir, toplu yemek yenir. Köy yaşamında ibadet kapsamında çok önemli bir tören daha vardır: Yılda bir kez Melek Tavus'un *Sancak* adıyla anılan figürü *qewwallar* tarafından köye getirilir. Philip G. Kreyenbroek Badger'den aktarıyor: "Melek Tavus'un... köyde sergileneceğini duyduktan sonra,... detayları öğrenmek için her türlü çabayı sergiledik.... Köyün eteklerine vardığımızda, müziğin sesini duyduk ve müziğin geldiği noktaya gitmek için hazırlanırken tören alayının yavaşça ilerlediğini gördük, ancak bizim ekibin yaklaştığını gördükleri anda sancağı sakladılar. Yine de *qewwal* ile deflerin şiddetli ve sağır eden sesleri devam etti.... Ellerinde ileri geri salladıkları buhurları taşıyan ve havayı tütsü kokusuyla dolduran bir *pîr*, kutsal kuşun taşıyıcılarının önünden gitti. Onlar kenarda duranların yanından geçerken, izleyenler de bir yandan... hayranlıkla yere eğildi ve ellerini, kolları ile yüzlerine sürdükleri dumana daldırdı.... Şeyh Nasır'a onu görmemize izin vermesi için ricada bulunduk... Odanın sonunda inşa edilen platform üzerinde, istediğimiz kadar yakından incelememize izin verilen meşhur sancak vardı. Figür, diğer başka kümes hayvanlarından çok bir horoza benzeyen bir kuş figürüdür.... Bu figür, çevresinde birinin diğerinin üzerine yerleştirildiği ve her biri yedi yanar uca sahip iki kandilin bulunduğu bir şamdanın üzerine sabitlenmiştir... Kürsünün hemen yakınında hasta ve dert sahipleri tarafından içilmek üzere pay edileceğini anladığımız suyla dolu bakır bir testi bulunuyordu.... Ezidilere bahsedilen tüm yardımları anlatan ve orada mevcut bulunan herkesi aynı amaca teslim olmaya davet eden bir *feqir* vardı. ... İşaret verildiğinde herkes ayağa kalkar, her biri sancağa yaklaşır ve onun önünde eğilir ve başını tabağa bırakır. Yerlerine döndüklerinde her biri tasvire birkaç kez ibadet eder ve görkemli bir inanca itaatlerini göstermek ister gibi göğüslerine vururlar."⁶⁹

Yukarıda anlatılan tören, yetkin bir *qewwal* tarafından verilen bir *vaazla* devam eder: Vaazı cemaat, sessiz ve hareketsiz bir biçimde dinler. Vaazın bitimin-

⁶⁹ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 77-78.

den sonra def ve şibab getirilir ve kutsal müzik başlar; qewller eşliğinde *sema* yapılır. Sema sırasında *Ezid*, *Melek Tavus* ve *melekleri* yüksek sesle çağrılır. Tören sonunda *Kaniya Sipî*'den alınan bir miktar su, *-Ah Ezidiler, bu Kaniya Sipî'nin su-yudur, Ezid'in kadehidir*, sözlerinin ardından törende bulunanların üzerine serpilir. Bu ritüel Alevi cemlerinde de uygulanır: Cemin son bölümünde, semah dönenler yerlerine oturduktan sonra, saka hizmet alır. Rehber'in; *-Edep erkân!*, demesiyle cem erenleri diz üzeri gelir. Saka su dolu bir kapla dâr'a durur ve yüksek sesle ilgili gûlbangını okur: Gûlbanktan sonra saka, elindeki suyu ayrı bir tasa koyarak dede'ye, rehber'e ve bir kişiye daha olmak üzere üç cana sunar. Ardından sıra ile tevhiddeki canlara verir. Su çoğaltılarak isteyene sunulur; yetişmeyenlere elle serpilir. Bu sırada saka; *-Aşkolsun içenlere.Nalet Yezit'e. Rahmet İmam Hüseyin'e, Ehlibeyt'el*, der.⁷⁰

Sûfi gelenekte, *semâ-semah* ya da *kutsal dans*, namazın-ibadetin vermediği bir *manevi gücü* veren deneyimdir. Bu nedenle sûfilik dışı inanç uygulamalarında yeri yoktur: Örneğin Hristiyan Kilise babaları, *dansın olduğu yerde şeytan vardır*, diyerek kesin bir yasaklama tavrı içine girmişlerdir. Ortodoks İslâmlık farklı davranmamış, her türlü müzikli ve ritmik hareketi *yasaklamıştır*. Böyle olmakla birlikte kimi Sünni tarikatlarda, özellikle Mevlevilikte dinsel dans vardır. Mevlevilik, bu dönüş hareketlerinin kurumlaştığı tek *Sünni tarikat* durumundadır.

Sûfi gelenekte *dinsel dans*. 900'lü yılların başlarında kurumlaşmış olmalı. Bu kurumlaşmada *Hallac-ı Mansur*'un zincirlenmiş durumda darağacına giderken yaptığı *raks*, belirleyici olmuştur. Hallac-ı Mansur'un manevi özgürlüğün son adımı olarak algılanan *kan içinde raksı*, fena-beka deneyimi olarak sûfi dünyaya taşınmıştır. *Kan içinde raks*; sûfinin, evliyanın, ermişin ya da bilgenin *miracı* kabul edilmiştir.⁷¹

Sema, Mevlevi tasarımlarda, ölümsüzlük *nedeni*; üzümleri ayaklarıyla çiğneyen işçilerin hareketinden esin alarak biçimlenen *manevi şarabı üretme işi*; gök-

⁷⁰ Korkmaz, Esat; *Anadolu Aleviliği*; Berfin Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul, 2008; s. 291.

⁷¹ "Anlatılanlara göre, ayakları zincirli Hallac, idam yerine raks ederek ve tasavvufi sarhoşluğunu anlatan bir rubai okuyarak gitmiş;... , insanla Allah'ın ayrılığının ve birliğinin sırrına bir kez daha değinmiştir.... Hallac'ın elleri ayakları kesilmiş, çarpmıha gerilmiş veya daha güçlü bir ihtimalle darağacına çekilmiş, sonra da boynu vurulmuş, ardından vücudu yakılarak külleri Dicle'ye savrulmuştur." (Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kabcacı Yayınevi; İstanbul, 2001; s. 80-81).

lerden gelen çağrıya uyularak yapılan, *Tanrı* olarak algılanan manevi bir çekim merkezinin çevresinde dönmedir.

Doğruluğun Mekânı

Ezidi toplumunun dinsel yaşamının merkezi *Laleş Vadisi*'dir. Varoluş Çevrimi'nin son aşamasında, *gökten aşağıya* indirildiğine inanılır: Bu nedenle, diğer kutsal mabedlerle çevrili Şeyh Adi Mabedi, *hakikatin yeridir*. Mabed, Musul'un kuzeyinde, ormanlık bir vadiye konumlanmış durumdadır. Üç dağ ile çevrilidir: Batısında *Hezret Dağı*, kuzeyinde *Erefat Dağı*, güneyinde ise *Meşêt Dağı* yer alır. Vadiye iki ana yoldan ulaşılır: Bu yollardan birisi, *Baadre'*den dağların arasından geçer. Bayramlarda bu yolu izleyen hacılar, Laleş'in ilk görüldüğü noktaya ulaştıklarında ki buranın adı *Selamlama Yeri*(Silavgeb)'dir; silahlarını ateşlerler ve bu noktadaki *taşı öperek* niyaz ederler. Çünkü kutsal mekânların koruyucusu insan değil, *taştır*; ondan izin almadan *Vadi'*ye girilmez. İzin, *niyazla* gerçekleştirilir.⁷² Ayrıca "Laliş vadisinin girişindeki kaya üzerinde üç kez gidip gelinerek günahlar dökülür".⁷³ Fakir *Îdo-Bıro*'da benzer açıklamalarda bulundu: "Vadinin girişinde belki de yürüye yürüye düzleşmiş bir taş var: Doğal olabileceği gibi insan yapısı da olabilir. Üzerinde üç kez gidip gelinerek günahlardan arınıyor", dedi. Ayrıca, "Şeyh Adi Türbesi'ni ziyarette silah atılmaz; diğer türbeleri ziyaret sırasında bayram havasında atılır", açıklamasında bulundu.⁷⁴ Bilgilendiğim bir mürit ise "Vadinin girişindeki taşla ulaşmadan Şeyh Adi türbesi görünür görünmez: Zılgıt çekilir, ulaşmanın verdiği sevinç dışı vurmak için çekilir", dedi.⁷⁵

⁷² Omerxalî, Xanna; *Êzdiyatî/Cıvık Sembol Rîtuêl-Wergera ji Ingilîzî*: Ergîn Opengîn; Avesta Yayınları; İstanbul, 2007; s. 106-116 arası.

⁷³ *Şeyh Yusuf Uca*/ Oğuz(Şimiz)-Batman/eski bir Ezidi köyü-/ yaş: 72/ eğitim: ilkokul. Söyleşi yeri: Oğuz köyü/ söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014; *Şeyh Adil Musa Mirza*/ Şengal'-dan göç etmiş-Şeyh Yusuf Uca'nın misafiri/ yaş: 37/ ilköğretim okulu 6.sınıftan terk/ söyleşi yeri Oğuz köyü/söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014; *Şêx Celal Xêro*/ Kampın eğitimden sorumlu müdürü/yaş: 49/ eğitim: idadi/ Irak'ta Kürtçe öğretmen. Söyleşi yeri: Kampın öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

⁷⁴ *Îdo-Bıro*/yaş: 60/Arapça okuma-yazma biliyor/6.sınıftan mezun olmuş/ söyleşi yeri: Ezidi kampı/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

⁷⁵ *Mediya Mehdiya Sila Ato*/ Mürit/ yaş: 16/eğitim: Lise II/ kamp öğretmeni/söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

Selamlama Yeri'nin doğusunda kalan *Meşet Dağı*'nda Şeyh Adi Divanı(Dîwana Sex Adi) vardır: Divan'ın girişinin doğuya bakan kısmında, içinde bir kaynağın yer aldığı daire biçimli bir yapının varlığına inanılır. Şeyh ve bağlıları, Bağdat'tan geldiklerinde *burada oturup muhabbet yapmışlardır*.

Diğer yol ise daha düzenlidir: Doğu yönünden Vadi'ye giriş yapar. Yol üzerindeki ilk işaret noktası, *Ezid'in Evi*(Xana Ezi) adını alır. Büyük olasılıkla geçmişte yolculara hizmet veren bir kervansaraydı. Erefat Dağı'nın yükseklerinde, Şeyh Adi'nin *asasıyla* vurarak yeryüzüne çıkardığı şifa kaynağı, kutsal pınar *Kanî Baykî* yer alır. Yolun daha ilerisinde, qewwalların *temizlendiği* yer olan *Qewwallar Dere-si*(Geliya Qewwalan) bulunur: Burada erkek ve kadın qewwallar, ayrı ayrı noktalarda gerekli temizliklerini yaparlar.

Temizlenme noktasından sonra, dünyevi olanla kutsal olan, yani zâhirle bâtın arasındaki sınır çizgisini simgeleyen *Silar Köprüsü*(Pira Silaté)'ne ulaşılır: Bir derenin üzerine *beyaz taştan* yapılmış, küçük bir köprüdür. Hacılar burada, ellerini, yüzlerini ve boyunlarını yıkarlar. Ve *-Ey Tanrı, ey Ezda, ey Melek Tavus, ey Şeyh Adi, günahlarımızı sil, haccımızı kabul et; kardeşlerimi kutsa, Doğu'nun ve Batı'nın tüm Ezidilerini kutsa*, der. Ardından ayakkabılarını çıkarıp bir yandan el çırpıp, diğer yandan, *-Silar Köprüsü, bir tarafta Cehennem, diğer tarafta Cennet!*, diye bağırır ve köprüyü geçerler. Yani Cehennem'den Cennet'e *girmiş* olurlar; Cennet toprağında ayaklar *çıplaktır*. Sonra sırasıyla kutsal mekânların zeytin ve zeytinyağı ihtiyacının karşılandığı *Zeytin Koruluğu*'nu ve din adamlarının giysilerini boyamak için gerekli siyah boyanın elde edildiği *Zirgûz Koruluğu* geçilerek *çıplak ayakla* Mabede ulaşılır.⁷⁶

Burada adı geçen köprü, İslâmiyetteki Sırat Köprüsü'nü çağrıştırırsa da Zerdüşlükteki *Cinvat Köprüsü*(cinwat Köprüsü)'ne tasarın olarak daha yakındır. Sırat Köprüsü, kıyamet gününde *Cehennem* üzerine kurulacağına ve üzerinden geçilmesi çok zor olacağına inanılan bir köprüdür. Sûfi kültürde bu köprü, tanrısal gerçekleri arama yolu, *gönül yolu* olarak inanca taşınır. Cinvat Köprüsü ise Cennet'e gidecek iyi ruhlarla Cehennem'e gidecek kötü ruhların birbirinden *ayrılmasını* sağlayan, bir yüzü ince, diğer yüzü geniş bir köprüdür.⁷⁷

⁷⁶ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 76-82 arası.

⁷⁷ Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2004; s. 49-50.

Vadi'de yükseldikçe her birinin iki yaldızlı küreyle taçlanlandınıldığı *Şeyh Adi*'nin iki büyük konik kulesi görülür. Bu kuleler, *Şeyh Adi* ve *Şeyh Hasan*'ın mezarları üzerine dikilmiştir. Aynı mabedde bulunan *Şeyh Ebubekir*'in mezarı üzerinde daha küçük olmak üzere bir üçüncü kule vardır. *Şeyh Adi Mabedi*'nin yanındaki *Şeyh Şems Mabedi* de büyük bir kuleye sahiptir. Vadi'deki daha küçük mabedler, basit düz çatılı, ortasında kapısı bulunan, kemeralı evler durumundadır.

Çıyayê Erefat ya da *Erefat Dağı* adıyla anılan *Nîşan*, inanç uygulamalarına konu olur. Kulağını *Nîşan*'ın üzerine koyan biri, altında akmakta olan *suyun sesini* duyar. Ziyaretçiler kutsallık yüklenen *Nîşan*'a geldiklerinde, *Nîşan*'ı öperek *niyaz* ederler.

Daha sonra doğrudan *Şeyh Adi* tarafından kurulduğuna inanılan *Dilek Sütunu*'nun bulunduğu *Alû Bekr* ve *Mem Şivan* mabedlerine ulaşılır. Bunların ardından sırasıyla *Pîr Esîbiya*, *Şeyh Babık*, *Şeyh Tokel*, *Pîr Cerwan*, *Şeyh Ebubekir* ve *Şeyh Şerfeddin*'in mabedleri gelir. Sıradaki mabed, *Sultan Ezîd*'e adanmıştır. Bunun ilerisinde, *Şeyh Adi Mabedi*'ne ulaşmadan önce *Şeyh Abdulkadir Rahmani* ve *Mehmed Reben* mabedleri geçilir.

Anayol'un diğer tarafında üzerine bir bina inşa edilmiş olan *Kaniya Sipî*'ye ulaşılır. Suyun *kutsallık* derecesi çok yüksektir. Geleneksel yanları canlı olan Ezidiler, yabancıların bu binaya girmesine *karşı* çıkarlar. Çocuklar burada *vaftiz* edilir. Binanın ön kısmında, bayramlarda *dans* edilen açık bir alan bulunmaktadır.

Meşêr Dağı'na tırmanıldığında, *Laleş Vadisi*'nin ikinci büyük mabedine ulaşılmış olur: Bu mabed, *Şeyh Şems Mabedi*'dir. Kubbesi dışında, diğer kutsal yapılarla benzerlik gösterir. *Cumaî Bayramı*'nda boğa bu mabedde kurban edilir.

Şeyh Şems Mabedi'ni, *Şeyh İsmail*, delilik ve cin çarpması durumunda yardımı çağrılan *Haccî Elî*, *Şeyh Babadîn*, *Şeyh Amedîn*, *Şeyxale Şemsa*, *Hatuna Fexre*, içinde çok sayıda yılanın yaşadığına inanılan *Şeyh Mendî'n Mağarası*, *Azrail* ve *Cebrail*'e adanmış bir mabed, *Şeyh Hasan* ve erkek kardeşi *Melek Şeyh Hasan Mabedi* ve *Mehmed Reşan Mabedi* izler.

Vadi'deki Anayol'un kenarında, *Şeyh Adi Mabedi*'nin karşısında Yol'un muhafızı *Şeyh Muşelleh Mabedi* bulunur. *Laleş*'e gelen hacılar, bağışlarını önce buraya sunarlar. Aynı bölgede, *Çil Mêran*, yani *Kırk (Kutsal) Adam*'a adanmış bir yapı vardır.⁷⁸

⁷⁸ Kreyenbroek, Philip G.; Ezidilik/Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği, Çev.:

Şeyh Adi Mabedi'nin önünde kutlamaların yapıldığı büyük bir meydan vardır. Meydanın bir bölümünde yer alan duvarlarda, geçmişte dükkân olarak kullanılan *girintiler* bulunur. Buraya *Mistik Bilginin Pazarı* adı verilir. Ön avluya çıkan kapının hemen önünde *Pir Mend Nîşanı* bulunur. Kapı aralığı, *Derî Mîr* ya da *Mîr'in Kapı Eşiği* adıyla anılır. Geçmişte topluluk, şafak vakti, doğan Güneş'e karşı burada toplanırlardı. Kutsallığı nedeniyle hacılar, Kapı Aralığı'nın eşiğine, *öperek* ni yaz ederlerdi.

Kutlamalar sırasında, akşamları, duvar ve nişanların yüzeylerinde küçük ışıklar yakılır. *Kapı Aralığı'nın* yanındaki duvarın üzerinde yanan yedi ışık *Yedi Büyük Meleş*i simgeler: Bu melekler *Melek Tavus*, *Azrail*, *Cebrail*, *Mikail*, *Derdail*, *Mikail* ve *İsrafil*. Geçmişte Mabedin iç duvarlarını süsleyen *çinilere* günümüzde ancak dış duvarlarda rastlanmaktadır.

Mabedin avlusunda, *Mîr* ile *Pêşîmam* için özel yerler vardır. Avlunun kuzeybatı köşesinde, *Fahreddin* soyundan *Baba Şeyh* için ayrılmış *Fahreddin Salonu* yer alır; *Salon*, iki duvarla çevresinden ayrılmış ve asma dallarıyla gölgelenmiştir. Avlunun ortasında bir *sarnıç* ve başka bir su kaynağı bulunmaktadır; güney tarafında ise *Simat Deposu* vardır; doğu sınırının bir bölümüyse *Baba Çawûş*'un evini oluşturur.

Mabedin *Kapı Aralığı* (Qapiya Şeyh Adi), avlunun kuzeydoğu köşesinin yakınına konumlanmış durumdadır; *Aralık* bir bakıma *kara yılan* tarafından korunmaktadır. Philip G Kreyenbroek Edmonds'dan aktarır:

“Batı duvarının solunda yer alan mabedin kapısı, aralarında basit tavus kuşları, hilaller, yıldızlar, baltalar ve taraklar gibi sembolik oymaların bulunduğu kemeraltı dolayısıyla ilginçtir. (Balta, dinî ayinleri gerçekleştirmek için giyinip kuşandığında *Mîr'in* nîşanının bir kısmını oluşturmaktadır ve tarağın da saçlarını karıştırarak cadılara karşı koruduğu düşünülmektedir). Girişin sağında... beyaz duvar işçiliğinin üzerinde açık bir şekilde kendisini gösteren büyük, siyah kesim bir yılan figürü bulunmaktadır. Mabedin yağmalandığı 1892 öncesinde, yılanın sağ tarafında kalan duvar yedi kollu bir asa oymasıyla süslenmekteydi.... Hem kapının üzerinde hem de yılanın sağında kalan duvarın üzerinde, aralarında tanımlayamadığım iki kuş, bir dairenin içinde yer alan güneş, ay ve yıldızlar, ‘kal-

kan' adını verdikleri ve içleri süslenmiş başka daireler, bir tarak, delinmiş bir kepçeye benzeyen bir cisim ve bir kancanın bulunduğu bir dizi ilginç tasarım oyulmuştur."⁷⁹

Şimdi Edmonds'un tanıklığıyla aktarılan simgelerin *temsil* anlamları üzerinde bir gezintiye çıkalım: Mabel duvarında yer alan *daire* ya da *daire biçimi* simgeler, *Ezidi yurdunu* ve *bu yurttan yaşayan Ezidileri* simgeler. Bu nedenle Ezidiler, *daire çizerek*, bu mülk üzerine *yemin* ederler. Açıktır ki Ezidiler, sözcüğün gerçek anlamıyla *yurtseverdirler*. Dairenin içindeki alanın Melek Tavus'un *mülkü* olduğuna inanılır. Ve yeminler Melek Tavus'un çizdiği dairenin *yeryüzündeki karşılığı* olarak algılanan, *Şeyh Adi* ve *Şeyh Şems Mabeli* üzerine yapılır.⁸⁰

Yılan, Ezidi inancında her şeyden önce Melek Tavus'un bir daire çizerek belirttiği *Ezidi yurdunu*, bu yurdun yeryüzündeki karşılığı olan *Şeyh Adi Mabeli*'ni koruyan *kutsal kimliktir*. Yılanın *kara* renkli olması, Melek Tavus'un yapısındaki *kötülüğü*, yani diyalektik karşıtlığın *olumsuz yanını* anımsatır.

Yılan, kültürler yelpazesinde, zengin bir simgeselliğe sahiptir.⁸¹ Yine Mabel duvarlarında betimlenen *asa* ile yılan arasında bir ilişki vardır. Ağaçtan insan yapımı olarak elde edilen *asa* ya da *değnek*, *ağaç kutsallığının* taşıyıcısı durumundadır: Yerine göre insanın gücünü artırır ve zor koşullarda ona kılavuzluk eder. Bu nedenle velilerin, uzun bir *asası* ya da *sopası* vardır. Mabel duvarında asanın *yedi kollu* olarak betimlenmesi, *Yedi Büyük Meleğin* gücünün taşıyıcısı olmasındandır. Yine asanın *gelişmiş biçimi* olarak algılanan *sancaklar* da bu kapsamda değerlendirilir. Takvimli günlerde gezdirilen ve Ezidilerce kutsanan Melek Tavus figürü de bir *sancaktır*; doğal olarak Ezidi halkının *gücünün* simgesi durumundadır.

Simgeler arasında yer alan baltaya gelince; balta, Ezidi düşüncesinin sahibi olarak algılanan Mir'in taşıdığı araçlar *sıralamasına* girer ve Yol'un *yılmaz savaşçısı* olduğunu simgeler. Bu simgenin Kızılbaşlıktaki karşılığı *Ebu Müslim Nacağdı*r; demirci Ahi Hurdek tarafından Ebu Müslim'e savaş aracı olarak yapıp veriri-

⁷⁹ A.g.e., s. 86-87.

⁸⁰ A.g.e., s. 163-164. Daire, Çin kültüründe, simgesel anlamda, Yeryüzü'nü örten ve *yuvamlak* biçimli tasarımlanan Gökyüzünü; ezoterik tasarımlarda, simgesel anlamda, her şeyin *kaynağı* durumundaki *yüce tanrıyı* simgeler; Maya mitolojisinde ise simgesel anlamda, her şeye hayat veren *Güneş*'tir. (Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 277).

⁸¹ Korkmaz, Esat; *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 741-744 arası.

len simgesel *baltadır*; geçmişte Yol'un abdalları, Hacı(Hacı) Bektaş Veli düşünce-
sinin yılmaz savaşçıları olduklarının kanıtı anlamında bu baltayı omuzlarında ta-
şımışlardır. Aynı zamanda, gezici, yani göçmen olduklarından kendilerini vahşi
hayvanlardan *korumak* için bu araçtan yararlanmışlardır.

Yıldız simgesi, özelde Melek Tavus'un, genelde Melek Tavus dâhil Yedi Büyük
Meleğin geceleri *görünüşe taşınmış* biçimidir; gün gecesine kapandığında Güneş,
Ay durumuna *dönüşür*. Hilal ise Yeni Ay'dır ve karanlık aydınlığa egemenlik kur-
maya başladığında, Meleklerin *doğumunu* simgeler.

Simgeler arasında yer alan tarak, bardak(tas) ve kepçeye gelince; tarak, bir
Ezidinin dünya malını-dünyasal zevkleri *inkâr ettiğini*, yani *nefsini terbiye ettiğini*
kanıtlar. '*Bir taraktan başka malım yok*', demek istenir bir bakıma. İnanca bağlı-
lığın *kanıtı* olarak ön alır. Bardak(tas) ve kepçe, bir yanıyla bütün malım bu, an-
lamında tarakla taşınan anlamı *peleştiren* diğer yandan *yararlanma* öne çıkar;
tarakla saçlara kültürel algıya uygun *biçim* verilir. Tasla(bardak) su *içilir*. Kepçe,
yemek kabı olarak kullanılır. Yemek kabının Kızılbaşlıktaki karşılığı *keşkül* ya da
keşkülüfukaradır: Keşkül ya da keşkülüfukara, gezgin dervişlerin kullandığı, ge-
nellikle hindistancevizi kabuğundan yapılan, iki ucundan geçen zincirle omuzda
ya da kolda taşınan *yemek kabıydı*. Keşkül, az ve sade yiyeceklerle yetinerek *nefsi*
terbiye etmenin ve *manevi zenginliğe ulaşmanın* bir aracı olarak algılanırdı.⁸²

Son olarak da *kanca* simgesi üzerinde duralım: Kanca, *ceza makamını* simge-
ler. Yol'a aykırı davrananların cezalandırılacağını *anımsatır*.

"Eskiden Ezidilerin düşmanları onlara eziyet etmek, hatta öldürmek için da-
ire simgesini kullanırlardı: Etrafına çember çizilmiş bir Ezidinin durumu zordu.
Çemberin içi Ezidilerin kendilerini gerçekleştirebilecekleri yer olarak kabul edil-
diğinden, böyle bir daire çizilmesini bir meydan okuma, dinlerini değiştirmeye
bir çağrı olarak anlıyorlardı. Dairenin dışına çıkmak, küfür sayılırdı. Bu yüzden
daireden çıkmamakta direniyor, ancak daireyi çizmiş olan kişi onu tekrar sildi-
ğinde oradan ayrılmaya razı oluyorlardı. Daireyi silmek ise bir an için bile olsa,
Ezidi kimliğini tanımış olmak demektir."⁸³

⁸² Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kabalcı Ya-nevi; İstanbul, 2001; s. 30-31; Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşilik Sözlüğü*; Anahtar Kitap-lar Yayınları; Genişletilmiş Dördüncü Baskı; İstanbul, 2005; s. 402.

⁸³ Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 68-69.

Ezidiler *düz bir çizgi* izleyen zamanın çocukları değillerdir: Varoluş, bir daire yayı üzerinde kendini dışa vurur ama bu daire yayları, değişimin-dönüşümün hep aynı biçimde tekrarının *kanıtı* değil, tam tersine *spiral* olarak önsüzden-sonsuza uzanarak değişimin-dönüşümün bilinenden bilinmeyene, yani *sır'a*, bitimsiz biçimde aktığını kanıtlar. Her daire yayı, tam kapanacakken *kapanmaz* izleyen dairenin *başlangıcı* devreye girer. Tekrar *tutucudur*, tekrar *gericidir*; acıya tutunarak yaşayanlar, bu nedenle tekrardan *kaçınırlar*. Kimi araştırmacılar bunun *tersi*ni düşünseler de bu doğru değildir.⁸⁴ “Ezidiler kendilerini doğrusal hareketle oluşan bir topluluk olarak görmezler. Batı’daki anlamıyla bir tarih bilincine ve tarihsel düşünüşe sahip değildirler. Kendi geçmişlerini bir kronoloji olarak anlamazlar ve zaman da onlar için doğrusal şekilde ilerlemez. Ezidilerin dairesel hareket eden zaman anlayışına göre önemli olan, dönüşümdür. Dönüşümler, bu yoldan kendi zenginliğini ortaya koyan bir ve aynı varlığın görünüşleridir. Ezidi inanışına göre evrende olup bitenler belli bir akış ve ritimle sürekli tekrarlanmaktadır. Geleceği garanti altına alan da bu tekrarlanışlardır. İşte bu yüzden daire çok önemli bir sembol olarak kabul edilir.”⁸⁵

Laleş’e gelen hacılar, *Qapiya Şeyh Adı’nın* eşliğini *öperler* ve muhafızlara *bağışta* bulunurlar. Anakapı, beş etkileyici sütun, bir dizi şamdan ile ışıklar ve çeşitli süslemelerle birlikte *karanlık* ve kutsal bir mekân olan mabedin ana salonuna götürür ziyaretçileri. Anakapı’nın yanında, *Hewde Naşir el-Din* adıyla bilinen bir sarnıç vardır: Söylenceye göre, *Yedi Kutsal Melek*’ten biri olan *ölüm meleği*, yani *Azrail*, dünyanın herhangi bir yerinde insan öldüğünde, buraya, *bıçağını temizlemeye* gelirmiş. Biraz ilerlendiğinde, *Sancağın* saklandığı bir girintiye varılır. Salounun en sonunda, *Şeyh Hasan*’ın mezarının bulunduğu odaya ulaşılır. Hacılar, bu mezarı, çevresinde üç kez dönerek *tavaf* ederler ve mezarı örten renkli kumaştan bir parçayla bir *düğüm* atarlar.

Şeyh Hasan’ın mezarının bulunduğu odanın ötesinde, borularla gelen zeytin yağının depolandığı küplerin saklandığı *Ambar* vardır. Ambarı geçince, *-Ya Şeyh Adil*, sözleriyle mendil ya da bez parçalarının atıldığı duvara gelinir. Hemen buna yakın bir yerde, hacıların, *-Cennet, Cehennem!*, sözlerini üç kez tekrarlayarak

⁸⁴ Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yaynevi; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2004; s. 699-700-701 ve 702.

⁸⁵ Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavis’un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 68.

ellerini soktukları bir kayadaki *İki Deliğe* ulaşılır. *Şeyh Ebubekir*'in mezarı da aynı yerde bulunmaktadır. *Şerfeddin*'in *Heywanı* adıyla anılan salona, *Şeyh Hasan*'ın odasından ulaşılır. Yine *Şeyh Hasan*'ın odasında, bir kapının gizlediği *bir dizi merdiven* vardır: Bu merdivenlerden, Ezidiliğin en kutsal yerlerinden biri olan *Mağara*'ya çıkılmaktadır. Mağara karanlık ve çok küçüktür. Zeytinyağıyla ışıklandırılmış bir girinti içermektedir. Dar bir geçit, mağaradan, içinden *Zemzen Pınarı* sularının geçtiği daha büyük bir oyuğa götürür ziyaretçileri. Bu kutsal kaynağın *Şeyh Adı*'nin *kerameti* sayesinde *Mekke*'deki sudan getirildiğine inanılır. Küçük bir kapı, ziyaretçileri, açık havaya çıkarır. Bu kapının yanında, boğaların kurban edildiği *Boğa Öldürme Yeri* vardır. Demek ki *Cumâî Bayramı* sırasında gerçekleşen büyük boğa kurbanı *Şeyh Şems Mabedi*'nde yapıldığına göre diğer boğa kurbanları burada yapılıyordu. Aynı bölgede, *Beratin* muhafaza edildiği yer de dâhil olmak üzere bir dizi *ahır* ve *depo* bulunur.⁸⁶

FESTİVALLER-BAYRAMLAR

Ezidi festival ve bayramlarını ikiye ayırabiliriz: Güneş takvimine bağlanan *sa-bit törenler*, diğeri ise İslâmî Ay takvimine bağlanan *değişken törenler* olmak üzere. Eski Hintliler ve İranlılar, *sonbaharı yeni yılın başlangıcı* kabul ediyorlarda ve doğal olarak en görkemli tören *sonbaharda* yapılıyordu. Ancak sonraları *Babil* etkisinin devreye girmesiyle *ilkbahar*, yeni yılın başlangıcı oldu: Yeni yıl törenleri, *ilkbahara taşındı*.

İster ilkbahar isterse sonbahar olsun yapılan törenlerin mayası *Mithra* tapımından gelir. Ezidi törenlerinin sağlıklı yorumlanabilmesi için şimdi *Mithra* tapımını biraz tanıyalım: *Mithra*, Sanskritçe *dost* anlamına gelir ve Anadolu-İran inançlarında, doğanın rahmi olarak algılanan bir *kayadan* doğan, canlı yaşamın *varlaşma* simgesi *Işık-Tanrı*'yı işaret eder. Mazdaizm'de, Ahuramazda'nın yarattığı ilk tanrı olarak algılanan ve *parlayan Güneş*'le simgelenen *Işık-Tanrı*'dır. Vedaizm'de ise Varuna'nın kardeşi olduğuna inanılan ve *Güneş*'i simgeleyen tanrı; *Işık-Tanrı*'dır.

Mithra'nın adının geçtiği en eski belge, Anadolu'da, *Boğazköy* kazılarında bulundu: İ.Ö. XIV. yy.'da, Hititler'le Mitanniler arasında yapılan barış anlaşmasının

⁸⁶ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Aned Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 88-89.

da, Mitanniler'in koruyucu tanrıları olarak *Mithra*'nın adı, *İndra* ve *Varuna*'yla birlikte geçer. Mitanni krallığı, artçı Aryalar olduğu kabul edilen Hurriler tarafından kurulduğuna göre *Mithra*'nın kökeni, büyük olasılıkla *İran*'dır. Ancak kimi kaynaklar, Hurriler'in, Ari ırktan bir kral hanedanıyla Hindistan'dan geldiklerini belirtir. Savı doğru kabul edersek *Mithra*'nın kökeni *Hindistan*'a uzanır.

Mithra inancı Anadolu'da da çok köklüydü: Bu nedenle İlkçağ Anadolu kralları *Mithra*'nın esinlendirdiği anlamında *Mithridates* adını alıyorlardı.

İran inançlarına göre *Mithra*, doğanın anarahmi olarak algılanan bir *kaya kovuğundan* doğar; doğanın doğurması sonucu varlaşan ve doğanın ilk çocukları arasında yer alan bir *ışık-tanrı*'dır. *Kozmik Boğa* ile savaşı; onu öldürür; tüm canlılar, bu Boğa'nın *kanından* ortaya çıkar.

Mithra, *yaratıcı* olmaktan çok *aracı* bir tanrıdır: Güneş-tanrı ile insanlar arasında yerini alır; insanların ruhlarını esenliğe kavuşturmaya çalışan bir *kurtarıcı* olarak öne çıkar. Asıl tanrısal kaynaktan ya da Güneş-tanrı olarak algılanan ışık kaynağından gelen bir *ışın* olduğuna inanılır; yıldızlar O'nun *gözleridir*.

Özcesi, *doğruluk* düzeninin, *yönetim* ve *adaletin* tanrısıydı *Mithra*. Zamanla Vayu (*Savaş Tanrısı*) ve *İndra* (*Zafer Tanrısı*) olarak Baga (*Bağışlayan, Esirgeyen*) unvanını aldı. Beyaz atların koşulduğu bir arabaya binerdi. Tasarım gereği, *boğa kurbanı* ve *haoma tüketimi*, *Mithra* kültürünün ayrılmaz bir parçası oldu.

İnançta *Mithra*, ten gözünün bakmakta zorlanacağı bir *ateş donuna* bürünecek *karanlıkları yakacak*, insanları *aydınlığa* ve *ölümsüzlüğe* kavuşturacaktır. *Karanlıkları aydınlattıktan*, insanları *ölümsüzlüğe* kavuşturduktan sonra Güneş-tanrı'yla birleşmek üzere *göğe* çıkacaktır. Bu yorumlamada *Mehdi*, *Mesih* ve peygamber tasarımlarının ilk biçimiyle karşılaşırız. Göğe yükseldiğinde, *tanrılık* niteliğiyle öne çıkar; *aracılık* yanı *silinirken*, *yargılayıcılık* yanıyla *ölümsüzleşir*. Bir tanrı olarak her şeyi gördüğü, duyduğu için de öbür dünyada ölenlerin ruhlarını *sorgular*.

Yine inanca göre *Mithra* göğe yükselmiştir ama yeryüzünde *ışıkla karanlığın kavgası* sürmektedir: *Karanlıklar*, *kötülükler* ateşe verilmiştir ama *son bulmuş* değildir. Günlerin yarısı *aydınlık*, yarısı *karanlıktır*. Başlangıçta tüm gece olan evren yarı yarıya *gündüzleşmesine* karşın, geceler *kötülüğünü* ekmeye devam etmektedir. *Mithra*, gökte tanrı olarak *yardım* edecek, insan ise *Mithra*'yla *taraf* olacak, kalan karanlığı *yokedecektir*. *Mithra*'nın yolunu tutan, *Mithra* yoluna giren *yaşarken dirilecek* ya da *ölmeden evvel ölecektir*. Öbür dünyadaki yargıdan da

esenlikle geçenler *öldükten sonra dirilecek*, kurtuluşa ve ölümsüzlüğe kavuşarak sonsuzca yaşamak için göğe yükseleceklerdir.

Mithra dinine giren yedi dereceyi ya da yedi aşamayı geçmekle yükümlüydü: Bunlar *Karga, Kartal Başlı Aslan, Askr, Aslan, Pars. Güneşin Habercisi ve Ulu* olarak sıralanıyordu. Yedi derecenin ya da yedi aşamanın sahipleri *Ulular Ulusu* başkanlığında toplanarak *mağaralarda* ya da *yeraltındaki gizli odalarda* dinsel tapımlarını yaparlardı. Tapımda, boğa kurban edilerek evrenin, dünyanın *varlığa gelişi*, yani *doğanın doğumu* kutsanırdı. Boğanın kanı *yaşam suyu* ya da *ölümsüzlük suyu* olarak inanca taşınır; su, *haoma* ya da *şarapla* temsil edilirdi. Boğanın eti, yani vücudu *yaşam yiyeceği* ya da *ölümsüzlük yiyeceği* olarak inanca taşınır ve *ekmekle* temsil edilirdi.

Yine inançta Mithra, *aracılık* görevini sürdürürken, yani *Mesih, Mehdi* ya da peygamber iken *insan biçiminde* tasarımlanıyordu. Aslında bu tasarım, *doğanın aklının* ya da *toplumsal aklın insantanrıci biçimlenişiydi*. Bu insanın kanı, *yaşam suyu*, *ölümsüzlük suyu* olarak, yani *sıvı akıl* olarak *haoma* ya da *şarap*; vücudu ise *yaşam yiyeceği*, *ölümsüzlük yiyeceği* olarak, yani *katı akıl* olarak *ekmekti*.

Bu nedenle Mithra dini bağlıları, Mithra'nın göğe yükselmeden önce yeryüzündeki *son yemeğini* canlandırmak üzere *ekmekli şaraplı* ya da *ekmekli haomalı* tapım yemeğini yerlerdi.

Mithra dini İ.S. II. yy.'da Anadolu, İran, Hindistan ve Mezopotamya sınırlarını aşarak Batı Roma topraklarına girdi. Büyük kentlerde ve liman yerleşmelerinde birden önem kazandı. Bu nedenle Hristiyanlık, Mithra diniyle yaklaşık *beş yüz yıl* ölüm-kalım savaşı yapmak zorunda kaldı. Savaştan yengiyle çıkmasına karşın Hristiyanlık, Mithra dininden etkilenmekten kurtulamadı. Hristiyanlık'taki *vaf-tiz töreni*, *kutsal üçlemenin anılması*, *ekmek* ve *şarap kutsallığı*, kaynağını Mithra dininden alır. Bu törenler, küçük değişikliklerle Hristiyanlığa uyarlanmıştır. Ötesinde Hz. İsa, *bir bakıma Mithra'dır*.

Mithra tapımına ayrılmış *yeraltı tapınağı* ya da *mağarası*, *mithraeum* adını alır. Tapınak ya da mağarada, bir giriş sofasından, merdivenle, *gökyüzünü* simgeleyen *tonozlu bir mekâna* geçilir. Mekânın, uzun kenarlarında *sekiler* vardır. İç süslemeler, *Tanrı'nın öyküsünü* simgeler. Dipte, bir nişin içinde, bir alçak *kabartma* yer alır. Kabartmada, Mithra'nın *avlanması* ya da boğanın *kurban edilmesi* betimlenir.⁸⁷

⁸⁷ Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Şeytan tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 484-485-486.

Yeniyl Bayramı

Ezidi yeniylı(Serêsal), Nisan ayının ilk Çarşamba günü kutlanmaktadır. Törenlerin ardından sancak tavafının da yapıldığı Baaşîk'teki kutlama daha görkemli olmasına karşın Ezidiler, yeniyl kutlamalarını daha çok kendi köylerinde yapmayı tercih ederler.

Çarbamba günü evler çiçeklerle süslenir, çocuklar için yumurtalar boyanır. O gün yaşayanlar yeniden dirilecek, ölenler yeni bedenlere taşınarak kıpırdayan ete dönüşecektir. Doğal olarak ezidilikte bir ruh göçü olgusu vardır: Kaynak kişim müridin söylediği gibi; “Öldükten sonra cezasını çeker, ödülünü alır ve ardından dünyaya gelirsin”.⁸⁸

Bu inanç nedeniyle gün içinde, özellikle sabah erkenden mezarlıklara gidilir; ölenler yaşayanların yanına çağırılır ya da yaşayanlar geçmişe yolculuğa çıkarılır. Kadınlar mezar başlarında yas tutar; qewwallar kederli müzik yapar. Yedi Kutsal Varlık, bu çağrının ve müziğin sesini duyacak, yeni yılın bu ilk gününde, gelecekte gerçekleşek olaylara yön verecektir.⁸⁹

Azday halkı Nevruz, Yeni Gün bayramını kutlar. Nevruz, ilkbaharda gecenin ve gündüzün birbirine eşit olduğu Yeniyl bayramıdır. Kışın sona erdiği ve ilkbaharın başladığı anda, bizim Yeniylımız başlar. Ardı ardına on üç gün bayram yaparız. Gece ile gündüzün eşit olmasından sonraki ilk Çarşamba, Zerdüşt'ün doğum yıldönümü olduğu için özel ve önemli bir gündür. O gün evlerimizi süsleriz, en iyi giysilerimizi giyeriz ve sevinç dolu, coşkulu bir bayram yaparız. Şarap çanakları şarapla doldurulur ve Zerdüşt selamlanır...

⁸⁸ Gavan Casım İsmail/mürit/ yaş: 24/ eczacılığı kazanmış ama gidememiş/ Batman-Kampın eğitimden sorumlu müdür yardımcısı. Söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.

⁸⁹ “..., dinlenme günümüz çarşambadır. Zira Azda, Melek Tavus'u bir Çarşamba günü yarattı. Âdem ve Havva da çarşamba günü yaratıldılar. Şahid bin Car, bir Çarşamba günü oluştu ve Zerdüşt, bir Çarşamba günü doğdu. Çarşamba günü dua günüdür; dostların ve arkadaşların ziyaret edildiği, yardıma ihtiyacı olanlarla ilgilenildiği, hastaların ziyaret edilip, hatırlarının sorulduğu ve uzaklarda olanların anıldığı gündür. Çarşamba günü her zamankinden fazla çeşitli yemekler hazırlanır. Cinsel birleşmeden kaçınılır.” (Sever Erol, *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*, Berfin Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul, 2006, Ek-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi, *Zerdüşt Bizimle Konuştu*, Almanca aslından çeviren: Erol Sever, s. 138.)

Zerdüş, Melek Tavus'un bir düş sırasında kendisine söylemesine kadar, Şahid bin Car'ın ruhunun kendi bedeninde oturduğunu bilmiyordu. Zerdüş bu düşte, halkının gelecekteki örneğini gördü. Kendisinin; insan soyunu yeniden birleştirmesi, bütün dinlerin tek bir din altında birleşmesi ve bütün insanlığa Yüce Varlık'ın gerçeğini öğretmesi için seçilmiş olduğunu gördü. Düşü, bir kapının çeşitli anahtarlarının tek bir anahtara dönüşmesiydi. O Zerdüş'tü, genelde Huda veya Tanrı sözcüğünü ortaya sürdü. Eski İran kökenli bu sözcük, kendi benliğine geri dönüş olarak çevrilebilir.”⁹⁰

Çarşamba günü gecesine kapandığında *büyük ateşler yakılır*; ateşin üzerinden atlanarak olumsuz güçlerden *temizlenilir*. Her aile hayvan *kurban* eder.

Önemi nedeniyle Nisan ayı, dinsel açıdan *kutsal* kabul edilir; *Sancak Gezdirme* etkinlikleri özellikle bu ayda yapılır. Düşün yapmak *yasaktır*.

Ezidilerin Nisan ayının ilk Çarşamba günü yaptığı, yeniyıl bayramı, Kuzey Yarımküre'de yaygın olarak 21 Mart'ta kutlanır ve Newroz ya da Nevruz adını alır. Ezidilik bir Zerdüştlük reformu olduğundan *Newroz'a* bir gezintiye çıkılım: Newroz, Kürtçe'dir ve *nurojdan* gelmektedir; *nu*, yeni, *roj* da gün demektir. Doğa-tanrıcılık ve insan-tanrıcılık temelli tasarımlarda, eski İran takvimine göre yılın ilk günüdür(21 Mart). Sûfi kültürde, yaşam ve ölümsüzlük deposu olarak algılanan *doğanın*, *doğum günü*(21 Mart); *gebe* kalan kışın çocuğu olan *ateşin* doğum günüdür. Mazdaizm'de ve Zerdüştlük'te, doğanın kendi kendini döllemesiyle oluşan ve doğanın, ilk doğum ürünü olarak algılanan Ahuramazda'nın doğum günü(21 Mart); Ahuramazda'nın Ehrimen'e galip gelerek canlı-cansız her şeyi yarattığı gündür(21 Mart).

Mithraizm'de, doğanın kendi kendini döllemesiyle oluşan ve doğanın ilk doğum ürünü olarak algılanan, ışık-tanrı Mithra'nın doğum günü(21 Mart); ışık-tanrı Mithra'nın kozmik boğayı öldürerek canlı-cansız her şeyin yaratılmasını sağladığı gündür(21 Mart).

Newroz, doğanın değişiminden kaynaklanan, zamanla halkın yaşamına, yaşam felsefesine sızan ve toplum vicdanında ortak bir yargı durumuna dönüşen *gölme*, *sevinme*, *ışıkla bezenme* günüdür. Bir bakıma, kışın soğuşundan, karından kurtuluş, yeşeren, can bulan doğaya çığlık çığlığa bir *öykünmedir*. Bu nedenle newroz, dünyanın canlanmasını, karanlık günlerin geride kalmasını, baharın baş-

⁹⁰ A.g.e., s. 138-139.

lamasını, sıcak günlerin devreye girmesini, aydınlığın çoğalmasını ve bolluğu, bereketi *temsil* eder.

Tanrı olarak algılanan doğa, bugün doğmuştur; bu doğumla, görünmeyen tanrısal öz, bugün *görünüşe* taşınmış; su, toprak, ateş, cevher, bitki ve hayvan, *tanrının çocukları* olarak bugün dünyaya gelmiştir. İnançta, *doğan ve ölen doğa* bir olanaktır. İlk doğum ürünü ışıktır: Işığı içen *gebe* kalır ve doğurur. Çünkü ışık, doğanın *doğurma gücünü* simgeler; inançta Tanrı'nın *spermalarıdır*.

Demek ki Zerdüştlük'te *Ahuramazda*, Mithraizm'de *Mithra*, doğanın ilk çocuklarıdır. İnançta bu *çocukların* serüveni, gizil nesnelliğin varlaşmasına engel durumunda bulunan güçlerle *savaşı* biçiminde anlatılır.

Işık donundaki bu *çocuk*, 21 Mart'a yaklaşılrken önce havayı, ardından suyu, toprağı, bitkiyi ve hayvanı *döller*: Havanın döllenmesiyle hava ateş olur; su, toprak, cevher, bitki ve hayvan *gebe* kalır; 21 Mart'ta doğum gerçekleşir.

Newroz günü, ateşler yakılır ve üzerinden atlanır: Bu doğanın doğurma gücü olarak algılanan ve her şeyin varlaşma nedeni olan ateşin, ışığın, bunun kimliklendirilmiş biçimi olan *Ahuramazda'nın kutsanmasıdır*; kutsanarak ateşle, ışıkla *ykanmadır*; yıkanarak günahlardan, olumsuzluklardan *arınmadır*.

Kassitler'in (İ.Ö. 1896–1176), Babil'i ikinci kez işgal ederek kralları Cemşid'i bir taht üstünde bu kente götürdükleri gün olarak algılanan *zafer günüdür* (21 Mart).

Bir taht üstünde Babil'e götürülen Kral Cemşid'in yüzü o kadar parlar ki halk O'nu Güneş'e benzetir ve –*Gökte iki Güneş göründü!*, derler. Ve *Bugün yeni bir gündür* anlamına gelen *newroz* sözcüğünü kullanırlar. Bu olay, izleyen dönemde takvime bağlanır; her yıl *zafer ve bahar bayramı* olarak kutlanmaya başlanır.

Medler'in İ.Ö. 612 yılında, Demirci Kawa önderliğinde Asurlular'ın başkenti Niniv'i ele geçirdiği gün olarak algılanan *zafer günüdür* (21 Mart).

Demirci Kawa, Cemşid'in Babil'i ele geçirmesinden bu yana kutlanagelen *zafer ve bahar bayramından* yararlanır. Bayram için toplanan halkı *dağlara* çıkarır ve *ateşler yaktırarak* isyanı başlatır. Zamanla *newroz bayramı ile başkaldırı olayı* bütünleşir.

Söylenceye göre, Med Kralı Feridun'un babası Abidin, bir arslan tuzağına düşürülerek yakalanır ve beyni, Zalim Dahhâk'ın *ylanlarına* yedirilir. Çünkü Zalim Dahhâk'ın omuzunda *iki karayılan* vardır ve her biri her gün, birer *insan beyni* yiyerek yaşamak durumundadır. İnsafli kişiler, 17 oğlunun beyinleri Dahhâk'ın yı-

lanlarına yedirilen çocukların babası *Demirci Kawa*'yı kurtarmak için harekete geçer. 18. oğlunun beyni diye bir hayvanın beynini Zalim Dahhâk'a sunarlar. Demirci Kawa, dağlara çıkar; Med halkını çevresinde toplar ve 18. oğlunu kurtarmak için Zalim Dahhâk'ın sarayını basar. Saraydan çıktıktan sonra oksitlenmeye bağlı olarak oluşan *sarı, yeşil, kırmızı renkli deri önlüğünü bayrak gibi kullanarak isyanı zaferle sonuçlandırır.*

Demirci Kawa'nın bayrak olarak kullandığı *deri önlük*, savaştan sonra İran'a götürülür ve *kutsal* bir anı olarak saklanır. Her yıl kutlanan newroz törenlerinde krallar tarafından bu önlük üzerine *mücevherler* takıldı.

İslâmiyet İran'a yayılınca, deri bayrak halifeye götürülür. Üzerindeki mücevherler *ganimet* olarak alınır; bayrak olarak kullanılan *deri önlük yakılır.*

Kürtçe konuşulan coğrafya dışında newroz, *nevruz* adını alır: Nevruz Farsça'dır; *nev* yeni, *ruz* gün demektir. Ortodoks inançta Hz. Muhammet'in *peygamberliğini ilan ettiği*, heterodoks inançta ise Peygamber'in *mürşide dönüştüğü*, Hz. Ali'nin *doğduğu ve evlendiği* gün olarak algılanan, eski İran takvimine göre yılın ilk günü(21 Mart).

Türklere, Moğollara bağlanan tasarımlarda, toplumsal yeniden diriliş olarak algılanan Ergenekon'dan *çıkış günüdür*(; 21 Mart).

Türkler'de ve Moğollar'da, *toplumsal yeniden diriliş* tasarımları, *Ergenekon Destanı*'na bağlanmıştır: Oğuz Han'ın ölümünden sonra Göktürkler'e sırasıyla Gök Han, Ay Han, Yıldız Han, Deniz Han ve İl Han *başbuğ* olur. Son başbuğ döneminde Göktürk egemenliğine girmek istemeyen yabancı boylar; özellikle Tatarlar, birleşip İl Han'a *saldırır*: Savaşta Göktürkler yenilir ve kılıçtan geçirilir. İl Han'ın oğlu *Kayı* ile yeğeni *Dokuz Oğuz* ve eşleri tutsak edilir. Tutsaklar, bir süre sonra kaçarak Göktürk yurduna giderler; topladıkları hayvanları da yanlarına alarak güvenli bir yurt peşine düşerler. Bir *kurdun ayak izlerini* takip ederek, geldikleri yoldan başka geçidi olmayan yemyeşil bir yer bulurlar. Ve buraya *Ergenekon* adını verirler.

Bu iki Göktürk'ün çocukları, birbirleriyle evlenerek çoğalırlar. Aradan 400 yıl geçer ve artık Ergenekon'a sığmaz olurlar; çıkmak isterler ama çıkış yolunu bulamazlar. Derken bir *demirci* gelir; dağda bir demir madeni olduğunu, *dağın ateşe verilmesi* durumunda çıkış yolunun açılabileceğini söyler. Demircinin önerisine uyulur ve dağın çevresine yeteri kadar *odun-kömür* yığılır; *yetmiş büyük körükle* tutuşturularak dağ ateşe verilir. Böylece dağ *erir* ve bir *çıkış tüneli* açılır. Gök-

türkler, bu tünelden yararlanarak Ergenekon'dan çıkarlar (21 Mart). Ve çıkış günü, yani *nevrüz*, her yıl bir parça *demir eritilerek* kutlanır.

Bu destanın farklı bir anlatımı da vardır: Göktürkler, komşu bir ülkeye yeniince, 10 yaşındaki bir çocuk dışında hepsi yok edilir. Çocuğun elini, ayağını keserek bir bataklığa atarlar. Bir *dişi kurt* gelir, çocuğu besler. Çocuk büyüyünce dişi kurtla *birleşir*; kurt *gebe* kalır. Düşmanları onun yaşadığını duyunca asker gönderir. Kurt, çocukla birlikte bir dağın eteğindeki *mağaraya* sığınır. Burada 10 oğlan doğurup büyütür. Oğlanlar evlenerek çoğalırlar; ber birinden bir soy türer. Birkaç kuşak sonra mağaradan çıkarlar (21 Mart) ve Avarlar'a demirci olurlar. Bu nedenle *nevrüz bayramı*, *atalar mağarasının* önünde kutlanır.

Ergenekon Destanı, sonraları *Moğollara* uyarlanmıştır: Moğollar'ın başında *İl Han* vardır; Tatarlar'ın başında ise *Sevinç Han*. Sevinç Han, Moğollar'ın üzerine yürür; 10 gün süren savaşı Moğollar kazanır. Bu kez Sevinç Han, *hileye* başvurur: Çadırlarını kaldırıp *koşmaya* başlar; Moğollar oyuna gelir, onların peşine düşer. *Pusu* daha önceden kurulmuştur; yapılan çarpışmada bu kez Moğollar *yenik* düşer: Tüm yetişkinler kılıçtan geçirilir; çocuklar *tutsak* alınır. İl Han'ın en küçük çocuğu *Kıyan* hayatta kalmıştır. Başiboş hayvanları da toplayarak kaçarlar. Karla kaplı bir yolu izleyerek verimli yeşil bir alan bulup oraya yerleşirler. Ve yerleştikleri yere *Ergenekon* adını verirler. 400 yıl burada çoğalırlar. Sıgmayınca göçmeye karar verirler. Bir *çıkış* yolu ararlar, ancak bulamazlar. Derken bir *demirci* gelir; dağda bir demir madeni bulunduğunu, *eritilirse* çıkış yolu açılabileceğini belirtir. Demircinin önerisine uyulur; dağın çevresine yeteri kadar odun-kömür yığılır; 70 körükle canlandırılarak *dağ ateşe* verilir; dağ eriyince *çıkış tüneli* açılır. Moğollar, Ergenekon'dan kurtulur ve *yeniden doğuş* gerçekleşir (21 Mart).⁹¹

Yaz Kırk Gün Orucu

Birçok dini töreni kapsayan bu bayram, Kürtçe'de, *Çilleyê Havînan* olarak bilinir. Haziran ayının 10. Gününde Baba Şeyh, koçekler ve diğer din adamları, *üç günlük* bir oruç için Şeyh Adi Mabedi'ne giderler: Üç günlük orucu tamamladıktan sonra *evlerine dönüp* oruca devam ederler.

Kırk günlük orucun bitimine bir-iki gün kala, diğer Ezidilerin eşliğinde *orucu sonlandırmak* üzere Şeyh Adi Mabedi'ne geri dönerler. Orucun bitimiyle birlikte,

⁹¹ Korkmaz, Esat; *Kitap/ Yol rehberi/ Gülbanklar-Erkânlar*; Demos Yayınları; İstanbul, 2009; s. 242-251 arası.

herkese açık *kutlamalar* başlar. Kimi kaynaklar kutlamaların bu bölümüne *Şeyh Adi Bayramı* adını verir.

Cumaî Bayramı

Kürtçe’de *Cejna Cemaiyye*; Arapça’da, ‘*Ayd al-Cama’iyya* olarak bilinen bu bayram, dinsel açıdan Ezidilerin en büyük bayramıdır. 23-30 Eylül tarihleri arasında kutlanan bu bayram günlerinde, *Yedi Kutsal Varlık*, yani Melek Tavus ve Altı Melek, yeryüzündeki kutsal temsilcileriye *toplanır*. Ezidi inancının sorumluları ve Ezidiler, bu toplantının yapıldığı günlerde onlara *eşlik* etmek ister.

Her Ezidinin bu bayramda hazır bulunması inancın *koşulları* arasındadır: Günümüzün savaş ortamında bu pek olanaklı olmasa da geçmişin barış ortamlarında binlerce Ezidi, Cumaî Bayramında *Laleş’e* akıyordu.

Bu bayram aynı zamanda, sorumluların müritlerden topladığı bağışların yetkililere *teslim edildiği* ve *sancakların* geri getirildiği günlerdi.

Bayrama *şenlik havası* egemen olur: Herkes temizlenir, bayramlık giysilerini giyer; gün gecesine kapanırken vadidedi tüm duvarların üzeri *küçük meşalelerle* ıslıl ıslıl yapılır; hemen herkes. kutsal mekânların çevresine dolar; *qewller okunur*, *sema dönülür*.

Bayramın özel törenleri, çoğunluk, Mabedin *ön avlusunda* gerçekleştirilir: Dinin ileri gelenleri, tören alayı halinde ön avluya ulaşır: Din adamları, ön bahçenin çevresinde *üç kez* döner; ardından *Şeyh Adi Mabedi’nin* kapısını *öperek* niyaz ederler ve üzeri büyük *tek bir ışıklı*, alt kısmı küçük *dört ışıklı* çerağın(*Çeqeltû*) çevresinde yerlerini alırlar. Layard’ın betimlemesiyle törenleri izleyelim:

“Uzun gri sakallarıyla her biri saygıdeğer bir adam olan ve beyaz türbanlar ve cübbeler giymiş olan şeyhler bir tarafa dizilmişlerdi; onların karşı tarafındaki taşların üzerindeyse siyah ve beyazdan oluşan çeşit çeşit giysileriyle yaklaşık otuz *qewwal* oturuyordu ve her biri ya bir tef ya da bir flüt çalıyordu. Çevresinde ise koyu renkli kıyafetleriyle *feqîr’ler* ve ruhbanlık düzeninde bembeyaz kıyafetlere kuşanmış kadınlar duruyordu. Avlu duvarları içine başka kimsenin adım atmasına izin verilmiyordu.

Ara sıra melodisinin değiştiği aynı yavaş ve ağır müzik bir saate yakın sürdü;... Şarkı şeyhler, *qewwal’* ve kadınlar ve bazen de dışarıdakiler tarafından söyleniyordu.... İlahi yavaş yavaş yerini ölçüsünü giderek artırarak nihayet bir ses karmaşasında kaybolan hareketli bir melodiye bıraktı. Teflere olağanüstü bir

enerjiyle vuruluyordu; flütlerden hızlı bir nota seli dökülüyordu; sesler en yüksek perdesine yükseltilmişti; dışarıdaki erkekler haykırımlara katıldı; bir yandan da kadınların tiz tahlehl'leri kayalarda yankılanıyordu. Kendini heyecana kaptıran müzisyenler çalgı aletlerini havaya attı ve yorgunluktan tükenmiş bir şekilde yere düşene kadar uzuvlarını türlü şekillerde eğip bükme için zorladılar. Daha önce, vadiden yükselen bu çığlıktan daha korkunç bir çığlık duymamıştım. Gece yarıydı..."⁹²

Bayramın simge töreni durumunda bulunan *boğa kurbanı*, çoğunluk törenlerin *beşinci gününde* gerçekleştirilir: Kurban erkânından sonra genellikle *ruhban sınıfı* dışındaki Ezidiler, köylerine dönerler. Boğanın Laleş'e getirilmesi ve Şeyh Şems Mabedi'ne götürülmesi, *üç aşiret* üyelerinin ayrıcalığı durumundadır: Bu aşiretler *Mamûsî, Qaidî ve Tîrk* aşiretleridir. Seçilmiş aşiretin üyeleri boğayı, *Erefat Dağı*'ndan aşağıya doğru indirirler; bu yürüyüşe, *silahlar ateşlenerek eşlik* edilir: Dağın çevresinde üç kez dönülerek *tavaf* yapılır. Daha sonra Vadi merkezine inilir ve *Baba Şeyh* ile *Emîr el- Hecc'e* saygı sunularak boğa teslim edilir. Bu ziyaretin ardından boğa, büyük bir Ezidi topluluğunun katılımıyla, qewwalların yaptığı *mûzik* eşliğinde Şeyh Adi Mabedi'nin önündeki *meydana* getirilir; bir tür, Şeyh Adi'den *ruhsat* alınır, ardından kurban edileceği *Şeyh Şems Mabedi'ne* götürülür. Kurbanın eti, inanç bağlılarına *lokma* olarak sunulur.⁹³

Boğa kurbanı gerçekleştirilirken *Ana Meydan*'da özel bir *dans* töreni başlar. Şeyh Adi Mabedi'nin iç mekânına *yolculuğun* başlacağı, yüksek sesle duyurulur: Seçilmiş feqîr'e *mersûm* adı verilen beyaz bir elbise giydirilir; başka iki erkeğin başının üstünde, soy simgesi *yeşil renkli bir şal* tutulur. Feqîr'in *ahret kardeşi*,

⁹² Layard'dan aktaran: Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Mehtinsel Gelenegi*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 152.

⁹³ "Bayramın beşinci günü beyaz bir boğa kurban edilir. Törelerden sonra hayvanın *Simat* ya da *Helâl*(kutsal yiyecek) olarak kabul edilen eti müminlere dağıtılır. Melek Tavus'un diğer meleklerle toplanmasını yansıtan bir bayramdır bu. Bazı Ezidilerin inancına göre Melek Tavus ve diğer altı melek her bayramda toplanır, gelecek yıl boyunca neler olacağına karar verirler. Bazıları da bu bayramı Şeyh Hadi'nin Cilmêr(Kırk Adam) ile toplanmasına bağlamaktadır. Ne olursa olsun, dini önderlerin temsilcileri hazır bulunmadan yapılan ayin geçersiz sayılır." (Yalkut, Sabiha Banu; *Melek Tavus'un Halkı Ezidiler*; Metis Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 70-71).

içinde *ateş bulunan bir buhurdanlıkla* grubun yanında durur. *Baba Çawûş*, kala-balığın çekim merkezinde yerini alır.

Grup bu düzen içinde ve müzik eşliğinde, Ana Meydan'dan Ön Avlu'nun içine, oradan da kapıya doğru ilerler; bu sırada, yeşil şalın altındaki erkeklerin arasına *başkaları* da katılır. İbadethâne'nin asıl *girşine* geldiğinde, belirlenmiş olanlar içeri girer, diğeri dışarıda kalır. İçeri giren grup, Şeyh Adi'nin *Mezar Odası*'na yönelir ve *Sancağın* muhafaza edildiği *nişin* çevresinde toplanılır. Erkeklerin başını örten *şal* indirilir ve *nişe* takılır. Buhurdan taşıyan feqîr, bir kepçe yardımıyla buhurdandan *ateş* alır ve bu ateşi, kutsal *Zeytin Koruluğu*'ndan elde edilen yağla çoğaltır. Bu ritüellerin ardından katılımcılar *bağışlarını* sunarlar ve İbadethâne terk edilir.⁹⁴

Bayramın altıncı günü, 'Eyn Sifni halkı, bir koyun kurban eder, pişirdikleri eti, *çıplak elleriyle* parçalar; etin bir parçasını, '*Çil Meran'ın simatı*' olarak bilinen Emir el-Hecc ve Baba Şeyh'e sunulur. Geri kalan et, *teatral* bir atmosfer sergineyerek dışarıdan gelenler *sopayla kovulur* ve kendileri tarafından yenir.

Bayramın yedinci, yani son gününde; bayramın altıncı gününde ölen *Şeyh Adi* anılır: *Bere Şibake* adı verilen bu tören, '*cenaze teskeresi*' oluşturmayla başlar. Bunun için şeritler dikdörtgen bir makate ağ oluşturacak biçimde bağlanır ve iki kolun üzerine yerleştirilir, üzeri kumaşla örtülür. Şeyh Adi'nin *mezar odasına* götürülür, sonra oradan alınarak yıkandığına inanılan Ön Avlu'daki *kuyuya* taşınır. Kuyu suyuna daldırıldıktan sonra, *tekrar mezar odasına* götürülür.

Anlatılan ritüelin ardından, Emir el-Hecc ve Baba Şeyh, Ön Avlu'da kendilerine ayrılan yere otururlar: Feqîrlerin lideri çağılır, ilgili hizmetlilerin yardımıyla başına *taç takar*, üzerine *cübbe* giyer. Feqîr'in giyinmesi, topluluğun *dansa* başlaması için bir işarettir: Dans bittiğinde, feqîr, tacını *çıkartır* ve bir kenara *koyar*.

Kendini Doğatanrıcılık ve İnsantanrıcılık üzerine yapılandıran Ezidilikte kurban algısı, özünde *çok çarpıcı ve ufuk açıcıdır*.

Ezidilerin Tanrısını doğa-severlik/insan-severlik üretmez; tam tersine, doğa-severlik/insan-severlik *tarafından* üretilir. Bu nedenle Ezidilerin Tanrısı, doğa katledildiğinde, insanlar öldürüldüğünde *hastalanır*; ölüm *sancıları* içinde kıvrılır. Ezidilikte, kurban algısının açılımını vermeye çalışalım:

⁹⁴ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 149-156 arası.

- 1) Ezidilikte kurban, yol erkânında gösterilen durumlarda, ölmeden evvel Melek Tavus'a *kavuşmanın anısına*, lokma edilip yenmek için kesilen belli özelliklere sahip hayvan; *kanlı kurban* ya da aynı kutsal amacı gerçekleştireceğine inanılan ve ihtiyacı karşılayan yiyecek-içecek, yağ, şeker vb gıda ya da paradır; *kansız kurban*.
- 2) Melek Tavus yoluna *kendi canından geçen*, *başını yola adayan* yol ehli Ezidi ya da Ezidiliğin gerçek kurbanları olarak algılanan, her Ezidinin izinden gitmek durumunda olduğu, kavgasını kavga, aşkını aşk bildiği Yedi Kutsal Meleğin yeryüzündeki temsilcilerinden her biri bir kurbandır, yani Şeyh Adi, Şeyh Hasan, Şeyh Ebubekir, ...
- 3) Ezidilik yolunda bir engel olarak beliren ve feda edilmesi gereken *nefis* kurbandır. Her Ezidi, kendini sorgulamaya yatırdığında nefsinin *feda eder*; nefsinin, zalimle özdeşleştirdiğinden, nefsinin feda etme görüntüsü ardında *zalimi boğar*. Anlaşılabacağı gibi nefsinin boğmak da, zalime başkaldırmak da bir kurbandır.
- 4) *Varlığa gelişin-varlaşmanın-varoluşun* nedeni durumundaki *eylem* kurbandır. Bu kapsamda, başlangıçta karanlığın aydınlığı *doğurması* bir kurbandır. Varlığa gelişin, varlaşmanın ya da varoluşun, sonraları yaradılışın *kurban etme eylemi* ile başladığı genel kabul görür. Bu bağlamda *evrensel hareketin* başlancıcı olarak algılanan Melek Tavus kurbandır.
- 5) Ezidilik yoluna bağlanma bir kurbandır; şeyh ya da pir tarafından bir müride *ikrar verdirilme bir kurbandır*; demek ki kurban olmak, şeyhten-pirden *el almaktır*.

Kurban kime-neye sunuluyorsa onun *kalıbına* bürünür: Birinci durumda kurban, *doğanın canı* durumundaki Tanrı'nın *kalıbına* bürünür; bu can kendini *so-muta* taşıdığı anda hayvansa *hayvan-tanrı*dır, insansa *insan-tanrı*dır. Son amaç insan olduğuna göre kurban, yani *hayvan-tanrı*, insana, yani *insan-tanrı*ya sunulur. Ölümsüzlük felsefesi gereği, ölmeden evvel *kurban olarak*, yani, bir hayvanı kendi adına keserek ya da yaşarken *dirilerek*, yaşamın sonsuzluğa açılan kapısı aralanır: *Bu bir kurban miracıdır*.

İkinci durumda kurban Yedi Kutsal Varlığın yeryüzündeki temsilcilerinin kalıbına bürünür. Kurban onlara sunulur, onlar aramıza *çağrılır*; çağrıda süreklilik sağlanarak kutsallara *can vererek* ölümsüzleştirilir: *Bu bir kurban miracıdır*.

Üçüncü durumda kurban, nefis ya da zalim *kalıbına* bürünür: Kurban, nefse karşı verilen mücadeledir, zalime başkaldırmadır. *Bu bir kurban miracıdır.*

Dördüncü durumda, kurban eylem ya da Şeyh Adi *kalıbına* bürünür; kurban sunumunda süreklilik sağlayarak *evrenin ve insanın öyküsü* yazılır; çevrimin başlangıç *nedeni* olan Şeyh Adi kutsanır. Kutsanma görüntüsü ardında varlıkların önsüzden-sonsuza *akışı* kanıtlanmak istenir: *Bu bir kurban miracıdır.*

Beşinci durumda, kurban, ikrar vererek yola giren ya da el alan Yol insanının *kalıbına* bürünür. Kurban olarak Yol yaşatılır; kurban sunumu ortadan kalkarsa eğer Yol *söner*, Yol'un kaynağı *kurur*: *Bu bir kurban miracıdır.*

Şimdi de farklı kültürlerin kurban algısı üzerine bir geziniye çıkalım: Alevilikte, yol erkânında gösterilen durumlarda, Hakk'a yürümeden Hakk'a *kavuşmanın anısına*, lokma edilip yenmek için tıglanan simgesel anlamda belli özelliklere sahip hayvan; Hak yoluna *kendi canından geçen*, *başını yola adayan* yol ehli; yolda bir engel olarak beliren ve feda edilmesi gereken, tıglanan hayvanla simgelenen *nefis*; yol erkânından olan *ayin*, *tören*, *toplantı kurbandır*. Kurban, Hakk'a yürümeden Tanrı'ya yaklaşmak amacıyla yapılan bir ibadettir. Kurban kesme geleneği, Hz. İbrahim söylencesine dayanır: İbrahim kendi *ikilikini* birlikte *yoketmek* için oğlunu kesmek ister; ancak, vücudu terketmeden de *birlike* varılabileceğini anlayınca eyleminden vazgeçer; sonraları, gerçek kavuşma uğruna simgesel anlamda bir hayvan tıglamak gelenek olur. Alevilik kurbanın *saygın* bir yeri vardır: Tarikat yolunda, yolda hakikata ulaştıklarından, gerçek kavuşmaya erdiklerinden, bunun anısına bir hayvan tıglamayı *zorunlu* sayarlar.

Hristiyanlıkta, insanlığı kurtarmak için Şeytan'a sunulan simgesel bedel anlamında *İsa*; bu anlamda *Şeytan'ın lokması*, *yiyeceği*; Tanrı'dan uzaklaşarak *kirlenmiş* olan insanlığın, kendini kurtarmak için Tanrı'ya sunduğu simgesel bedel anlamında *İsa*; bu anlamda *Tanrı'nın lokması*, *yiyeceği* kurbandır.

Vedaizmde, hem tanrıları yaratan hem de onların yaşamlarını sürmelerini sağlayan *yiyecek* olarak algılanan simgesel şey kurbandır. Vedaizmde dinin temel ögesi, *kurbandır*; *kurban etme* eylemi, hem tanrıları *yaratır*, hem de onları *besleyerek* yaşamlarının sürmesini sağlar. Anlaşıldığı gibi *kurban*, tanrıların *yiyeceği*dir; bu eyleme girişmekle insan, *büyük kurtuluşu* yakalar.

Asya tasarımlarında, yaşanarak tüketilen enerjinin geriye iadesi anlamında algılanan, simgesel anlamda, *doğaya* ya da *doğanın sahibine* sunulan *yiyecek*, *lokma*; ölmeden önce Göktanrı'ya, göksel güçlere ya da yer/su ruhlarına *kavuşmanın anısına* yenmek için kesilen, belli özelliklere sahip simgesel hayvan; kanlı

kurban; doğanın ve insanın canının taşıyıcısı olduklarına inanılan, yaşamın *kesintisizliğini* simgeleyen, göksel güçler ya da yer/su ruhları için sunulan, serpmeye, saçma vb. biçimde uygulanan simgesel süt, kımız, yağ, buğday, darı vb.; kansız kurban; zeytinyağı, süt ve bal karışımından yapılan ve toprağa sunulan simgesel sıvı; kansız kurban, sıvı kurban.

Kanlı kurbanlarda kurbanın kanı akıtılmaz. Türkler kansız kurbana saç, saç ya da saçılga, çaçılga; kanlı kurbana ise tayılga, hayılga, tola adını verirler. Kanlı kurbanlarda kan akıtmamak için hayvan ya başına vurularak öldürülür ya da karnı açılıp kalbi sıkılarak. Aynı geleneğin sürdürüldüğü Moğollar'da, kurban edilecek hayvanın ayakları bağlanır, karnı açılır ve kalbi sıkılarak öldürülür. Keserek öldürme suçtur ve idamı gerektirir.

Erlik için kesilen kurbanlar, çadırdaki, mezarlıkta ya da açık bir alanda yapılır. Anadolu Aleviliği'ndeki dışarı kurbanının kaynağı durumundadır. Ülgen için kesilen kurbanlar, kuytu bir kayın ormanında ya da تنها bir köşede, büyük bir gizlilik içinde gerçekleştirilir. Anadolu Aleviliği'ndeki içeri kurbanının kaynağı durumundadır.

Başlangıç tasarımlarında varlığa gelişin-varlaşmanın-varoluşun, izleyen tasarımlarda yaradılışın nedeni durumundaki simgesel eylem kurban olarak algılanır. Varlığa gelişin, varlaşmanın ya da varoluşun, sonraları yaradılışın kurban etme eylemi ile başladığı genel kabul görür. Kanlı kurban geleneğinin yaygınlaşması, insan ile kozmos arasındaki eşleşmeyi güçlendirmiştir; yaşamın ancak kurban edilen başka bir yaşamla başlayabileceği düşüncesini-inancını yerleştirmiştir. Bu türden düşünce-inanç geleneği, kurban sunmadan hiçbir yaratımın ya da üretimin gerçekleşmeyeceği algısına taşıdı insanları. Bu nedenle kurban kime-neye sunuluyorsa, onun donuna bürünür. Sıralanan mitolojik tasarımların amacı açıktır: Varoluş ya da yaradılış bir kurbandır. Varlığa gelene can vermek gerektiğinde ona yaşamını ya da ruhunu, ersuyunu, gözyaşını, kanını vermek gerekir.

Zerdüştlükte Yasna, bir kurbandır: Yasna, Avesta'nın, Zerdüş'tün özdeyişlerinden oluşan birinci bölümüne verilen addır. Ahuramazda'ya kurban sunulması sırasında okunan ve özellikle Zerdüş'te bağlanan özdeyişleri kapsar. Tören sırasında okunan dinsel tekerlemelerden, ilahilerden ve ana ibadetlerdeki giriş metinlerinden oluşur. Yasnalardan kaynaklanan toplam 72 ilahinin 28-34, 43-51 ve 53 nolu olanları genellikle Zerdüş döneminde; buna karşın, 35-42 nolu ve Yedi Bö-lümlü Yasna adıyla anılan bölüm Zerdüş sonrasına tarihlenir.

Mazda tapımında, ölmeden önce Ahuramazda'ya kavuşmanın anısına yenmek için kesilen, belli özelliklere sahip simgesel hayvan; *kanlı kurbandır*.

Mithra inancında, canlı-cansız her şeyin varoluş kaynağı durumundaki ejderhanın öldürülmesinin yinelenmesi olarak algılanan, *doğanın doğum gününün kutlanması anısına* kesilen isimgesel boğa; *kanlı kurban*.

Zerdüştlükte, Ahuramazda'nın ışığının simgesi olan ateşin yakılması ve sürekli canlı tutulması için kesip hazırlanan, simgesel anlamda belli özelliklere sahip odun; *kansız kurban, katı kurban*; Ahuramazda adına başını Zerdüş't yoluna adan kimse; Ahuramazda yolunda bir engel olarak beliren ve aşılması gereken, Ehrimen'le simgelenen *nefis*; Zerdüş'tün yıkıldığı gölden kaynağını aldığına inanılan dört nehrin akarsuyunu simgeleyen *su, süt, bal ve şarap* karışımından yapılan simgesel *içki*; *kansız kurban, sıvı kurban*; simgesel anlamda, İlk insan ve Kral Yima'nın babası Vivahvant tarafından yapıldığına inanılan *haoma*; *kansız kurban, sıvı kurban*.

“O'nun doğumu ve büyümesi
Kutsallığın yarattığı varlıklara
şöyle dedirtir;
'Bizden yana ol, çünkü doğan rahip
Spitama soylusu Zerdüş'tür.
O, Zerdüş'tün elinde bulunan demet
Kurbanlık süpürge ile
içki kurbanlığı ile tapılacaktır...' ”

(Avesta/Vendidad)

Mazda inancında, Mithra'nın öldürdüğü ejderha ya da devin etini simgeleyen ve yaşam yiyeceği olarak algılanan *ekmek* ile kanını simgeleyen ve yaşam suyu olarak algılanan *su*; *kansız kurban*.⁹⁵

Kış Törenleri

“Bir zamanlar Ezidilikte... *Çilleyen Havinan'a* benzer bir 40 günlük oruç tutma geleneği uygulanmıştır..., görgü tanıklıkları kış başında 'Kırk Günün Başlan-

⁹⁵ Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınları; Birinci Basım; İstanbul, 2004; s. 103.

gıcı'(sere çille) adlı bir uygulamadan, Ocak'ta kutlanan kış orucunun sonuna denk gelen bir 'Kırk Kış Günü Ziyafeti'nden, Şeyh Adi'yle ilgili bir uygulamadan(...) ve yazın ve kışın kırk gün oruç tutan bir koçekten söz etmektedir. Ancak görünüşe göre modern Ezidilikte yalnızca üç günlük bir oruç bilinmektedir. Söz konusu oruç, Ezid'in doğumunu kutlamak(...) için Aralık'ın ilk gününde yapılan Belinde Bayramı'ndan hemen önce gelmektedir. Bir kaynağa göre, Ezidiler Belinde Bayramı için tarım araçları şeklinde ekmekler pişirip fakirlere dağıtırlar ya da tarım yapmak için kullandıkları öküzü onlara yedirirler. Evlerinde ortak kullandıkları yapılarda ya da ahırlarda ateş yakarak etrafında toplanırlar. Ekmek pişirme âdeti..... yine 10 aralık tarihine denk gelen bir başka kış bayramı olan 'Ölümler Ziyafeti' ile ilişkilendirilmektedir. Bu törene bazen 'Ezid Zamanı Ölümler Ziyafeti' ismi de verilmektedir. İlginç bir şekilde, bugünün aynı zamanda Şeyh Adi'nin yeryüzünde görüldüğü gün olduğu söylenmektedir..."⁹⁶

Xidir-İlyas: Ortadoğu'da birçok topluluk tarafından kutlanan bu ziyafetin, Şubat'ın ilk gününe denk geldiği kayıtlarda belirtilmektedir: Kimi Ezidiler, Şubat ayının ilk gününden başlayarak üç gün oruç tutarlar.

Saint Serguis: Ermenistan'da yaşayan Ezidiler tarafından kutlanan ve İsmail Bey tarafından düzenlenen festival listesine alınan bir Ermeni Hristiyan bayramıdır.

Şeva Berat: Şaban ayının 15. Günü kutlanır: Dini önderlerin eşlik ettiği birçok Ezidi, Şeyh Adi Mabedi'nde bir araya gelir. Aslında bir başka Müslüman töreni olan ve Şaban ayının ortasında gerçekleştirilen *Laylat al-Bara'a*'nın Ezidilikteki karşılığıdır, diyebiliriz. Müslümanlar bu gecede, Tanrı'nın gelecek yılın olaylarına karar verdiğini düşündüklerinden uyumazlar ve sabaha kadar dua ederler. Ezidiler Pêşîmam'ın yönetiminde, benzer bir uygulamayı yaşama taşırlar. Bu durum, Adaniler ile Şemsaniler arasında ciddi bir görüş farklılığını da getirmiştir.

Şeva Berat, Adani geleneğinin genelleştirilme isteğinden doğmuştur, denilebilir. Çünkü Sincar'da Adaniler bu geceyi, pêşîmam unvanına sahip bir Adani liderinin evinde *qewller okuyarak* ve *kutsal müzik dinleyerek* geçirirlerdi. Görüş ayrılığından kaynaklanan bir davranış olarak teatral biçimde de olsa Şemsani şeyhleri,

⁹⁶ Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 156-157.

duayı bölmek için Şeyh Adi Mabedi'ne gelirler. Bu gelme, Müslüman törelerine uymak isteyen Adaniler ile Müslüman törelerini reddeden Şemsaniler arasında geçmişte yaşanan anlaşmazlığın barışa bağlandığını da kanıtlar bir bakıma.

Şeyh Xal Şemsan: Ezidiler bu bayramı, Müslümanların kutladığı ramazan Bayramı'ndan *iki gün önce* kutlarlar: Nedeni, Şeyh Adi'nin müritlerinden *Şeyh Xal Şemsan*, bir süre hapiste tutulduktan sonra Bedreddin Lulu tarafından serbest bırakılır ve Ramazan Orucu'nun bitmesine *iki gün kala* Laleş'e döner. Bu durumdan çok mutlu olan Şeyh Adi, müridinin Laleş'e geldiği günü *bayam* ilan eder.

Erefa Ziyareti-Kurban Ziyafeti: Bu bayram, Müslümanlıktaki Arafat'ta konaklama ve kurban ritüelinin Ezidilikteki karşılığıdır. Şeyhler, qewwallar ve koçekler bayramdan birkaç gün önce Şeyh Adi Mabedine gider ve *dertleşirler*. Bayram günü, kurbanlar kesilir, çeşitli yiyecekler hazırlanır; günün ilerleyejn saatlerinde Erefat Dağı'nın *tepesine turmanılır*. Gün batımına doğru, eller-yüzler Zemzem sularında *ykanır*, dağdan aşağıya *İbadethâneye dönülür*.

Şeyh Muhemmed Tiwafı: Baaşîlk'de, ilkbahar, yaz, sonbahar, kış aylarında *dönşümlü* olarak gerçekleştirilir. *Yerel* olmasına karşın *önemlidir*. Ölüler için yapılan bu törenler, beş-on gün arası bir süreyi kapsar; *üç yıl Nisan'da, üç yıl yaz mevsiminde, üç yıl güz başında ve üç yıl da Aralık'ta* yapılır.

Törenler süresince *mezarlıklara* gidilir; yiyecekler götürülür. Yakın zamanda yakını ölenler varsa onlar *yoksullara* yiyecek sunar.

KAYNAKÇA

- Abede-i İblis/Yezidi Taifesinin İtikadâtı, A'dâtı, Evsafı*-Yayına hazırlayan: Amed Gökçen; İstanbul Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2013; *Abede-i İblis'e Giriş*; s. 3-4/6-7/10/15.
- Adorno, Theodor W.- Horkheimer, Max; *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev.: Nihat Ülner-Elif Öztarhan Karadoğan; Kabalcı Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 35/ 125.
- Adsay, Fahriye; *Yezidi Kadınlar/ Kültürel Sınırların Edilgen Taşıyıcıları*; Avesta Yayınları; İstanbul, 2014; s. 10/ 20-21/ 54-55/ 66-67/-67 (dipnot)/ 68-69.
- Algan, Refik; *Ezoterizme Genel Bir Bakış*; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Sayı: 46; Bahar-2006; s. 137.
- Allison, Christine; *Yezidi Sözlü Kültürü-İngilizce ve Kürtçeden çeviren: Fahriye Adsay*; Avesta Yayınları; İstanbul, 2007; s. 65-66/ 73-74/ 92-97 arası/ 111.
- Asad, Talad; *Sekülerliğin Biçimleri/ Hristiyanlık, İslamiyet ve Modernik*; Metis Yayınları; İstanbul, 2007; s. 48.
- Berfin Birhim Hudeyda/ mürit/Batman-Kamp öğretmeni/ yaş: 18/ eğitim: Lise son/ söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.*
- Berger, John; *-ile yapılan BBC televizyon dizisinden- Görme Biçimleri*, Çev.: Yurdanur Salman; Metis Yayınları; Dokuzuncu Baskı; İstanbul, 2003; s. 11.
- Bernstein J.M.; *Görünüşi Kurtarmak Niye? Metafizik Deneyim ve Etiğin Olabilirliği*, Çev.: Kemal Atakay; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 36; Yaz 2003; s. 225 ve 226.
- Besi Şamon Kamo/mürit/ Batman-Kamp öğretmeni/ yaş: 16/ eğitim: Lise II/ söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.*
- Blanchot, Maurice; *İtiraf Edilemeyen Cemaat*, Çev.: Işık Ergüden; Ayrıntı Yayınları; İstanbul, 1997; s. 20.
- Borges. Jorge Luis; *Tartışmalar*, Çev.: Çiçek Öztek; İletişim Yayınları; İstanbul, 2014; s. 92.
- Bulut, Faik; *Ebu Müslim Horasani/ Bir İhtilalcinin Hikâyesi*; Su Yayınları; İstanbul, 1999; arka kapak yazısı.
- Bulut Faik; *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan sabbah Gerçeği*; Berfin Yayınları; İstanbul, 2000; s. 139-141.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*; Milliyet; Cilt: 19; s. 1147/ 2240/ 3838/ 5007/ 6169/ 8155-8156/ 9662.
- Ceylan Yasin; *Dindarlık ve Kişilik*; Radikal İki; 27.05.2012; s. 9.
- D. İzolî; *Ferheng/ Kurdi-Türkî-Türkçe-Kürtçe*; Weşanên Deng; 8. Baskı; Stenbol- 2013; s. 198.
- Daldeniz Elif; *Zerdüş: Tikinti Duymayan İnsan*; Cogito; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul, 2001; Sayı: 25; s. 253.

- Deleuze Gilles; *Üstinsan: Diyalektiğe Karşı*, Çev.: Turhan Ilgaz; Cogito; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul, 2001; Sayı: 25; s. 116-117-118-119-120.
- Dellaloğlu Besim-Odman Aslı-Yardımcı Sibel; *Walter Benjmin'le Olağüstü Haller*; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 52; Güz 2007; s. 24-25.
- Eagleton, Terry; *Tatlı Şiddet/ Trajik Kavranı*, Çeviren: Kutlu Tunca; İstanbul, 2012; s. 17/95/ 160 ve 335.
- Ekici, Ekrem; *Yeni İrkçılık Tartışması Üzerine*; Koceli- 2005.
- Eliade, Mircea; *Doğuş ve Yeniden Doğuş/ İnsan kültürlerinde Erginlenmenin Dini Anlamları*, Çev.: Fuat Aydın; Kabalıcı Yayınları; İstanbul, 2015; s. 69/ 228.
- Felsefelogos; *İnanç*; Yıl: 16; Sayı: 45; 2012/ 2; s. 49.
- Foucault, Michel; *Toplumu Savunmak Gerekir*, Çev.: Şehsuvar Aktaş; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul.- 2002; s. 260.
- Fransez, Moris; *Spinoza'nın Tao'su/Akıllı İnançtan İnançlı Akla*; Yol Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.; İstanbul, 2004; s. 343-345.
- Gallner, Ernest; *Milliyetçiliğe Bakmak*;; Çev.: Simten Coşar-Saltuk Özertürk-Nalan Soyarı; İletişim Yayınları; İstanbul, 1998; s. 59.
- Gavan Casım İsmail/mürit/ yaş: 24/ eczacılığı kazanmış ama gidememiş/ Batman-Kampın eğitimden sorumlu müdür yardımcısı. Söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.
- Gerdinya/ Şeyh aynı zamanda Koçek Selman Lezgin'in kızı/Koçek/ yaş: 11/Batman Ezidi Kampı/ söyleşi tarihi: 16 ve 17 Aralık 2014.
- Goff, Jacques Le; *Ortaçağda Entelektüeller*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-; Ayrıntı Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul, 2006; Mehmet Ali Kılıçbay; Önsöz; s. 9.
- Guest, John S.; *Yezidilerin Tarihi/Melekê Tawus ve Mishefa Reş'in İzinde*, çev.: İbrahim Bingöl, Avesta; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2012; s. 41-43 arası/ 45-46/ 49/ 52/ 59-60/ 63-66 arası/ 66(6 nolu dipnot)/ 68-70 arası/ 85-87 arası/ 89-90/ 93-96 arası/ 116-117/ 126/ 237-240 arası/ 242-244 arası/ 246/ 254/ 270-290 arası.
- Huseyn İdo/mürit/ yaş: 39/ eğitim: Orta II/ söyleşi yeri: Batman Ezidi Kampı; Şeyh Selman Lezgin'in çadırı/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.
- İdo-Bıro/yaş: 60/Arapça okuma-yazma biliyor./ 6.sınıftan mezun olmuş/ fakir giysisi üzerinde/ söyleşi yeri: Ezidi kampı/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.
- İngaray, Luce; *Başlangıçta Kadın Vardı*, Çev.: İlknur Özallı, Melike Odabaş; Pinhan Yayınları; İstanbul, 2014; s. 41.
- Jean-Paul Roux/ *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*/ Kabalıcı Yayınevi/ İstanbul,2001/ s. 297/ 346-347.
- Karamanoğlu, Osman Korkmaz; *Ansiklopedik İzm'ler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2004; s. 64/ 183.
- Kılıçbay, Mehmet Ali; *Laiklik ya da Bu Dünyayı Yaşayabilmek*; Laiklik; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 1-Yaz 1994; İstanbul; s. 16-17.
- Korkmaz, Esat; *Çevirmen Melek; Hiçlik Defteri III*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2009; 13-58 arası.

- Korkmaz, Esat; *Alevilik-Bektaşılık Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınları; Genişletilmiş Dördüncü Baskı; İstanbul, 2005; s. 11-13 arası/ 118/ 148/ 171-172/ 195/ 201/ 203-204/ 215/ 221-222/ 228/ 233/ 289/ 309-310/ 320/393/402/ 403-406 arası/ 453-454/ 467/ 476-477/ 481-497 arası/ 519-520/ 585-586/ 602-603/ 618-619/663/ 699-702 arası/ 718.
- Korkmaz, Esat; *Anadolu Aleviliğinin Asyalı Kaynağı Zerdüştlük*; Serçesme Dergisi; Sayı: 10; İstanbul, Mayıs/ 2005.
- Korkmaz, Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınları; Birinci Basım; İstanbul, 2004; s. 22-23/33/ 41/ 63/ 69-70/ 75-78 arası/ 93/ 99/ 102-103/ 107/ 135-136/ 157/162-164 arası.
- Korkmaz, Esat; *Dört Kapı Kırk Makam*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2013; s. 111/119-120/ 126/ 142-143.
- Korkmaz, Esat; *Hıristiyanlığın Lanetlileri ya da Günah Yaşamın Günahkârları Katharlar*; Demos Yayınları; İstanbul 2013; s. 69-70/ 72/ 87-97 arası/ 105-113 arası/ 129-134 arası/135-145 arası/ 183-188 arası.
- Korkmaz, Esat; *Gerçekçi Ol Olanaksız İste/ Kızılbaş Ütopya*; Demos Yayınları; İstanbul, 2014; s. 69-78 arası/103.
- Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Şeytan tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2006; s. 163-169 arası/ 193-199 arası/ 305-306/ 478-480 arası/ 484-486 arası/ 634-654 arası/ 709-711 arası/ 741-744 arası.
- Korkmaz, Esat; *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İkinci Baskı; İstanbul, 2008; s. 80/137/ 147/ 159/162-163.
- Korkmaz, Esat; *Kırklar Cemi*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Geniletilmiş Basım; İstanbul, 2008; s. 34-41 arası.
- Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul, 2010; s. 230-233 arası/ 277/ 280-281/416-417/ 532// 577-578/ 725-726/736-738 arası/ 855-856/863/ 913/922/ 1090/ 1151-1153 arası/ 1163-1164/ 1264-1265/ 1316-1318 arası.
- Korkmaz, Esat; *Şeyh Bedreddin ve Vâridât*; Anahtar Kitaplar Yayınları; İstanbul, 2007; s. 101.
- Korkmaz, Esat; *İnsan Tanrı*; Pencere Yayınları; Genişletilmiş İkinci Baskı; İstanbul, 2014; s. 18-21 arası/ 74-75.
- Korkmaz, Esat; *Yorumlu İmam Cafer Buyruğu*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Dördüncü Basım; İstanbul, 2013; s. 85/ 147/ 182-183.
- Korkmaz, Esat; *Anadolu Aleviliği*; Berfin Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul, 2008; s. 291.
- Korkmaz, Esat; *Kitap/ Yol rehberi/ Gülbanklar-Erkânlar*; Demos Yayınları; İstanbul, 2009; s. 242-251 arası.
- Kracauer, Siegfried; *Tarih Sondan Bir Önceki Şeyler*, Çev.: Tuncay Birkan; Metis; İstanbul, 2014; s. 28.
- Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; Türkçe Çeviriye Önsöz; Amed Gökçen; s. XI-XII.

- Kreyenbroek, Philip G.; *Ezidilik/ Arka Planı, Dinî Âdetleri ve Metinsel Geleneği*, Çev.: Amed Gökçen/Damla Tanal; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2014; s. 3/ 6-8 arası/ 10-15 arası/17/ 19-22 arası/22(116 nolu dipnot)/ 25-40 arası/ 42-44 arası/48-50 arası/ 54-55/ 66(118 nolu dipnot)/ 67-68/ 70/ 72-73/ 73(28 nolu dipnot)/ 76(44 nolu dipnot)/ 76-82 arası/ 77-78/82-85 arası/ 86-89 arası/ 92-96 arası/ 91-121 arası/ 123-126 arası/ 132/ 134-137 arası/ 139-140/ 145/ 146-149 arası/ 149-157 arası/ 160/ 161(125 nolu dipnot)/ 161-164 arası/181-191 arası.
- Kreyenbroek, Philip G.; *Avrupa'da Yezidilik/Farklı Kuşaklar Dinleri Hakkında Konuşuyor*, Çev.: Hikmet İlhan; Avesta Yayınları; İstanbul, 2011; s. 13.
- Lerch, Wolfgang Günter; *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur*(Çeviren: Atilla Dirim); Yurt Kitap Yayın; 2000- Ankara; Roman; s. 160.
- Les Cathares/ Texes rediges avec la collaboration de: Julie Roux-Perino. Conseil historique: Anne Brenon*; MSM; s. 11.
- Leskot, Roger; *Yezidiler/ Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev.: Ayşe Meral; Avesya Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul, 2014; s. 18-21 arası/ 23 (32 nolu dipnot)/ 24-25 / 25(34 nolu dipnot)/ 29-39 arası/63/ 75-81-82 arası/ 85-88 arası/ 94-98 arası/ 100-102 arası/ 112-116 arası.
- Martin, Sean; *Orta Çağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*;Özgün adı: The Cathars; , Çev.: Barış Baysal; Kalkedon Yayınları; İstanbul, 2009; s. 26.
- Mediya Mehdiya Sıla Ato*/ mürit/ yaş: 16/eğitim: Lise II/ Batman Ezidi Kampı kamp öğretmeni/söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.
- Messadié, Gerald; *Şeytan'ın Genel Tarihi*, Çev.: Işık Ergüden; Kabalcı Yayınevi; İkinci Baskı; İstanbul, 1999; s. 474.
- Miller, Alice; *Beden Asla Yalan Söylemez/ Üzerini Örttüğümüz Her Şeyin Altında Kalırız*, Çev.: Cihan Dansuk; OkuyanUs; İstanbul, 2014; s. 28.
- Mişima, Yukio; *Denizi Yitiren Denizci*, Çev.: Seçkin Selvi; Can Yayınları; İstanbul, 2013; s. 49.
- Murdoch, İrs; *Edebiyatta ve Felsefede Varoluşçular ve Mistikler*, Çev.: Süha Sertabiboğlu; Ayrıntı yayınları; İstanbul, 2015; s. 289.
- Nehla Şamon Suleyman*/ mürit/Batman-Kamp öğretmeni/ yaş: 16/ eğitim durumu: Lise I/ söyleşi yeri: Öğretmenler Odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.
- Omerxali, Xanna; *Êzdiyatî/Cıvık Sembol Rîtuêl-Wergera ji Ingilîzî: Ergîn Opengîn*; Avesta Yayınları; İstanbul, 2007; s. 53-65 arası/ 78-86 arası.
- Osmanlı ve İngiliz Arşiv Belgelerinde Yezidiler*-Yayına Hazırlayan: Amed Gökçen; İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2012; (Y)Ezidilere İlişkin Kısa Bir Not; s. 7-10 arası.
- Özbek, Sinan; *İrkçılık*; Notos Kitap; İstanbul, 2012; İkinci Baskıya Önsöz; s. 9-10 ve 60.
- Pir Şemo Mejdin*/ yaş: 36/okuma-yazma bilmiyor(savaşta ve üzerlerine yönelik saldırılardan okumaya fırsat bulamadığını belirtti); söyleşi yeri: Batman Ezidi Kampı; söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014(Uğurcan(Korux) köyü Ezidi Kampı).
- Read Piers Paul; *Tapınak Şövalyeleri*, Çev.: Sultan Gül Erdem; Dost Kitabevi; Ankara-2003; s. 205.

- Rifat, Samih; *Herakleitos/Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi*; Yapı Kredi Yayınları; 4. Baskı; İstanbul, 2012; s. 39.
- Roland Barthes; *Bir Aşk Söyleminden Parçalar*, Çev.: Tahsin Yücel; Metis Yayınları; İstanbul, 1992; s. 158'deki dipnot.
- Roudinesco, Élisabeth; *İçimizdeki Karanlık/ Sapıklığın Tarihi*, Çev.: Nami Başer; Say Yayınları; İstanbul, 2013; s. 13.
- Russell Jeffrey Burton; *Lucifer/ Ortaçağda Şeytan*, Çev.: Ahmet Fethi; Kabalcı Yayınevi; İstanbul, 2001; s. 17/242-251 arası.
- Russell Jeffrey Burton; *İblis*. Çev.: Ahmet Fethi; Kabalcı Yayınevi; İstanbul, 2000; s. 64/ 189-190.
- Said İdo-Bıro/ İdo-Bıro'nun oğlu/ yaş: 22/okuma-yazma bilmiyor, kendi olanaklarıyla okuma-yazma öğrenmiş/ çalışma koşulları nedeniyle saçını-sakalını kesmiş; özel giysisini çıkarmış/. Söyleşi yeri: Batman-Kamp yönetim odası; söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.
- Said Nefisi; *Babek-Türkiye Türkçesine aktaran*: Mahmut Ayaz; Berfin Yayınları; İstanbul, 1998; Aktaranın Önsözü; s. 9.
- Schimmel, Annemarie; *İslâm'ın Mistik Boyutları*, Çev.: Ergun Kocabıyık; Kabalcı Yayınevi; İstanbul, 2001; s. 19-21 arası/ 30-31/ 45/ 54/ 70-71/ 193-194/ 195-199 arası/ 205/ 211.
- Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; EK-I; Emir Muaviye bin İsmail el-Yezidi; *Zerdüşt Bizimle Konuştu*; Almanca aslından çeviren: Erol Sever; s. 113-130 arası/ 132-141 arası.
- Sever, Erol; *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin Yayınları; Dördüncü Baskı; İstanbul, 2006; s. 9-10/ 23-24/ 25-29 arası/ 48/51/ 135-136/ 147-150 arası/ 151-152.
- Spinoza-Blyenbergh/ *Kötülük Mektupları*(Yayına Hazırlayanlar: Alber Nahum-Gaye Çankaya/ Çeviri: Alber Nahum); Norgunk Yayıncılık; İstanbul, 2008; Sunuş; s. 25.
- Suvari, Ç. Ceyhan; *Yezidilik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi*; Anadolu'nun Etnik Manzaraları /Artakalanlar(Ç. Ceyhan Suvari-Ayşe Yıldırım-Tülin Bozkurt- İlker M. İzoğlu); E Yayınları; İstanbul, 2006; s. 61/ 98-102 arası.
- Şeref Han; *Şerefname Osmanlı-İran Tarihi*, Çev.: Mehmet Emin Bozarslan; Ant Yayınları; İstanbul, 1971; s. 134-157 arası.
- Şêx Celal Xêro/ Kampın eğitimden sorumlu müdürü/yaş: 49/ eğitim: idadi/ Irak'ta Kürtçe öğretmen. Söyleşi yeri: Kampın öğretmenler odası/ söyleşi tarihi: 17 Aralık 2014.
- Şeyh Adil Musa Mirza/ Şengal'dan göç etmiş-Şeyh Yusuf Uca'nın misafiri/ yaş: 37/ ilköğretim okulu 6.sınıftan terk/ söyleşi yeri Oğuz köyü/söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014.
- Şeyh Selman Lezgin/ yaş: 43/okuma-yazma biliyor; söyleşi yeri: 16 Aralıkta Batman Ezidi Kampı ve 17 Aralıkta kamptaki çadırı; söyleşi tarihi: 16 Aralık ve 17 Aralık 2014.
- Şeyh Yusuf Uca/ Oğuz(Şimiz)-Batman/eski bir Ezidi köyü-/ yaş: 72/ eğitim: ilkokul. Söyleşi yeri: Oğuz köyü/ söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014.
- Şeyh Adil Musa Mirza/ Şengal'dan göç etmiş-Şeyh Yusuf Uca'nın misafiri/ yaş: 37/ ilköğretim okulu 6.sınıftan terk/ söyleşi yeri Oğuz köyü/söyleşi tarihi: 16 Aralık 2014.
- Tamer Ayan; *Masonik Merdiven*; Yurt Kitap-Yayın; Ankara- 2007; s. 29.

Ezidiler, önsüz-sonsuz *İyi*'ye ve önsüz-sonsuz *Kötü*'ye, yani, tektanrıci dinlerin *Metafizik Tanrı*'sına ve *Şeytan*'ına karşı, *doğa kadar iyi-doğa kadar kötü Melek Tavis*'u tasarımılamakla *diyalektik düşünmenin* yolunu açtılar bize. Yaşadığımız coğrafyada, haklarında *çok şey* yazılan ama bir o kadar da *az şey* bilinen cemaatlerden biridir Ezidiler. Eldeki bilgiler çoğunluk *olumsuz* içerikler taşır: *Şeytan*'a tapan, askere gitmeyen, vergi vermeyen *eşkiyalardır* onlar.

Üç ilke, Beş Farz, Üç Büyük Günah ile yaşama tutunan; ahret kardeşliğiyle *acıları ve mutluluğu* paylaşma temelli bir *örgülenmeye* giden; *kirvelikle* kendilerini kuşatan düşmanlarıyla birlikte *yaşama* *olanağını* üreten *ateşin sahibi Ezidileri* ya da *Kırmızı Ezid'in Kuzularını* selamlayalım, istedik.

Gizliliği ilke durumunda öne alan ve dışa *kapalı* yaşayan dünyanın Ezidileri bugün, kapılarını dünyaya açıyor, bizi *tanım* diyor. Açılan bu kapıdan *girmek*, felsefelerini, öğretilerini ve inançlarını *öğrenmek*, kendilerine yönelik olarak başlatılan ve *beslenmeye* çalışılan *karalamalara* karşı toplumsal bir *sorgulamayı* başlatmak zamandır gün.

Unutmayalım: Bugünü *sorgulayıp* yarına taşınmazsak eğer *şimdinin mahkûmı* oluruz: Umut, *gelecek olana* açıktır, şimdiyle *ilgilenmez*. Gelecek, *halî* izleyen bir zaman dilimi olarak algılanırsa *sır* olup çıkar ve *ütopya* bu *sırdan* üretilir; sır sır olarak kaldığı sürece, *ilişkimiz aydınlık* demektir. Ama eğer gelecek bugün *başımıza gelenlerden* başka bir şey olmayacaksa gelecek *sır* olmaktan çıkar; geri dönüp şimdiye *sarkar* ve yakamıza *yapıştır*.

Olanaksızdan *sakınır* da olağanın sınırları içinde gezinmeye başlarsak eğer, umudumuza *ayak-bağı* oluruz; zulümle *ortaklık* kumaya kapıyı *aralarız*; sıradan olmayanı *sıradan* yapanız; nefsin sınırını edebe aykırı bulmaya başlarız: *-Ben öyle değilim*, demeyin; her birimiz biraz *şöyle* ya da *böyleyizdir*. Çünkü hepimiz uykudayız; yaşarken *dirildiğimizde* uyanırız. Her uyanışta kendimize baktığımızda, *şöyle* ya da *böyle* olduğumuza *tanı* koyarız. Tanının izinde, kendimizi *tedaviye* soktuğumuzda, bir başka *bilgelğin* yönlendiriciliğinde, *gerçekçi* olup *olanaksız* isteriz.